

**KANÛNÎ SULTAN SÛLEYMAN
VE DÖNEMİ**

Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar

**SULEYMAN THE LAWGIVER
AND HIS REIGN**

New Sources, New Approaches

Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi

Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar

Suleyman The Lawgiver and His Reign

New Sources, New Approaches

Muhammed Fatih Çalışır

Suraiya Roschan Faroqhi

Mehmet Şakir Yılmaz

ISBN

978-625-7249-08-9

1. Baskı

2020 / İstanbul

Genel
Yayın Yönetmeni

Savaş Cihangir Tali

Yayın Yönetmeni

Şehadet Sena Taş

Mizanpaj

İHÜ Yayınları

Kapak

İHÜ Yayınları

İbn Haldun Üniversitesi
Yayınları

Ordu Cd. No:3,
34480 Başakşehir / İSTANBUL

Tel

0 (212) 692 0212

Baskı&Cilt

Yılmaz Basım Yayıncılık

Sertifika No: 27185

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları
bir İbn Haldun Üniversitesi
departmanıdır.

Çalışır, Muhammed Fatih

Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi : Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar = Suleyman the Lawgiver and His Reign : New Sources, New Approaches / Muhammed Fatih Çalışır, Suraiya Roschan Faroqhi, Mehmet Şakir Yılmaz. -- 1. bs. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.

384 s. ; 21 sm.

ISBN 978-625-7249-08-9

1. Kanuni Sultan Süleyman, 1494 veya 1495-1566. 2. Suleyman the Lawgiver, 1494 or 1495-1566. 3. Türkiye_Tarih_Süleyman I, 1520-1566. 4. Turkey_History_Süleyman I, 1520-1566. 5. Türkiye_Sosyal yaşam ve gelenekler. 6. Turkey_Social life and customs.

DR 506

956.101

© Bu eserin tüm yayın hakları, yayınevi ile anlaşmalı olarak yazarına aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

**KANÛNÎ SULTAN SÛLEYMAN
VE DÖNEMİ**

Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar

**SULEYMAN THE LAWGIVER
AND HIS REIGN**

New Sources, New Approaches

EDİTÖRLER / EDITORS

M. Fatih Çalışır

Suraiya Faroqhi

M. Şakir Yılmaz

İBN HALDUN
UNİVERSİTESİ YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Kanûnî Sultan Süleyman Dönemine Ait Zaman Çizelgesi	9
Önsöz	17
Introduction	19

-I-

Sultan'ın İmgesi, İdaresi ve Askerî Faaliyetleri / The Sultan's Image, Administration, and Military Affairs

Sultan Süleyman ve Hilâfet: 1524 Feridun M. EMECEN	45
Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Osmanlı-Gürcü İlişkileri Sadık Müfit BİLGE	59
Tuna Donanması'nın Kuruluşu Meselesi Seyfullah ASLAN	77
The 1565 Malta Campaign according to Spanish Archival Documents Hüseyin Serdar TABAKOĞLU	105
Osmanlı İلميye Bürokrasisinde Bir Nizam Koyucu: Ebüssuûd Efendi Yasemin BEYAZIT	125
Kanûnî Devrinde Kudüs Sancağı: İnşa ve İhya Mustafa ÖKSÜZ	151

-II-

Edebiyat ve Tarihyazımı / Literature and Historiography

Kanûnî Devrinde Yavuz'un Hatırasıyla Yaşayan Bir Şâir: Şevkî-i Sâni ve Eserleri Fatih BAYRAM	173
Gazzâlî ve Osmanlı Siyaseti: <i>Nasihatü'l-Mülûk</i> 'ün Kanûnî Devrinde Gerçekleşen Tercümeleleri Mehmet Şakir YILMAZ	189
Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin (1562-1630) Kanûnî Devri Nişancısı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö. 1567) İnşasına Yönelik Tenkitleri Sadık YAZAR	215

Depicting Imperial Love: Love Songs and Letters between Sultan Süleyman (Muhibbi) and Hürrem Christiane CZYGAN	247
Polemic, Panegyric, and Pragmatism in Ottoman Historical Writing Produced during the Early Years of Sultan Suleyman's Reign, 1520-1540 Rhoads MURPHEY	267

-III-

**Osmanlı Sınırlarının Ötesinde:
Bilgi Toplama, Diplomasi ve Afrikalı Köleler /
Beyond The Ottoman Borders:
Information Gathering, Diplomacy, and African Slaves**

India and the Indian Ocean World as Seen by Firâkî, An Ottoman Historian of Süleyman's Reign A. C. S. PEACOCK	301
Solomon's Unicorn Hedda REINDL-KIEL	323
African Slaves in Sixteenth-Century Ottoman Anatolia Suraiya FAROQHI	349
Dizin / Index	369

KANÛNÎ SULTAN SÛLEYMAN DÖNEMİNE AİT ZAMAN ÇİZELGESİ

6 Kasım 1494	Süleyman, babasının sancak beyi olduğu Trabzon'da dünyaya geldi.
1504	Zenbilli Ali Cemâlî Efendi İstanbul müftüsü olarak atandı ve 1526'daki vefatına kadar aralıksız olarak bu görevde kaldı.
6 Temmuz 1509	Süleyman, Kefe sancak beyi olarak atandı.
22 Ağustos 1509	"Küçük Kıyamet" olarak adlandırılan Büyük İstanbul Depremi gerçekleşti.
1511	Şahkulu Baba Tekeli çoğunlukla Teke-ili Türkmenleri'nden oluşan destekçileriyle Batı Anadolu'da önemli bir isyan çıkardı.
24 Nisan 1512	Yavuz Sultan Selim İstanbul'a gelip tahta geçti.
1513 Mart-Nisan	Yavuz Sultan Selim kardeşleri Korkud ve Ahmed'i ortadan kaldırdı, oğlu Süleyman'ı Saruhan sancakbeyi olarak atadı.
23 Ağustos 1514	Çaldıran Savaşı
24 Ağustos 1516	Mercidabık Savaşı
Eylül 1516	Mısır seferine katılan Kemalpaşazâde Anadolu Kazaskeri olarak atandı. Zenbilli Ali Efendi'nin vefatından sonra müftü olarak atanmış Kemalpaşazâde 16 Nisan 1534'teki vefatına kadar bu görevde kaldı.
22 Ocak 1517	Ridaniye Savaşı. Veziriâzam Hadım Sinan Paşa bu savaşta aldığı yaralar sonucu hayatını kaybetti. Yerine Vezir Yunus Paşa atandı.
10 Eylül 1517	Yedi ay Kahire'de kalan Yavuz Sultan Selim, İstanbul'a dönüş için harekete geçti.
Ocak 1518	Şehzade Süleyman ile beraber İstanbul muhafazası için görevlendirilen Vezir Piri Mehmed Paşa, Sultan'ın emriyle Şam'a gelip sadaret mührünü teslim aldı.
25 Temmuz 1518	Yavuz Sultan Selim İstanbul'a ulaştı, Sultan seferdeyken İstanbul'da görevlendirilen Şehzade Süleyman tekrar Saruhan sancak beyliğine gönderildi.
24 Mart 1519	Orta Anadolu'da etkili bir isyan çıkaran Şahkulu Celal, Erzinçan yakınlarında yakalanarak öldürüldü.
Nisan 1519	Güçlü bir donanma inşası için çalışmalar başladı.

- Ekim 1519 Barbaros Hayreddin Paşa (Hızır Reis) Osmanlı payitahtına elçi gönderdi, Yavuz Sultan Selim tarafından Cezayir hâkimi olarak tanındı.
- 22 Eylül 1520 Yavuz Sultan Selim vefat etti.
- 30 Eylül 1520 Babasının ölüm haberini Manisa'da öğrenen Süleyman, İstanbul'a gelerek tahta çıktı.
- 1520 Tarihçi ve devlet adamı İdris-i Bitlisi vefat etti.
- Ocak 1521 Memlûk emîri Canbirdi Gazâlî'nin Suriye'de başlattığı isyan bastırıldı.
- 18 Mayıs 1521 Süleyman ilk seferini Belgrad ve Macaristan üzerine yaptı, Belgrad ve Böğürdelen (Sabaç) feth edildi
- 13 Haziran 1522 Süleyman ikinci seferi olan Rodos seferine çıktı, 25 Aralık'ta Rodos feth edildi.
- 27 Haziran 1523 Pîri Mehmed Paşa azl edildi ve Makbul İbrahim Paşa sadrazam oldu. Pîri Mehmed Paşa'nın kâtibi Celâlzâde Mustafa Çelebi yeni sadrazamın sır katibi oldu.
- 23 Mayıs 1524 Şah İsmail, 38 yaşında vefat etti.
- 30 Eylül 1524 Sadrazam İbrahim Paşa, Hain Ahmed Paşa'nın isyanı sonrasında Mısır ve Suriye'nin idaresini düzenlemek amacıyla sefere çıktı. Bir yıl sonra İstanbul'a döndü.
- 23 Nisan 1526 Süleyman üçüncü seferi olan Macaristan seferi için yola çıktı. 29 Ağustos'ta Mohaç Savaşı kazanıldı, 13 Kasım'da İstanbul'a dönüldü.
- Haziran 1526 Müftü Zenbilli Ali Cemâlî Efendi vefat etti, yerine Sahn müderrisi Kemalpaşazâde atandı.
- 1526-1527 Orta Anadolu'da çoğunlukla Türkmenlerin desteklediği isyanlar gerçekleşti. Bozok'ta Baba Zünnün, Adana'da Domuzoğlan ve Veli Halife, Tarsus'ta Yenice Bey isyanlara liderlik ettiler, bu liderler Kalender etrafında birleştiler.
- 30 Nisan 1527 Sadrazam İbrahim Paşa Kalender İsyanı'nı bastırmak için sefere çıktı, isyan 22 Haziran'da bastırıldı. Bazı Türkmenlere timarları iade edildi.
- 4 Kasım 1527 Molla Kâbız zındıklık suçlamasıyla idam edildi.
- 28 Mart 1529 Süleyman dördüncü seferi olan Macaristan seferine çıktı. 8 Eylül'de Budin teslim oldu, Zapolya'ya krallık tacı giydirildi, Viyana kuşatıldı, 16 Aralık'ta İstanbul'a dönüldü.
- 24 Şubat 1530 V. Karl, Bologna'da Papa Clement VII elinden imparatorluk tacı giydi.
- Temmuz 1530 Süleyman, üç oğlu Mustafa, Mehmed ve Selim için yaklaşık bir ay süren bir sünnet düğünü yaptırdı.

Nisan 1532	Safevi Devleti'nde Azerbaycan Beylerbeyi olan Teke-lü Ulama Han'ın Osmanlı'ya sığınmasının ardından Şah Tahmasb'ın elçileri İstanbul'a geldi.
25 Nisan 1532	Süleyman, "İspanya kralı kaskına" olan beşinci seferi (Ala-man seferi) için İstanbul'dan yola çıktı. Güns (Köszeğ) alındı, Fransa'nın ve Ferdinand'ın elçileri kabul edildi, 21 Kasım'da İstanbul'a dönüldü.
9 Kasım 1532	Kırım Hanlığı Sahib Giray'a verildi. Eski Han Saadet Giray 300 bin akçe salyane ve 50 bin akçe has ile tekaüd edildi.
3 Mayıs 1533	Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa, on beş yaşınday-ken, Saruhan sancakbeyliğine (Manisa) yollandı. Sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra Amasya'ya nakledildi.
Temmuz 1533	Ferdinand (Nemçe Kırallı Ferendoş) ile anlaşma yapıldı.
28 Aralık 1533	Barbaros Hayreddin Paşa İstanbul'a geldi ve Sultan Süley-man tarafından kabul edildi. Sadrazam ile görüşmek üzere Haleb'e yola çıktı.
19 Mart 1534	Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan vefat etti.
6 Nisan 1534	Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbe-yi olarak atandı.
16 Nisan 1534	Müftü Kemalpaşazâde vefat etti. Yerine Sahn müderrisi Sâdi Çelebi atandı ve 21 Şubat 1539'daki vefatına kadar beş yıl bu makamda kaldı.
Mayıs 1534	Süleyman geleneğin dışına çıkarak câriyesi Hürrem Sultan ile nikâhlandı.
11 Haziran 1534	Süleyman'ın altıncı seferi olan "İrakeyn Seferi." Padişah, 28 Eylül'de Tebriz'e, 30 Kasım'da Bağdat'a girdi.
Ağustos 1534	Barbaros Hayreddin Paşa donanmayla Tunus'a gidip Halkulvad'ı ve Tunus'u zapt etti.
5 Aralık 1534	Reisülküttab Celâlzâde Mustafa Çelebi, Bağdat'a gelirken yolda ölen Nişancı Seydi Bey'in yerine atandı. 26 Ekim 1556'da emekliliğini isteyinceye kadar 22 yıl aralıksız bir şe-kilde bu görevde kaldı.
13 Mart 1535	Defterdar İskender Çelebi Bağdat'ta at pazarında asılarak idam edildi.
Haziran 1535	V. Karl, Halkulvad ve Tunus'u geri aldı. Neredeyse donan-manın tamamını kaybeden Hayreddin Paşa 15 Ekim'de İstanbul'a döndü.
1 Temmuz 1535	Osmanlı ordusu Tahmasb'ın geri aldığı Tebriz'i tekrar ele geçirdi.
8 Ocak 1536	Süleyman İrakeyn seferinden döndü, İstanbul'da adet oldu-ğu üzere beş gün beş gece şenlikler düzenlendi.

- 15 Mart 1536 Sadrazam Makbul İbrahim Paşa idam edildi. Yerine Ayas Mehmed Paşa atandı.
- Ekim 1536 Anadolu Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa vezaretle Mısır Beylerbeyi atandı ve Hind seferi ile görevlendirildi.
- 17 Mayıs 1537 Süleyman yedinci seferi olan Korfu seferine oğulları Mehmed ve Selim ile çıktı. Barbaros Hayreddin Paşa donanmadan ve Lütü Paşa ordudan sorumlu komutanlar olarak sefere katıldılar.
- Ağustos 1537 İstanbul Kadısı Ebüssüüd Efendi, Rumeli Kadıaskeri atandı ve sekiz yıl boyunca bu görevde kaldı.
- 28 Haziran 1538 Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa Gucarat'daki Diü kalesini almak için yetmiş iki gemiden oluşan donanmayla yola çıktı. Diü alınmadı ancak Aden ve Yemen Osmanlı topraklarına katıldı.
- 8 Temmuz 1538 Süleyman sekizinci seferi olan Kara Boğdan (Moldavya) seferine yine maiyetinde şehzadeleri Mehmed ve Selim bulunduğu halde çıktı. 15 Eylül'de Boğdan'ın başşehri Suceava ele geçirildi, asi voyvoda Petru Rareş kaçmak zorunda kaldı.
- 28 Eylül 1538 Preveze Deniz Savaşı
- Mayıs 1539 Bayramî Melâmî şeyhi İsmâil Ma'şûki ilhad suçlamasıyla idam edildi.
- 13 Temmuz 1539 Lütü Paşa, Ayas Paşa'nın ölümü üzerine veziriâzamlığa getirildi ve Nisan 1541'e kadar bu görevde kaldı.
- Temmuz 1539 Kara Boğdan seferinde inşa ettiği ahşap köprü ile herkesin takdirini toplayan Mimar Sinan, Sadrazam Lütü Paşa tarafından başmimar olarak atandı.
- 10 Ağustos 1539 Barbaros Hayreddin Paşa, Adriyatik kıyısındaki Nova hisarını (Kastelnova) geri aldı.
- Kasım 1539 Şehzade Bayezid ile Cihangir'in on üç gün süren sünnet düğünü ve Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın düğün merasimi.
- 22 Temmuz 1540 Jan Zapolya (Yanoş Kral) vefat etti.
- 2 Ekim 1540 Venedik ile barış yapıldı. Ferdinand Macaristan'ı işgal etti.
- Nisan 1541 Hadım Süleyman Paşa, Lütü Paşa yerine sadrazam oldu ve 28 Kasım 1544'e kadar bu görevde kaldı.
- 20 Haziran 1541 Süleyman dokuzuncu seferi için Budin üzerine yola çıktı. Şehzade Mehmed ve Selim, Sultan'a refakat etti. 2 Eylül'de Budin'e girildi ve Budin bir eyalet olarak teşkilatlandırıldı.
- 4 Eylül 1541 Transilvanya prensliği (Erdel voyvodalığı) yeniden düzenlenip Jan Zapolya'nın oğlu János Sigismund ve annesi Kraliçe Izabella'ya verildi.

Ekim 1541	V. Karl'ın Cezayir'e karşı giriştiği sefer fırtına yüzünden hezimete dönüştü
Ekim 1542	Şeyhülislam Çivizâde azledildi, yerine atanan Abdülkadir (Kadiri) Çelebi kısa süre sonra emekliliğini istedi ve Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi şeyhülislamlığa getirildi.
Kasım 1542	Şehzadelerin sancakları yeniden düzenlendi: Şehzade Mustafa, Amasya'ya gönderildi, Mehmed Manisa'ya, Selim ise Konya'ya atandı.
23 Nisan 1543	Süleyman onuncu seferi de Macaristan üzerine oldu. Şikloş (Sziklas), Estergon (Gran) ve İstoni Belgrad (Szekesfehervar, Stuhlweisenburg) (3 Eylül) alındı.
28 Mayıs 1543	Barbaros Hayreddin Paşa 110 gemilik filoyla İstanbul'dan yola çıktı. 20 Temmuz'da Marsilya'ya vardı, Nice şehri alındı, Osmanlı donanması Toulon'da kışladı.
6 Kasım 1543	Şehzade Mehmed, Manisa'da vefat etti. Selim Konya'dan Manisa'ya sancak beyi olarak nakledildi.
Kasım 1543	Mimar Sinan, Manisa sancak beyi iken vefat eden Şehzade Mehmed'in anısına yaptırılan Şehzade külliyesinin inşasına başladı. Camii, Ağustos 1548'de ibadete açıldı.
10 Aralık 1543	Sultan'ın hocası Hayreddin vefat etti.
28 Kasım 1544	Hadım Süleyman Paşa azl edildi, Rüstem Paşa sadrazam oldu ve 6 Ekim 1553'e kadar bu görevde kaldı.
1545 (?)	Fethullah Ârifi Çelebi şehnâmeçi olarak atandı, <i>Süleymân-nâme</i> başlıklı eserini 1558'de tamamladı.
29 Ekim 1545	Rumeli Kazaskeri Ebüssuûd Efendi, Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin yerine şeyhülislam oldu. 23 Ağustos 1574'teki vefatına kadar bu görevde kaldı.
5 Temmuz 1546	Barbaros Hayreddin Paşa İstanbul'da vefat etti.
28 Eylül 1546	Şehzade Bayezid Konya'ya sancak beyi olarak atandı.
Nisan 1547	Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Osmanlıya sığındı.
18 Haziran 1547	Habsburglar ile beş yıllık bir anlaşma imzalandı, V. Karl ve Ferdinand'ın elçileri divanda kabul edildiler.
29 Mart 1548	Süleyman on birinci seferi için İstanbul'dan ayrıldı. Şah Tahmasb üzerine gerçekleşen sefere Elkas Mirza ve Ulama Paşa da katıldı. Halep'te kışlayan Sultan, 21 Aralık 1549'da İstanbul'a döndü.
12 Şubat 1549	Hind kaptanı Piri Reis altmış gemiden oluşan donanma ile Aden'de Osmanlı hâkimiyetini yeniden yeniden kurdu. Portekiz gemileri ile mücadele etti.

- 1550 Halvetî-Gülşenî şeyhi Muhyiddin Karamânî zındıklık ve ilhad suçlamasıyla idam edildi.
- 13 Haziran 1550 Süleymaniye Külliyesinin inşasına başlandı. İnşaat 15 Ekim 1557'de tamamlandı.
- 15 Ağustos 1551 Kaptanıderya Sinan Paşa ve Turgut Reis'in idare ettikleri sefer sonunda Trablusgarb fethedildi. Akdeniz levandleri kaptanı Turgut Reis 22 Eylül'de Karlı-ili sancak beyi olarak atandı.
- 22 Nisan 1552 İkinci Vezir Kara Ahmet Paşa Temeşvar seferine çıktı.
- Mayıs 1552 Süveyş limanından hareket eden Piri Reis, Maskat'ı Portekizlilerden aldı, Hürmüz'ü kuşattı ancak kaleyi ele geçiremedi.
- 1552 Şair Bâkî yeni açılan Süleymaniye medresesinde Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi'den ders alırken bir yandan da yapımı süren inşaatla bina emini olarak çalıştı.
- 17 Ağustos 1553 Akdenizde Fransa-Osmanlı ittifakı doğrultusunda Turgut Reis Korsika'ya saldırdı, kaleyi feth ederek çok sayıda Türk esirini kurtardı.
- 1553 Piri Reis Mısır divanında idam edildi.
- 28 Ağustos 1553 Süleyman on ikinci seferi için İstanbul'dan yola çıktı. Bu sefer Safeviler üzerine gerçekleşen üçüncü ve son seferi oldu.
- 6 Ekim 1553 Şehzade Mustafa katledildi. Rüstem Paşa azledildi, Kara Ahmet Paşa sadrazam oldu.
- 5 Kasım 1553 Sultan Süleyman kışlamak için Halep'e geldi. Şehzade Cihangir 27 Kasım'da burada vefat etti. Temmuz 1554'de Revan ve Nahçıvan ele geçirilip tahrip edildi. 30 Ekim'de Amasya'ya dönüldü.
- 1 Haziran 1555 Şah Tahmasb'in elçileri Amasya'da kabul edildi, yapılan anlaşma ile Osmanlı-Safevi savaşı sona erdi.
- Temmuz 1555 Niğbolu ve Silistre'yi ele geçirerek ciddi bir boyuta ulaşan Düzmece Mustafa isyanı bastırıldı.
- 29 Eylül 1555 Veziriâzam Kara Ahmet Paşa katledildi, Rüstem Paşa sadrazam oldu ve 12 Temmuz 1561'deki vefatına kadar bu görevde kaldı.
- 26 Ekim 1556 Koca Nişancı ve müverrih Celâlzâde Mustafa Çelebi emekli oldu. Yerine önce şikk-ı sâni defterdarı Eğri Abdizâde Mehmet Çelebi, bir yıl sonra ise "Küçük Nişancı" tarihçi Ramazanzâde Mehmet Çelebi nişancı oldu.
- 1556 Fuzûli Kerbelâ'da vefat etti.
- 15 Nisan 1558 Hürrem Sultan vefat etti.
- 21 Eylül 1558 V. Karl vefat etti.

- 31 Mayıs 1559 Şehzade Bayezid ve Selim mücadelesi Konya'da gerçekleşen savaş ile sonuçlandı. Yenilen Şehzade Bayezid, Şah Tahmasb'a sığındı.
- 4 Nisan 1560 Kaptan-ı derya Piyale Paşa idaresindeki donanma Cerbe adasını geri almak için İstanbul'dan yola çıktı. Cerbe adası Turgut Reis'in de katılımıyla 30 Temmuz'da fethedildi.
- 12 Temmuz 1561 Rüstem Paşa vefat etti, Semiz Ali Paşa vezîriâzam, Sokullu Mehmet Paşa ikinci vezir oldu.
- 25 Eylül 1561 Şehzade Bayezid Safeviler'den teslim alındı ve boğduruldu.
1561 Taşköprizâde Ahmed Efendi vefat etti.
- 25 Temmuz 1564 Kutsal Roma İmparatoru I. Ferdinand vefat etti.
1564 Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'yi kaleme aldı.
- 19 Mayıs 1565 Malta Kuşatması'nın başlaması. Turgut Reis, 23 Haziran'da Saint Elmo Kalesi'nin fethedildiği gün vefat etti. Malta alınmayınca Osmanlı kuvvetleri 12 Eylül'de geri çekildi.
- 29 Haziran 1565 Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine Sokullu Mehmet Paşa vezîriâzam oldu ve 12 Ekim 1579'da suikast sonucu vefatına kadar bu görevde kaldı.
1565 Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*'i kaleme aldı.
- 1 Mayıs 1566 Sultan Süleyman on üçüncü ve son seferi olan Sigetvar seferine çıktı. Kuşatma esnasında 7 Eylül 1566 tarihinde vefat etti. Ölümü 24-25 Ekim'de II. Selim Belgrad'a geldiğinde resmen ilan edildi.
- Eylül 1566 Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Sigetvar seferinde vefat eden Nişancı Eğri Abdizâde Mehmed yerine Celâlzâde Mustafa Çelebi'yi tekrar nişancı olarak atadı. Celâlzâde Ekim 1567'deki vefatına kadar bu görevde kaldı.
- 24 Eylül 1566 II. Selim İstanbul'a gelerek tahtta geçti. Ardından ordu-yı hümayuna katılmak üzere Belgrad'a yola çıktı.
1568 Âşık Çelebi *Meşâirü'ş-Şuarâ*'yı kaleme aldı.
- 9 Eylül 1570 Lefkoşe fethedildi. 1 Ağustos 1571'de Magosa'nın alınmasıyla Kıbrıs'ın fethi tamamlandı.
- 7 Ekim 1571 İnebahtı Savaşı
1572 Âşık Çelebi vefat etti.
- 1573 Bayramî-Melâmî şeyhi Bosnalı Hamza Bâli zındıklık ve ilhad suçlamasıyla idam edildi.
- Eylül 1573 Birgivi Mehmed Efendi İstanbul'da vefat etti.
- 23 Ağustos 1574 Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi vefat etti.

ÖNSÖZ

Nüvesi 26-27 Eylül 2019 tarihinde İbn Haldun Üniversitesi Süleymaniye Yerleşkesi'nde düzenlenen "II. Uluslararası Süleymaniye Sempozyumu: Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi" başlıklı sempozyumda atılan elinizdeki çalışma, 1520-1566 yıllarını kapsayan kırk altı yıllık hükümdarlık dönemiyle Osmanlı tarihinde en uzun süre tahtta kalan padişah olan Kanûnî Sultan Süleyman ve saltanat dönemine odaklanmaktadır. İcra ettiği seferler, yürüttüğü siyasi ve diplomatik faaliyetler, uygulamaya koyduğu düstur ve kanunlarla Osmanlı İmparatorluğu'nu on altıncı yüzyılın en etkili devletlerinden biri haline getiren Sultan I. Süleyman, Avrupalı tarihçilerce "Muhteşem," Türk tarihçiler tarafından ise "Kanûnî" sıfatıyla anılmıştır. Tüm güç ve ihtişamına rağmen padişahın ailevî ilişkileri, askeri seferlerin halka yüklediği mâlî yükümlülükler ve dinî tartışmaların eşlik ettiği bazı sosyal buhranlar Osmanlı tarihinin bu önemli dönemini dikkatle incelemeyi gerektirir. Bu dönemde yetişen ya da bizzat padişah tarafından görevlendirilen Mimar Sinan, Ebüssuûd Efendi, Bâkî, Barbaros Hayreddin Paşa, Celâlzâde Mustafa Çelebi, Kınalızâde Ali Çelebi, Taşkôprizâde gibi isimler Osmanlı kültür ve medeniyetinin klasik ürünlerini ortaya koymuşlardır. Fas'tan Endonezya'ya uzanan geniş bir coğrafyada etkisini hissettiren ve bu coğrafyada yaşayan toplumların tarihinde kalıcı bir miras bırakan Kanûnî Sultan Süleyman ve dönemi sonraki yüzyılların siyasi literatüründe "altın çağ" söylemi üzerinden kendine yer edinmiştir. Bugüne kadar hakkında çok sayıda akademik yayının yapılan söz konusu dönemin kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi için hâlâ çok sayıda araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Elinizdeki kitapta, "Sultan'ın İmgesi, İdaresi ve Askerî Faaliyetleri," "Edebiyat ve Tarih yazımı" ve "Osmanlı Sınırlarının Ötesinde: Bilgi Toplama, Diplomasi ve Afrikalı Köleler" ana başlıkları altında okuyucuların dikkatine sunulan on dört yazıda Kanûnî Sultan Süleyman'ın özel hayatından sarayın kullanımına sunulan lüks tüketim mallarına, yoksullara hizmet

eden hayır kurumlarından el yazması üretimine, imparatorluk ideolojilerinden savaş ve diplomasiye kadar geniş bir yelpazede birçok konu yeni kaynaklar ve yaklaşımlar ışığı altında ele alınmıştır.

Sempozyumun düzenlenmesi ve kitabın basımı için gerekli maddi ve manevi desteği sağlayan başta rektörümüz Prof. Dr. Recep Şentürk olmak üzere İbn Haldun Üniversitesi Mütevelli Heyeti üyelerine, yakın ilgiyle programa destek veren İbn Haldun Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Halil Berktaş'a, sempozyuma tebliğleriyle katkıda bulunan ve bu tebliğleri genişleterek makaleye dönüştüren değerli meslektaşlarımızı, sempozyum organizasyonunda ortaya koydukları özveri için Kurumsal İletişim Daire Başkanlığı'na ve kitabın ortaya çıkışına verdikleri destek için İbn Haldun Üniversitesi Yayınevi çalışanlarına teşekkür eder, çalışmanın Kanûnî Sultan Süleyman ve dönemi hakkında yeni araştırmalar yapılmasına vesile olmasını dileriz.

M. Fatih Çalışır
Suraiya Faroqhi
M. Şakir Yılmaz
İstanbul, 2020

INTRODUCTION

Suraiya Faroqhi

As the articles in this volume relate to specific occurrences in Sultan Süleyman's life and career, we begin by briefly reviewing the relevant events, largely campaigns conducted and policies adopted by the sultan, with some emphasis on questions of patronage. Thus, this first section is biographical, although admittedly, the biography is fragmentary; it includes brief references to social, cultural, and institutional changes. Events not treated by any contributor to the present collection mostly remain in the shadow, although they may have great intrinsic importance.

In the second section of our Introduction, we present the articles themselves, grouped in three sub-sections. The first one covers the sultan's image-making as well as military and administrative affairs. While the second sub-section contains articles on literature and historiography, the final part encompasses articles dealing with questions originating beyond the borders of Süleyman's empire: from Venice to India and East Africa.

It makes sense to view the period of Sultan Süleyman (1494-1566) as encompassing several stages, and his long reign (1520-1566) is only part of the story.¹ When still a prince or *şehzâde*, Süleyman inherited the conquests of his father Selîm I (r. 1512-1520), in addition to a variety of political and cultural projects begun in the early 1500s. In the early stages of his reign, Süleyman's legitimizing strategies involved convincing both the Ottoman elites and the rulers of neighboring kingdoms that as a political and military leader, the new monarch could compare with his father. Thus, the

---

¹ For the biography of Kânûni Süleyman, the principal source used here is Feridun Emecen, "Süleyman I," *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi* 38 (2010), pp. 62-74. For information on Iran, see the article "Tahmâsp I," by Colin P. Mitchell in *Encyclopaedia Iranica*, online version <https://iranicaonline.org/articles/tahmasp-i> (accessed on 7 September 2020).

considerable effort invested in restoring the walls of Jerusalem, as well as the eviction of Christians from sites that Muslims considered holy as well, sent out a definite message. Not only did the monarch challenge the infidels on a military level; if he wished to do so and was willing to forego the taxes paid by Jewish and Christian pilgrims, he could make Jerusalem into an exclusively Muslim sanctuary.²

At the same time, the ‘Süleymanic period’ in some respects extended into the reign of Süleyman’s son Selim II (r. 1566-1574) and even into that of his grandson Murad III (r. 1574-1595). After all, appointed by Süleyman in his later years, the grand vizier Sokullu Mehmed remained in place until his murder in 1579, and Süleyman’s great architect Sinan (d. 1588) outlived his royal patron by over twenty years. Though older than the monarch, to whose service he had dedicated his career, the Şeyhülislam Ebüssüüd Efendi (1490-1574) remained in office throughout the reign of Selim II as well. Several studies included in this volume refer to the Süleymanic period in this expanded sense of the term.

A few high points in Sultan Süleyman’s life, as reflected in this collection

Süleyman was born in Trabzon, where Şehzâde Selim, the son of Bâyezîd II (r. 1481-1512) and later Selim I (r. 1512-1520) had several children by his concubine Hafsa. When he was fifteen years old, Süleyman received a first appointment to govern a province of the empire. While other princes had begun this stage of their apprenticeship as future rulers at a much younger age, long wrangles between Şehzâde Ahmed (ca. 1465 – 1513) and Şehzâde Selim had delayed the appointment. In 1509, Süleyman finally arrived in the province of Kefe (today: Feodosya) and stayed there until his father involved him in the ongoing succession struggle against his father Bâyezîd II and the other sons of this pious and book-loving monarch.³

² Amnon Cohen, “The Expulsion of the Franciscans from Mount Zion: Old Documents and New Interpretations,” *Turcica* 18 (1986), pp. 147-57.

³ Gülru Necipoğlu and others (eds.) *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, 2 vols (Leiden: Brill, 2019).

After Selim's victory in 1512, Süleyman was the only heir, as the sultan's other sons had died young. Thus, he did not need to gain supporters in a future contest for the throne, a process by which other members of dynasties that required all sons of a ruling monarch to participate in institutionalized battles for the throne, established the reputation of their lineages and their right to rule.⁴ By contrast, Süleyman, while a prince, made his presence felt mostly through extended hunting trips.⁵ In conformity with a pattern found all over Eurasia, on these occasions, local elites could assess the qualities of the heir apparent. However, in 1520, the new ruler still needed to assert himself. As Selim appointed Süleyman as his deputy when campaigning against the Safavid Shah İsmail (r. 1501-1524) and the Mamluk sultans of Egypt and Syria (1516-1517), the alliance of father and son, forged during the last years of Bâyezid II, must have held up.

After Selim's death in 1520, Süleyman, to bolster his legitimacy by successful wars, focused on opponents in the Catholic world – Selim had campaigned against other Muslim rulers and not had the time for a move against western powers. In 1521, the new sultan took the fortress of Belgrade, which at that time secured the southern border of the kingdom of Hungary. Moreover, in 1526, when the rivalry between the Habsburg emperor Charles V (1500-1558) and the French king François I (1494-1547) was at its height, Sultan Süleyman attacked the Hungarian core lands, intending, as a secondary aim, to strengthen the hand of François I against his Habsburg rival: the beginning of a long-term -- though intermittent -- Franco-Ottoman entente. At Mohács, the Ottoman army was victorious, the Hungarian king Lajos II lost his life, and the sultan installed the Hungarian nobleman John Zápolya (b. 1487, ruled 1526 to 1540) as the new king, who acknowledged Ottoman suzerainty. However, Ferdinand I, the brother of Charles V and the deputy of the latter along the eastern borders of the Habsburg realm (emperor, 1558–64), claimed the Hungarian throne as well. In the ensuing war, Ferdinand's troops briefly occupied the royal town of Buda (today part of Budapest) before Ottoman troops conquered the

⁴ Munis D. Faruqi, *The Princes of the Mughal Empire 1504-1719* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

⁵ Thomas T. Allsen, *The Royal Hunt in Eurasian History* (Philadelphia: The University of Pennsylvania Press, 2006), pp. 133-59.

place in their turn, bringing books and even statuary from the royal castle to Istanbul. In 1529, Süleyman laid siege to Vienna, failing to take the town but stabilizing the position of Zápolya as a client king. In this war, parts of the middle Danube first became an important military highway.

In 1522, the sultan turned to the eastern Mediterranean, conquering the island of Rhodes, which the Knights of St John had strongly fortified to adapt it to the age of artillery.⁶ This was the second time that Süleyman succeeded where Mehmed the Conqueror (r. 1444-1446, 1451-1481) had failed as in 1480, Mehmed II had attempted to take Rhodes, and the latter had besieged Belgrade as well (1456). The Knights secured a negotiated withdrawal, which ultimately allowed them to relocate to the island of Malta, from where they could control communications between the western and the eastern sections of the Mediterranean. In the context of Hispano-Ottoman rivalry in North Africa, the issue would resurface at the very end of Süleyman's reign.

As part of the inheritance of Selim I, Süleyman had taken over the understanding that given the power and success of the Ottoman dynasty, the sultan had a 'natural' right to the caliphate; and the dominant group among the empire's religious scholars confirmed the position of their ruler. Seemingly, it was a major concern of Sultan Süleyman to have scholars in high positions who accepted his every decision. Thus, the two *kadıaskers*, who had asked why the sultan had suddenly executed his grand vizier and former friend İbrahim Pasha (d. 1536), lost their positions, and Ebüssuûd Efendi and Çivizâde Muhyiddin Efendi took their places. Ebüssuûd Efendi, holding office between 1538 and 1574, first as *kadıasker* of Rumeli and then as *şeyhülislam*, was the most prominent among the sultan's loyalists. As noted, he retained his office not only throughout the later reign of Süleyman but under Selim II as well. Thus, the long-term process that had begun under Mehmed the Conqueror, by which religious experts in Islamic law and divinity became 'scholar-bureaucrats' administering the vast Ottoman Empire, gathered speed under Süleyman. Ebüssuûd was the iconic figure symbolizing administrative efficiency and scholarly conformity to the intentions of the monarch.

⁶ Nicolas Vatin, *Rhodes et l'ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem* (Paris: CNRS Éditions, 2000).

At his accession, Süleyman had made a gesture of goodwill towards Iran by allowing the people carried off by Selim I after the conquest of Tabriz (1514) to return to their homes, and the new sultan indemnified the silk merchants, whose wares the deceased monarch had confiscated. However, relations with the Safavids were a domestic as well as an inter-empire problem. The centralized and bureaucratized empire that Ottoman sultans had been constructing ever since the fifteenth century was unpopular, especially among Anatolian nomads and semi-nomads. Discontented groups migrated to Iran, where the heads of the major tribes were almost co-rulers of the Safavid dynasty. Disputes among the leaders of the tribes most influential at the court of Shah Tahmasp I (r. 1524-1576) led to the defection of Olāma Beg Takkalu, who in 1532 secured Ottoman support for an invasion of Azerbaijan. Likely, the unstable situation in Iran combined with the possibility of further rebellions of Safavid sympathizers in Anatolia motivated Sultan Süleyman's campaign against Shah Tahmasp in 1534-1535. Perhaps the sultan, who once again (briefly) occupied Tabriz, aimed at ending Safavid rule altogether, but finally, he decided to conquer Baghdad and establish a new Ottoman province on the territory of present-day Iraq. The scholarly courtier Matrakçı Nasûh produced a richly illustrated account of this campaign.⁷

Among the political issues, which Süleyman had inherited from his father, the Ottoman commitment to the protection of the pilgrimage to Mecca was of special importance. This many-faceted enterprise -- among other concerns -- involved keeping the Portuguese out of the Red Sea and, in an ideal world, chasing them out of the Indian Ocean altogether. We do not know to what extent, once Egypt had become part of the empire, the Ottoman government was committed to preserving the Mediterranean spice trade and the revenues that it generated for the exchequer. However, it is probable that following Mamluk precedent, this was a matter of some concern as well. Especially in the 1530s, Ottoman forces under the command of Hadım Süleyman Pasha were poised to eject the Portuguese from the Indian Ocean. However, in 1538, the planned confrontation over Diu, by now in Portuguese hands, did not take place; and with the Mughal conquest of Gujarat that soon

⁷ Naşühü's-silâhî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, edited by Hüseyin G. Yurdaydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976).

followed, an Ottoman takeover of the port of Surat, which some local merchants evidently had favored, ceased to be a realistic option.⁸

Ottoman expansion on its southern frontiers included Africa, and whoever had collected the information about the Indian Ocean relayed by the poet Firâkî of Kütahya, knew that Ethiopia was a Christian kingdom maintaining relations with the Portuguese and thus hostile territory. East Africans, whether Christian or not, often were the victims of slavers, with some Muslim owners taking their servants, recently Islamized, to India by way of Mecca.⁹ For the present-day historian, it is regrettable that Ottoman authors and official documents do not tell us very much about the early arrivals of black slaves in the empire.

Despite his loyalty to Ottoman dynastic tradition, Süleyman did not hesitate to innovate in his domestic arrangements, as contrary to custom, he liberated and formally married his former concubine Hürrem in 1534. When she died over twenty years later in 1558, the sultan celebrated her memory by continuing to found charities in her name and sponsoring a magnificent mausoleum next to his own, in the famed complex known as the Süleymaniye: a confluence of family spirit and piety.

By the Süleymanic period, the Ottoman elite defined itself as rigorously Sunni Muslim, but this commitment did not prevent occasional cultural dialogues between members of the Ottoman elites and their counterparts in the Catholic world, especially in France and in Venice. Historians of architecture have stressed that how Mimar Sinan, as an old man, recounted his biography to his friend Mustafâ Sâ'î is difficult to derive from Islamic cultural models alone. Quite possibly, Sinan knew about biographies and first-person narratives involving artists active in Italy, who had survived conflicts with their patrons and put their experiences down in writing. Given such information, the famous architect may have decided to reminisce about his disagreements with Sultan Süleyman.¹⁰

⁸ Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2010).

⁹ A famous military leader in Peninsular India had this background: Omar Ali, *Malik Ambar: Power and Slavery across the Indian Ocean* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2016).

¹⁰ Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (London: Reaktion Books, 2010), p. 143.

Furthermore, Venice, with its diplomatic representation in Istanbul going back to Byzantine times, served as a conduit for objects that in Italy functioned as rarities and ‘must-haves’ at princely and royal courts. In some cases, Islamic and Catholic courts esteemed the same or very similar objects, such as the horn of the narwhal, which contemporaries attributed to a mythical beast, known as the unicorn. Süleyman’s grand vizier Pargalı İbrahim Pasha seemingly believed that the treasury of his sovereign needed to contain such an object, and he secured one such item as a diplomatic gift from Venice.

As this summary shows, the contributors to our volume have favored the early and to some extent the middle years of Süleyman’s reign, while the last ten to fifteen years of the sultan’s long life mostly remain in the shadow. Chance has played a role, as certain architectural historians invited were unable to attend, and it was therefore impossible to include new work on the construction and maintenance of the Süleymaniye (1550-1556). Furthermore, the killing of Şehzâde Mustafa (1515-1553) had become the subject of a major study published shortly before the conference initiating the present volume took place in 2019, and this article may well be the last word on the question for some time to come.¹¹ If the biographical references to Süleyman end on a somber note with the execution of Şehzâde Mustafa (1553), the rebellion of Mustafa the Pretender (Düzmece Mustafa, 1554), the war between şehzâdes Selim and Bâyezîd (1559), and the failure of the siege of Malta (1565), it is noteworthy that calamities marking a *fin de règne* were not a uniquely Ottoman phenomenon.¹² On the contrary, the last years of Louis XIV of France too (r. 1643-1715) feature in historiography as a period of military, economic, and climatic disasters.

The sultan’s image, administration, and military affairs

Against this backdrop, we turn to the topics treated by the contributors, beginning with political, administrative, and military matters. All these articles are products of the early twenty-first century, a time in which people, both powerful and powerless, are much concerned about their respective

¹¹ Zahit Atçıl, “Why did Süleyman the Magnificent execute his son Şehzade Mustafa in 1553,” *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 48 (2016), pp. 67-103.

¹² Compare the articles by Hüseyin Serdar Tabakoğlu and M. Şakir Yılmaz in this volume.

images as displayed on the internet. Thus, we begin with a study of Sultan Süleyman's public persona, and more specifically, his status as caliph.

Feridun Emecen, who for decades has been working on the Süleymanic period, presents a high-level debate about the Ottoman caliphate and its legal and theological foundations. When in 1524, the sultan allowed his then grand vizier and *alter ego* Pargalı İbrahim Pasha (d. 1536) a magnificent wedding celebration, a group of prominent religious scholars discussed and ultimately confirmed the claim of the Ottoman rulers to recognition as caliphs. Two high-level officials, one of them the head of the chancery (*nişancı*) Celâlzâde Mustafa Çelebi (d. 1567) and the other Lütfi Pasha (d. 1564), a provincial governor and from 1539 to 1541 a grand vizier, have reported on this meeting. However, Emecen points out that these authors have left their readers guessing concerning the arguments proffered by those who were skeptical about the caliphate of Selim I and Süleyman. Probably, this reticence was due to their official positions, Even so, 'nay-sayers' must have existed, within the empire and/or outside of it, or else there would not have been any need for a formal assertion of Ottoman prerogative.

Nor have Celâlzâde Mustafa Çelebi and Lütfi Pasha even alluded to the identities of the 'caliphate-skeptics'; but Emecen emphasizes that throughout their history, Ottoman rulers had viewed themselves as caliphs. Thus, the conquest of Egypt and the takeover of the two Holy Cities did not provide additional justification for Ottoman claims to the caliphal dignity. The last descendant of the Abbasid family, whom Selim I had brought to Istanbul and who returned home with permission from Süleyman, was a minor figure, and we should not give any credence to the claim that this personage had formally transferred his powers to the Ottoman sultans.

The last vestiges of the Abbasids had disappeared, but the Ottoman-Safavid rivalry was ongoing. As Sadık Müfit Bilge has shown, Süleyman undertook several campaigns against his rival that focused on a borderland of uncertain allegiance, namely the Caucasus. When the Peace of Amasya in 1555 ended this inter-empire war, the latter had lasted for over twenty years (1532–1555), one of the longest wars in Ottoman history. Even after the peace, however, Ottoman-Safavid rivalry must have been behind some of the 'proxy wars' in the Caucasus, where a number of small

principalities, all part of the Georgian orbit, fought one another and, according to circumstances, submitted to the Ottomans or else to the Safavids. Certain princes saw an advantage in converting to Islam. Apparently, the surviving records do not tell us much beyond these endless battles and the taxes collected to finance them. The interventions of Sultan Süleyman's armies and those of the pashas serving Murad III were costly in terms of men and animals. However, neither these campaigns nor those of the Safavids brought lasting peace to the region.

Two further campaigns treated here were naval, the first one taking place toward the beginning and the second one near the end of Süleyman's reign.¹³ Seyfullah Aslan's study of the Ottoman flotilla on the Danube deals with the *longue durée*. For Ottoman naval activity on the northern section of the river only became feasible after Süleyman's conquest of Belgrade in 1521, and gained importance during the long war with the Habsburgs that took place during the mid-sixteenth century. By the late 1600s, however, a naval detachment was in place that possessed a well-developed organization and played a major role in supplying the fortresses and garrisons of Ottoman Hungary.

However, during the reign of Kânûnî Süleyman, this was not yet the case. For quite possibly, the so-called 'Iron Gate,' a series of rapids near Belgrade that impeded communication between the northern and south-eastern sections of the Danube until removed in the nineteenth century, was a factor that induced Ottoman commanders to 'make do' with improvised solutions throughout most of the 1500s.¹⁴ At this early stage, the sultan's administration selected the commanders of the Ottoman flotilla in charge of security on the Danube in a rather ad hoc manner from among military officers already stationed in the area. Probably, the rationale was to save the expense that would have accrued if the commander's position were to become permanent.

¹³ For a short but very informative presentation see İdris Bostan, "Kanuni Süleyman ve Osmanlı Deniz İmparatorluğu," in *Kanuni Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Gaye Kitabevi, 2019), pp. 407-25.

¹⁴ Bruce McGowan, "The Middle Danube *cul de sac*," in *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. Huri İslamoğlu İnan (Cambridge and Paris: Cambridge University Press and Maison des Sciences de l'Homme, 1987).

Near the end of his reign, as the one-before-last campaign under his responsibility, Sultan Süleyman in 1565 authorized an attack against the island of Malta, where as noted, the Maltese Knights, formerly of Rhodes, endangered the communications of the Ottoman center with its outlying provinces in North Africa. Hüseyin Serdar Tabakoğlu has studied this question using documents from the Spanish archives, a proceeding that is still something of a novelty among Ottoman historians with their decided preference for Ottoman documents. Conditions for success seemed propitious. Only a short time before, the sultan's naval forces had destroyed a Spanish fleet near the island of Djerba, which took considerable time to rebuild. On their own, the Knights of Malta probably would have lost the war as their predecessors on Rhodes had done in 1522. However, the Ottoman attack failed: For while under strict orders to avoid any naval engagement with the superior forces of Sultan Süleyman, Spanish ships landed a contingent of experienced soldiers before the Ottomans were ready to storm the fortress of La Valetta.

To weld conquests into an empire, a well-regulated bureaucracy is a pre-condition, and Yasemin Beyazit has highlighted the role of Ebüssuûd Efendi, who, according to Nev'îzâde Atâî (1583-1635) had organized the religious and worldly affairs of the Ottoman Empire in an optimal fashion. Known for her work on the practical aspects of becoming and being an Ottoman scholar-bureaucrat, Beyazit sets out to test Nev'îzâde Atâî's claim.¹⁵ She examines Ebüssuûd's work under four headings, the first of which is the establishment of a *kanunnâme* governing education in the *medrese/madrassa*, which she views as a 'command specifying how religious scholars and particularly madrasa teachers were to conduct their classes'. To ensure regulation, increase the level of training, and strengthen bonds of loyalty, candidacy (*mülâzemet*) was a crucial stage, which meant that a junior scholar seeking office entered the service of a senior man and assisted the latter in whatever way the patron might require. Beyazit has studied the first register of candidates compiled after Ebüssuûd had given his directives and found a notable degree of standardization in the routes towards candidacy.

¹⁵ Most recently, see Yasemin Beyazit, "Esaretten Mülazemete Üsküplü Alaeddin," in *İmparatorluğun Öteki Yüzleri*, ed. Fırat Yaşa (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), pp. 185-202.

In addition, officials followed Ebüssuûd's rules determining the number of candidates permitted to the highest-ranking scholar-officials. She thus concludes that Atâi was correct in his assessment that as of Ebüssuûd's time, every one of these senior officeholders received the number of candidates appropriate to his position in the hierarchy.

As Ebüssuûd's third contribution, Beyazit lists the reorganization of judgeships in the Ottoman Balkans after Süleyman's conquest of Hungary in 1544. Ebüssuûd was present at the campaign and furthermore, produced the regulations by which the Ottomans planned to govern their new province of Budin. While the fourth contribution concerning the proper composition of fatwas and entries into the qadi registers at first glance may seem a bureaucratic nicety, the issue is of importance because these texts are among the major sources for Ottoman historians today. After all, standardization facilitated the running of an empire, and it simplifies the modern researcher's task as well.¹⁶

From a practical point of view, the day-to-day administration of a province is the criterion by which we judge the success of administrative reforms. Mustafa Öksüz has taken up this issue, using the sub-province/*sancak* of Jerusalem as an example. When Süleyman ascended the throne in 1520, the district was a very recent acquisition, as Selim I had conquered the area only in 1516-1517. Moreover, a Mamluk dignitary who first had sided with the Ottomans rebelled in short order. While the sultan's army soon put down the rebellion, the fighting caused instability nevertheless.

Given this situation, local Bedouins might raid not just the countryside but even threaten Jerusalem, which in the 1500s had only a small population. Therefore, despite the lack of external enemies threatening the town, Sultan Süleyman accorded high priority to reconstructing the city walls, which now were 4325 meters long and encompassed 34

¹⁶ We may note that Ebüssuûd took a dim view of the 'Ottomanization' of Arabic loanwords and wished to see them written correctly according to the rules of Arabic grammar. In a similar fashion, the Mughal rulers of India disapproved of 'indianized' Persian words. Rather, they wished their scribes to follow the rules of Persian as customary in Khorasan. See Muzaffar Alam, "The Pursuit of Persian: Language in Mughal Politics," in *Exploring Medieval India II, Sixteenth to Nineteenth Centuries: Culture, Gender, Regional Patterns*, edited by Meena Bhargava (reprint Himayatnagar/ Hyderabad: Orient Black Swan, 2010), pp. 39-73.

towers. During the crisis, many settled peasants retaining Bedouin connections had fled to their nomad associates, as was customary in times of trouble. In response, the Ottoman administration found it prudent to declare an amnesty, which benefited all those who submitted to Ottoman rule, no matter what their attitude had been during the recent turbulence. In later years, orders sent to provincial administrators warned of them not to oppress the Bedouins. Thus, Öksüz considers that by the middle of the century, the Bedouins were no longer a threat to the administration of the province. At the same time, however, the sultan's emphasis on protecting his desert-dwelling subjects indicated that in this region, Ottoman power depended on combining demonstrable military strength with a willingness to accommodate the locals.

In addition, the administration invested money in Jerusalem's water supply, which was often deficient, and through the imaret of Süleyman's spouse, the Haseki Hürrem, financed numerous smaller charitable foundations as well. The latter supported religious scholars and dervishes, who, as Öksüz observes, ensured that their followers accepted the still novel Ottoman regime centered in Istanbul. By supporting a significant number of religious personalities, some of them newly emerged during the first decades of rule from Istanbul the social setup established or reinforced by Sultan Süleyman ensured the long-term adherence of the region to the Ottoman Empire.

Literature and historiography

To certain Ottoman literary figures Selim's rapid conquests and incessant movements remained a subject of admiration and nostalgia long after the monarch died in 1520. As Fatih Bayram has shown, this was certainly the sentiment of the litterateur Şevkî-i Sâni (the second Şevkî). At the beginning of his recorded career, this author belonged to the suite of the teacher of Yavuz Selim, Fenârî Şems Beg, whom his former royal charge had appointed finance director (*defterdâr*) and provincial governor. However, after the death of Şems Beg, Şevkî had no patron and needed to earn a modest living as a bookseller in Bursa. Şevkî-i Sâni translated the vita of the Iranian saint Ebû İshâk İbrahim b. Şehriyâr el-Kazerûnî (352-426 / 963-1035) from Persian into Ottoman Turkish, a story which

focuses on conquests enlarging the realm of Islam. Perhaps in this manner, Şevki-i Sâni commemorated the deeds of his hero Sultan Selim. After all, the latter had claimed the status of a 'lord of the conjunction' and, thus, a potential world conqueror. Even after his death, some of his contemporaries felt that Selim retained a numinous aura, and Şevki-i Sâni, who survived until the last years of Sultan Süleyman, may have been one of the people perpetuating Selim's fame.¹⁷

Şevki-i Sâni made a name for himself largely as a translator, and in any period, the texts that authors and patrons choose for translation reflect current political, social, and religious preoccupations. This connection is especially obvious if the translations at issue do not render the original as faithfully as the translator can manage to do but contain additions and omissions. As translations that were really adaptations were common in the Ottoman world, Mehmet Şakir Yılmaz has a particular reason to study the reception of a key text on theology cum politics by the İmâm Gazzâlî (d. 1111). Known as *Nasihatü'l-mülûk*, this work was popular in the Turkish world, with no less than thirteen translations extant. One of the translators was 'Aşık Çelebi (1520-1572), otherwise known for his biographical dictionary of poets.

Yılmaz has placed the four sixteenth-century translations of Gazzâlî's work into the political context of the 1550s and 1560s. As noted, this was a time of recurrent crises, including the war with Iran that – for the time being – ended with the Peace of Amasya in 1555. Moreover, the killing of Şehzâde Mustafa profoundly divided the Ottoman elites (1553), as apparent from the effort of the bureaucrat cum chronicler Celâlîzâde to find a justification that would appeal to the maximum number of readers. In 1559, there followed the battle of Konya between şehzâdes Bâyezîd (1526-1562) and Selim (1524-1574), which the latter won, establishing himself as the heir apparent. The author of the oldest translation of Gazzâlî's work (1550), a scholar named Alâyî, initially had dedicated his work to Sinan Bey, the preceptor of Şehzâde Bâyezîd. However, after the prince had lost the battle of Konya and fled to Iran, Alâyî changed the dedication and submitted his work to the winner Şehzâde Selim.

¹⁷ H. Erdem Çıpa, *The Making of Selim: Succession, Legitimacy and Memory in the Early Modern Ottoman World* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2017), p. 210.

As for the impact of the Ottoman-Safavid conflict, Yılmaz points out that Ottoman scholars considered Gazzâlî's categorization of different heresies, though referring to the eleventh century, as relevant to their conflict with the people whom they described as Kızılbaş. There was thus a religious and political reason for considering the text as relevant to the current situation. Moreover, Gazzâlî's advice that kings should not listen to the counsel of women must have seemed timely as well: Hürrem Sultan remained a significant figure in palace politics until she died in 1558.

For some readers within and outside the Ottoman orbit, the appeal of a given text lies in its literary form at least as much as in its content, and sometimes the form is the major source of interest. In this context, Sadık Yazar has contributed a most intriguing study of a text by the seventeenth-century writer Okçuzâde Mehmed, who had criticized, as a work of literary prose (*inşâ*), the *Selîmnâme* of Celâlzâde Mustafâ Çelebi, Sultan Süleyman's head of the chancery (*nişânçı*). As a first step, Yazar emphasizes that it is mistaken to assume that because the term of *tenkid*, used for literary and scholarly criticism from the mid-1800s onward, is quite rare in older texts, the Ottomans of the pre-Tanzimat period did not possess any significant literary criticism. For such criticism could appear under many headings, and by the terms of '*reddiye*,' '*hilâf*,' '*münâzara*,' and others an author might criticize the writing style of a colleague.

In this context, Yazar argues that since the cataloging of manuscripts from the Islamic world is still unfinished, it is unsound to claim that certain genres did not exist in Islamic or Ottoman literature. Furthermore, the author points out a common error of recent scholarship. Often the researchers at issue do not contextualize or historicize the literary categories with which they are familiar, and thus they have refused to study significant genres of Ottoman writing. Expressed in simple terms, it is fallacious to assume that 'what we do not know does not exist,' and to say it even more simply; we often stumble into major errors because we refuse to admit our ignorance.

On a different level, Okçuzâde, who, similar to Mustafâ Âlî (1541-1600), was bitter about his perceived lack of success in his bureaucratic career, doubtless enjoyed 'trashing' the work of people he considered to be rivals, even if they were long dead. Even so, Yazar emphasizes that

Okçuzâde's criticisms are verifiable. When the seventeenth-century critic claimed that Celâlzâde only had used a small number of literary devices, Yazar counted the rhetorical forms at issue and showed that the point made by the seventeenth-century critic was valid. Admittedly, this fact did not necessarily disqualify Celâlzâde's text. Yazar has shown that the rhetorical tradition that Okçuzâde had embraced was not the only one existing at that time. Regardless of whether Celâlzâde was -- or was not -- a superior author of formal prose, he was very successful in his official career, and generations of scholarly secretaries admired him for that performance. To a man who did not feel that he had received the recognition appropriate to his talents, it made good sense to focus on a weak point in the skills of the widely revered Celâlzâde.

Christiane Czygan, who is preparing a critical edition of the so-called Third Divan of Süleyman's poetry, today in a Hamburg museum, has analyzed the communication between the sultan and his former concubine Hürrem, after 1534 his royal wife.¹⁸ As the history of Ottoman women is still unfamiliar to many mainstream historians, we need to dwell briefly upon the major changes that in the 1520s and 1530s, Süleyman made in the internal life of the palace. In the late 1400s and early 1500s, it was normal practice to dismiss those concubines, who had borne the monarch a living son.¹⁹ Seemingly, the sultans expected these women to reside with their sons in the Anatolian towns, where the latter officiated as governors. Thus exiled from Istanbul, the mothers, if possessing political savoir-faire, might help their sons prepare for the eventual succession struggle – if not, these women simply lived out their lives in the harems of provincial princely palaces.

However, Süleyman chose to break with this pattern and, over many years, retained his concubine the Haseki Hürrem, who probably had entered his harem while he was the heir apparent residing in Manisa. Ultimately, she bore him four sons surviving into adulthood, namely Mehmed, Selim, Bâyezîd, and Cihângîr, in addition to a single daughter named Mihrumâh.

¹⁸ Günay Kut, "Muhibbî Divanı'nın Yayınları ve Nüshaları Üzerine," in *Kanuni Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Gaye Kitabevi, 2019), pp. 74-90.

¹⁹ Leslie Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1993), p. 42.

In 1534, the sultan freed Hürrem and married her in a great public festivity. The latter took place in 1536 and was another innovation in Ottoman court life, destined to remain unique. If we can believe the reports of certain European diplomats, Istanbul gossips claimed that Hürrem had bewitched the sultan.²⁰ As Süleyman's empress, Hürrem continued to live in the Topkapı Palace, and during the long absences of the sultan on campaign, husband and wife corresponded. At first, Hürrem employed a female scribe, becoming proficient enough in Ottoman Turkish to write her own letters in later years. As for the sultan, he composed numerous poems, which he must have intended for Hürrem, although he never mentioned her name. Hürrem, on the other hand, retained the sultan's interest not only by her devotion to his person but in addition, due to the care that she took in purveying information about the situation in Istanbul, which was often volatile.

In this exchange, poetry and practicality had thus come together. As for history, whether it is a branch of literature and even poetry, or else can teach the art of good government has been a subject of debate over the centuries. Rhoads Murphey has engaged with the work of three authors who attracted the interest of Süleyman at the beginning of his reign. Matrakçı Nasûh (d. 1564), Şâh Kâsım (d. 1540-1539), and Bostan Çelebi (1498-1570) began their work as practical men collecting data while on campaign and relaying knowledge needed by a military commander. In terms of court life and administration, the authors sometimes recorded how the monarch, before or after a campaign, distributed rewards and inflicted punishments. Murphey points out that in this manner, the sultan ensured stability by advertising his justice and by means of the court chronicles discussed here provided later rulers with models of good government.

At this stage of their careers, the three authors at issue were still of moderate prominence, and they had to attract the sultan's patronage by their powers of observation and skill at fact-finding. An inventive author such as Matrakçı might add to the value of his work by his paintings, midway between maps and illustrations, thus elevating a mere list of military stops on the way to Iraq (*menzîlnâme*) into a work of art.

²⁰ Augerius Gislenius Busbequius, *Legationis turcicae epistolae quatuor*, edited by Zweder von Martels, tr. into Dutch by Michel Goldsteen (Hilversum: Verloren, 1994), pp. 87 and 109.

When Sultan Süleyman had been on the throne for thirty years and more, however, he began to favor a different genre, namely large-scale works encompassing his entire reign, and which might even place the history of the dynasty in a world-historical context. As Murphey has shown, for this reason, the three authors at issue assembled their earlier works to form the more ambitious chronicles now in demand. Matrakçı Nasûh did in fact produce such a text, which ended in 1561, a few years before the author's death. By contrast, the chronicle of Şâh Kâsım, today mostly remembered as a poet, remained incomplete, and the huge gap in his text is most revealing of the copying, editing, and rewriting process that went into the production of a larger work. As for Bostan Çelebi, Nezihî Aykut has concluded that the author wrote his first version of the *Süleymânnâme* in 1524, the second in 1537, the third in 1541, and the final one in 1547.²¹ To follow this process of editing and revision, Murphey has used codicological data, and he provides a unique view of the writing strategies of authors close to the court of Sultan Süleyman.

Beyond the Ottoman borders: Information gathering, diplomacy, and African slaves

Ottoman conquests needed support through diplomacy and information gathering. On a different level, the acquisition of slaves from distant places must have confirmed the claims of Selim I and Süleyman to 'worldwide' domination, at least among those people who knew of and cared about the exotic homelands of the slaves that they employed. Literary texts and material objects tell us at least as much about such linkages as archival records do. After all, correspondence with foreign rulers and the reports of diplomats and other intermediaries mostly have come down to us in the *Mühimme defterleri*/Registers of important Affairs. However, these registers go back only to the middle of Süleyman's reign, one of the earliest dating to 1544-45.²² Perhaps there were older ones as well, but apparently, they have not survived.

²¹ Nezihî Aykut, "Bostan Çelebi," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 6 (1992), p. 308.

²² Halil Sahillioğlu (ed.), *Topkapı Sarayı Arşivi: H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri* (İstanbul: IRCICA, 2002).

Sometimes, we find traces of Ottoman information gathering in unexpected places. Thus Andrew Peacock, known for his studies focusing on relations between the Turkish/Turkic world and India, has found that the work of Firâkî Abdurrahmân Çelebi, from the small Anatolian town of Kütahya, tells us a great deal about the level of information that an interested Ottoman scholar might obtain on Southern India. Firâkî lived a long life, since he died between about 1580 and 1583, but had composed a verse chronicle (*gazavâtnâme*) of the conquests of Selim and Süleyman already in 1526 or 1527. The author probably had limited contact with the high elite of Istanbul, and his work never entered the palace library.

If viewed in its totality, Firâkî's chronicle appears as a routine composition, which relays information that other writers have recounted in a more comprehensive and/or attractive fashion. However, one section of Firâkî's text includes fascinating details on the political situation in Peninsular India about thirty years after the first arrival of the Portuguese. Bâbü (1483-1530), by contrast, does not appear at all, although the founder of the Mughal dynasty won his first victory on an Indian battlefield in 1526; and Peacock thus concludes that Firâkî's information must predate this year. In particular, the chronicler refers to a Gujarati ruler, who was in power for only a single year, in 1526. As there is no evidence of a written source for Firâkî's chapter, the author probably is right in claiming that he got his information from an unidentified oral source.

Whoever he was, Firâkî's source had collected information on the different rulers of southern India, Muslim and non-Muslim. Sympathy for Muslims and thus implicitly for Ottoman aims was the essential criterion by which the author evaluated the Indian rulers that he mentioned. Whatever the backstory may have been, Firâkî's information precedes, by almost thirty years that of Seydi Ali Reis, who wrote about his Indian experiences of 1555-1556.²³ As there is no evidence of Firâkî's readers, we can only say that the Ottoman elite, that of Süleyman's time and later generations as well, had only very limited interest in India.

²³ *Seydi Ali Reis: Mir'âtü'l-Memâlik, İnceleme, Metin, İndeks*, edited by Mehmet Kiremit (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999).

The Venetian archives have the great advantage that despite two major fires that ravaged the palace of the doges in the second half of the sixteenth century, quite a few documents on Ottoman relations with Venice survive. Hedda Reindl-Kiel has interpreted Ottoman treasury documents from the Süleymanic period, which refer to exotic and valuable items that kings, sultans, and emperors felt would enhance their elevated positions. After all, the presence of these artifacts demonstrated that people from distant lands offered their valuables as gifts to Süleyman or some other imperial figure.

At least occasionally, sultans and viziers were interested in the same objects as elite figures in Catholic Europe, and this was certainly true of the ‘horn’ of the narwhal (*Monodon monoceros*). In reality, this ‘horn’ was/is a tooth, typical of the males of the species, and apparently useful for fishing and detecting the level of salt in the surrounding seawater. As narwhals live in the seas surrounding the North Pole, their tusks were exotic goods, rarely encountered in the Mediterranean world. The helix-shaped grooves on the outside of these teeth added a further intriguing feature.²⁴ Both in the medieval Islamic and the European Catholic world, people believed that the horn was part of the body of a quadruped, which especially according to Islamic sources, was a wild and dangerous beast; only in Europe did people endow the mythical creature with religious connotations. In any event, in 1530-1531, Pargalı İbrahim Pasha asked the Venetian *bailo* for such a ‘horn,’ which the latter duly supplied. There had been another such horn in the Ottoman palace, which however Süleyman’s favorite son Şehzâde Mehmed had used as a toy; and it went the way of most toys.

While the narwhal horn came from the far north, at the very end of our collection, stand people from the far south, whom the law assimilated to goods (*mâl-ı nâtik*), because they were slaves. Very much against their will, these men perhaps had arrived from Eastern Africa. In the 1530s, when we first encounter them in the judges’ registers of the small town of Lârende (today: Karaman, in southern Anatolia), most of them seem to have been agricultural workers. Apparently, at this early date, there were virtually no female African slaves, who were, however, to become numerous in

²⁴ <https://www.britannica.com/animal/narwhal> (accessed on 14 September 2020).

nineteenth-century Istanbul. For the most part, Suraiya Faroqhi has found documents about slaves who had escaped from their masters, not only from the district of Lârende itself but from neighboring localities as well.

In this context, many questions remain unanswered: Thus, what did these men hope to gain by flight in a region where their physical appearance marked them out as ‘different’? For given professional slave hunters and their amateur helpmates, the recapture of the escapees was highly probable. Moreover, who were the slave dealers that had brought these Africans to the northern shores of the Mediterranean, at a time when Ottoman military activity on the African coast of the Red Sea and the Indian Ocean was still exceptional? Perhaps some of these enslaved men were ‘trade goods’ exchanged against Anatolian timber, but we cannot go beyond hypotheses at the present stage of research.

Bibliography

- Alam, Muzaffar. "The Pursuit of Persian: Language in Mughal Politics," in Meena Bhargava (ed.) *Exploring Medieval India II, Sixteenth to Nineteenth Centuries: Culture, Gender, Regional Patterns*. Reprint Himayatnagar/ Hyderabad: Orient Black Swan, 2010, pp. 39-73.
- Ali, Omar. *Malik Ambar: Power and Slavery across the Indian Ocean*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2016.
- Allsen, Thomas T. *The Royal Hunt in Eurasian History*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press, 2006.
- Atçıl, Zahit. "Why did Süleyman the Magnificent execute his son Şehzade Mustafa in 1553?" *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 48 (2016), pp. 67-103.
- Aykut, Nezihi. "Bostan Çelebi," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 6 (1992), p. 308.
- Beyazıt, Yasemin. "Esaretten Mülazemete Üsküplü Alaeddin," *İmparatorluğun Öteki Yüzleri*, edited by Fırat Yaşa. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020, pp. 185-202.
- Bostan, İdris. "Kanuni Süleyman ve Osmanlı Deniz İmparatorluğu," *Kanuni Süleyman Dönemi ve Bursa*, edited by Burcu Kurt. Bursa: Gaye Kitabevi, 2019, 407-25.
- Casale, Giancarlo. *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2010.
- Cohen, Amnon. "The Expulsion of the Franciscans from Mount Zion: Old Documents and New Interpretations," *Turcica* 18 (1986), pp. 147-57.
- Çıpa, H. Erdem. *The Making of Selim: Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2017.
- Emecen, Feridun. "Süleyman I," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 38 (2010), pp. 62-74.
- Faruqui, Munis D. *The Princes of the Mughal Empire 1504-1719*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Kut, Günay. "Muhibbi Divanı'nın Yayınları ve Nüshaları Üzerine," *Kanuni Süleyman Dönemi ve Bursa*, edited by Burcu Kurt. Bursa: Gaye Kitabevi, 2019, pp. 74-90.
- McGowan, Bruce. "The Middle Danube cul de sac," *The Ottoman Empire and the World Economy*, edited by Huri İslamoğlu İnan. Cambridge and Paris: Cambridge University Press and Maison des Sciences de l'Homme, 1987.
- Mitchell, Colin P. "Ṭahmāsp I," *Encyclopaedia Iranica*, online version <https://iranicaonline.org/articles/tahmasp-i> (accessed on 7 September 2020).
- Naşühü's-silâhî (Matrakçı): Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, edited by Hüseyin G. Yurdaydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Necipoğlu, Gülru, and others (eds.) *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, 2 vols, Leiden: Brill, 2019.

- Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Books, 2010.
- Peirce, Leslie. *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Seydi Ali Reis: Mir'âtü'l-Memâlik, İnceleme, Metin, İndeks*, edited by Mehmet Kiremit. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, edited by Halil Sahillioğlu. İstanbul: IRCICA, 2002.
- Vatin, Nicolas: *Rhodes et l'ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem*. Paris: CNRS Éditions, 2000.
- Von Martels, Zweder (ed.) *Augerius Gisenius Busbequius: Legationis turcicae epistolae quatuor*. Translated into Dutch by Michel Goldsteen. Hilversum: Verloren, 1994.

-I-

**Sultan'ın İmgesi,
İdaresi ve Askerî Faaliyetleri /
The Sultan's Image, Administration,
and Military Affairs**

SULTAN SÜLEYMAN VE HİLÂFET: 1524

Feridun M. EMECEN*

Osmanlı hilâfeti meselesi, Osmanlı tarihçiliğinin popüler konuları arasında yer alır ve hilâfetin Osmanlılara geçişi üzerinde yeni açıklamalar yapılmaya çalışılır. Genellikle Osmanlıların Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fetih ve Kahire'de yaşayan Abbâsî halifesini İstanbul'a getirmesi sonucu ondan hilâfet haklarını kendi rızasıyla devraldığı veya kaynaklardaki ifadeyle halifenin bu haklarından feragat ettiği dile getirilir.¹

Buna karşılık asıl tartışma bilindiği üzere böyle bir devir teslim olayının devrin kaynaklarında geçmediği, kimsenin böyle bir şeyden bahsetmediği dolayısıyla da bunun sonradan uydurulmuş olduğu yolundaki karşı çıkışlarla alevlenmiş görünür.² Bu arada hilâfetin aslında ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda araştırmalar da yok değildir.³ Bununla beraber buradaki temel konu Osmanlı hilâfeti bahsinde gerçekte neler söyleyebiliriz noktasında düğümlenmektedir.

Vaktiyle yaptığım bir çalışmada hilâfetin teorik anlamda neyi ifade ettiği hususunu bir tarafa bırakarak son Abbâsî halifesi olarak kabul gören III. Mütevekkil'in (ö. 1543) hilâfet haklarını Yavuz Sultan Selim'e devretme hikâyesinin nereden kaynaklandığını ve bunun hangi siyasî şartların

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: feridunemecen@yahoo.com

¹ Bu yaygın görüş için genel Osmanlı tarihi ile ilgili kitaplara atf-ı nazar etmek kâfidir: Mesela bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), II, s. 294; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), II, s. 775 (Burada tereddütlü bir dil kullanılmakla birlikte sonradan umumleşen bilgi şeklinde olaya yer verilmiştir).

² Özellikle Faruk Sümer, "Yavuz Sultan Selim Halifelîği Devraldı mı?" *Bellekten* LVI/217 (1992), s. 675-701.

³ Konuyla ilgili literatür değerlendirmeleri için bkz. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilâfet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* II/1 (2004), s. 113-131; keza a. mlf., "Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülahazalar (1725-1909)," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 10 (2004), s. 1-38.

etkisi altında Osmanlı siyasi literatüründe ortaya çıktığını tespit etmeye çalışmışım.⁴ Bu hususta son zamanlarda yayımlanan bir başka yazıda ilgili literatürün değerlendirmesi yapılarak devir/feragat meselesinin daha eskiye gittiğini, hatta belki de Yavuz Sultan Selim dönemi veya hemen sonrasına ait literatürde rastlandığını ima eden naif temelli iddialar ortaya atıldı.⁵ Hatta Yavuz Sultan Selim'in kendisini halife olarak gördüğü yine "alçak sesle" dahi olsa dillendirildi. Bu arada Kanûnî Sultan Süleyman dönemindeki duruma da temas edildi.⁶ Yine son zamanlarda çıkan dikkate değer bir çalışmada da hilâfetin tasavvufî yönüyle ilgili değerlendirmeler yapıp hilâfet meselesinin cihanşümûl telakkiler dâhilinde ele alınış biçimleri üzerinde duruldu.⁷

Şimdi bu noktada hilâfet tartışmaları üzerinden yürüyen yeni açıklama biçimlerini belli bir temele oturtacak maddi bilgilerin peşinde koşulması halinde mevzuyla alakalı ne gibi ipuçlarına rastlanabileceği hususuna "örnek bir olay" bağlamında dikkat çekmek istemekteyim. Kanûnî Sultan Süleyman dönemiyle ilgili olarak otuz yılı aşan incelemelerim sırasında dönemin kaynaklarında rastladığım bir bilginin o vakit farkına varmamış, fakat hemen sonra çalışmalarımı ilerlettiğimde bunun Osmanlıların hilâfeti meselesi için çok önemli bir ilk delil olabileceğini anlayıp not etmiş, tam anlamıyla işlenmemiş ham halindeki ilk bilgileri bazı yazılarımda göstermiştim.⁸ Bununla beraber bu bilgileri yazdıklarımdan "anlamlandırdığım minvalde" gören bazı araştırmacılar, söz konusu olayı atıf yapmaksızın kendi

⁴ F. M. Emecen, "Hilâfetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrizâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar," *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. F. M. Emecen - İ. Keskin - A. Ahmetbeyoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), I, s. 561- 574 (Bu yazının tashih edilmiş ve oldukça genişletilmiş hali için bkz. F. M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat: Aktörler, Yazım ve İmaj* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), s. 13-88).

⁵ Uğur Demir, "Hilâfetin Osmanlıya Devri Meselesi ve Buna Dair Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türk İncelemeleri Dergisi* 40 (2019), s. 87-142.

⁶ Demir, "Osmanlı Hilâfet Tartışmaları I: Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil'in 27 Yılı (1516-1543)," *Geçmişten Günümüze Hilâfet*, ed. M. S. Küçükaşçı - A. Satan - A. Macit (İstanbul: İLEM-Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), s. 201-240.

⁷ Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*, (Princeton: Princeton University Press, 2018).

⁸ F. M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), s. 107; a. mlf., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), s. 229; a. mlf., "Sultan Süleyman ve Cihanşümûl Siyaset Telakkisi," *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), s. 412-42.

tespitleri gibi ele aldılar.⁹ Bunun etik boyutlarını bir tarafa bırakarak esas itibarıyla burada Sultan Süleyman döneminin hemen başlarında vuku bulan bu hadisenin mahiyeti ve ne anlam taşıdığı, hilâfet tartışmalarında ne gibi bir yeri hâiz olduğu hususu üzerinde durmaya çalışacağım.

***

Öncelikle yakın zamanda yayımlanan bu konuyu da ayrıntılı değil ama genel anlamıyla içine alan bir yazımda belirttiğim gibi hilâfetin Osmanlılarca hânedan/hükümlerlik gelenekleri çerçevesinde tabii bir hak gibi algılanmış olduğunu ifade etmek gerekir. Meşru hükümdarlık hakkı ve hilâfet tanımlarının neredeyse Orhan Bey dönemine kadar inen bir arka planı vardır.¹⁰ Bunlar lafzî olarak hükümdar unvanları arasında yer almış olsa bile belirli bir siyasî iddianın tezahürleri şeklinde görülmelidir. Benzeri bir husus Cengizî gelenekte dikkati çeker. Vaktiyle Barthold'un da belirttiği gibi Moğol İmparatorluğu ve onun parçalanmasından sonra ortaya çıkan devletlerde Cengiz'in soyundan gelmek meşruiyet açısından büyük önem taşıyordu ve bu Cengizî hükümdarlık telakkisi Moğol ve Türk erkânına geçince bu tip ilahî/kutsî meşruiyet arayışlarında bir değişim olmamıştı. Bu anlayışta hilâfetin herhangi bir miras hakkına dayanmadığı, Tanrı'nın takdiri olduğu fikri hâkimdi. Esasen bu vaziyet Kur'an'daki ayetlere de ters bir durum arz etmiyordu, dolayısıyla sonradan ortaya çıktığı düşünülen "hilâfetin" meşruiyetinin bir önemi yoktu.¹¹

Osmanlı Devleti'nin oluşumu dönemindeki siyasetnâme türü kaynak külliyatında ilginç şekilde benzeri iddiaların yer alışı dikkat çeker. Çoğu tercüme metinler olmakla birlikte Osmanlı dünyası için de geçerliliği kuvvetle muhtemel bulunan bu tip kaynaklarda, "Padişahın kim olduğu" sorusuyla niçin ona "ihtiyaç duyulduğu" meselesinin "hilâfet" mefhumundan ayrı bir zihniyet içinde izah edildiği, fakat hükümdarlığın tasdiki için halifenin menşurundan söz edilmediği görülmektedir.¹² Bununla beraber kuruluş yıllarında Osmanlı beylerinin kendi güçlerini diğer beylikler

⁹ Demir, "Osmanlı Hilâfeti Tartışmaları," s. 233; a. mlf., "Hilâfetin Osmanlıya Devri Meselesi," s. 121-122, 136. Her iki makalenin eskilerin deyimleriyle "haşiyat" dolu bol laflarının altında hiçbir yeni bilgi üretmeyen cihetlerini vurgulamadan geçemeyeceğim. Buradaki gayri ilmi yaklaşımlara daha önce cevap verdiğim için artık bu konuyu kapatıyorum.

¹⁰ *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 26-28.

¹¹ V. Barthold, *Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006, s. 75-79.

¹² Örnekler için bkz. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 21-24.

nezdinde kuvvetlendirmek için Mısır'daki Memlûk idaresiyle mektuplaşmaya ve onlar tarafından hilâfet merkezi olması itibarıyla meşruiyet bağları dâhilinde tanınmaya özel bir ehemmiyet verdikleri de bilinmektedir.¹³

Muhtemelen bu anlayış, Fatih Sultan Mehmed dönemiyle birlikte değişti ve takip edilen emperyal politikaların gereği olarak sultanın unvanları arasına klasik halifelîği açık şekilde çağrıştıracak ifadeler eklendi. II. Bayezid döneminde ise bu süreç adeta şahikasına ulaştı. Dönemin resmi kayıtlarında ve entelektüel zümrelerinde açık vurgularla Osmanlı hilâfetine yapılan atıflar ve bunların unvanlarla formüle edilmesi hali yaygınlaşmaya başladı. Bu anlamda İdris-i Bitlisî'nin iddiaları ve hilâfet ile ilgili yazdıkları çok önemli gözükmektedir.¹⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirip halifeyi himayesi altına almasıyla başladığı belirtilen klasik tipte bir Osmanlı hilâfeti, aslında öteden beri "oluşan bir geleneğin" devamıdır. Yavuz Sultan Selim döneminde onun için kullanılan unvanlar, özellikle hilâfete yapılan atıf çerçevesinde önceki Osmanlı sultanlarının unvanlarıyla benzerlik gösterir. Anladığımız kadarıyla ikisi arasındaki tek ve asıl önemli fark Haremeyn'in hâmisî/hâdimî (Hâdimü'l-Haremeyn) sıfatının kazanılmış olma keyfiyetidir. Fiiliyattaki durum ile bağdaşan bu yeni unvan, Osmanlı siyaset ehlinin aklına cihanşümûl karakterli bir İslam hükümdarlığının/imametinin canlandırılması/şekillendirilmesi gibi bir fikir getirmiş olmalıdır.

Yavuz Sultan Selim'in halifeyi İstanbul'a getirmesinin altında yatan sebepler silsilesi içinde dönemin çağdaş Memlûk tarihçisi İbn İyas'ın da halkın ağzından işitip naklettiği "Kahire'nin hilâfet merkezi olmaktan çıkıp yerini İstanbul'un aldığı" söylemi özel bir önem taşır. Acaba Yavuz Sultan

¹³ Özellikle I. Murad ve akabinde Timur'a karşı Yıldırım Bayezid'in halifeye başvurduklarına dair karineler kuvvetlidir (Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim (Kahire: el-Matbaatu'l-Emiriyye, 1333 [1913-14]), VIII, s. 12; M. H. Ymanç, "Bayezid I," İA 2 (1997), s. 375). Fakat bu sadece siyasi iddialara dayanak teşkil edebilmiş olmak haricinde esaslı bir fayda temin etmemiş gözükür. Dikkat çekici bir başka husus Osmanlı tekke çevrelerinde ve halk arasında çok yaygın olduğunu bildiğimiz Yazıcızade'nin *Muhammediye*'sindeki (telif tarihi 1449) atıftır. Burada "Beyti'l-Hilâfet" başlığı altında dünyada sultan olmak isteyenlerin Mısır'da oturan ve Abbas'ın soyundan gelen halifelerin "desturuna" ihtiyaç gösterdikleri ifade edilir. Emevî hilâfetinden hiç bahsedilmez: "Onunçündür Mısır'da âl-i Abbâs/Oturmuştur kasırda âl-i Abbâs/Bular kimi ederse anda Sultan/Onundur kabz u bast u mülk ü evtan/Dahi dünyada her kim tuttu livân/Buların destûriyle etti Dîvân" (*Muhammediyye*, haz. Âmil Çelebioğlu (İstanbul: MEB Yayınları, 1996), II, 309).

¹⁴ Ayrıntılar ve örnekler için bkz. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 32-34.

Selim Abbâsî halifelerinin soyundan gelmek dolayısıyla tıpkı Memlûk sisteminde olduğu gibi halifeyi yanında tutmak istemiş olabilir mi? Bu soruların cevabı, halifenin gözetim altına alınmasıyla bir şekilde verilmişti.¹⁵ Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'in nasıl bir amaç taşıdığı ve ne yapacağı hususu, kısa süre sonra gerçekleşen vefatıyla belirsiz hale geldi. Oluşan yeni siyasî/fikrî ortam ise oğlu Sultan Süleyman'a miras kaldı.

***

Sultan Süleyman'ın o dönem için olgun sayılabilecek bir yaşta Osmanlı tahtına çıkışıyla farklı bir siyasî/askerî planın devreye gireceğinin ilk işaretleri hemen ortaya çıktı. Bu uzun soluklu stratejiler -elbette bugünden bakıldığında gördüğümüz durum- ilk ağızda batıya yönelik politikalarla kendisini gösterdi. Bunda Fatih Sultan Mehmed döneminde takip edilen askerî yönelişlerin çok büyük bir payı vardır. İzlenen askerî hedefler açısından 1521 Belgrad ve 1522 Rodos seferleri hatırlanabilir. Çıkan bu seferlerin siyaset düşüncesi itibarıyla geçmişle olan "stratejik devamlılık" bağlarının niteliğini, askerî tarih açısından yapılan değerlendirmelere kurban etmemek gerekir. Bu anlamda Osmanlı hükümdarlık telakkisinin temelleriyle de olan irtibatlar, Sultan Süleyman'ın etrafındaki yeni ekibiyle tekrar inceden inceye düşünölmeye başlanmış olmalıdır.¹⁶ Zira batıya karşı sürdürölen büyük oyunun iki önemli seddinin aşılması sonucu açılan yeni siyasî ufuklarla birlikte mukaddes yerlere hâkim olmanın getirdiği dinî mesuliyeti birlikte düşünmek gerektiği siyaset ehlinin zihin dünyasında belirmiştir denilebilir. Sultan Süleyman ve kurmaylarının bu işi başlatmak bakımından Rodos'un fethinin hemen akabinde kendi içlerine dönüp durumlarını ele aldıklarını ve yeni bir hamleyi başlattıklarını, olaylar örgüsüne bakarak ileri sürmekte bir beis yoktur. Bunun en önemli ayağını ise 1524 yılında yapılan İbrahim Paşa'nın düğün merasimi sırasında geniş bir katılımıla gerçekleşen ulemâ meclisinin oluşturduğunu düşünmekteyim. Genel olarak bu tip büyük merasimlerde ulemâ meclisinin padişah ve devlet erkânı nezdinde ilmî/dinî konularda "mübâhase"de bulunduğunu biliyoruz ama bu meclis için dönemin kaynaklarında anlatılanlar kadar teferruatlı bir bahis önceki kaynaklarda yer almamaktadır.

¹⁵ Gelişmeler ve ayrıntılar için bkz. Emecen, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), s. 337-340.

¹⁶ İlgili değerlendirmeler ve gelişmeler için bkz. Emecen, "Sultan Süleyman ve Cihanşümöl Siyaset Telakkisi"; ayrıca farklı bir bağlam için bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012).

Dönemin tarihçilerinin bu bahse ayrıntı vererek girmiş olmalarının altında muhtemelen önemli bir “fikriyat planlaması” yatmaktadır. Nitekim düğün merasimi sırasında bizzat padişahın huzurunda yapılan ilmi sohbette belki de meşverette tartışılan konunun Kur’an’da geçen hilâfet ile ilgili bilinen ayet olması ve bunun da Abbâsî halifesi Mütevekkil’in İstanbul’dan henüz ayrılmadan önceye denk düşmesi son derece manidardır. İlk olarak dönemin bürokratları arasında yer alan ve olayın tamamına şahit olduğu açık olan Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin (ö. 1567) bu meclisle ilgili yazdıklarına bakalım.

Celâlzâde, düğün merasimini ayrıntılı şekilde anlattığı bölümde, 2 Şaban 930’da (5 Haziran 1524) icra edilen söz konusu meclise katılanları sıralarken isim vermeksizin Sultan Süleyman’ın bir tarafına Müfti’nin, diğer tarafına hocasının oturduğunu, diğer “mevâli-i izâm, ahâli-i kirâm ve erbâb-ı medâris-i Semâniye”nin protokol düzenine göre padişahın karşı cenahında yerlerini aldıklarını yazar. Bu durumda daha sonra Osmanlı tarihçilerinden olup aynı olayı Celâlzâde mahreçli olarak nakleden Gelibollulu Mustafa Âli’nin (ö. 1600) de açıkladığı gibi sultanın yanı başında oturanlar Şeyhülislam İbn Kemal ile hocası Hayreddin Efendi’dir.¹⁷ Onların karşısında ise Semâniye Medresesi müderrisleri yanı sıra önde gelen ulemanın tamamı ve ayrıca ahaliden de muteber kimseler yerleşmiştir. Tartışmaya açılan konu, Kur’an’daki “yâ Dâvûdu innâ ce’alnâke halîfeten fi’l-arzı” ayetidir ve bunun “keşf ü tefsiri” hakkında türlü bahisler açılmış ve “bî-nihâye güft ü gûlar” yapılmıştır. Bu hususta çeşitli sualler sorulmuş ve cevaplar alınmıştır. Bunların çok derin ve ilmi açıdan mükemmel bahisler olduğunu süslü cümlelerle anlatan Celâlzâde, gökteki meleklerin bile büyük bir hoşnutlukla konuşulanları dinlediklerine emin olduğunu ifade etmekten bile kendini alamaz. Metindeki ifadeler şu şekildedir:

Ol gün hazret-i hudâvendigâr-ı âlem-medârın meclis-i sa’âdet-ünsleri olup bir câniblerinde müftî’l-müslimîn, bir taraflarında hâce-i izzet-karînleri oturup sayir mevâli-i izâm ve ahâli-i kirâm ve erbâb-ı medâris-i

¹⁷ Âli, *Künhü’l-ahbâr* (Tıpkıbasım), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009), vr. 277a: “... cânib-i yemininde şeyhülislâm ve’l-müslimîn Kemalpaşazâde Şemseddin ve cânib-i yesârında hoca-i izzet-karînleri Mevlânâ Hayreddin ve sâir mevâli-i izâm ve ahâli-i fihâm-ı kirâm erbâb-ı fezâil-i dirâset-nişân yollu yollarınca oturdular... bî’l-cümle fuzelâ ki yerli yerinde oturdular, işâret-i sâmiye-i Hakaniye ile yâ Davudu innâ ce’alnâke halîfeten fi’l-arzı âyet-i sa’âdet-gâyeti tefsîrinin müzâyâsında mübâhese-i ilmiyyeye koyuldular, suâl ve cevâbı mukaddemâtı görüldü ve sözü olup takrîrine cür’et edenlerin kelâmına gûş-ı iltifât tutuldu ba’dehu...”

Semâniyye tertîbleri üzere mukâbele-i hümayûnda cülûs edüp mübâhase-i ilmiyye etdiler. Kitâb-ı kerîm ve furkân-ı azîmden *yâ Dâvûdu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arzı* âyet-i sa'âdet-karîninin keşf ü tefsîri bâbında ulemâ-i fuhûl ve ezkiyâ-yı makbûlün bî-nihâye güft ü gûyları olup suâller etdiler, cevâblar verdiler. Huzûr-ı zıllullâh-i âlem-penâh, meclis-i bezm-i ulemâ-i sa'âdet-intibâh, mebhas-ı müzâkere-i tefsîr-i kelâmullâh ol demde nüzûl-i rahmet-i İllâh muhakkak olup bir bezm-i sa'âdet-cezm idi ki, rûhânîyân-ı kudsî câmi' olup bilâ-rayb kuddûsiyân-ı âlem-i ceberût ol mebhasın kelimâtını gûş-i hûşile sâmi'ler idi.¹⁸

Anlaşılacağı üzere ne bu hadiseye doğrudan şahit olan Celâlzâde ne de ondan hareketle aynı olayı nakleden Cenabî (ö. 1590)¹⁹ ve Âlî buradaki tartışmaların tafsilatı hakkında bilgi vermiştir. Yani mecliste kimlerin ne gibi fikirler ileri sürdüğü tartışmanın hangi noktalarda düğümlendiği gibi konular tamamıyla meskût geçilmiştir. Âlî'nin bizzat mecliste bulunup sultana hizmet ettiğini belirttiği Celâlzâde'nin biraz da muğlak olan beyanlarından ulemâ arasında sert ve hayli hararetle tartışmaların yaşandığı anlaşılır. Bunların hilâfet ve saltanat konuları ile halifenin yeri meselelerinde yoğunlaştığı ve farklı görüşler ortaya çıktığı tahmin edilebilir. Tartışmalar o kadar ileri gitmiştir ki mesele hakkında ileri-geri konuşmalar dahi yapılmıştır. Bu meclisin baş aktörlerinden olduğu anlaşılan Şeyhülislam İbn Kemal'in fikirleri ve tartışmada ileri sürdüğü iddialar hakkında ne yazık ki Celâlzâde ve diğer tarihçiler bilgi vermemektedir. Bununla beraber onun bu husustaki görüşlerini bir ölçüde *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinin Sultan Süleyman dönemine ayırdığı X. Defteri'nde yer alan Giriş kısmından anlamak mümkün olabilir. İbn Kemal'in bu açıklamalarının, II. Bayezid'e takdim ettiği ilk sekiz cildin Giriş kısmındaki yaklaşımlarla ilginç şekilde farklılaştığı hemen dikkati çeker. Bu da dönemin değişen algıları itibarıyla son derece belirleyicidir.²⁰ Bu teknik hususa girmeksizin esas aldığımız X. Defter'e göz attığımızda şu fikirlerin ortaya atıldığı görülür:

¹⁸ Funda Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik" (doktora tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 159; krş. *Geschichte Sultan Süleymân Kânûnis von 1520 Bis 1557 oder Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik von Celâlzâde Mustafâ genannt Koca Nişancı*, ed. Petra Kappert (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1981), 119a.

¹⁹ Cenabî, *Tarih*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3097, 91b: "ulemâ-i izâm gelüp müfti-i âlem Şeyhülislam pâdişahın sağ cânibine ve pâdişah-ı âlem-penâhın hocası sol cânibine oturup âyet-i kerîmei *yâ Davudu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arzı*'den azîm bahisler ve latif tahkikler olup.."

²⁰ Özellikle Safevîler meselesindeki fikirlerinin bu anlamdaki değişimini gösteren örnekler üzerindeki şu çalışma bu husus hakkında belirleyicidir (bkz. F. M. Emecen, "Şark

İbn Kemal öncelikle klasik hilâfet nazariyesinin bir devamı şeklinde Hz. Peygamber'den sonra Dört Halife devrinin yaşandığını, bunların hem idareci hem de dinî anlamda mürşit olduklarını ifade edip muhtemelen Emevîler'in ortaya çıkışını kastederek Dört Halife devrinden sonra emirlerin/sultanların zuhûr ettiğini, bunların da âdil bir idareyi sağlamakta halifelere layık bir iş yaptıklarını, onların yolunda ilerlediklerini, her devirde ortaya çıkan müceddide benzer şekilde bir "sultan-ı adîmü'l-misl ve azîmü's-şânın" bu cihânda "nöbet-dârî" olduğunu iddia eder. Ardından da bu tip hükümdarlık anlayışına Osmanlı padişahlarını örnek gösterir. Ona göre bu mukaddes görev son iki yüz elli yıldır Âl-i Osman'a intikal etmiştir. Çünkü bu aileden gelen sultanlar hilâfet divanının sahibidir, İslam'ın ana direğidir, etraftaki bütün meliklerden, emirlerden öndedir ve bu vasıflarıyla da temayüz etmişlerdir. Yaptıkları savaşlarla elde ettikleri en helal mal sayılan ganimetleri yemişlerdir, dolayısıyla diğer "serdarlar"dan bu nitelikleriyle ayrılmışlardır.²¹

İbn Kemal ilginç şekilde "hilâfet" denmekle neyi kast ettiğini ihsas ettirecek raddede Sultan Süleyman ile babası Selim'i "bakış açısı" itibarıyla karşılaştırarak, Sultan Selim'in hilâfeti tabii bir hak olarak tanımlayıp benimsediğini ve fakat "fakirâne libas kisvet ihtiyâr" ettiğini vurgulamaktan geri kalmaz.²² Sultan Selim'i övdüğü bu kısımda onun mütevazı, debdebe ve şaşaaaya önem vermeyen şahsiyetini belirtmek üzere bu ifadeleri tercih etmiş olmalıdır. Buradaki uzun uzadıya övücü ifadeleri muhtemelen Sultan Selim'e ayırdığı fakat tam anlamıyla bitirme imkânını bulamadığı, bir ölçüde müsvedde tarzında kalmış olan IX. Defter'deki eksikliğini giderme amaçlıdır. Ona göre Sultan Süleyman da yine kendi gücüyle, hakkıyla ve liyakatiyle hilâfet hilatini, yaradılıştan gelen bir hak sahibi gibi giymiş "yeryüzü sultanıdır."²³

Meselesi'nin Doğuşu: Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), s. 343-348).

21 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, nşr. Ş. Severcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), s. 6-7.

22 Bu cümleyi ondan alan Hoca Sadeddin şöyle anlamış: "libâs-ı hilâfeti istihkak ile te-lebbüs etmişken dervişâne kisvet ve libas ihtiyar etmişidi" (*Tacü't-tevârih*, (İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279), II, 398). İbn Kemal'in X. Defteri'nin neşrinde "hilkat-i hilâfet" kalıbına rastlanır. Bu tabir hilâfet vurgusu açısından dikkat çekici olabilirdi. Ancak metni yayımlayan Ş. Severcan'a sorduğumda, bunun bir zühul olduğunu, nüshalarda hil'at-i hilâfet tarzında geçtiğini bildirdi. Kendisine müteşekkirim.

23 İbn Kemal, X. Defter, s. 26-27 ve 37.

Anlaşılabileceği üzere İbn Kemal belki de bu mecliste ileri sürdüğü görüşleri ve argümanlarının bir bölümünü Sultan Süleyman için kaleme aldığı X. Defterin Giriş kısmında belirtmiştir. Meclisteki muhtemel temel mutabakatın, “hilâfetin istihkakla Âl-i Osman’a geçtiği” tezi üzerinde oluştuğu istidlal edilebilir. İbn Kemal’in bu çok sarıh ifadelerinin mecliste vuku bulan söz konusu tartışmaların hangi noktalarda ilerlediğini göstermesi açısından mühim bir “karine” sağladığını da ileri sürmek hatalı olmasa gerekir. Bunun hilâfet/saltanat fikrinin açıklayıcı ve netleştirici yönünü ibraz ettiği söylenebilir.

Bu mecliste İstanbul’daki Abbâsî halifesinin de bulunduğuna şüphe yoktur; onun bu konuşulanları dinlediği ama muhtemelen sessiz kaldığı düşünülebilir.²⁴ Bu meclisten az sonra ülkesine gitmesi için kendisine izin verilmesi, Abbâsî hilâfetinin sembolik veçhesini tam anlamıyla sonlandırmış gözükmektedir. Yani Memlûk dönemindeki sembolik Abbâsî hilâfeti kavramı şimdi tamamen sessizce kaderine terkedilmiş durumdadır. Halifenin vefatı Kahire’de vuku bulduktan sonra geride kalan iki oğlundan biri Osmanlı hizmetinde bulunmuş, bazı kaynaklara göre Rumeli kesiminde kadılık yapmıştır. Onların vefatıyla da Abbâsî hilâfetinin temsilcileri tarihin sessiz sayfaları arasında yerlerini almışlardır.²⁵

Osmanlı hilâfeti hakkında önemli bir dönüm noktası olarak düşündüğümüz bu meclisin ardından bunun hangi anlama geldiği yönünde yeni argümanlar ortaya çıkmakta gecikmedi. Lutfi Paşa’nın risâlesi hem hilâfet meselesinin nasıl anlaşılmış olduğunu hem de hilâfet şartlarının neler olması lazım geldiğini ortaya koyması bakımından manidardır. Onun fikirleri kendisinin şahit olma ihtimali bulunan söz konusu ulemâ meclisinde mutabakat sağlanan görüşlerin bir yansıması şeklinde de okunabilir.²⁶ Nitekim Lutfi Paşa

²⁴ Halifenin Mısır’a varış tarihini Diyarbekri 1 Aralık 1524 olarak verir: bkz. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 339. Onun Sultan Süleyman’ın cülusundan hemen sonra serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

²⁵ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 339; a. mlf., *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 81, not 172.

²⁶ Bu hususta yaptığım şu değerlendirmeyi aynen naklediyorum: “Lutfi Paşa hilâfet konusuyla ilgili risalesinde ‘Kureyşilik’ meselesinin belirleyici bir durum olmadığı konusu savunarak Sultan Süleyman’ın gerçek anlamda halife olduğuna vurgu yapıyordu. Lutfi Paşa’nın bir başka tezi ise İbn Kemal’in görüşlerine benzer şekilde Hulefa-yı Raşidin’den sonra hilâfetin münkati olduğu yolunda idi ve oradan hükümlerlik hakları silsile yoluyla Osmanlılara geçmişti. Ona göre her yüzyıl başında gelen müceddid bir sultan dini ihya ediyordu (ashab-ı mi’e), bu Hz. Peygamberin hadisiyle de muayyendi. Bunun örnekleri Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Cengiziler ve Osmanlılar idi. Osman Bey 700 yılında beyliğini ilan etmişti, 800 yılında Çelebi Mehmed, 900’de ise Sultan

risâlesinde Sultan Süleyman'ı “Zamanın İmami” olarak anmakta herhangi bir beis görmemiştir. Ona göre Sultan Süleyman gerçek anlamda halife idi, çünkü Müslümanların yaşadığı coğrafyanın tamamı neredeyse onun hükmü altına girmişti. Bu coğrafya Anadolu merkezli olarak bütün Arap topraklarını, Hicaz ve Umman'a varıncaya kadar Yemen bölgesini, hatta Mağrib'i içine alıyordu. Almanya'nın en uç sınırlarına ulaşıncaya dek Macaristan gibi Müslümanların yaşadığı bölgelerin çoğunu yine idaresi altında tutuyordu. Bütün bu coğrafyadaki meseleler, anlaşmazlıklar Sultan Süleyman'ın “gölgesi altında” halledilip çözüme kavuşturuluyordu. Bu bakımdan Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman zamanının tek hâkimi, tâbi olunacak büyük halifesiydi ve dini ihyâ eden asrın müceddidi konumundaydı. Onun imam ve halife unvanını kullanamayacağını her kim söylesse bunu sadece aklı değil aynı zamanda şer'î ve nakli delillerle açıklaması gerekirdi.²⁷

Özellikle Lutfi Paşa'nın sonuncu ifadeleri, ulemâ meclisinde tartışılan hilâfet meselesinin karşı cephesindeki muhalif görüşlerin varlığı hakkında cüz'î de olsa ipucu verir. Onun bu sözlerinin muhalefetin görüşlerine bir cevap niteliği taşıdığı varsayılabilir. Celâlzâde'nin naklettiği meclisteki muhalefetin sesleri bir ölçüde Lutfi Paşa'nın ifadeleriyle adeta ete kemiğe bürünmüştür denilebilir. Hilâfetin meşruiyet çerçevesinde tarihi tecrübenin ışığı altında “içinin doldurulması” ve bu yönde ileri sürülen görüşler konusundaki tartışmaların 1524 toplantısından sonra da hararetle sürdüğü yine Lutfi Paşa'nın cümlelerinin “tahtında mutasattır” görünmektedir. Benzeri şekilde Ebüssuûd Efendi'nin bu anlamdaki hamleleri ise resmi kanunname girişlerinde fark edilebilir. Meşhur Budin Kanunnâmesi girişi gelenekten gelen ve artık cihanşümûl çerçevede tahkim edilen telakkinin unvanlara yansıtılması açısından dikkat çekicidir.²⁸ Bu da muhtemelen tartışmalara karşı esaslı bir cevap olarak ortaya konmuştur veya formüle edilmiştir denilebilir.

Selim “din-i islâmî yenileyip sünnet-i Resulullahı ihyâ” etmişti. Zaten Çaldıran zaferinden sonra Maveraünnehir ulemasından gelen namelerde de bu yolda ifadeler mevcuttu” (Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 55-56). Ayrıca risale için bkz. Hulûsi Yavuz, “Sadrazam Lutfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti,” *Osmanlı Devleti ve İslamiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), s. 73-110; Buzpınar, “Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler,” s. 26. Keza bkz. Cüneyd A. Köksal, *Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılar'da Siyaset-i Şer'iyye* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), s. 145-157; a. mlf., “Bir İslam Alimi Olarak Lutfi Paşa,” *Osmanlı Araştırmaları* 50 (2017), s. 42-47.

²⁷ Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 155-156.

²⁸ “Cenâb-ı hakan rûy-ı zemîn halife-i Resûl-i Rabbi'l-âlemîn, zillulahi'z-zalil alâ kâffeti'l-ümem, nâsirü'l-kavânin hâmi-i hamiiyeti'l-Haremeyni'l-muhteremeyn.” Bunlara

Böylece muhtemelen Sultan Süleyman'ın istihkakla kendisine ulaşan hilâfetinin şer'î açıdan çerçevesinin sağlamaştırıldığı yeni bir devir başlamış oluyordu. İlgili resmi yazışma ve kitabelerdeki unvanlara bakıldığında çok bariz şekilde eskiyi de hatırlatan zeminde yürüyen hilâfet vurgularını görmek mümkündür. Abbâsî hilâfetinden mülhem Osmanlılara has yeni mesuliyetleri içine alan ve cihanşümûllük iddiasını da kapsayan kuvvetli bir unvan doğmuş durumdaydı. O kadar ki “Hilâfet-i Rabbânî” ve “Hilâfet-i Rahmânî” diye ayrılan iki farklı teorik hilâfet yaklaşımının bütünleştirileceği bir an da yakalanacaktı. Bilhassa III. Murad'ın tasavvufi derecelerde aldığı mesafelerle bu bütünleşmeyi kendi şahsında temsil etmeyi düşündüğü söylenebilir.²⁹ Ama bu hususun daha farklı bir cepheden yeni çalışmalara muhtaç bir özellik taşıdığını da belirtmek gerekir. O dönemlerden itibaren hanedan krizleriyle beliren meşruiyet ihtiyacının ve siyasî mülahazaların şekillendirdiği yeni hilâfet tartışmalarının mahiyeti ise başka bir çalışma konusudur.³⁰

Kısacası, 1524 tarihinde gerçekleşen ulemâ meclisinin Osmanlı hilâfet tartışmalarındaki yerini öncesi ve sonrasındaki gelişmeleriyle tayin etmenin önemine tekrar vurgu yapmak isterim. Buradaki tartışmaların Osmanlı hilâfeti hususunda var olan düşünce sistemi içinde siyasî ve dinî meselelerle şekillenen yeni açıklamalara ihtiyaç hissettirmiş olduğu açıktır. Bunun ise daha ilk yıllardan bu yana oluşan hükümdarlık/saltanat/hilâfet algısının mahiyetini değiştirecek bir vasıf taşımadığını belirtmek gerekir. Mevcut olan “bi'l-istihkak” hükümlerliği, zamanımızda ortaya çıkan çeşitli siyasî gelişmeler karşısında, döneminde yeniden gündeme getirilen tarihî temellendirme çabalarına bakarak, bilindik/zorlama açıklamalar çıkarma gibi bir “gayret-i tarihiyye”ye kurban etmemek elzem görünür.

“hâizü'l-imâmeti'l-uzmâ, vârisü'l-hilâfeti'l-kübrâ” da eklenir: Ö. L. Barkan, *XV ve XVI mncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar*, haz. Hüseyin Özdeğer (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001), s. 296; C. Imber, “Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet,” *Yeniçağda Osmanlı Dünyası Kanûni ve Çağı*, ed. Metin Kunt ve Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), s. 194-195.

²⁹ Bunun için bkz. F. M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016), s. 81-85.

³⁰ Bu anlamda yapılan bir giriş için bkz. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 61 vd.

Kaynakça

- Ágoston, Gábor. *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar* (Tıpkıbasım), haz. Hüseyin Özdeğer. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Barthold, Vasilij V. *Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Buzpınar, Tufan. "Osmanlı Hilâfet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* II/1 (2004), s. 113-131.
- _____. "Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülâhazalar (1725-1909)," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 10 (2004), s. 1-38.
- Celalzâde Mustafa Çelebi. *Tabakatü'l-Memalik ve Derecâtü'l-Mesalik; Geschichte Sultan Süleyman Kanûnis von 1520 bis 1557*. Haz. P. Kappert. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981.
- Cenabî. *Tarih*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, no. 3097.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Demir, Uğur. "Hilâfetin Osmanlıya Devri Meselesi ve Buna Dair Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türk İncelemeleri Dergisi* 40 (2019), s. 87-142.
- _____. "Osmanlı Hilâfet Tartışmaları I: Son Abbâsî Halifesi III. Mütevekkil'in 27 Yılı (1516-1543)," *Geçmişten Günümüze Hilâfet*, haz. M. S. Küçükkaşçı - A. Satan - A. Macit. İstanbul: İLEM-Nobel Akademik Yayıncılık, 2019, s. 201-240.
- Demirtaş, Funda. "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memalik ve Derecâtü'l-Mesalik" (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Emecen, Feridun M. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- _____. "Hilâfetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrizâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar," *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı I*, haz. Feridun M. Emecen - İ. Keskin - A. Ahmetbeyoğlu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 561- 574.
- _____. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.
- _____. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- _____. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- _____. "Şark Meselesi'nin Doğuşu: Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 343-348.
- _____. "Sultan Süleyman ve Cihanşümül Siyaset Telakkisi," *Kanûni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*. Hazırlayan Burcu Kurt. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019, s. 412-42.

- _____. *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat: Aktörler, Yazım ve İmaj*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.
- Hoca Saadetin Efendi. *Tacü't-tevârih*, II. İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279 [1862].
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter. Hazırlayan Şefaettin Severcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Imber, Colin. “Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet,” *Yeniçağda Osmanlı Dünyası Kanûnî ve Çağı*, ed. Metin Kunt - Colin Woodhead, çev. Sermet Yalçın. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015, s. 194-195.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-a'şâ*, VIII, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim, Kahire: el-Matbaatu'l-Emiriyye, 1333 [1913-14].
- Köksal, Cüneyd A. *Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılar'da Siyaset-i Şer'iyye*. İstanbul: Klasik, 2016.
- _____. “Bir İslam Âlimi Olarak Lutfi Paşa,” *Osmanlı Araştırmaları* 50 (2017), s. 42-47.
- Mustafa Âlî. *Kühü'l-ahbâr* (Tıpkıbasım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. “Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?” *Bellekten* LVI/217 (1992), s. 675-701.
- Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Tarihi*, II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Yavuz, Hulûsi. “Sadriazam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti,” *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991, s. 73-110.
- Yazıcıoğlu Mehmed Efendi. *Muhammediyye*, II. Hazırlayan Âmil Çelebioğlu. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Hüseyin. *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Yınanç, Mükrimin H. “Bayezid I,” *MEB İslam Ansiklopedisi* 2 (1979), s. 369-392.

KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDE (1520-1566) OSMANLI-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

Sadık Müfit BİLGE*

Giriş

Osmanlı tahtına 30 Eylül 1520 tarihinde çıkan Kanûnî Sultan Süleyman'ın 6/7 Eylül 1566 gecesi Sigetvar Kalesi önünde ölümüne kadar 45 yıl, 11 ay, 7 gün süren saltanatı, Osmanlı ve Avrupa tarihçiliğinde daha çok Orta Avrupa'da, Akdeniz'de ve Hind Okyanusu'nda Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı V. Karl (İspanya kralı olarak I. Carlos) ve varisleriyle olan rekâbeti ve onlarla yaptığı mücadelelerle hatırlanır. Gerçekten de Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatı boyunca çıktığı on üç seferden, Rodos Seferini de dâhil etmek şartıyla dokuzu bu büyük rakibine ve müttefiklerine yönelik yapılmıştır. Kara Boğdan Seferi de yine Doğu Avrupa'da gerçekleşmiştir. Ancak Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde Doğu'da Kafkas dağlarından Basra Körfezi'ne kadar olan topraklar da Osmanlı-Safevî mücadelesine sahne olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Doğu'daki rakibi Şâh I. Tahmasb, 23 Mayıs 1524'te İran tahtına çıkmış ve o tarihten itibaren Kanûnî Sultan Süleyman ile rekâbet ve onun can düşmanı V. Karl ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak arayışı içinde olmuştur. Bunun neticesi olarak Kanûnî Sultan Süleyman'ın üç seferi de (İrâkeyn Seferi, 11 Haziran 1534-8 Ocak 1536; Tebriz Seferi, 29 Mart 1548-21 Aralık 1549; Nahçıvan Seferi, 28 Ağustos 1553-31 Temmuz 1555) "arsa-i cihâmı" Şâh'ın "vücûd-ı habîsünden tathîr"¹ etmek için İran üzerine olmuştur. Osmanlı-Safevî savaşları sırasında bugünkü Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleleri ile Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Batı İran toprakları kanlı

* İktisatçı-Araştırmacı. E-posta: smbilge@gmail.com

1 Ahmed Feridun Bey, *Münşeât-üs Selâtin* (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1265 [1848]), I, s. 541-543.

mücadelelere, çatışmalara, yıkıma ve kıyıma sahne oldular. Hem cephelerdeki ordular hem de adigeçen bölgelerin halkı insanî ve maddî açıdan büyük kayıplara uğradılar.

Ortaçağ'daki Gürcistan Krallığı on üçüncü yüzyıldaki Moğol istilasının ardından on beşinci yüzyıla kadar giderek parçalanmış ve toprakları üzerinde Batı Gürcistan'da *İmereti* Krallığı (Osm. İmeret, Açıkbaş, Başaçık, 1258), *Sa-Mtshe* Atabeyliği (Osm. Atabekler ülkesi, 1268), İmeret Krallığı'ndan ayrılan *Guria* (Osm. Gürel, 1461) ve *Sa-Megrelo* (Osm. Megrel, 1461) prenslikleri, Doğu Gürcistan'da da *K'axeti* (Osm. Kahet, 1466) ve *Kartli* (Osm. Kartli/Kartel, 1490) krallıkları ortaya çıkmıştı. Megrel 1451'de, Samtshe ve İmeret 1508'de, Gürel ise 1510'da Osmanlı himâyesine girdi ve hükümdarlarına “neslen gibb-et neslin beğlerbeğilik tarîkiyla” bırakılarak birer *haraçgüzâr* eyâlet hâline geldiler. Diğer taraftan Kartli Krallığı 1514-1518, Kahet Krallığı ise 1514-1520 yılları arasında Osmanlı tâbiyetinde kaldıktan sonra Şah İsmâil'in büyük bir orduyla Gürcistan'a yürümesi üzerine her yıl Safevî hazinesine üç yüz at yükü (ipek ticaretinde kullanılan at yükü 150 kg idi) ipek vergi vermek şartıyla Safevî himâyesine girmişlerdi.² (Bkz. Harita 1)

Gürcü Devletlerinde Feodalite ve Toplumsal Sınıflar

Gürcüler Ortaçağdan itibaren *patronqmoba* (= Efendi ve Köle, < Latince *patronus* = efendi ve Gürcüce *qma* = köle) denilen feodal ve sınıflı bir düzene sahipti.³ Kraliyet ailesi (*sepetsuli*), kral tarafından kendilerine ırsî soyluluk, mülk ve araziler verilmiş olan *didebuli* (= üstün, kibar, asil, şerefli) denilen büyük soylular/prensler (Gür. *mtavari*, *erist'avi*, *tavadi*) ve küçük soylular (Gür. *aznauri*) yüksek sınıfı teşkil ediyordu. Bazı eris-tavlar bu unvânlarını Sasani ve Bizans imparatorları döneminde ırsî olarak almışlardı. Didebuli kelimesi, on beşinci yüzyılda yerini “tavadi” sözcüğüne bırakırken “mtavari” kelimesi de yalnızca Batı Gürcistan'daki beş hükümran prensi ifade eder hâle geldi. Küçük soyluluk (Gür. *aznauroba*)

² Ayrıntılar ve kaynakça için bkz. Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), s. 23, 492, 502, 506, 516, 519 ve 522.

³ William Edward David Allen, *A History of the Georgian People from the beginning down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century* (London: Routledge & Kegan Paul, 1932), s. 250.

krala, prenslere ve kiliseye bağlı üç ayrı gruptu. Ruhbanlar, atlı ve yaya savaşçılar (Gür. *tskhentartsani*, *mkvirtskhlebi*), büyük tüccarlar (Gür. *didvadçarni*) ve tüccarlar (Gür. *vadçarni*), toprak sahibi ve topraksız köylüler (Gür. *glekhi*, *bogano*), azatlı köleler (Gür. *azati*) ve köleler (Gür. *qma*) toplumdaki diğer sınıflardı.⁴

Kartli ve Kahet'te *sa-erist'avo* (= eristavlık) denilen feodal bir yapı vardı. Kür nehri ile kolları Algeti ve Hrami havzalarında yer alan Aşağı Kartli'de Hrami, Şamşvildi, Sa-Tsitsiano, Sa-Baratiano, Sa-Orbelo gibi güçlü kalelere, yüzlerce köye ve serf statüsünde binlerce köylüye sahip eristavlıklar vardı.

Osmanlılar ve Safevîler arasında sınır bölgesi olan Gürcü krallıkları, prenslikleri ve feodallerinin denetimi her iki tarafa da önemli bir mâliyet yükliyordu. Birbirlerinin toprak ve mülklerinde gözü olan, bunun için emperyal güçlerle işbirliği yapmaktan ve onlara tâbi olmaktan, olmazsa diğerinin tarafına geçmekten çekinmeyen, birbirlerine rakip hatta düşman bu siyasî birimler Osmanlı-Safevî rekâbetinin Gürcistan'daki hem işbirlikçileri hem nedeni oldular.

Eristavlar ve Gürcü feodal beylerinin bazıları Safevî bürokrasisi ve sarayında görev alabilmek veya Şâh'tan maaş temini için görünüşte Müslüman bile oluyorlardı. Buna karşılık vergilerin nasıl toplanacağını bilen, tâbi hânedânların varlığını ve özerk bir hükümdar olarak onurunu sorgulamayan, kralı ve prensi azil hatta idam ettirse bile yerlerine aynı hânedânın bir başka üyesini tayin eden Osmanlı Devleti, yerel krallık ve prensliklerin kendi ordularını teşkil etmeleri suretiyle, kendi çıkarlarını Safevî Devleti ve yandaşlarına karşı emniyet altına almayı tercih ediyordu. Osmanlı merkezi için ittifakları belirleyen husus din ya da dil değil, reel politik durumdu. Gürcistan'ın üç kraliyet hânedânı (Kartli, Kahet, İmeret) arasında sürekli, geniş kapsamlı, masraflı ve gerektiğinde güç kullanılan çetin bir diplomasi uygulayan Osmanlılar, Gürcü aristokrasisinin değişik hizipleri arasında destek bulmak için de büyük çabalar harcadılar ve önemli masraflara katlandılar.

⁴ Gürcü toplumdaki sınıflar hakkında bkz. Allen, *A History of the Georgian People*, s. 140 ve 228-255; Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1989), s. 42; Wakhoucht Bagrationi, *Description géographique de la Géorgie*, trad. Marie Félicité Brosset (St. Petersburg: A La Typographie de l'Académie, 1842), s. 11-13; Cyril Toumanoff, "La noblesse géorgienne: sa genèse et sa structure," *Revista Araldica* LIV/9 (1956), s. 263, 267.

Kanûnî Sultan Süleyman tahta çıktığında Batı Gürcistan'da bulunan İmeret Krallığı ve bu krallığa bağlı iki prenslik Guria ve Sa-Megrelo Osmanlı hâkimiyetindeyken, Kartli ve Kahet krallıkları toprakları Safevî hâkimiyeti altındaydı ve Kanûnî'nin saltanatı döneminde Osmanlı-Gürcü devletleri ilişkilerinde pek çok gelişme yaşanacaktı.

Batı Gürcistan'daki Gelişmeler

Osmanlı denetiminde bulunan Batı Gürcistan'daki tâbi devletler arasında çatışmalar ve bu çatışmaların yol açtığı Osmanlı müdahaleleri hiçbir zaman eksik olmadı. Bunların bazıları hükümdarların tahtlarını hatta canlarını kaybetmesine de neden olmuştur. Meselâ Megrel Dadyanı III. Mamia, Gürel Dadyanı I. Mamia ile birlikte 1533 yılı Ocak ayında Abhazya prensine ait olan Ciketi bölgesine (Ubıhların yaşadıkları topraklar) saldırdı. Ancak yapılan savaşta yenildi ve öldürüldü. I. Mamia güçlüğüle Gürel topraklarına kaçabildi. III. Mamia ve ölen Gürcü askerlerin cesetleri Abhazya Katolikosu I. Malakhia tarafından Ciketlere yüksek bir ücret ödeyerek alındı ve Megrel'e getirildi.⁵ Gürel Dadyanı I. Mamia, bu gelişmelerin İstanbul'a haber verilmesi üzerine duruma çok hiddetlenen Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle 1534 yılında idam edildi. Gürel dadyanlarının ölümü hâlinde mülkleri itaat ve hizmet şartıyla, bir mülknâme yazılarak oğullarına, kardeşlerine ya da yeğenlerine veriliyordu. Gürel tahtı I. Mamia'nın oğlu Rostom'a verildi.

Osmanlı Devleti'ne tâbi İmeret Kralı III. Bagrat, 1535 yazında Samtshe Atabeyliği'nin Kür nehri boyundaki topraklarına saldırdı. 15 Ağustos 1535 tarihinde yapılan Murcaheti Muharebesi'nde esir düşen Samtshe Atabeyi IV. Kvarkvara (Osm. Korkora) İmeret'e götürüldü. III. Bagrat, Samtshe Atabeyliğine ait Javakheti bölgesini Kartli Kralı I. Luarsab'a, Acara ve Canet bölgesini Gürel Dadyanı Rostom'a (Osm. Rüstem) verirken ülkenin geri kalanı İmeret topraklarına ilhak edildi.⁶ Babasının esir düşmesi üzerine Otar Şalikaşvili'nin naipliğinde Samtshe tahtına çıkan çocuk

⁵ Zaza Tsurtsumia, *Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya*, çev. Erdoğan Şenol (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), s. 36-37.

⁶ Allen, *A History of the Georgian People*, s. 143; Niko Berdzenişvili ve Simon Canaişa, *Gürcüstan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu (İstanbul: Sorun Yayınları, 1997), s. 227; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), s. 162.

yaştaki II. Kayhosro (Osm. Keyhüsrev),⁷ Otar Şalikaşvili'nin telkini ile Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. 5 Ekim 1535'te Erzurum beylerbeyi tayin edilen Dulkadiroğlu Mehmed Paşa 4 Temmuz 1536 tarihinde Gürcistan seferine çıktı.⁸ Osmanlı birlikleri, 1537 yılı Temmuz ayına kadar süren savaşta Samtshe Atabeyliği'nden, Micinkerd ve Zvin kaleleriyle, Bana (Şenkaya), Olti (Oltu), Narimani (Narman) ve Livana'yı (Livâne, Yusufeli) fethettiler.⁹ Samtshe toprakları, *Mosokh* (Kür nehri boyları) ve *Tao* (Tav-eli, bugünkü Artvin, Ardanuc, Yusufeli, Narman, Şenkaya, Tortum, Olur, Oltu) olarak ikiye ayrıldı. Tao/Tav-eli, Osmanlı himâyesine giren II. Kayhosro'ya bırakıldı.¹⁰

Osmanlı ordularının Orta Avrupa'da seferde oldukları dönemlerde tâbi hükümdârların başlarına buyruk tavırları, hırsları ve birbirlerine olan düşmanlıkları daha fazla artıyor, bu hükümdarlar bazı zamanlar Osmanlı topraklarına bile saldıracak cesareti buluyorlardı. Osmanlı Devleti'nin Almanya İmparatorluğu ile savaş hâlinde olduğu ve Kanûni Sultan Süleyman'ın ordusuyla Budin seferinde (20 Haziran-27 Kasım 1541) bulunduğu bir sırada İmeret Kralı III. Bagrat, 1541 yılında Osmanlı himâyesinden çıktı. Komşusu Samtshe Atabeyliği'nin Mosokh bölgesine saldırdı ve Atabek IV. Kvarkvaré'yi esir ederek İmeret'e götürdü.¹¹ Osmanlı yönetimindeki Livâne Sancağı'nı da işgal etti.¹² III. Bagrat tarafından kendisine Acara ve Canet toprakları vaat edilen Gürel Dadyanı Rostom da söz konusu topraklara girdi. Mağdur olan taraf IV. Kvarkvaré'nin oğlu Kayhosro, Otar Salikaşvili ile birlikte İstanbul'a gelerek Kanûni Sultan Süleyman'dan yardım istedi. Padişâh tarafından Gürcistân seferine çıkması emredilen Erzurum Beylerbeyi İsfendiyaroğlu Musa Paşa, 22.000 asker ve çok sayıda topla sefere hareket etti ve 1543 yılı baharında Olti (Oltu)

⁷ Marie Félicité Brosset, *Histoire de la Géorgie, depuis l'antiquité jusqu'au XIX e Siècle: Traduite du géorgien II e partie I livrasion, Histoire Moderne* (St. Petersburg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences, 1856), s. 217.

⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l Ahbâr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, no. 3409, 38a; Peçevi İbrahim, *Târih-i Peçevi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281 [1865]), I, s. 191.

⁹ T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TTD), no. 183; BOA, TTD, no. 190.

¹⁰ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 171-172.

¹¹ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, s. 213; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 160-166.

¹² Brosset, *Histoire de la Géorgie*, s. 213.

Kalesi'ni on gün süreyle kuşattı. Kuşatmayı kaldırıp II. Kayhosro ile birlikte Erzurum'a çekilmekte olan Osmanlı ordusu, üzerlerine yürüyen İmeret Kralı III. Bagrat ve Gürel Dadyanı Rostom'un komutasındaki Gürcülerle Olti'nin güneyindeki Karadağ ovasında yapılan savaşta yenildi. Musa Paşa ve askerlerinin çoğu bu savaşta öldü.¹³ Bunun üzerine süratle bölgeye gelen Diyarbekir Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın komutasındaki bir Osmanlı birliği Gürcüleri yendi.¹⁴ Bu gelişmeler olurken Kanûni Sultan Süleyman komutasındaki Osmanlı orduları yine Orta Avrupa'da Estergon Seferi'nde (23 Nisan-16 Kasım 1543) idiler. 1543 yılında Erzurum beylerbeyliğine tayin edilen Temerrüd Ali Paşa'ya 1545 yılında Gürcülere karşı sefere çıkması için emir verildi.¹⁵ İmeret Kralı III. Bagrat'ın Kartli Kralı I. Luarsab'ı Osmanlı yönetimine karşı birlikte savaşmaya çağırmasının ardından Erzurum Beylerbeyi Temerrüd Ali Paşa 1545 yılında Gürcistan seferine çıktı.¹⁶ Samtshe Atabeyi II. Kayhosro'nun destek verdiği Osmanlı ordusu, Olti'nin kuzeyinde yer alan Sohoista (Kanlu-çemen) mevkiinde yapılan savaşta III. Bagrat'ın I. Luarsab tarafından da desteklenen ordusunu bozguna uğrattı. Sohoista Savaşı'ndan sonra Osmanlılar Otar Şalikaşvili'nin teşvikiyle bütün Samtshe Atabeyliği topraklarını ele geçirdiler ve ülkenin yönetimini II. Kayhosro'ya verdiler.¹⁷ 1547 yılında Batomi (Batum) ve Olti yeniden Osmanlı topraklarına katıldı.¹⁸ Samtshe'ye ait Speri (İspir) ve Bassiani (Pasin) de Osmanlı yönetimine geçti.¹⁹

Tâbileri ile aynı sorunları Safevîler de yaşıyorlardı. Kahet Kralı I. Levan'ın Şeki valisini öldürmesi üzerine Şâh I. Tahmasb 1546-1547 kışında büyük bir orduyla Kür nehrini geçerek ikinci Gürcistan seferine başladı.²⁰ Kahet ve Kartli bir defa daha Safevî hâkimiyetine girerken, İmeret Kralı III. Bagrat da tahtını korumak ve ülkesini Safevî işgalinden kurtarmak

¹³ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, s. 213; *Chronique Géorgienne*, trad. Marie Félicité Brosset (Paris: Société royale asiatique de France, 1830), s. 6-8.

¹⁴ Mustafa Âli, *Kühû'l Ahbâr*, 102b.

¹⁵ *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu (İstanbul: IRCICA, 2002), s. 195-196, hk. 440.

¹⁶ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), no. 17881, s. 65, 69 ve 97.

¹⁷ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, s. 213-215; *Chronique Géorgienne*, s. 8.

¹⁸ Chantal Quelquejey, "Batumi," *Encyclopaedia of Islam, Second Edition (EI 2)* 1 (1986), s. 1108-1109.

¹⁹ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı. Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), s. 65-67.

²⁰ Abdi Beğ Şirâzi, *Safevîler, Tekmiletü'l-Ahbâr*, çev. Şefaatin Deniz ve Hasan Asadi (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019), s. 89.

amacıyla 1547 yılı Ocak ayında Şâh'a itaât etmek zorunda kaldı. İmeret Krallığı 1547-1551 yılları arasında Safevilere tâbi oldu. III. Bagrat'ın içine düştüğü bu zor durumdan yararlanan Gürel Prensligi, Safevilere tâbi olan İmeret Krallığı'nın bir vasalı olmaktan çıkarak, doğrudan Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu.

Safevî kızılbâş halifelerinin Anadolu'da Türkmen köyleri ve aşiretlerine yaptıkları Alevî propagandası yüzünden bütün Anadolu'nun mezhep savaşına sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya olması ve Şâh I. Tahmasb'ın Şîrvân ve Dağıstan'ı istilâ ederek Sünnîleri katlettirmesi ile Şâh'ın Gürcistan'daki faaliyetleri yüzünden Kanûnî Sultan Süleyman tüm dikkatini Doğu'ya çevirdi. Osmanlı Devleti ile Almanya İmparatorluğu arasında 19 Haziran 1547 tarihinde imzalanan anlaşmayla taraflar arasındaki düşmanlığın beş yıl için durdurulmasının ardından Kanûnî 29 Mart 1548 tarihinde İran'a yönelik ikinci seferi olan ve "Tebriz Seferi" denilen on birinci sefer-i hümayûnuna çıktı. Safevîler Osmanlı sınırından Tebriz'e kadar olan bütün toprakları ateşe verdiler. Pek çok Gürcü köyü yakılıp yıkıldı. Samtshe Atabeyi II. Kayhosro, 1548 yılı Haziran ayında topraklarına ulaşan Osmanlı ordusuna yiyecek yardımı yaptı. Bazı Gürcü tavatları ise Safevîlerle temas geçerek, Osmanlılara karşı yardım istediler ve Şâh'a destek vermeye hazır olduklarını bildirdiler. "Küffâr-ı Gürc-i şakâvet şî'ârûn ol hudûdda tuğyanları" haberi Kanûnî Sultan Süleyman'ın Karacadağ yaylağında bulunduğu sırada 4 Ağustos 1549 tarihinde Osmanlı ordugâhına ulaşınca, Samtshe üzerine sefer açılması kararlaştırıldı. 25 Ağustos 1549 günü ordugâhtan yola çıkan Üçüncü Vezir Damad Kara Ahmed Paşa, Erzurum, Dulkadir, Sivas ve Karaman beylerbeylerinin de askerleri ile birlikte kendisine katılmasından sonra Erzurum Kalesi'ndeki büyük topları da alarak 4000 askerle 8 Eylül 1549'da Erzurum'dan hareket etti.²¹ Damad Kara Ahmed Paşa 13 Eylül'de "hasânet ve metânet ile meşhûr" Tortomi (Tortum) Kalesi'ni kuşattı. 17 Eylül'de Tortum, 18 Eylül'de bölgenin kilidi sayılan Akçakala, 25 Eylül'de Uzunoglu diye bilinen bir Gürcü beyinin mülkü olan Kamkhis (Kamhis) ve 7 Ekim günü Pertekrek ve Livana (Livâne) kaleleri fethedildi.²²

²¹ Nasuhü's-Silahî (Matrakçı), *Süleymannâme*, Topkapı Sarayı Revân Kütüphanesi, no. 1286, 144a-b.

²² *Geschichte Sultan Süleymân Kânûnis von 1520 Bis 1557 oder Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik von Celâlzâde Mustafâ genannt Koca Nişancı*, ed. Petra Kappert (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1981), s. 333-335; Kirzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 199-202.

Adıgeçen kaleler dışında Gürcü feodal beylerine ait bölgedeki çok sayıda küçük kale de Osmanlıların eline geçti. Çoruh nehri boyundaki kalelerin fethedilmesi suretiyle Tao/Tav-eli bölgesinin tümü Osmanlı topraklarına katılmış oldu. Tebriz seferinin en önemli kazancı Gürcülerden alınan “otuz beş hisâr, bir beylerbeylik memleket ve dört sancaklık yer”²³ olmuştu. Fethedilen yerlere “sancakbeyi, dizdâr ve müstâhfizlar konulub” Tortum Sancağı, Akçakala ile birlikte Pasin Sancakbeyi Ali Bey’e, Kamhis Sancağı, Erzurum Gönüllüler Ağası Haydar Bey’e, Livâne vadisi Pertekrek Sancağı olarak Erzurum Kethudâsı Ferhad Bey’e verildi.²⁴ Damad Kara Ahmed Paşa 24 Ekim 1549 tarihinde Kanûni Sultan Süleyman’ın ordugâhının bulunduğu Diyarbakir’e döndü.

Samtshe Atabeyi II. Kayhosro, Samtshe topraklarındaki kalelerin Osmanlılar tarafından zapt edilmesi üzerine Osmanlı tâbiyetinden çıkarak Safevî yanlısı bir siyaset izlemeye başladı.²⁵ Samtshe Atabeyliği’nin Safevîlerle yakınlaşmasında Şâh I. Tahmasb’ın 1548 yılında II. Kayhosro’nun akıl hocası Otar Salikaşvili’nin kızıyla evlenmesi de etkili olmuştu. II. Kayhosro’nun Osmanlı tehdidine karşı destek istemesi üzerine Şeki’den Samtshe üzerine yürüyen Şâh I. Tahmasb, Tmogvi (Tümük) Kalesi’ne geldi. II. Kayhosro, Safevî ordugâhına gelerek Şâh’a hediyeler sundu. Osmanlılara itaât ederek II. Kayhosro’nun topraklarına saldırmış olan Tmogvi Kalesi ve civarındaki kale ve arazilerin sahibi olan Prens Vahuşt Diyamidze ile Gürcü beylerinden Amaoan, Şâh’a itaatlerini arz edip af diledilerse de idâm edildiler. Onların kale ve mülkleri II. Kayhosro’ya verildi.²⁶

II. Kayhosro’nun Safevî himâyesine girmesi ve Gürcü feodal beylerinin başlarına buyruk hareket etmeleri 1550 ve 1551 yıllarında hem Samtshe’ye hem de Gürcü feodal beylerinin mülklerine yönelik Osmanlı askerî harekâtlarına neden oldu. Gürcü beylerinden Yuvan’ın mülkü olan Madzahalet (Maçhakel) 1547 yılında Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Safevîlere tâbi olmuştu. 1549-1550 kışını hazırlıkla geçiren Erzurum Beylerbeyi Kara Şahin Mustafa Paşa 1550 baharında Maçhakel üstüne yürüdü. “Gürcistân ve İşhan Ilgarı” denilen seferde Maçhakel ile birlikte

²³ Feridun Bey, *Münşeât-üs Selâtin*, I, s. 603-606.

²⁴ Nasuhü’s-Silahî, *Süleymannâme*, 160a-b; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı*, s. 69-70.

²⁵ İbrâhim Erzurumî, *Muradnâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 2149, 154a.

²⁶ *Chronique Géorgienne*, s. 9; Kirzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 208-209.

başta Ishkani (İşhan) olmak üzere dört kalenin yer aldığı Gürcü beylerinden Mevan'ın elinde bulunan Taoskari (Tavuskâr) bölgesi fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldı.²⁷ Bir sancak hâline getirilen Tavuskâr, Kara Şahin Mustafa Paşa'nın oğlu Rıdvan Bey'e verildi.²⁸

Kara Şahin Mustafa Paşa'nın halefi olan Erzurum Beylerbeyi Çerkes İskender Paşa'nın 1551 yılındaki Ardanuc seferinde 13 Mayıs 1551 tarihinde fethettiği, Ardanuchi (Ardanuc), Shavsheti (Şavşad), Khanak (Hanak), Kola (Göle) ve Artaani (Ardahan) birer sancak olarak Erzurum Eyâleti'ne bağlandılar.²⁹ Gürcistan'dan Trabzon'a uzanan güzergâh üzerinde yer alan, kale ve ticaret yeri olarak öneme sahip olan Ardanuc Kalesi'ne yeniçeriler bırakıldı.³⁰ Bölgedeki kale sahibi bazı Gürcü beyleri Osmanlı Devleti'ne itaât ettiler. Şah I. Tahmasb'ın II. Kayhosro'ya yardımcı birlikler göndermesi bütün Samtshe topraklarını Osmanlıların eline geçmekten kurtardı. Ancak Şah'ın ordusunun bölgeden ayrılmasından sonra Osmanlı serhâd beyleriyle tek başına baş edemeyeğini bilen II. Kayhosro 1552 yılında yeniden Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu.³¹

İmeret Kralı III. Bagrat, Şah I. Tahmasb'ın 1547 yılındaki Gürcistan seferi sırasında ülkesini işgal edilmekten kurtarmak için Şah'a itaât etmiş, İmeret Krallığı 1547-1551 yılları arasında Safevilere tâbi olmuştu. Osmanlıların Batı Gürcistan'daki askeri harekâtından endişe duyan ve sıranın kendisine gelmesinden çekinen İmeret Kralı III. Bagrat, 1551 yılında oğlu Prens Giorgi vasıtasıyla gönderdiği ve Erzurum Beylerbeyi Çerkes İskender Paşa'nın İstanbul'a ulaştırdığı bir arzla "başına, mâllarına, ehl-i iyâline, memleket ve kal'âlarına zarar olmamağa itimâd için ahidnâme-i hümayûn" rica ederek "ahidnâme-i şerif, berât-ı âlişan ve hükm-ü adâlet olursa âsitâne-i sâadete harâc verip itâat edeceğini" bildirdi.³² III. Bagrat'a 27 Ocak 1552 tarihinde yazılan ve Prens Giorgi ile kendisine gönderilen bir hükümle, "Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa ile ittifak etmesi, savaş zamanında mükemmel kapu halkı ve askerlerini adı geçenin emrine vermesi, dosta dost düşmana

²⁷ BOA. A.RSK.d, no. 209, 137.

²⁸ BOA. A.RSK.d, no. 209, 28.

²⁹ TSMA, no. 8417; *Chronique Géorgienne*, s. 9; Brosset, *Histoire de la Géorgie*, s. 217; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 207.

³⁰ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, s. 217.

³¹ Mustafa Âli, *Kühû'l Ahbâr*, 360a.

³² Mühimme Defteri, TSMK, Koşuşlar, no. 888, 37b.

düşman olması ve harac hususunu Erzurum beylerbeyi ile görüşmesi şartıyla, talep ettiği sancak, berât-ı hümâyûn, hil'ât ve ahidnâme-i hümâyûnun gönderildiği" ifade edildi.³³ Böylece İmeret Krallığı on bir yıllık bir aradan sonra yeniden Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu.

Osmanlı-Safevî savaşı sırasında Kartli ve Kahet üzerine düzenlediği 1553-1554 seferinde aralarında soyluların da olduğu 30.000 kadar Gürcü'yü İran topraklarına getiren, Gürcü soylularıyla bazı Çerkesleri de Safevî devleti ve sarayının hizmetine alan Şâh I. Tahmasb, 1554 yılı Ağustos ayında Afşârlı Şâh-koli Bey'in serdârlığındaki bir birliği de Kars havası ve İmeret'e gönderdi. Safevî saldırılarına karşılık Kanûni Sultan Süleyman tarafından 6 Eylül 1554 tarihinde 3000-4000 yeniçeriyle birlikte Gürcistân seferine memur edilen³⁴ Sadrazam Damad Kara Ahmed Paşa, iki hafta içinde Tortum, Oltu, Ardahan ve Pasin sancakları ile İmeret topraklarına saldıran Safevîleri bölgeden çıkardı. Şâh I. Tahmasb'ın bölgeden ayrılması üzerine harekâta son verildi.³⁵ Safevî ve Gürcü saldırılarına karşı sınır bölgesinde daha fazla asker bulundurmak için idarî-askerî düzenlemeler yapılarak Kamhıs Sancağı topraklarını da içine alan Büyük Ardahan Sancağı tesis edildi.³⁶

Padişâh Kapısı, tâbi hükümdarların zaman zaman eşiğine yüz sürdükleri "arz ü niyâz" ettikleri bir yerdi. Meselâ Megrel dadyanları İstanbul'a gelerek, Pâdişâh'ın huzuruna kabul edilirdiler. "Vakur çehreli, uzun boylu" bir adam olan I. Levan, "kalabalık fakat pejmürde kıyafetli maiyetiyile" birlikte 1557 yılı Şubat ayında İstanbul'a gelmişti.³⁷ Kanûni Sultan Süleyman tarafından kabul edilen ve efendisine kıymetli bir yeşim kâse ile ender güzellikte yirmi beyaz şahin hediye eden I. Levan, Pâdişâh'tan kendisinin ve topraklarının Safevîler tarafından maruz kaldığı baskılara karşı yardım edilmesini ve Abhaz korsanlarına karşı gemiler verilmesini istemişti.³⁸ Kanûni Sultan Süleyman, I. Levan'a İmeret Krallığı'ndan

³³ TSMK, Koğuşlar, no. 888, 37a-39a.

³⁴ TSMK, Koğuşlar, no. 888, 30a.

³⁵ TSMK, Koğuşlar, no. 888, 35a.

³⁶ BOA. A.RSK.d, no. 212, 25.

³⁷ Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939), s. 164.

³⁸ Tsursumia, *Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya*, s. 37-38. Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 169-170; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), III, s. 139; Lajos Tardy, "Rapports d'Antal

bağımsız olduğunu belirtmek üzere *melik* (= kral) unvânı kullanma hakkı verdi ve Megrel kıyılarına altı kadırğa yolladı.³⁹ I. Levan 1564 yılında İmeret ve Gürel ile yaşanan çatışmalar sırasında da İstanbul'dan yardım istedi. Megrel kıyılarına bu defa dokuz gemi yollandı, bölgeye Trabzon ve Erzurum'dan askerler gönderildi.⁴⁰

Megrel ve Gürel'deki taht değişikliklerinde Erzurum beylerbeylerinin görüşleri çoğu zaman dikkate alınırdı. Gürel Dadyanı Rostom'un ölümünün ardından Gürel tahtı, Divân-ı Hümâyûn tarafından, Erzurum Beylerbeyi Sinan Paşa'nın arzı üzerine 1564 yılında Rostom'un oğlu II. Giorgi'ye verilmişti. Kendisine bir adamını İstanbul'a göndererek mülk-nâmesini alması emredilmiş,⁴¹ II. Giorgi'nin Müslüman olan kardeşi Kayhosro'nun (Osm. Keyhüsrev) mülkü olan iki kale ve toplam 550 hâneli 38 köy ise 600.000 akçalık sancak olarak tevcih edilmişti.⁴²

Osmanlıların tâbi Gürcü devletleri ve Gürcü reâyâ ile ilişkileri sadece savaşlar, askerî faaliyetler, çatışmalar ve cezalandırmalar ya da vergilendirme konularından ibaret değildi. Ticaret ve reâyânın refahı da önemlidir. Batı Gürcistan ve Doğu Karadeniz bölgelerinde ticaret yapan Gürelli tüccarlar, dadyanların müracaatları üzerine Osmanlı Devleti'nin himâyesi altında faaliyet gösteriyorlardı.⁴³ Kullandığı unvanlardan biri "pâdişâh-ı âlem-penâh" (dünyayı koruyan pâdişâh) olan Kanûni Sultan Süleyman, Gürel melikine "ülkenin düzeni ve halkının refahına ilişkin hususlarda gerekli gayreti ve özeni göstermesini" emrediyordu.⁴⁴

Verancsics, ambassadeur du roi de Hongrie à Stamboul sur la Géorgie (1553-1557, 1567-1568)," *Bedi Kartlisa/Revue de Kartvélogie*, 27 (1971), s. 208-230; Busbecq, Megrel dadyanının İstanbul'a gelişinden ayrıntılı olarak söz ederse de ziyaretin maksadını muğlak bırakır. Zinkeisen ise bu ziyaretin tarihini 1560 olarak verir.

³⁹ Tsurtsumia, *Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya*, s. 38.

⁴⁰ Donald Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia* (London: Reaktion Books, 2012), s. 174; Tsurtsumia, *Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya*, s. 38.

⁴¹ BOA. Mühimme Defterleri (MD), no. 6, s. 936, hk. 21,

⁴² BOA. MD, no. 6, hk. 247.

⁴³ BOA. MD, no. 89 ve 78; BOA. MD, no. 92 ve 39.

⁴⁴ "Nizâm-ı memlekete ve refâhiyyet-i ra'iyete müte'allik hususlarda envâ-i ikdâm ü ihtimâmın vücûda getüresin." *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995), II, hk. 864.

Doğu Gürcistan'daki Gelişmeler

Safevî denetimindeki Doğu Gürcistan'da da yaşanan gelişmeler pek farklı değildi. Şâh I. Tahmasb 1551 yılı yazında Osmanlı Devleti'nin tâbii ve müttefiki olan Şeki Hanlığı üzerine yürümüş, Kakhet Kralı I. Levan da metbuu Şâh'a destek vermişti. Şeki, Kiş ve Şeki Hanı Derviş Muhammed Hân'ın kapandığı Gellersen-Görsen kalesi Safevîler tarafından işgal edildi. Kaleden kaçmayı başaran Derviş Muhammed Hân, I. Levan tarafından ele geçirildi ve kafası kesilerek Şâh'a gönderildi. Şeki Hanlığı toprakları Safevî Devleti'ne ilhak edildi. Kartli Kralı I. Luarsab ise Şâh'a destek vermemişti. Bunun üzerine Kartli'ye yürüyen Şâh I. Tahmasb, Kartli Krallığı topraklarını, merkezi Tiflis olan "Kartîl-i Kürcistân" eyâleti hâline getirdi ve başına "hân" denilen bir vali tayin etti. Kartli Kralı I. Luarsab, Şâh'ın ülkesine yaptığı saldırı üzerine 1551 yılında gönderdiği ve Erzurum Beylerbeyi Çerkes İskender Paşa'nın İstanbul'a ulaştırdığı mektubu ile "başına, mallarına, ehl-i iyâline, memleket ve kal'alarına zarar olmamağa itimâd için bir ahidnâme-i hümâyûn" rica ederek "ahidnâme-i şerif, berât-ı âlişan ve hükm-ü adâlet olursa âsitâne-i sa'adete harâc verip ita'ât edeceğini" arz edip Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu.⁴⁵ I. Luarsab'a 28 Ocak 1552 tarihinde yazılan bir hükümlerle "Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa ile ittifak etmesi, savaş zamanında mükemmel kapû halkı ve askerlerini beylerbeyinin emrine vermesi, dosta dost düşmana düşman olması ve harâc husûsunu Erzurum beylerbeyi ile görüşmesi şartıyla, talep ettiği sancak, berât-ı hümâyûn, hil'at ve ahidnâme-i hümâyûnun kendisine gönderildiği" bildirildi.⁴⁶ Osmanlılara itaat eden Gürcü feodal beylerine de Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa vasıtasıyla 1553 yılı Ekim ayında birer ahidnâme gönderildi. Müllkleri ve memleketleri kendilerine sancak ya da subaşılık olarak verildi. Müllkleri, kaleleri ve sahip oldukları köyler beylere bırakıldı.⁴⁷ 1552 yılında tesis edilen Kartli üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti Amasya Muahedesi'ne (1555) kadar devam etti.

I. Luarsab'ın Osmanlılara tâbi olmasının ardından Şâh I. Tahmasb'ın 1553 yılı baharında yeni bir Gürcistan seferine çıkması ve Safevîlerin savunma durumundan çıkarak 1553 yılı Mart-Eylül aylarında Aras nehrinden Van Gölü'ne kadar Osmanlı topraklarına dört koldan taarruz edip

⁴⁵ TSMK, Koğuşlar, no. 888, 37b.

⁴⁶ TSMK, Koğuşlar, no. 888, 37a ve 39a.

⁴⁷ BOA. AE I. Süleyman, 300.

Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Bargiri kalelerini işgal etmeleri üzerine Sultan I. Süleyman, “hudûd-ı mahrûse sükkânına ol cânıbden vâ’ki olan mezâlîm-i fecâyi’ün mükâfâtı için” 28 Ağustos 1553 tarihinde İran’a yönelik üçüncü seferi olan ve “Nahcıvan Seferi” denilen on ikinci sefer-i hümâyûnuna çıktı. Pâdişâh Safevîlere karşı yapılacak bir savaşta Gürcülerin desteğini almanın önemli olduğunu biliyordu. Çerkes İskender Paşa’nın ardından Erzurum beylerbeyi tayin edilen Ayas Paşa’ya 1553 yılı Ekim ayında gönderilen bir hükümde “ita’ât arz eden Gürcü beylerine kendi beyliklerinin mülkiyet üzere sancak ve subaşılık tariki ile verilmesi” emredildi.⁴⁸ Bir Venedik raporuna göre,

Gürcülerin sadakat yeminlerini almaya gönderilen ağa istenileni elde etmiş olarak geri dönerken bir ormanda kurulan pusuda hayatını kaybetti. Ağanın yanında bulunanlara bir şey yapmayan saldırganlar sadece Gürcülerin sadakat yemini ettikleri mektubu aldılar. Bunun üzerine Gürcü topraklarına bir beylerbeyi komutasında çok sayıda asker sevk edildi. Askerlere ülkeye tahrip edip zarar vermemeleri ancak sınırlarının içinde beklemeleri emredildi. Bu askerlerin ülkelerine zarar vermesinden korkan Gürcüler savaş sırasında Safevîlerin lehine olabilecek hiç bir şey yapmadılar.⁴⁹

Osmanlı ve Safevî devletleri arasında yapılan ilk anlaşma olan Amasya Muahedesi 29 Mayıs 1555 tarihinde imzalandı.⁵⁰ Sultan I. Süleyman’ın iki devlet arasında barış yapılmasını kabul ettiğine dâir nâme-i hümâyûnu kendisine ulaşan Şâh I. Tahmasb, Pâdişâh’a yazdığı cevapta; “Sultan Süleyman’dan gelen mektubu Hazreti Süleyman’dan gelmiş gibi Allah’ın adını anarak eline aldığı ve buna gökten inen kitaplar kadar hürmet ettiğini” ifade etmiştir.⁵¹ Amasya Muahedesi ile Safevî Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Irak’taki Osmanlı hâkimiyetini kabul etti. Batı Gürcistan (Megrel, Gürel, İmeret, Samstshe) Osmanlı, Doğu Gürcistan (Kartli, Kahet) ise Safevî hâkimiyetinde kaldı. Osmanlı ve Safevî devletleri arasında I. Selim’in 28 Nisan 1514 tarihinde İzmit’ten Şâh I. İsmail’e gönderdiği ilân-ı harp beyannâmesiyle başlayan ve kırk bir yıl, bir ay devam eden savaş hâli, yerini yirmi üç yıl sürecek bir barışa bıraktı.

⁴⁸ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı*, s. 72-73.

⁴⁹ *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanûni ve Şehzade Mustafa*, çev. Pınar Gökpar ve Elettra Ercolino (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012), s. 116.

⁵⁰ Joseph von Hammer-Purgstall, *Histoire de l’empire ottoman des origines jusqu’à nos jours*, trad. J. Hellert (Paris: Bellizard, Barts, Dufour et Lowell, 1836), VI, s. 70.

⁵¹ Celâlâde Mustafa Çelebi, *Geschichte Sultan Süleyman Kânûnis*, 485a.

Osmanlı-Safevî savaşlarına son veren ve Gürcistan topraklarını iki devlet arasında paylaştıran Amasya Muahdesi'ne rağmen, Osmanlılar ve Safevîlerin Gürcistan'a yönelik müdahaleleri ve Gürcü devletleri arasındaki çatışmalar sona ermedi. Gürcü savaşçıların, soyluların ve hükümdârların karşılıklı olarak katledilmesi, birbirlerinin topraklarına akınlar yapılması ve yapılan her akın için ozanların kahramanlık destanları söylemesi süregeldi.

Kartli Kralı I. Luarsab'ın ülkesinin Amasya Barışı ile Safevî hâkimiyetinde kalmasını tanımaması üzerine Şâh I. Tahmasb, Gence-Karabağ Valisi Şâhverdi Sultân serdarlığındaki orduları 1556, 1557 ve 1558 yıllarında Kartli üzerine gönderdi. 1558 yılında yapılan Garisi Muharebesi'nde Gürcüler yenildi. I. Luarsab savaşta hayatını kaybetti.⁵² Kartli tahtına I. Luarsab'ın oğlu olan ve Osmanlı kaynaklarında "Deli Simon" olarak da zikredilen, Gürcistan tarihinin en önemli ve en renkli simalarından I. Simon (1558-1569, 1578-1599) geçti. I. Simon, Tiflis'in Safevîlerin eline geçmesi üzerine Gori'ye çekildi. 1559 yılında Kahet Kralı Levan'ın kızı Nestan Darejan'la evlenen I. Simon, Tiflis'i geri almak ve ülkesini işgalden kurtarmak için Safevîlerle uzun ve zorlu bir mücadeleye girişti. Gence-Karabağ Valisi Şâhverdi Sultân 1561 yılında Kartli üzerine yeni bir sefer düzenledi. I. Simon 1561 yılı Nisan ayında yapılan Tsikhedidi Muharebesi'ni kaybetti. I. Simon'un kardeşi Davit, 1564 yılında Kazvîn'de Şâh'ın huzuruna çıktı ve itaâtini arz ederek Dâvûd adıyla Şii Müslümanlığı kabul etti.

Osmanlı ve Safevî tahakkümü ve iki devletin bitmez tükenmez savaşlarının yol açtığı yıkımlar Gürcü krallarının farklı hamiler aramasına yol açmıştır. 1558 yılında Rusya ile temas kuran⁵³ Kahet Kralı I. Levan, Safevî tehdidi üzerine 1564 yılında bu defa Kanûni Sultan Süleyman'a bir mektup yazarak memleketinin "Kızılbaş zulmünden kurtarılması için" yardım istedi.⁵⁴ Ancak Padişâh bir defa daha Orta Avrupa'ya yönelik bir sefere çıkmak için hazırlık yapıyordu. Osmanlı orduları Gürcistan topraklarına ancak Kanûni Sultan Süleyman'ın torunu Sultan III. Murad zamanında gelecekler ve bu sefer biraz daha uzun kalacaklardı.

⁵² Allen, *A History of the Georgian People*, s. 140; Suny, *The Making of the Georgian Nation*, s. 48.

⁵³ Suny, *The Making of the Georgian Nation*, s. 49.

⁵⁴ Feridun Bey, *Münşeât-üs Selâtin*, s. 74-75.

Sonsöz

Gürcü krallıklarının tarihi, M. F. Brosset'nin ufuk açıcı ve öncü çalışmalarından bu yana Gürcü araştırmalarında yeterince detaylandırılmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman ve Osmanlı Devleti'nin "Altın Çağı" olarak kabul edilen dönemi de Türk ve yabancı Osmanlı tarihçileri tarafından üzerinde en çok çalışılan ve en fazla yayın yapılan bir dönemdir. Bu çalışma hem Gürcü, hem de Osmanlı tarihçilerinin ihmal ettikleri ve az çalıştıkları bir konuya katkı yapmayı amaçlarken Kanûnî Sultan Süleyman dönemi Osmanlı siyaseti ve askeri stratejisinin ülkenin doğu sınırlarında ne şekilde tezahür ettiğine de cevap bulmaya çalışmıştır.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

BOA. MD, no. 6, 89, 92.

BOA. TTD, no. 183, 190.

BOA. A.RSK.d, no. 209, 212.

BOA. Ali Emiri, Süleyman I, no. 300.

İbrâhim Erzurumî. *Muradnâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 2149.

Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l Ahbâr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, no. 3409.

Nasuhî's-Silahî (Matrakçı). *Süleymannâme*, TSMK, Revân, no. 1286.

TSMA, no. 8417.

TSMK, Koğuşlar, no. 888.

Araştırma ve Yayınlar

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.

Abdi Beğ Şirâzî. *Safeviler, Tekmiletü'l-Ahbâr*. Çeviren Şefaatin Deniz - Hasan Asadi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.

Ahmed Feridun Bey. *Münşeât-üs Selâtin*, cilt I. İstanbul: Takvimhane-i Amire 1265 (1848).

Allen, William Edward David. *A History of the Georgian People from the beginning down to the Russian conquest in the Nineteenth Century*. London: Routledge & Kegan Paul, 1932.

Aydın, Dündar. *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı. Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Bagrationi, Wakhoucht. *Description géographique de la Géorgie*, trad. Marie Félicité Brosset. St. Petersburg: A La Typographie de l'Académie, 1842.

Berdzenişvili, Niko-Simon Canaişa. *Gürcüstan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu. İstanbul: Sorun Yayınları, 1997.

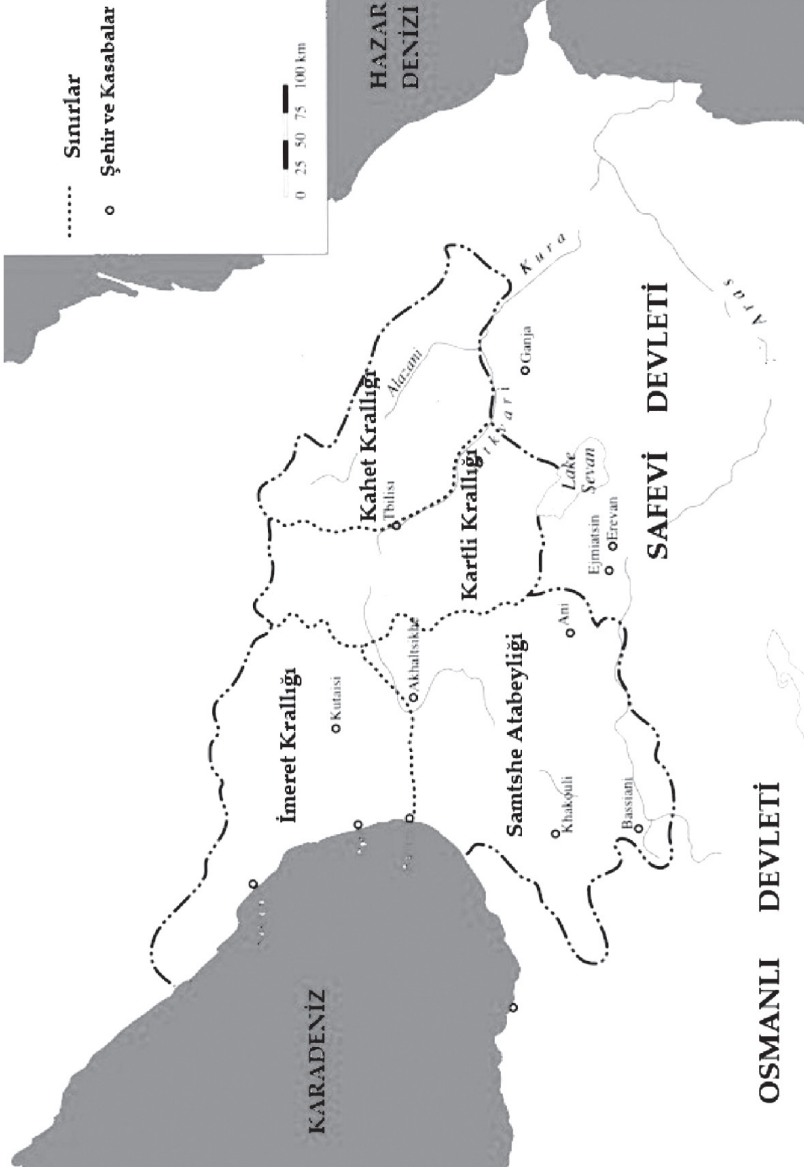
Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.

Brosset, Marie Félicité. *Histoire de la Géorgie, depuis l'antiquité jusqu'au XIX e Siècle: Traduite du géorgien II'e partie I livraison, Histoire Moderne*, Tome II. St. Petersburg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences, 1856.

Busbecq, Ogier Ghislain de. *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.

Celâlzâde Mustafa Çelebi. *Geschichte Sultan Süleyman Kânûnîs von 1520 Bis 1557 oder Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik von Celâlzâde Mustafâ genannt Koca Nişâncı*, ed. Petra Kappert. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1981.

- Chantal, Quelquejay. "Batumi," *Encyclopaedia of Islam, Second Edition (EI 2)* 1 (1986), s. 1108-1109.
- Chronique Géorgienne*, trad. Marie Félicité Brosset. Paris: Société royale asiatique de France, 1830.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. *Histoire de l'empire ottoman des origines jusqu'à nos jours*, trad. J. J. Hellert, Tome VI. Paris: Bellizard, Bartes, Dufour et Lowell, 1836.
- İbrâhim Peçevî. *Târîh-i Peçevî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281 [1865].
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Rayfield, Donald. *Edge of Empires: A History of Georgia*. London: Reaktion Books, 2012.
- Suny, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1989.
- Tardy, Lajos. "Rapports d'Antal Verancsics, ambassadeur du roi de Hongrie à Stamboul sur la Géorgie (1553-1557, 1567-1568)," *Bedi Kartlisa/Revue de Kartvélogie* 27 (1971), s. 208-230.
- Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E. 12321 Numaralı Mühimme Defteri*. Hazırlayan Halil Sahillioğlu. İstanbul: IRCICA, 2002.
- Toumanoff, Cyril. "La noblesse géorgienne: sa genesse et sa structure," *Revista Araldica* LIV/9 (1956), s. 260-273.
- Tsurtsunia, Zaza. *Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya*, çev. Erdoğan Şenol. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanûni ve Şehzade Mustafa*, çev. Pınar Gökpar - Elettra Ercolino. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

Harita 1. 1520 Yılında Gürcü Krallıkları

TUNA DONANMASI'NIN KURULUŞU MESELESİ

Seyfullah ASLAN*

Tuna Nehri, etrafında yaşayan her toplum ve devlete hayat veren bir nehirdir. Avrupa kıtasının bu önemli nehri, ilk olarak nehrin tüm kıyılarındaki hâkimiyet kuran Roma İmparatorluğu döneminde verimli ve kapsamlı amaçlar için kullanılmıştır. Nehre sonraki dönemlerde hâkim olan Almanlar, Macarlar ve Sırlar, kısıtlı coğrafyalarında da olsa ticarî, askerî ve lojistik amaçlarla nehirden istifadeye devam etmişlerdir.

Osmanlılar Balkanlarda ilerleyip Tuna'ya ulaştıklarında nehrin etrafında yaşayan ve geçimini balıkçılıkla sağlayan toplulukların ekonomik faaliyetlerinin devamını teşvik etmişler ve bölgedeki zanaatkâr, gemici ve reislerden istifade edilmesi için gayret göstermişlerdir. Böylece hem ekonomik faaliyetlerin devamı hem de yetişmiş iş gücünün sürekliliğini sağlamışlardır.

Osmanlılar 1683'teki başarısız Viyana kuşatması girişimi sonrası on altı yıl süren "Büyük Türk Savaşları" döneminde Tuna Nehri'nde oluşturdukları donanmayı kullanmışlardır.¹ Tuna Donanması'nın en yoğun ve etkili kullanıldığı bu süreçte Osmanlı bürokrasisinin ürettiği belgeler teşkilât yapısı, kapudan, reis ve ağaları, Tuna tersaneleri, gemi sayıları, kürekçi ve cenkçi temini, gemilerin tamir, bakım ve kışlatılması, gemi donanım malzemesi ve mühimmatın temini, cenkçilerinin iaşesi, savaş ve barış dönemi

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü. E-posta: seyfullahaslan@istanbul.edu.tr
Metnin ortaya çıkış sürecinde ufuk açıcı uyarıları ve rehberliği için kıymetli hocam Prof. Dr. İdris Bostan'a teşekkür ederim. Metin ortaya çıktıktan sonra ise değerli hocam Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın'ın okuma notları metni yeniden ele almamı sağladı; borcumu ödeyemem. Ayrıca meslektaş ve dostlarım Arş. Gör. Dr. Yahya Koç, Arş. Gör. İsmail Emre Pamuk, Arş. Gör. Kadir Purde, Hakan Engin ve Halil Solak metni okuyup gözden kaçan hataların giderilmesini sağladılar; hepsine müteşekkirim.

¹ II. Viyana Kuşatmasına dair bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması" (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.

faaliyetleri ve bunun coğrafi genişliği, Tuna kapudanın geliri ile donanma için yapılan masrafların malî kaynakları gibi pek çok hususa dair önemli bilgiler vermektedir.²

II. Viyana kuşatması sonrasında Tuna Donanması'na ilişkin arşiv vesikalarının sunduğu detaylı bilgilerin yanı sıra Osmanlıların Balkanlara ulaştıktan sonra Tuna Nehri'ni ne şekilde kullandıkları ve buradaki gemicilik faaliyetlerinin işlevi üzerine kroniklerde de çeşitli bilgiler yer almaktadır. Söz konusu belge ve bilgiler on yedinci yüzyılın sonunda artık her yönüyle inceleyebileceğimiz "Tuna Donanması" teşkilatının ne zamandan beri var olduğu, teşkilatın ne zaman tamamlandığı ve bu yüzyıla kadar Tuna'daki donanma faaliyetlerini ne şekilde anlamlandırmak gerektiği gibi önemli sorulara cevap bulmakta bizlere yardımcı olmaktadır. Bu yazıda Tuna Nehri'nde Osmanlıların denizcilik faaliyetlerinin Kanûni Sultan Süleyman devrinden Uzun Savaşlar'ın (1593-1606) sonuna kadar nasıl ve hangi şartlar altında idare edildiği ele alınacak, var olan değişim ve dönüşümlerin bir teşkilat varlığına işaret edip etmediği değerlendirilecektir.³

Osmanlıların Tuna Nehri'yle Karşılaşması

Sultan I. Murad devrinde (1362-1389) Silistre'nin (1388) ve Rusçuk'un (1388) fethi ve Yıldırım Bayezid (1389-1402) devrinde Niğbolu (1395) ve Vidin'in (1396) fethedilmesiyle Osmanlılar, ellerindeki kaleleri ve toprakları korumak için Tuna Nehri üzerinde gemiler bulundurmak gerektiğini düşünmüş olmalıydılar.⁴ Tuna ile bu ilk tanışmadan sonra,

² Tuna Donanması'nın teşkilât ve faaliyetlerine dair literatürdeki bilgilerimiz sınırlı olsa da Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde gerek perakende evrak gerekse yüzlerce defterden elde edilen bilgiler Tuna Donanması'nı bütün yönleriyle aydınlatmaktadır. Devam eden doktora tezime Tuna Donanması'nın teşkilâtını ve faaliyetlerini ele almaktadır.

³ Tuna Donanması'nın kuruluşuna dair literatürde ikna edici bilgiler bulunmamaktadır. Her ne kadar kullandığı kaynaklar ve tespitleri bakımından oldukça zayıf bir çerçeveye çizmiş olsa da Nihat Engin'in Tuna Donanması'nın II. Murad tarafından Varna Savaşı sonrasında kurulduğunu iddia eden çalışması için bkz. Nihat Engin, "Osmanlılarda İlk Denizcilik Hareketleri ve Tuna Donanmasının Kurulması" (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984, s. 78.

⁴ Gábor Ágoston, "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler," *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), s. 98; Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı: Osmanlıların Avrupa'da Batılı Müttefik Güçlere Karşı İlk Mücadelesi (1396)," *Savaşın Sultanları I*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Bilge, 2018), s. 172-201.

fetihlerin ilerlemesiyle beraber nehir etrafındaki topraklarını genişletmişlerdir.⁵ Ducas'tan aktarıldığına göre, II. Murad (1421-44/46-51) devrinde Evrenosoğlu Ali Bey kumandasında Belgrad'ın muhasarası (1441) sırasında, muhabereye yüz Türk gemisi iştirak etmiştir.⁶ II. Mehmed (1451-81) devrinde Tuna Nehri üzerinde muhafaza ve haberleşme amaçlı olarak Rusçuk'ta gemi yapımı için tersane ve kışlak kurulması, devlet yetkililerinin topraklarını ve sınır hattını korumak için hem doğal bir savunma refleksi gösterdikleri hem de Tuna Nehri'nin önemini anladıkları şeklinde yorumlanabilir.⁷ Bununla birlikte 1456'daki başarısız Belgrad kuşatmasında Fatih'in gemilerle de Belgrad'ın etrafını kuşatıp gemileri zincirleme tedbiri işe yaramamış, Hunyadi'nin gemileriyle yapılan ilk çarpışmada Macar gemilerini püskürtmeyi başarsalar da nihayetinde Osmanlı gemileri mağlup olmuştur.⁸

Osmanlıların Macaristan topraklarına olan ilgisi I. Selim zamanında doğuda baş gösteren Safevî tehdidi nedeniyle azalmış olsa da Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1520'de tahta geçmesiyle beraber Osmanlı siyasetinin yönü tekrar Macar topraklarına çevrilmiştir.⁹

On Altıncı Yüzyılda Tuna Kapudanlığı'nda Değişim ve Dönüşüm

a. Kanûnî Devri

Tuna Nehri'ni ve hinterlandını korumak için önemli bir mevkiye bulunan Belgrad'ın 1521'de fethi sırasında Tuna Nehri'nde Piri Reis'in de görev yaptığı bir filo bulundurulmuştur.¹⁰ Mühimmat ve asker nakliyesi yanında savaş gemileriyle de Tuna filosu Osmanlı kara ordusuna destek vermiştir.

⁵ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Devleti ve Batı Dünyası (XIV.-XVI. Yüzyıllar)," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), s. 101-105.

⁶ Cavid Baysun, "Belgrad," *MEB İslâm Ansiklopedisi (İA)*, 2 (1979), s. 476. 100 geminin ne kadarının savaş gemisi olduğu, ne kadarının kayık, tekne türü küçük nehir taşıtları olduğuna dair bir bilgi yoktur.

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı," *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1994), s. 616-617.

⁸ Baysun, "Belgrad," *İA* 2, s. 476; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), II, s. 58-62.

⁹ Macar topraklarına yönelik Osmanlı politikaları için bkz. Feridun M. Emecen, "Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri: XVI. Asırda Erdel Örneği," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), s. 243-259; Gábor Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahrroman Şakul (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s. 179-202.

¹⁰ İdris Bostan, "Piri Reis," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 34 (2007), s. 284.

Filonun bir kısmı İstanbul'da inşa edilip Karadeniz'den Tuna'ya sokulmuş, bir kısmı ise Semendire ve Vidin gibi Tuna üzerinde kurulan tersanelerde yapılmıştır. Kuşatmaya katılan bu filoya amiral olarak Kurtoğlu, kaptan olarak ise sancakbeylerinden biri atanmıştır.¹¹ Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* isimli eserinde yer alan 19 Mayıs 1521 tarihli kayda göre ise, Danişmend adında bir kapudan elli adet kalyata ile Karadeniz'den Tuna Nehri'ne girip sefer esnasında Tuna sahillerini korumakla görevlendirilmiştir.¹²

Belgrad'ın fethinden sonra Osmanlılar burayı Tuna filosu için önemli bir üs haline getirdiler. Filonun yenilenmesi ve onarılması için bazı malzemeler İstanbul'dan gönderilmekle birlikte özellikle kereste ve kinnab gibi malzemeler bölgeden temin edilmekteydi.¹³ Osmanlılar, 1526 Mohaç Seferi için yapılan hazırlıklarda Tuna üzerinde çeşitli gemiler yapmışlardır. Mühimmat taşımak, askerleri sevk etmek ve orduyu nehirden destekleyen bir savaş gücü olmak üzere şayka, kalyata, tonbaz, at gemisi, çam ve çete kayığı gibi gemiler inşa edilmiştir.¹⁴

Mohaç Savaşı'ndan sonra Tuna Nehri üzerinde ve kıyılarında hâkimiyet alanlarını genişleten Osmanlıların önemli kale veya yerleşim yerlerine bağlı kapudanlıklar oluşturdukları görülmektedir. Bu kapudanlıklar teşkilat ve yönetim açısından birbirlerinden bağımsızdı. Yerel yöneticilere bağlı, yerel bölgeleri dâhilinde görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Arşiv belgelerinde “kapudan” olarak zikredilen görevlilerin emrinde muhtemelen oldukça az sayıda gemi bulunmaktaydı. Bununla birlikte literatürde Macaristan'ın fethinden sonra Osmanlıların Tuna Nehri'nde işleyen bir “donanma” meydana getirip Tuna Kaptanlığı adıyla nehrin tek bir

11 Yusuf Gülderen, “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri),” *X. Türk Tarih Kongresi*, IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), s. 1774-1775.

12 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 5958, vr. 219a. (Eserdeki bilgiden beni haberdar eden arkadaşım Kadir Purde'ye teşekkür ederim.)

13 Tuna Nehri'nde Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar gemilerin bir kısmı İstanbul'da inşa edilip donatılarak Karadeniz üzerinden gönderilmekteydi. Bkz. İdris Bostan, *17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire* (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), s. 137-144. Ayrıca donanmadaki askerlerin yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere peksimed temininde yerel fırınlar ve girişimciler yanında on sekizinci yüzyıl sonuna İstanbul'dan da peksimed gönderilmekteydi. Peksimed ve peksimed temini hususunda bkz. Yusuf Alperen Aydın, *Müteşebbis ve Devlet* (İstanbul: Kitabevi, 2016).

14 Gülderen, “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri),” s. 1777-1779.

kapudanlık altında yönetildiği ifade edilmektedir.¹⁵ Ancak bu kanaat, yeni bilgi ve bulgular ışığında erken bir tespit olarak görülebilir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Macaristan'ın fethinden sonra Osmanlıların aşağı Tuna ve yukarı Tuna olmak üzere iki kapudanlık teşkil ederek "Tuna kaptanlığı" kurduklarına dair ifadesini doğrudan destekleyecek bir belgeye rastlanmamıştır.¹⁶ Nehrin iki önemli bölgesinde, Budin ve Mohaç'ta kurulan kapudanlıklar coğrafi isimleriyle anılmaktaydılar. Ayrıca bu görevlinin Tuna Nehri'ne atfen "Tuna Kapudanı" olarak adlandırılması bütün Tuna'dan ya da Tuna Nehri'nin bir kısmından sorumlu oldukları anlamına gelmemektedir. Bu kimseler yalnızca Budin ve Mohaç bölgesinde koruma ve nakliyeden sorumluydular. Colin Imber'in arşiv kayıtlarına dayandırdığı başka bir açıklamaya göre ise Tuna'da iki, Sava Nehri'nde bir filo olmak üzere toplam üç filo 1560'tan sonra görev yapmaktaydı.¹⁷ Imber'in bu açıklaması Tuna'da iki kapudanlık olması bakımından Uzunçarşılı'nın açıklamasıyla benzerlik göstermektedir. Hem Uzunçarşılı'nın açıklaması hem de Imber'in kaynak gösterdiği arşiv belgeleri sadece iki yerel kapudana işaret etmektedir. Bu kapudanların Tuna Nehri'nin bir yarısına ya da tamamına teşmil edilecek görev ve sorumlulukları olduğu düşüncesi, ancak kaynakların aşırı bir yorumu olarak değerlendirilebilir. İleride detaylı bir şekilde açıklanacağı üzere söz konusu kapudanlar idarî, mali, gemi yapımı ve donatımı organizasyonu bakımından bir teşkilâta sahip değillerdir. Üstelik masrafları kendi zeâmetlerinden karşılamak şartıyla bu görevlere atanmışlardır.¹⁸ Ayrıca bazı araştırmacılar tarafından Tuna Donanması'ndan bahsedilirken, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerin on altıncı yüzyılın ortalarındaki Tuna kapudanlarının görev ve sorumluluklarına, donanmanın varlığına ve durumuna delil olarak gösterilmesi de sorunlu bir yaklaşımdır.¹⁹

¹⁵ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilâtı," *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1994), I, s. 364.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 403.

¹⁷ Colin Imber, "The Navy of Süleyman the Magnificent," *Studies in Ottoman History and Law*, ed. Colin Imber (İstanbul: The ISIS Press, 1996), s. 62. Imber'den atıf yaparak aynı iddiayı başka araştırmacılar da devam ettirmektedir. Bkz. Rossitsa Gradeva, "Shipping along the Lower Course of the Danube, (end of 17th century)," *War and Peace in Rumeli – 15th to Beginning of 19th Century* (İstanbul: The ISIS Press, 2008), s. 79.

¹⁸ T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri (MD), no. 4, hk. 928. (H. 28 Ramazân 967 / 22 Haziran 1560).

¹⁹ 6 Cemâziyelâhır 1184 / 27 Eylül 1770 tarihli belgenin (BOA, Cevdet-Dahiliye (C.DH), no. 11500) katalog kaydında H. 1084 yazmasına rağmen belge üzerinde 1184

Tuna Donanması kapudanlarına dair literatürde yer alan arşiv belgelerine dayandırılmış bilgiler bütüncül olarak incelendiğinde, söz konusu belgelerin Tuna Donanması'nın ilk nüvelerine işaret ettiklerini düşünmek daha makul görülmektedir. 1529 yılında Avusturya'ya karşı açılan sefer hazırlıkları için Semendire ve Vidin sancakbeylerine Tuna üzerinde gemi inşa etmeleri emredilmiştir. Viyana kuşatmasına dönüşecek sefer için İstanbul'da da gemiler inşa edilmiş ve bunlarla Tuna'ya asker ile mühimmat taşınmıştır. Kuşatma sırasında 400 gemiden oluştuğu ifade edilen Tuna filosuna Voyvoda Kasım komuta etmiştir.²⁰ Öte yandan 1532 Alaman Seferi'nde de yine Tuna Nehri'nde çeşitli evsafalarda gemiler kullanılmıştır. Hatta Avusturya filosuyla karşılaşan Osmanlıların Tuna filosu çarpışmadan galip ayrılmıştır.²¹

Budin'e düzenlenen 1541 tarihli seferde gemilere Tuna filosu komutanı sıfatıyla memur olan Kasım Paşa kumandanlık yapmıştır.²² Bu sefer esnasında da Avusturya filosuna karşı ezici bir zafer elde eden Tuna filosu 600 esir almıştır.²³ Seferdeki Osmanlı askerine silah ve zahire getiren gemilerin, yüklerini ulaştırdıktan sonra düşmana yardım getirecek gemileri engellemek için Tuna üzerinde tedbir aldıkları dönemin anlatılarında yer almaktadır.²⁴ Ancak bu gemilerin İstanbul'da inşa edilen merkezî donanma gemileri olması kuvvetle muhtemeldir. Tuna kapudanlarının ya yakın bölge sancakbeylerinden ya da sefere memur edilen Anadolu sancakbeylerinden atandığı görülmektedir. Nitekim 1542 tarihinde Küçük Bali Bey, Budin Beylerbeyi olduktan sonra oğlu Derviş Bey'i Tuna filosu komutanı olarak

---

yazmaktadır. Belgede Tuna kapudanlarının görevlerinden bahsedilmiş olmakla beraber on altıncı yüzyıl ortalarında da aynı görevleri olduğunu varsaymak teşkilâtın gelişim ve değişimine aykırıdır. Ayrıca yazarın verdiği diğer iki belge de 1690 ve sonrasına tarihlenmektedir. Bkz. Sadık Müfit Bilge, "Osmanlı Macaristanında Nehir Ulaşımı," *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, haz. Şakir Batmaz, Özen Tok (Kayseri: Not Yayınları, 2015), I, s. 515.

20 Voyvoda Kasım'ın hayatına dair bkz. Géza Dávid, "An Ottoman Military Career on the Hungarian Borders Kasım Voyvoda, Bey, and Pasha," *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. Géza Dávid and Pál Fodor (Leiden: Brill, 2000), s. 265-297.

21 Gülderen, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)," s. 1779.

22 Kasım Paşa, 1529'da Viyana Kuşatması'na Tuna Filosu kumandanı olarak katılan Voyvoda Kasım ile aynı kişidir. Bkz. Dávid, "Kasım Voyvoda, Bey, and Pasha," s. 265-297.

23 Gülderen, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)," s. 1782.

24 Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târih-i Âl-i Osmân*, haz. Göker İnan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), s. 392.

atamıştır.²⁵ Başka bir sancakbeyi, Silistre Sancakbeyi Zehr-i Mar Mehmed Bey Estergon kuşatması sırasında Tuna Kapudanı olarak tayin edilmiştir. Ancak kuşatma sırasında vefat edince yerine, daha sonra Budin Beylerbeyi olarak atanacak olan Mehmed Paşa Yahya Pasiç'in kardeşi, Eğriboz Sancakbeyi Ahmed Bey kapudan olarak tayin edilmiştir.²⁶

22 Ocak 1545 tarihinde Semendire Beyi'ne ve Budin Beylerbeyi'ne gönderilen hükümler, Tuna Kapudanı'nın henüz tüm gemilerden sorumlu biri olmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre Budin Beylerbeyi'nin beş-on şaykayı hazırlayıp bakır nakliyesi için Tuna Kapudanı ile Belgrad'a göndermesi emredilmiştir. Ayrıca Semendire Beyi'ne gönderilen bir hükümde Semendire ve Belgrad'daki şayka ve zahire gemilerinin sayıları, durumları ve tamir veya kalafat gerekip gerekmediği, eğer gerekiyorsa ne kadar süreceği, tamir ve kalafat malzemelerinin mevcutta olup olmadığı sorulmuştur.²⁷ Hükümden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu gemiler Semendire Beyi'nin denetiminde olmalıdır. Ayrıca Tuna Kapudanı, gemi yapım ve bakımıyla ilgilenmeyip sadece gemilere reislik eden bir başbuğ konumundadır. Bu durumda kendisine ait şaykalarının olmadığı, emrine verilmiş cenkçi ve kürekçilerden yoksun olduğu düşünülebilir.

Kanûni Devri Budin Tahrir Defteri'ndeki (1546-1562) bilgilere göre "Kapudan-ı Âb-ı Tuna" olarak anılan Derya bin Lokman'ın 1546'da on yedi zeâmeti varken 1562'de bütün zeâmetlerin ya padişah hâssına katıldığı ya da başka kişilere zeâmet ve timar olarak dağıtıldığı görülmektedir.²⁸ Derya

²⁵ Géza David, "A Life on the Marches: The Career of Derviş Bey," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54/4 (2001), s. 412. Yazarın, Derviş Bey'in Tuna filosu komutanı olarak atandığını belirttikten hemen sonra Buda Kapudanlığı'na atandığını belirtmesi, bir karışıklık olduğu izlenimini vermektedir. Zira Osmanlıların Tuna Nehri'nde görevlendirdikleri kapudanları nehrin ya da sancağın adıyla zikretmelerinde bir ayrım yaptıkları düşünülmemektedir. Yazar, daha sonra yayınlanan bir kitapta ise "Tuna Irmağı'nın ilk kapudanı Budin'deki merkezinde göreve başladı." şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Géza David, "Osmanlı Orduları ve Savaş, 1453-1603," *Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1606*, ed: Suraiya N. Faroqi ve Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), II, s. 382.

²⁶ Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân*, s. 242 ve 403; Sinan Çavuş, *Süleymanname: Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstol-Belgrad*, çev. Fuat Yavuz vd. (İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, 1998), s. 242; Gülderen, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)," s. 1783.

²⁷ *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 tarihli ve E. 12321 numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu (İstanbul: IRCICA, 2002), s. 24-27, hk. 30 ve 31.

²⁸ *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)*, haz. Gyula Kaldy-Nagy (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971), s. 20-358 arasındaki

Bey'in atanmasının merkezi hazineden salyâne ya da mukataa geliriyle yapılmayıp kendi zeâmetinden masrafları karşılması suretiyle yapılması kayda değerdir. Ayrıca atamanın Derya Bey'in şahsında zeâmetiyle bağlantılı şekilde ve nehrin adına nisbetle "Kapudan-ı Âb-ı Tuna" sıfatıyla yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan 1546'daki Tuna Nehri Kapudanı atamasının en azından teşkilat / kurum sürekliliğine sahip olmadığı söylenebilir. Öte yandan kendisinden sonra bir başka kapudanın atanıp atanmadığı en azından bu kayıtlarda belirsizdir.

Tuna Nehri üzerinde icra edilen ilk dönem faaliyetlerin yerel yöneticiler eliyle yürütüldüğü görülmektedir. 31 Ekim 1559 tarihli bir hüküm, Tuna Nehri üzerinden Niğbolu'ya gönderilecek gemiler için Eflak Voyvodası'nın kürekçi gönderdiği, bölgedeki kale dizdarlarının ve kadıların ise hisareri görevlendirmesi emredilmiştir.²⁹

30 Haziran 1560 tarihli Mühimme Defteri kaydına yansıyan Mohaç Beyi'nin talebi dikkat çekicidir.³⁰ Tuna üzerindeki adalarda sürekli düşman hareketi olduğunu ifade eden Mohaç Beyi, yedi-sekiz günlük mesafedeki Budin'den yardım gelmesini beklemek yerine Peçuy'daki on şayka ve buradaki palangaların savaş tecrübesi olan yüz yirmi beş piyadesi ile daha önce Mohaç'ta inşası emredilen palangadaki iki yüz nefer martolostan yüz tanesinin alınmasını ve bütün bu askeri gücün Mohaç'ta mütevaffa Ali Paşa'nın kethüdası Zaim Kasım'ın emrine müstakil kapudanlık ihdas edilerek verilmesini önermektedir. Ayrıca bir tekneye zarar gelirse Zaim Kasım'ın zararı karşılayacağı ifade edilmiştir. Yaklaşık iki buçuk ay sonra, 19 Eylül 1560 tarihinde teklif ve taahhüt edilen şartlar çerçevesinde 31.500 akçe zeâmete sahip olan Zaim Kasım'a civar adaları muhafaza etmek üzere kapudanlık tevcihi verilmiştir.³¹ Bir zaimin kapudanlık vazifesiyle ilişkilendirilerek görevlendirmesi teşkilatın oluşmadığına işaret etmektedir.

kayıtlar. Derya Bey'in 957 / 1550 tarihinde "Kapudan-ı Tuna" olarak görevli iken 200 bin akçelik Kopan sancağına mutasarrıf olduğunu, yaklaşık 1 yıl 3 ay sonra 220 bin akçelik Usturgon (Estergon) sancağına mutasarrıf olarak tayin edildiğini ve Rebi'ülâhîr 960 / Nisan 1553'te öldüğünü gösteren başka bir kaynak için bkz. Feridun M. Emecen ve İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri," *Belgeler* XIX/23 (1999), s. 103.

²⁹ BOA, MD, no. 3, hk. 476. 3 *Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993), s. 210.

³⁰ BOA, MD, no. 3, hk. 1293. 3 *Numaralı Mühimme Defteri*, s. 573.

³¹ BOA, MD, no. 4, hk. 928 (H. 28 Ramazân 967 / 22 Haziran 1560).

31 Mart 1561 tarihli başka bir belgeden Tuna Kapudanı'na arazi tevcihi yapıldığı anlaşılmaktadır. Belgede yer alan “Livâ-i Seçen Tuna Kapudâni olan Mehmed'e”³² kaydı tek başına Tuna Nehri'nin tamamından sorumlu bir kapudanın tayin edildiğini açıklamak için yeterli görülmemektedir. Zira birkaç yıl sonraki hükümler tüm Tuna'dan sorumlu bir Tuna Kapudanı'nın varlığı yerine tekrar yerel kapudanlıklara işaret etmektedir. Ayrıca bu kayıttaki “Tuna Kapudanı” ifadesinin nehrin adına nispet edildiğini düşünmek de mümkündür.

Yaklaşık dört yıl sonra Tuna Kapudanı'ndan şikâyetçi olan bir yeniçerinin arzı ilgi çekicidir. 16 Mayıs 1565 tarihli bu belgeye göre, Tuna Kapudanı'nın korumakla yükümlü olduğu bölgeyi korumadığı, eşkiyanın halka zulmettiği, mallarına ve canlarına kastettiği, buna rağmen Tuna Kapudanı'nın eğlenceye düştüğü, reisler koruma hizmeti için gemi talep ettiğinde ise akçe talep ettiğine dair Yeniçeri Veli tarafından bizzat Divân'a şikâyet edildiği anlaşılmaktadır.³³ Semendire Sancakbeyi, Budin ve Peşte kadılarına hitaben yazılan hükümde bu iddiaların araştırılması istenmektedir. Osmanlıların en azından belli mahalleri korumak üzere Tuna Kapudanı namıyla birini atadığını gösteren bu belge, bir teşkilatın varlığını düşündürecek ipuçlarını vermemektedir. Üstelik söz konusu kapudanın sınırlı bir bölgede görev ve sorumluluğu olmasına rağmen ihmalkârlığı şikâyete konu olmuştur.

Sancakbeyleri sonraki yıllarda da Tuna Nehri'nde görevlendirilmiştir. Ağustos 1565 tarihli bir hükme göre Semendire ve Belgrad'da yeniden yapılacak gemiler ve eski gemilerin kalafat ve tamiri Semendire Beyi Bayram Bey'e emredilmiştir. Ayrıca daha önceki sancakbeyi Arslan Bey'e de bu hususta bir emir gönderildiği belirtilmektedir.³⁴

³² BOA, MD, no. 4, hk. 2086. Seçen, bu tarihte sancak olarak Budin eyaletine bağlıdır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006), s. 437. Seçen livası 974 tarihinde Hızır Bey'in tasarrufuna verildiğinde 230.120 akçe geliri bulunmaktaydı Bkz. Pervin Sevinç, “955-982 / 1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)” (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1994, s. 16.

³³ BOA, MD, no. 6, hk 1148. 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565), *Özet-Transkripsiyon ve İndeks II*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995), s. 177.

³⁴ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), no. 2775, s. 175.

1565 tarihli birkaç hükmü incelediğimizde bazı hususlar dikkati çekmektedir. Silistre Beyi'ne gönderilen hükümde Tuna Nehri kıyılarının muhafazasının Silistre ve Tımişvar beylerine havale edildiği, Tuna Nehri ve Kili civarındaki eşkıyanın tüccarlara ve halka zarar vermesini önlemek için İbrail ve Kili'den şaykalar getirtip hisareri ve azebleri ile donatıp ve hatta Boğdan'dan da adam alıp tüccara ve kıyı halkına zarar vermekten dolayı eşkıyayı cezalandırması gerektiği emredilmiştir.³⁵ Bir diğer hükümde ise Boğdan Voyvodası'nın Kalas İskelesi'nde bulunan kayıkları alet, silah ve askerle donatarak eşkıya ve haraminin hakkından gelmesi için emir verildiği görülmektedir.³⁶ Bu asayiş tedbirleri için Tuna Kapudanı'ndan söz edilmeyip yerel yöneticilere emir gönderilmesi bu dönemde "Tuna Kapudanı" namında bir görevli varsa bile bunun sınırlı bir alanda muhafaza hizmeti gördüğünü düşündürmektedir.

Bununla birlikte Tuna Nehri'nin muhafazası için yerel görevliler yanında, bölgede bulunan Dergâh-ı Âli çavuşları da eşkıyaya karşı görevlendirilmiştir. Nitekim İbrail Kadısı ve Dizdarı'nın eşkıyaların zarar verdiğini haber vermeleri üzerine Kili kalesi mustahfızları ve azeblerinin şayka donatıp Dergâh-ı Âli çavuşlarından Muhib Çavuş'un idaresinde İbrail civarındaki eşkıyayı yakalamaları için emir verildiği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra İbrail kalesi mustahfızlarından kale muhafazasına gerekli olanlar haricindekilerle şayka donatılıp bölgede bulunan ve başbuğ tayin edilen Dergâh-ı Âli çavuşlarından Haydar Çavuş'un emrine verilmesi, Haydar Çavuş'un Akkirman'a kadar gidip Muhib Çavuş'la buluşması ve beraberce eşkıyayı yakalaması emredildiğinden şaykaların azeblerle donatılması hususunda ihtimam gösterilmesi istenmektedir.³⁷ Tuna'da şaykaları kadı veya dizdarın donatması ve başbuğ olarak bir çavuşun tayin edilmesi hususu bu tarihlerde Osmanlıların Tuna Donanması'nı henüz teşkil etmediklerini göstermektedir.

Eylül 1565'te Silistre, İsakçı ve İbrail eminlerine gönderilen hükümle Tuna'da sandallarla hırsızlık yapanların yakalanması ve muhafaza hizmeti görmesi için tayin edilen Haydar Çavuş'a yeterli miktarda gemi, kürekçi ve

³⁵ BOA, MD, no. 5, hk. 112 (18 Muharrem 973 / 15 Ağustos 1565).

³⁶ BOA, MD, no. 5, hk. 114 (18 Muharrem 973 / 15 Ağustos 1565).

³⁷ BOA, MD, no. 5, hk. 125 (18 Muharrem 973 / 15 Ağustos 1565). Haydar Çavuş'un hayatı ve vakıfları üzerine bkz. Hilal Kaya Şimşek, "Haydar Çavuş'un Hayatı ve Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi" (yüksek lisans tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

hisareri vererek muhafazaya destek olunması istenmektedir.³⁸ Hırsova, İbrail ve Silistre dizdarlarına da aynı minvalde başka bir hüküm gönderilmiştir.³⁹ Konuyla ilgili Silistre Beyi'ne ve Boğdan Voyvodası'na gönderilen hükümlerde ise Tuna muhafazasının üç bölgeye ayrıldığı görülmektedir. Buna göre Haydar Çavuş'un Tuna Nehri'nin genelinden sorumlu olduğu anlaşılırken Boğdan Voyvodası'na muhafaza hizmeti talep ettiği üzere Boğdan civarını koruması emredilmiştir. Silistre Beyi'nden ise Silistre civarında Tuna Nehri'ni muhafaza etmesi istenmektedir.⁴⁰ Bu tarihten sonra da Tuna'da muhafaza hizmetinde çavuşların varlığının devam ettiği görülmektedir. Nitekim Kasım 1565 tarihli bir başka belgeye göre, Tuna yalısındaki dizdar ve eminlerin Muhib Çavuş'a şayka, kürekçi ve hisar eri tedarik ederek muhafaza hizmetine yardım etmeleri emredilmiştir.⁴¹

Aralık 1565'te sefer hazırlıkları kapsamında Kocaeli Sancakbeyi Ali Bey sefer için Tuna'ya gidecek gemilere kaptan olarak tayin edilmiştir. Sancakbeylerinin Tuna Kaptanı olarak atandığının bir örneğini gösteren bu hükümdede ayrıca İstanbul'da inşa ve tamir edilen, muhtemelen şayka, firkate türü nehir gemilerinden de bahsedilmektedir. Aynı zamanda Niğbolu Kadısı'nın sancaklardaki şaykaları da donatarak Ali Bey'e göndermesi ve bütün bu gemilerin eskiden olduğu gibi Vidin halkının yardımıyla Tuna Nehri'nin sığ, yüzeye doğru balıksırtı gibi yükselen kayalıkları ve dar geçitleri olan tehlikeli girdaplar bölgesinden geçirilmesi emredilmektedir.⁴² Mart 1566'da Belgrad'dan Karadeniz'e kadar Tuna sahilindeki kadılara gönderilen hükme göre ise Kocaeli Sancakbeyi olan ve Tuna Kapudanı olarak tayin edilen Ali Bey'in ücreti mukabili yeteri kadar zahire alması için yardımcı olunması emredilmektedir.⁴³ Niğbolu Kadısı'na gönderilen bir hükümdede ise sancağında ne kadar şayka varsa donatıp Tuna'ya gidecek kadırgalara kapudan tayin edilen Ali Bey'e teslim etmesi emredilmiştir.⁴⁴ Ali Bey'in Tuna Kapudanlığı seferin sonuna kadar devam etmiş görülmektedir. Aynı zamanda girdaplardan

³⁸ BOA, MD, no. 5, hk. 232 (18 Safer 873 / 14 Eylül 1565).

³⁹ BOA, MD, no. 5, hk. 233 (18 Safer 873 / 14 Eylül 1565).

⁴⁰ BOA, MD, no. 5, hk. 236, 237 (19 Safer 973 / 15 Eylül 1565).

⁴¹ BOA, MD, no. 5, hk. 430 (27 Rebi'ülâhîr 973 / 21 Kasım 1565).

⁴² BOA, MD, no. 5, hk. 767, 1177, 1853. Girdaplar bölgesi için bkz. M. Emre Kılıçaslan, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdapları İdaresi," *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 25 (2010), s. 59-76.

⁴³ BOA, MD, no. 5, hk. 1168 (15 Şa'bân 973 / 7 Mart 1566).

⁴⁴ BOA, MD, no. 5, hk. 1177 (15 Şa'bân 973 / 7 Mart 1566).

yukarı çekilecek gemiler için Semendire Beyi'nin adam göndermesi istenmektedir.⁴⁵ Ancak on yedinci yüzyıl sonunda, ağır ve zahmetli bir iş olan girdaplardan gemi çekilmesi hizmetini bölge halkı değil, Eflak Voyvodası tarafından gönderilen cerahorlar görmekteydi.⁴⁶

b. Kanûnî Sultan Süleyman Sonrası Tuna Kapudanlığı

Tuna Nehri'nde tüccar gemilerinin ve sahillerde oturan halkın korunması serhad bölgesinin karmaşık ve geçişken şartlarında kolay olmamaktaydı.⁴⁷ Ancak Tuna Nehri'ne bir kapudan tayin edilmesinin nehri daha güvenli hale getireceği düşünülmekteydi. Nitekim nehirde ortaya çıkan eşkıyalara karşı Silistre Sancakbeyi Yunus'un İstanbul'a gönderdiği arzında Tuna Nehri'nde bir kapudan olmadığından hırsız ve haramilerin iskeleye gelen tüccar gemilerini basıp mallarını yağma etmesi ve adamlarını öldürmesine engel bir durum olmadığı belirtilerek Silistre'den Kili'ye üç kayıkla bir kapudan tayin olunmasının gerektiğini bildirmiştir. 7 Mart 1568 tarihli cevabî hükümde İbrail kalesinden elli mustahfız, Kili kalesinden yüz, Akkırman kalesinden yüz altmış dört ve Bender kalesinden yüz yirmi azebin Tuna Nehri'ni eşkıyadan korumak için mustahfız ve azeb ağalarıyla beraber iki şayka donatıp nehirde nöbetleşe seyrüsefer yaparak tüccar ve reyayı korumaları Silistre ve Akkırman sancakbeylerine emredilmiştir.⁴⁸ Bir Tuna kapudanı tayin edilmesinin ihtiyaç olduğu sancakbeyi tarafından ifade edilmesine rağmen bu tayinin gerçekleşmemesinde Osmanlı merkezî idaresinin başka bir tasarrufu olduğu açıktır. Muhtemelen idare tarafından sancakbeyleri veya yerel kapudanların nehri koruyabilecekleri düşünülmüş olmalıdır. Ancak bir müddet sonra İstanbul'un fikrinin değiştiği görülmektedir. Nitekim 9 Aralık 1571 tarihli kayıt Budin Kapudanlığı verilen Ferhad Kethüda'ya has tevcihi yapıldığını göstermektedir.⁴⁹ Böylece sancakbeylerinin muhafazaya memur edilmesi ve bir yerel kapudanın atanması Tuna Nehri'nin güvenliği için duyulan endişeyi gidermiş olmalıdır.

⁴⁵ BOA, MD, no. 5, hk. 1896 (27 Zilka'de 973 / 15 Haziran 1566).

⁴⁶ BOA, MAD, no. 3442, s. 29 (6 Cemâziyelevvel 1102 / 5 Şubat 1691).

⁴⁷ Klára Hegyi, "The Ottoman Network of Fortresses in Hungary," *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*, s. 165-169.

⁴⁸ BOA, MD, no. 7, hk. 1020 ve 1022. 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), *Özet-Transkripsiyon-İndeks I* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998), s. 507-509.

⁴⁹ BOA, MD, no. 15, hk. 1904.

Tuna Nehri'nde Osmanlıların gemi inşa faaliyetleri Kanûnî Sultan Süleyman sonrasında da devam etmiştir. Nitekim Budin Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Tuna Kapudanı Ferruh Bey'e Budin taraflarında kullanılması planlanan köprü gemilerini Semendire, İzvornik ve Pojega sancaklarında yapmasının emredildiği bildirilmektedir.⁵⁰ Budin Beylerbeyine gönderilen bir başka hükümde ise Budin, Peşte ve Estergon şaykalarının çürüdüğü için acilen yenilerinin yapılması gerektiğinden işinde ehil olan Tuna Kapudanı Ferruh'a yardım ederek seksen yeni şayka yapmaları emredilmekteydi.⁵¹ Şaykaların masraflarının halka salınan sefer vergisinden karşılanması planlansa da halkın gücü yetmezse vergi alınmaması, masrafın miriden ve vilayet hazinesinden karşılanması emredilmiştir. Hemen ardından gönderilen başka bir hükümde ise gemilerin yeniden inşası yerine tamiratından bahsedilerek kerestenin bir an önce temin edilip Tuna Kapudanı gözetiminde tamir edilen şaykaların tekrar çürümemesi için "bির mahfuz yerde" (kışlakta) muhafaza edilmesi istenmiştir.⁵² Bu noktada, Tuna Nehri'nde gemilerin muhafaza vazifesinin Tuna Kapudanı'nın uhdesinde olmayıp Budin Beylerbeyi'ne havale edilmesi, bu dönemdeki kapudanlığın görev alanı bakımından dikkate değer bir örnektir. Yaklaşık bir yıl sonra gönderilen hükümde yerel yöneticilerin gemi yapımına devam ettikleri görülmektedir. 26 Ocak 1572 tarihli başka bir hükümde Semendire Beyi'ne ve Kadısı'na 200 adet şayka yapmaları emredilmektedir.⁵³ Gemilerin yapılması için Tuna Kapudanı'ndan bahsedilmemesi, muhtemelen bu tarihte ihtiyaç olmadığı için ayrıca bir Tuna Kapudanı atanmaması sebebiyledir. Zira altı ay kadar sonra Tuna Kapudanı atanması için çeşitli istişarelerin yapıldığı görülmektedir. Öte yandan sancakbeyleri tarafından inşa edilmesi emredilen gemilerin muhafaza, bakım ve tamir işlerinin de yine sancakbeyleri tarafından ya da İstanbul'da yapıldığı yukarıda ifade edilen örneklerden anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Tuna Nehri'nde gemilerin sancaklara, kalelere yahut iskelelere bağlı olarak çalıştığını, görev yaptığını ifade etmek gerekir.

⁵⁰ BOA, MD, no. 7, hk. 2554 (8 Cemâziyelâhır 976 / 28 Kasım 1568); 7 Numaralı *Mühimme Defteri*, s. 301-302.

⁵¹ BOA, MD, no. 14/1, hk. 607 (22 Cemâziyelevvel 978 / 22 Ekim 1570); Tuna Kapudanı Ferruh'un adı başka bir vesileyle belgelerde yaklaşık iki yıl sonra bir daha geçmektedir. Bkz. BOA, MD, no. 12, hk. 1138. (24 Zilka'de 979 / 8 Nisan 1572).

⁵² BOA, MD, no. 14/1, hk. 829 (24 Cemâziyelevvel 978 / 24 Ekim 1570).

⁵³ BOA, MD, no. 10, hk. 356 (10 Ramazân 979 / 26 Ocak 1572).

Osmanlıların Tuna Nehri'nde ortaya çıkan eşkıyaya karşı tedbir almak üzere Tuna Kapudanı atamayı düşündükleri ancak kapudanın emrinde olacak nefer ve şaykanın nasıl tedarik edileceğinin belli olmadığı 1572 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Silistre Beyi'ne gönderilen hükümde Silistre'yi ve civarını iyi bilen Zaim Mustafa'nın kapudan olmaya layık olduğu, Tuna Nehri'nde kapudan tayin edildiği takdirde herhangi bir şaykası olup olmadığı, azeblerinin ve sair hususlarının nasıl tedarik edileceği sorulmakta ve detaylı bir cevap göndermesi emredilmektedir.⁵⁴ Bu tarihten önce en azından Silistre bölgesinde kapudan olmadığı görülmektedir. Ayrıca zaimlere kapudanlık verilmesi usulünün devam ettiği ancak hem gemileri hem de savaşçıları organize edecek yerleşik bir usulün olmadığı anlaşılmaktadır.

Yerel kapudanların kendi bölgeleri ile adlandırılmaları veya nehere atfen Tuna Kapudanı olarak adlandırılmaları hususunda bir ayırım yapılmadığı anlaşılmaktadır. Budin'de olan Vezir Mustafa Paşa'ya ve Budin Defterdarı'na gönderilen, Budin ile Peşte arasındaki köprü'nün yapılması hizmetinde bulunan Budin Kapudanı Ferhad'dan bahsedilen bir belgede kapudan Ferhad'ın köprü'nün yapımı ve korunmasında her sene kendi azebleri ve diğer neferleriyle beraber çalıştığı ifade edilmektedir.⁵⁵ Yaklaşık altı ay sonra gönderilen başka bir hükümde ise Tuna Kapudanı, Budin ve Peşte azebleri ağalarının hizmetleri mukabili *resm-i ubûr*⁵⁶ talep olunması için gönderdikleri arzın anlaşılmadığı, neferleriyle beraber mi muafiyet talep ettiklerinin bildirilmesi istenmektedir.⁵⁷ Bir önceki belgede bahsedilen Budin Kapudanı Ferhad ile altı ay sonraki belgede zikredilen Tuna Kapudanı aynı kişi olmalıdır. Bu bakımdan bu tarihlerde Tuna Nehri'ndeki kapudanların "Tuna Kapudanı" ya da "Budin Kapudanı" olarak zikredilmelerinde idarî / yerleşik bir kuralın henüz oluşmadığı söylenebilir.

Tuna Nehri'nde gemi inşası için sancaklara emir gönderildiği halde Tuna Donanması'na ait şaykaların olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim 5 Aralık 1575 tarihli hükümde Budin, Peşte ve Estergon gemileri eskidiğinden elli

⁵⁴ BOA, MD, no. 19, hk. 162 (23 Muharrem 980 / 5 Haziran 1572).

⁵⁵ BOA, MD, no. 30, hk. 576 (19 Rebi'ülevvel 985 / 6 Haziran 1577).

⁵⁶ Tuna Kapudanı, Budin ve Peşte azeblerinden neden *resm-i ubûr* talep edildiği belgede açık olmamakla beraber Budin ile Peşte arasında kapudanın ve azeblerin ticarî emtia taşıdıkları ve gelirlerini bu ticarettten sağladıkları için vergi muafiyeti talep etmiş oldukları düşünülebilir.

⁵⁷ BOA, MD, no. 33, hk. 367 (9 Zilka'de 985 / 18 Ocak 1578).

yeni şaykanın eski üsluba göre Semendire Beyi tarafından kendi mukataasının geliri ile yapılması emredilmiştir.⁵⁸ Bu bakımdan Ağustos 1580 tarihli belge oldukça ilginçtir. Silistre ve Niğbolu kadıları ile Demirkapı Kapudanı mektup gönderip “kapudana müteallik” şayka ve nefer olmadığından Eflak, Boğdan ve Erdel taraflarından sandallar ile karşı kıyıya geçip zarar veren eşkıyaya azeb ile donatılmış gemilerle karşı konulmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine yeterli sayıda azeb ve martolos tayin edip derbentçilerden ve lazım olursa yalılarda mukim reayadan adam yazıp eşkıyanın yakalanması emredilmiştir.⁵⁹ Yaklaşık 3 yıl sonra 8 Mayıs 1583'te Demirkapı Kapudanı Zaim Mustafa'nın⁶⁰ elinde “kapudanlığa müteallik” şaykası ve neferleri olmadığından Tuna Nehri'nin muhafazası hizmetini görmesi için kendisine Vidin ve Fethülislam kalelerinden iki mirî şayka, on beş azeb ve yirmi beş martolos verilmesi emredilmektedir.⁶¹ Tuna Nehri'nin muhafazasında önemli bir konumu olan Demirkapı'ya üç yıl boyunca kapudanlığa ait şayka ve neferlerin tayin edilmemiş olması dikkat çekicidir.

Diğer taraftan zâimlere kapudanlık verilmesinin çeşitli şikâyetlere konu olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim Eflak Voyvodası'nın bu konuda bir şikâyeti belgelere yansımıştır. “Tuna Kaptanı”nın merkezden tayin edildiğinde Eflak reayasının ve sahillerin gerektiği şekilde korunduğunu ancak kapudanlık iltizamla verildiğinden Tuna sahilinde olan Eflak karyelerine bazı levendlerin ve eşkıyanın gelip halkın mallarını ve hayvanlarını aldığını ve zulmettiğini bildirerek eşkıyanın haklarından gelinmesini isteyen Eflak Voyvodası'nın arzı üzerine Rusçuk, İbrail ve Yergöğü kadılarına yazılan hükümde Hüseyin Çavuş'un teftiş için gönderildiği bildirilmiştir.⁶² Bu bakımdan iltizamla kapudanlığın verilmesi gibi örnekler, Osmanlıların Tuna Nehri'nde muhafaza, nakliye gibi işlerin maslahatına göre merkezden kapudan atadıklarını, gerekli görülmediği dönemlerde ise zaimlikle kapudanlığın birleştirildiğini göstermektedir.

⁵⁸ BOA, MD, no. 27, hk 302. Hükümde aynı gemilerden bahsedilirken sırasıyla gemi, şayka ve kadirga olarak bahsedilmesi oldukça dikkat çekicidir. Tuna Nehri'ne özgü gemi tipinin tam yerleşmediğini göstermektedir.

⁵⁹ BOA, MD, no. 43, hk. 313.

⁶⁰ 1572'de Silistre Beyi'nin arzıyla Tuna Kapudanı olarak atanması istenen Zaim Mustafa ile 1583'te karşımıza Demirkapı Kapudanı olarak çıkan Zaim Mustafa muhtemelen aynı kişidir.

⁶¹ BOA, MD, no. 48, hk. 1053. BOA, MD, no. 49, hk. 142.

⁶² BOA, MD, no. 52, hk. 481 (16 Zilhicce 991 / 31 Aralık 1583).

Bir mukâta'anın iltizam şartlarına bağlanarak Tuna kapudanı tayin edilmesi örneği oldukça dikkat çekicidir. Eflak ve Boğdan taraflarından Tuna Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü boğazlar civarına inerek gemi gas-bedip eşkıyalık yapanlara karşı tedbir alınması gerektiğinde İbrail kalesinin kethüdası Musli, Tuna kapudanı olarak tayin edilmiştir. Hırsova iskelesinden Karadeniz'e kadar olan kısım için tayin edilen kapudana günlük 20 akçe, Kili ve İsakçı mukataaları mutasarrıfı Halil Ağa'nın iltizam şartlarına bağlanmıştır ve onun tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Söz konusu mukâta'anın nazırı olan Dergâh-ı Âli çavuşu Şaban Çavuş da muhafaza hizmeti için mübaşir tayin edilmiştir. Silistre, Akkirman ve Bender kalelerinden cenkçilerinin, Hırsova, İbrail, Tulca, İsakçı ve Kili'den de kürekçilerinin gönderilmesi emredilmiştir. Bu noktada mütad bir eşkıya te'dibi ve muhafaza hizmetinin böylesine parçalı bir organizasyonla yapılmış olması, Hırsova-Karadeniz gibi sınırlı bir bölgenin belirtilerek kapudan tayin edilmesi ve tayin edilenlerin aslı görevleri dururken muhafaza vazifelerinin geçiciliği dikkat çekmektedir. Üstelik başta da vurgulandığı üzere, iltizamın şartlarına kapudanın yevmiyesi de dâhil edilmiştir.⁶³ Bu şekilde kapudan tayin edilmesinin kurumsal bir kaptanlık ya da donanma kuruluşu olmadığı açıktır. Ayrıca nihayetinde geçici bir çözüm olan söz konusu tayinin ve tedbirlerin bölgedeki emniyeti sağladığı ve halkın şikâyetlerini giderdiği keyfiyeti de şüphelidir.

Bunula birlikte, şikâyetler, teftiş ya da bölgede artan olaylar İstanbul tarafından dikkate alınmış olmalıdır. Nitekim Mart 1591 tarihli bir belgeye göre, Dergâh-ı Âli çavuşlarından biri Tuna Kapudanı olarak tayin edilmiştir. Belge başka ilginç detaylar da sunmaktadır. Dergâh-ı Âli çavuşlarından Abdülğani Çavuş'un Tuna Kapudanı olarak "kapudanlığına müteallik" Sünne, Hızır-İlyas ve Mırdafi (?) boğazlarında "gönüllü taife-siyle" muhafaza hizmeti görmekteyken Rus Kazakları'nın tüfekli adamları

⁶³ BOA, MD, no. 66, hk. 121 (1 Zilhicce 997 / 11 Ekim 1589); Pál Fodor, muhtemelen belgede yer alan "Nehr-i Tuna üzerinde kapudan tayin olunub" ifadesini farklı bir şekilde yorumlayarak Tuna Nehri'nde bir kapudanlığın 11 Ekim 1589 tarihinde ihdas edildiğini ifade etmektedir. Bir kapudan tayin edilmiştir ancak Tuna Donanması'nın / Tuna Kaptanlığı'nın kuruluşuna ya da bir kaptanlığın kuruluşuna işaret etmemektedir. Söz konusu belgenin tamamı, bu tarihten sonraki belgeler ve uygulamalar "Tuna Kapudanlığı"nı değil, sınırlı bir bölgede haydut eşkıyasına karşı alınan muhafaza tedbirlerinin bir yansımasını göstermektedir. Fodor'un görüşleri için bkz. Pál Fodor, *The Business of State: Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s-1615)*, (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018), s. 48-49.

gelip gönüllüleri ya öldürüp ya da sakat bırakmasından dolayı Silistre kalesinden bir prangı top ile yeterli miktarda barut ve yuvarlak (top) verilmesi için Vezir Hızır Paşa'ya emir gönderilmiştir.⁶⁴ Gönüllü taifesinin kapudanın hizmetinde muhafaza hizmeti görmesi oldukça dikkat çekicidir. 1592 Mart'ında başka bir isim Tuna Kapudanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tuna Kapudanı Piyale'ye gönderilen hükümde, Tuna Nehri'nin tamamı kastedilerek, "kapudanlığına müteallik olan deryada" haydut eşkıyasının Tuna yalılarında evleri basıp halka zarar verdiği ve birçok gemiye saldırdıkları belirtilerek bunların yakalanıp Tersâne-i Âmire'ye gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁵ Kasım 1592 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Abdülgani Çavuş tekrar Tuna Kapudanı olarak atanmıştır. Nitekim Özi ve Akkirman beylerine gönderilen hükümde, Tuna Kapudanı Abdülgani Çavuş'a istenilen yardımı yapmadıkları şikâyet edildiğinden sancakbeyleri tembih edilerek Kazak eşkıyasına karşı eskiden olduğu gibi ellerinde olan kalyataları mükemmel bir şekilde asker ve mühimmatla donatıp gecikmeksizin kapudanın yanına gitmeleri emredilmiştir.⁶⁶

Kazakların Tuna Nehri'ndeki eşkıyalık hareketleri devam ettiğinden Kili, İbrail, İsakçı ve Hırsova kapudanlarına gönderilen bir emirde, "Tuna muhafazasında olan" Abdülgani Çavuş'un Divân'a gönderdiği mektupta Tuna'nın korunması için elli cenkçi tayin olunduğu halde civardaki Kazak eşkıyası çok olduğundan bu sayının yeterli gelmediğini haber verdiği için Abdülgani Çavuş'un yanına gitmeleri emredilmiştir.⁶⁷ 8 Haziran 1593 tarihinde belgenin ifadesiyle "Dergâh-ı Muallâm çavuşlarından olup Tuna Kapudânı olan"⁶⁸ Abdülgani Çavuş'a gönderilen başka bir hükümde ise İstanbul etrafından on yedi Rus ve Macar *hoypadın* Üsküdar İskeleyi'nden aldıkları kayıkla Tuna Nehri ağzındaki Hızır-İlyas Boğazı'nda balıkçıların gemilerini bastıkları sırada peşlerine düşmüş olmasına rağmen firar ettikleri ve firar edenlerin yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁹

⁶⁴ BOA, MD, no. 67, hk. 240 (10 Cemâziyelevvel 999 / 6 Mart 1591).

⁶⁵ BOA, MD, no. 69, hk. 59 (4 Cemâziyelâhır 1000 / 18 Mart 1592).

⁶⁶ BOA, MD, no. 70, hk. 207 (25 Muharrem 1001 / 1 Kasım 1592).

⁶⁷ BOA, MD, no. 70, hk. 321 (16 Cemâziyelâhır 1001 / 20 Mart 1593).

⁶⁸ Abdülgani Çavuş'un önce "Tuna Kapudanı", sonra "Tuna muhafazasında olan", sonra tekrar "Tuna Kapudanı" olarak hükümlerde tavsif edilmesi, Tuna muhafazasında olduğu tarihlerde de Abdülgani Çavuş'un aslında Tuna Kapudanı olduğunu göstermektedir. İfadelerin çeşitliliği kafa karıştırmakla beraber kronolojik takip, durumu izah ediyor görülmektedir.

⁶⁹ BOA, MD, no. 933-2, hk. 108.

Bu emirler, Tuna Nehri'ni muhafaza etmek için Osmanlıların önce gönüllü taifesiyse sonra da yalnız elli cenkçi ile tedbir aldıklarını ancak bunun yeterli olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda hükümlerde geçen “kapudanlığına müteallik” ifadeleri Tuna Nehri'nin bir kısmından sorumlu bir kapudandan söz edildiğini düşündürmektedir. Nitekim Abdülgani Çavuş'un Kazak eşkıyasına karşı yardım istemesi üzerine Kili, İbrail, İsakçı ve Hırsova kapudanlarının yardıma gitmesinin emredilmiş olması hem Abdülgani Çavuş'un diğer kapudanlar üzerinde idarî ve teşkilâta dair bir tasarrufunun olmadığını hem de Tuna Nehri'nin farklı yerleşim bölgelerinde ihtiyaca göre kapudanlar tayin edildiğini göstermektedir. Öte yandan Abdülgani Çavuş'un Dergâh-ı Âlî çavuşu iken Tuna Kapudanı olarak tayin edilmesinin kayda değer bir anlamı vardır. Zira böylece iltizamla verilen kapudanlık vazifesinin suiistimal edilmesinden doğan şikâyetlerin önüne geçilmesi amaçlanmış olabilir.

8 Mayıs 1593 tarihli başka bir hüküm Tuna Nehri üzerinde Osmanlıların tasarrufunu izah etmektedir. Sünne Boğazı Kapudanı Ahmed'e gönderilen hükme göre Silistre Beyi'nin Akkırman'da olan şaykalarının kendisine gönderilmesi için yaptığı başvuru üzerine Ahmed'in şaykaları Silistre'ye ulaştırması emredilmiştir.⁷⁰ Ayrıca Ekim 1593 tarihli bir belgeye göre tüccar gemilerini ve İstanbul'a giden zahire gemilerini Kili, Sünne ve Hızır-İlyas boğazlarında Kazak eşkıyasına karşı korumasından memnun olan halkın talebi üzerine, Ahmed Reis'in geri dönmeyip bahara kadar kalması ve boğazları muhafaza etmesi emri verilmiştir.⁷¹ Nisan 1591 - Haziran 1593 arasında Abdülgani Çavuş'un Tuna Kapudanı olarak görevde olduğu dikkate alınırsa Kili, İbrail, İsakçı ve Hırsova kapudanları gibi aynı zamanda Sünne Boğazı kapudanı olarak başka bir görevli de bu tarihlerde görev yapmaktaydı.

1594 tarihli hükme göre, Tuna muhafazası için Hırsova kapudanı görevlendirilmiş ve Tuna boylarından martoloslar arasından bundan önce ne kadar kürekçi alınmasına izin verilmişse o kadar kürekçi görevlendirmesi emredilmiştir.⁷² Bir başka hükümde ise Hırsova kalesindeki otuz iki neferden on sekizinin Hırsova kapudanı Osman'ın emrine verildiği halde Tuna

⁷⁰ BOA, MD, no. 933-2, hk. 94.

⁷¹ BOA, MD, no. 71, hk. 171 (19 Muharrem 1002 / 15 Ekim 1593).

⁷² BOA, MD, no. 72, hk. 712; Zafer Şahin, “72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (vr. 231-473)” (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014, s. 255.

muhafazası için yeterli olmadığı ifade edilmektedir. Tuna'daki eşkıyalara karşı muhafaza görevini devam ettirebilmek için Hırsova kapudanı emrine nöbetleşe cenkçi olarak tayin edilmeleri emredilmiştir.⁷³

Osmanlı-Habsburg mücadelesinin önemli halkalarından biri olan Uzun Savaşlar esnasında Tuna Nehri'nin oldukça merkezde olduğu ve yaklaşık on beş yıl süren savaş süresince Osmanlıların ürettiği arşiv belgeleri ile kroniklerin anlatımlarının Tuna Nehri'nde "muhtemel bir donanma" teşkilatının izini sürmemizi sağlayacağı düşünülmekle beraber, bu dönemi anlatan kroniklerde⁷⁴ Tuna Donanması'na veya kapudanına dair bir ifade ya geçmemektedir ya da çok az bilgi bulunmaktadır. Nitekim Kâtip Çelebi'nin anlatımına göre, 1603'te Peşte hisarını ele geçirip Budin'i muhasara eden Habsburg kuvvetleri gemilerle buraya gelmiş, tonbaz gemileriyle köprü kurmuş ve muhasara etmiş oldukları halde Osmanlıların bir donanma getirmediği, Tuna'da hâkimiyeti sağlamaya çalışan kapudan namıyla bir görevlisi olmadığı görülmektedir.⁷⁵

Buna karşın, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Tuna kapudanlarına dair dikkatle incelenmesi gereken bilgiler bulunmaktadır. Mesela Sultan I. Ahmed zamanında (1603-1617) Tuna Kapudanı Şakşakî Paşa'dan bahseden seyyah, kapudanın elli firkate ile Budin'den Estergon'a kadar koruma ve kollama faaliyeti yürütüp sonra gemileri Rusçuk kalesi altındaki limana bağladığını yazmaktadır.⁷⁶ Kâtip Çelebi ise *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*'da, emrindeki altmış şayka ile Tuna muhafazasına memur

⁷³ BOA, MD, no. 72, hk. 717; Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri," s. 259-260.

⁷⁴ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, haz. Şevki Nezihî Aykut (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004); Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999); Kâtip Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Basım, 2016). Ayrıca 1592-1644 yıllarındaki olayları anlatan Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi'nde "Tuna donanması", "Tuna gemileri", "Tuna şaykaları" ifadeleri geçmekle beraber bu gemilerin komutasının sefer veya bir görev süresiyle sınırlı olacak şekilde ya Budin Beylerbeyi'ne ya da bölgedeki diğer paşalara verildiği görülmektedir. Böylece Topçular Kâtibi'nin anlatımında da Tuna Kapudanı'ndan yahut Tuna Donanması'ndan bir teşkilât çerçevesinde bahsedilmemektedir. Bkz. *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003).

⁷⁵ Tuna Nehri ve sahillerinin muhafazası için sadece ihtiyaç zamanlarında kapudan tayin edildiğine bir örnek olarak görülebilir. Bkz. Çelebi, *Fezleke*, I, s. 240-243.

⁷⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), III, s. 180. Evliya Çelebi, Şakşakî Paşa'nın Edirne'de bir sarayı olduğunu da yazmaktadır. Bkz. Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 256. Ancak buradaki bilgilerin sıhhati şüphelidir. 1611 doğumlu olan Evliya Çelebi'nin kendisinden önceki döneme dair verdiği bilgilerin neye dayandığı açık değildir.

olan “Şakşakî İbrahim Paşa”nın 5-14 Ekim 1614 tarihleri arasında Kazak eşkiyasını bozguna uğrattığını ifade etmektedir.⁷⁷ Bu tarihlerdeki Tuna Kapudanlığı ile Tuna muhafazası memuriyetinde, aynı görev ve görevli için farklı adlandırmalar olduğundan kavram kargaşası olduğu anlaşılmaktadır. Görünen o ki bu durum Osmanlı belgelerine de yansımıştır. Öte yandan Şakşakî Paşa'nın bahsedilen 50-60 firkatesinin Tuna Donanması namına değil, kaleler veya sancaklar namına muhafaza hizmetinde olduğu gelişen olaylara bakıldığında anlaşılmaktadır.

Uzun Savaşlar döneminde Tuna Donanması'nın artan önemini muhasebe kayıtlarından da takip etmek mümkündür. Nitekim 2 Haziran 1599 ile 10 Mayıs 1601 tarihlerini kapsayan muhasebe kaydına göre Tuna Kapudanı Seyyid Mustafa Bey'e 80.700 akçelik salyâne verilmiştir. Aynı tarihte görev yaptığı anlaşılan “Mir-livâ-ı Tuna” Ahmed Bey'in de 103.000 akçe salyânesi bulunmaktaydı.⁷⁸ Temmuz 1603'de Tuna Kapudanı Seyyid Mustafa'ya 178.000 akçe,⁷⁹ bir sene sonra ise 112.850 akçe salyâne ödenmiştir.⁸⁰ 18 Şubat 1606 ile 13 Mayıs 1607 tarihlerini ihtiva eden Ruznamçe Defteri'ne göre ise Seyyid Mustafa'nın 128.000 akçelik salyânesi bulunmaktaydı.⁸¹ Tuna Kapudanı'na salyâne ödenmiş olması ile donanmanın teşkili arasında bir bağlantı olduğu düşünülmemektedir. Zira bu ödemelerin bir kısmı savaş zamanında Tuna'da gemi inşası, donatılması ve bakımına harcanmaktaydı. Ayrıca sonraki senelerde Tuna Kapudanı unvanıyla yapılan tayinlerin ve faaliyetlerin bir teşkilâtı işaret etmekten çok savaş ortamı maslahatına yönelik olduğu görülecektir.⁸²

1605'te Tuna yalıları muhafaza hizmetine Silistre Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın tayin edildiği görülmektedir.⁸³ Muhafaza hizmetine yardımcı olanların Niğbolu ve Silistre taraflarındaki zeâmet ve timar sahipleri

⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan (Ankara: TÜBA Yayınları, 2018), s. 187.

⁷⁸ Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606* (Wien: VWGÖ, 1988), s. 278; BOA, Kâmil Kepeci (KK.d), no. 1879, s. 14.

⁷⁹ BOA, KK.d, no. 1885, s. 13.

⁸⁰ BOA, KK.d, no. 1887, s. 12.

⁸¹ Finkel, s. 278; BOA, KK.d, no. 1890, s. 8.

⁸² Rossitsa Gradeva, Finkel'in salyâne ödemesi alan Tuna Kapudanı örneğini başka bir sicil kaydı ile ilişkilendirerek merkezi Tuna kapudanlığının 1593-1606 arasında teşkil edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Gradeva, “Shipping along the Lower Course of the Danube,” s. 81.

⁸³ BOA, MD, no. 77, hk. 323 (13 Safer 1014 / 30 Haziran 1605).

olduğu da görülmektedir. Ancak muhafaza hizmetini görmeyenlerin timarları elinden alınmaktaydı.⁸⁴ Bu bakımdan Tuna Kapudanı'nın olmadığı bir dönemde muhafaza görevinin kimlere havale edildiği ve malî tarafının ne şekilde çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Zitvatorok Antlaşması için görüşmelerin başladığı tarihlerde, 11 Şubat 1606 tarihli belgede “Tuna Kapudanı Hacı Kethüda”nın adı zikredilmektedir. Kendisinden şaykaları ve neferatını yoklayıp mevcutları ve durumu bildirmesi istenmiştir.⁸⁵ Tuna Kapudanı'ndan istenen bu rapor, Osmanlıların değişen şartlara göre Tuna Nehri'nde yeni tedbirler almak istediklerinin bir ifadesidir. 3 Nisan 1609 tarihli hükümde, Budin'e giden donanma gibi otuz şaykaya azeb, martolos ve diğer cenkçilerden koyup Silistre'ye gitmesi yine Tuna Kapudanı Hacı Kethüda'ya emredilmekteydi.⁸⁶ Yaklaşık iki ay sonra, bu sefer Belgrad kapudanı olarak zikredilen Hacı Kethüda'nın Belgrad'dan Kili kalesine kadar olan tüm kale kapudanlarından sorumlu olduğu, Tuna yalılarında olan kale ve palangaların kapudanlarının birer şaykadan başka gemileri olmadığı, bu nedenle kapudanlar ve neferat ağalarının Hacı Kethüda'ya müracaat ederek onun münasip gördüğü şekilde ve hizmette görev almaları emredilmekteydi.⁸⁷ Onun ilk önce Tuna, sonra Belgrad kapudanı olarak zikredilmesi, adlandırmanın nehre ya da görev yaptığı sancağa atfen gerçekleştiğini akla getirmektedir. Yine de Hacı Kethüda'nın Tuna Nehri'nin tamamında faaliyet gösteriyor olması Tuna Donanması'nın kuruluşu bakımından önemli bir kırılmadır. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecektir.

1606 Zitvatorok Antlaşması'ndan sonra Osmanlıların 1658'e kadar Habsburg sınırında oluşan sorunları diplomatik yollarla çözmeleri,⁸⁸ Tuna kapudanlarına olan ihtiyacı azaltmış görünmektedir. Oluşan bu boşlukla birlikte Osmanlı taşra yöneticileri, serhaddin olağan hale gelmiş bir sorunu olan eşkıyalıkla baş başa kalmıştır. Bu bakımdan sadece eşkıyalık hareketlerine karşı bir tedbir olarak zaman zaman bir Tuna kapudanı tayin edilmişse de kapudana ve/veya kapudanlığa ait şaykaların inşa edilip donatılması

⁸⁴ BOA, Ali Emiri, Ahmed I, (AE.SAMD.I), no. 174 (10 Ramazân 1014 / 19 Ocak 1606).

⁸⁵ BOA, MD, no. 77, hk. 666.

⁸⁶ BOA, KK.d, no. 71, s. 287.

⁸⁷ BOA, MD, no. 78, hk. 1976 (23 Safer 1018 / 28 Mayıs 1609).

⁸⁸ Özgür Kolçak, “Şahinlerin Pençesinde Bir Erdel Hükümdarı: Köprülü İktidarı ve II. György Rákóczi,” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 23 (2013) s. 28.

gibi masraflara Osmanlı başkenti uzun yıllar katkı sağlamamıştır. Bu süreçte yeni bir masraf çıkarmayacak şekilde sancakbeylerinin Tuna muhafazasında görevlendirildiği görülmektedir. Nitekim Hacı Kethüda henüz görevde iken, Babadağı Sancakbeyi Hasan Bey Kazak eşkıyası üzerine başbuğ olarak tayin edilip tüm reislerin onun emrinde hareket etmesi emredilmekteydi.⁸⁹ Taşra yöneticilerinin etkinliği bu dönemde Tuna kapudanlarından fazlaydı. Öte yandan nehrin farklı yerlerinde görevli olan kapudanların suüstimali serhad dünyasına dair fikir vermek bakımından da kayda değerdir. 1613 tarihli bir belgeye göre, Fethülislam Kapudanı İbrahim'in birkaç eşkıyayla Eflak tarafına geçip halka zulmettiği haber alındığı için Vidin Sancakbeyi'nin İbrahim'i yakalayıp İstanbul'a göndermesi emredilmiştir.⁹⁰

Sonuç

Kanûni devrinde Avrupa seferleri ve fetihleri dolayısıyla Tuna Nehri'nin etrafında geliştirilmeye çalışılan savunma kurgusunda gemilerin öneminin arttığı açıktır. Bununla birlikte sancakbeyleri ve çeşitli bölgelerde görevlendirilen kapudanlar eliyle muhafaza ve savunma yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde Tuna kapudanı, Hırsova kapudanı, Mohaç kapudanı, Belgrad kapudanı olarak anılan görevliler ya bey rütbesiyle bir zâim ya Dergâh-ı Âli çavuşu ya da sancakbeyleridir. Bununla birlikte, kaptan / kapudan tabirinin kaynaklarda yer almasının araştırmacıları bir tereddüde sevk ettiği açıktır. Bir yere kapudan tayin edildiğinde her ne kadar emrinde gemi ya da gemiler olsa bile bunun bir donanmaya işaret edemeyeceği düşünülmektedir. Üstelik bazı örneklerde Tuna kapudanlarının gemileri olmadığı da görülmüştür. "Tuna Kapudanı" olarak adlandırmanın sınırlı bir bölgede görev yapanlarda dahi o dönem için sadece nehre nispetle yapıldığı söylenebilir. Üstelik "Tuna Donanması" şeklindeki bir nitelemeye yaklaşık olarak on yedinci yüzyılın son çeyreğine kadar kaynaklarda rastlanılmamıştır.

Merkezî donanmanın bir kolu olarak görülen Tuna Nehri'ne bir kapudan atamak 1526 – 1675 yılları arasında görece masrafsızdı. Bir zâimi ya da sancakbeyini atamak, olabilecek masrafların atanan kişinin gelirin-den karşılanmasıyla Osmanlı hazinesine ayrı bir masraf çıkarmamaktaydı. Hâlihazırda İstanbul'da Tuna Nehri'nde kullanılacak gemilerin yapılıyor

⁸⁹ BOA, MD, no. 81, hk. 363 (24 Rebi'ülâhîr 1017 / 7 Ağustos 1608).

⁹⁰ BOA, MD, no. 78, hk. 1132 (4 Safer 1022 / 26 Mart 1613).

olması ayrıca hem masrafın merkezi hazineden çıkmasını sağlamış hem de iş gücünü Tuna Nehri kıyılarına seferber etme organizasyonu ve masraftan kurtarmıştır. Nitekim Osmanlıların on yedinci yüzyıl boyunca Tuna Nehri gemilerine sadece ihtiyaç hâsıl olduğunda masraf yapması ve üstelik de bunu çeşitli görevlerle ilişkilendirmesi anlaşılabilir bir tasarruftur.

Osmanlı kroniklerinin Tuna Donanması hakkındaki şahitliği ya da sessizliği, her iki bakımdan dikkate değerdir. *Târih-i Na'îmâ*'da Tuna kapudanı ve donanması ifadesi geçmemektedir. Bilhassa Osmanlılar ve Habsburglar arasında vuku bulan Uzun Savaşlar anlatılırken Tuna'daki faaliyetlerde serdar ve vezir gibi seferden sorumlu paşalar görülmektedir. Köprü yapımı, zahire, mühimmat ve asker nakli gibi işlerde diğer görevlilerin sorumlu oldukları ve İstanbul'dan giden donanmanın kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁹¹ Ayrıca seferin devam ettiği süreçte, 1600 yılında Tuna yalıları muhafızı olarak Kıbrıs Beylerbeyi'nin⁹² veya 1603 yılında Tuna yalılarına "muhafaza serdarı" olarak başka bir paşanın atanması, aynı tarihlerde görevli olan Tuna Kapudanı'nın sınırlı bir bölgede görev yaptığını düşündürmektedir.⁹³ Öte yandan Uzun Savaşlar devam ederken Tuna muhafazasına başka atamalar yapılmıştır. Nitekim H. 1015 / 1605-1606 tarihinde ikinci vezir Hızır Paşa'nın Tuna muhafazasına memur olduğu görülmektedir.⁹⁴

1683 Viyana Kuşatması sonrası tayin edilen Tuna kapudanlarının nehrin tamamından sorumlu olarak görev yapıyor olması, 1684 yılı başlarına kadar henüz Tuna Kapudanlığı'nın / Donanması'nın ihdas edilmediğini akla getirmektedir. Kanûnî döneminden itibaren incelediğimiz hüküm ve belgeler, zahire nakli, gemi inşası gibi sonradan Tuna kapudanının temel vazifeleri arasında olacak işlerin yerel görevlilere yaptırıldığını göstermektedir. Sınırlı kaynaklarla, sınırlı bir görev-sorumluluk alanı içinde Hırsova, Budin, Mohaç gibi bölgelerde kapudanların tayin edilmesi, fetih öncesi dönemde bölgede muhafaza hizmeti gören kara / kale "capitan"larına benzer, bir nevi kale dizdarı şeklinde yeniden organizasyondur.⁹⁵ Bu bakımdan Kanûnî döneminden 1684'e kadar bir teşkilâtten söz etmek mümkün görünmemektedir.

⁹¹ Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), I, s. 166.

⁹² Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, I, s. 176.

⁹³ Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, I, s. 228 ve 311.

⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, s. 360.

⁹⁵ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), s. 220-221.

Kalelerle korunan Tuna Nehri hinterlandının yeni bir masraf çıkartılarak yerel bir donanma ile de muhafaza edilmesinin ancak askerî tedbirler gerektirdiğinde gündeme gelmesi akla yatkındır. Muhtemeldir ki bu nedenle II. Viyana Kuşatmasını takip eden süreçte Tuna Donanması'nın teşkil edildiği düşünülmektedir. Bu bakımdan Kanûnî döneminden itibaren değişen ve gelişen Tuna Donanması'nı ele alırken askerî ve malî zorunlulukların bu değişimi şekillendirdiğini dikkate almak gerekir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 5959.
- BOA. Kâmil Kepeci (KK.d), no. 71, 1879, 1885, 1887, 1890.
- BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), no. 2775, 3442.
- BOA. Mühimme Defterleri (MD), no. 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 14/1, 15, 19, 27, 30, 33, 43, 48, 49, 52, 67, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 81, 933-2, 934-2.
- BOA. Ali Emiri, Ahmed I, (AE.SAMD.I), no. 174.
- BOA. Cevdet-Dahiliye (C.DH), no. 11500.

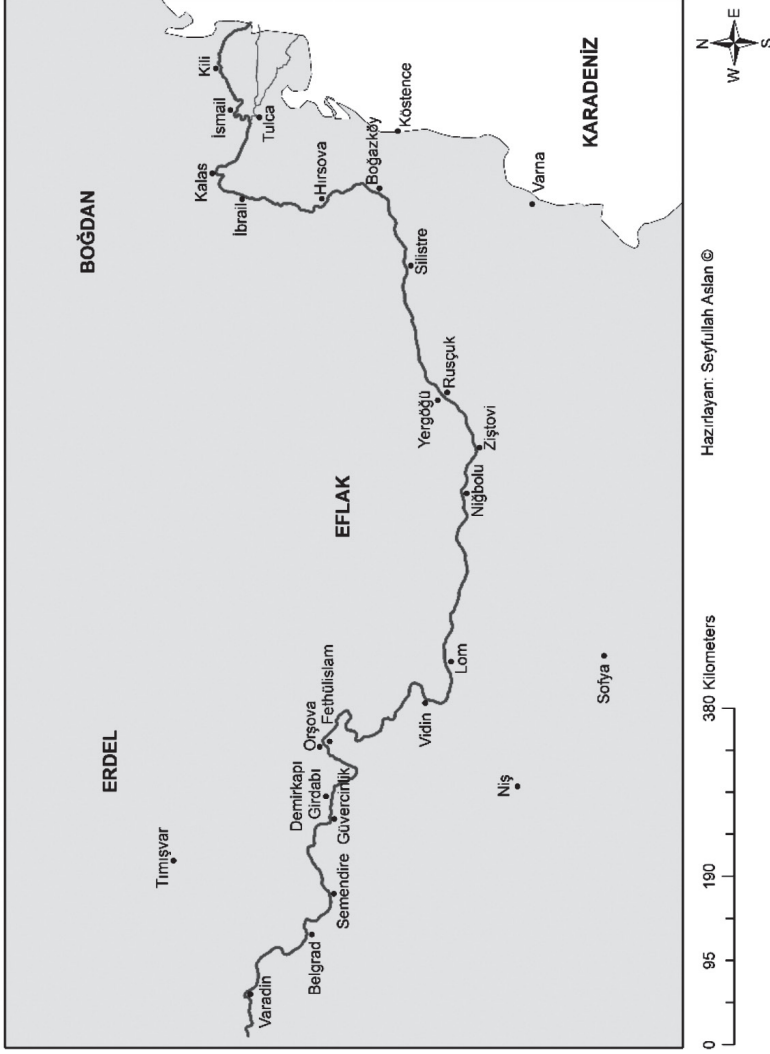
Araştırma ve Yayınlar

- 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565), Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998.
- Ágoston, Gábor. "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Bulduğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler," *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 97-130.
- . "Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 179-202.
- Aydın, Yusuf Alperen. *Müteşebbis ve Devlet*, İstanbul: Kitabevi, 2016.
- Baysun, Cavid. "Belgrad," *MEB İslâm Ansiklopedisi (İA)* 2 (1979), s. 475-485.
- Bilge, Sadık Müfit. "Osmanlı Macaristanında Nehir Ulaşımı," *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller I*, haz. Şakir Batmaz, Özen Tok, Kayseri: Not Yayınları, 2015, s. 509-528.
- Bostan, İdris. *17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- . "Piri Reis," *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 34 (2007), s. 283-285.
- Dávid, Géza. "A Life on the Marches: The Career of Derviş Bey," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54/4 (2001), s. 411-426.
- . "An Ottoman Military Career on the Hungarian Borders Kasım Voyvoda, Bey, and Pasha," *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. Géza Dávid, Pál Fodor, Leiden: Brill, 2000, s. 265-297.
- . "Osmanlı Orduları ve Savaş, 1453-1603," *Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1606*, II, ed. Suraiya N. Faroqi, Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 345-395.

- Emecen, Feridun M. ve Şahin, İlhan. “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri,” *Belgeler XIX/23* (1999), s. 53-121.
- Emecen, Feridun M. “Osmanlı Devleti ve Batı Dünyası (XIV.-XVI. Yüzyıllar),” *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 99-119.
- . “Osmanlıların Tuna’nın Kuzeyine Yönelik İlgileri: XVI. Asırda Erdel Örneği,” *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 243-259.
- . “Niğbolu Savaşı: Osmanlıların Avrupa’da Batılı Müttefik Güçlere Karşı İlk Mücadelesi (1396),” *Savaşın Sultanları I*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Bilge Yayın, 2018, s. 172-201.
- Engin, Nihat. “Osmanlılarda İlk Denizcilik Hareketleri ve Tuna Donanmasının Kurulması” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.
- Erdoğan, Meryem Kaçan. “II. Viyana Kuşatması” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.
- Evlîyâ Çelebi. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Finkel, Caroline. *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien: VWGÖ, 1988.
- Fodor, Pál. *The Business of State: Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s-1615)*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018, s. 48-49.
- Gezer, Ömer. *Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Gradeva, Rossitsa. “Shipping along the Lower Course of the Danube, (end of 17th century),” *War and Peace in Rumeli*, İstanbul: The ISIS Press, 2008, s. 75-99.
- Güleren, Yusuf. “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna’ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri),” *X. Türk Tarih Kongresi, IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 1773-1794.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa. *Hasan Bey-zâde Târîhi*, haz. Şevki Nezihî Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Hegyi, Klára. “The Ottoman Network of Fortresses in Hungary,” *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. Géza Dávid, Pál Fodor, Leiden: Brill, 2000, s. 163-194.
- Imber, Colin. “The Navy of Süleyman the Magnificent,” *Studies in Ottoman History and Law*, ed. Colin Heywood, Colin Imber, İstanbul: The ISIS Press, 1996, s. 1-69.
- Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)*, haz. Gyula Káldy-Nagy, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.
- Kâtip Çelebi. *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul: Çamlıca Basım, 2016.

- _____. *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Ankara: TÜBA Yayınları, 2018.
- Kılıçaslan, M. Emre. "XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdapları İdaresi," *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 25 (2010), s. 59-76.
- Kolçak, Özgür. "Şahinlerin Pençesinde Bir Erdel Hükümdarı: Köprülü İktidarı ve II. György Rákóczi," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 23 (2013), s. 25-52.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı İktisadî Yapısı," *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA, 1994, s. 513-650.
- Matracı Nasuh. *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târih-i Âl-i Osmân*, haz. Göker İnan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Na'imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'imâ*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Özcan, Abdülkadir. "Osmanlı Askerî Teşkilâtı," *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA, 1994, s. 337-370.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Sevinç, Pervin. "955-982 / 1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1994.
- Sinan Çavuş. *Süleymanname: Tarih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstol-Belgrad*, çev. Fuat Yavuz vd., İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, 1998.
- Şahin, Zafer. "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (vr. 231-473)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
- Şimşek, Hilal Kaya. "Haydar Çavuş'un Hayatı ve Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E. 12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul: IRCICA, 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Tuna Nehri

THE 1565 MALTA CAMPAIGN ACCORDING TO SPANISH ARCHIVAL DOCUMENTS

Hüseyin Serdar TABAKOĞLU*

Introduction – Ottoman Strategy in the Mediterranean orbit

It was the main objective of the Ottoman strategy towards the Mediterranean world to protect the empire's coastline and keep the Eastern Mediterranean safe from enemy incursions and corsair attacks. Mehmed II (r. 1444-46, and 1451-81) ended Venetian rule in the Aegean Sea, and Selim I's conquest of Syria and Egypt nearly completed Ottoman domination of the Eastern Mediterranean. One of the main obstacles to the sultan's control of the sea routes in this area was the island of Rhodes, where the Knights of St. John had established a corsair base to attack Muslim shipping and coasts.¹ Ottoman forces under the command of Mehmed II tried to capture Rhodes in 1480 but failed. Selim I ordered extensive naval preparations for the campaign against Rhodes, but this project did not materialize. In the 16th century, Ottoman priorities remained the same, and in consequence, one of the first acts of Süleyman I (r. 1520-66) as the newly enthroned sultan was to conquer Rhodes in 1522.²

Turkish corsairs based in the North African ports were the principal actors shaping Ottoman strategy towards the Western Mediterranean. When Barbaros Hayreddin, the most famous of all Turkish corsairs,

---

* Asst. Prof. Kırklareli University, Department of History. E-mail: htabakoglu@klu.edu.tr

¹ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, trans. Tülin Altınova (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), pp. 73-89.

² İdris Bostan, "Kanuni ve Akdeniz Siyaseti, 1530-1550," *Muhteşem Süleyman*, ed. Özlem Kumrular (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), p. 26 and Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına," *Kanuni Armağanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), pp. 47-50.

entered Ottoman service as the Kapudan Pasha/grand admiral of the Ottoman fleet in 1534, the Ottomans found themselves in a power struggle with Spain for the control of North Africa. The naval base of Barbaros Hayreddin Pasha was in Algiers, and from there, he directed all corsair raids against Spanish coasts and shipping. The emperor, Carlos V, commanded the Spanish counterattacks against corsair ports in person. Although the Spaniards managed to capture Tunis and expelled the Ottoman forces in 1535, they failed in Algeria in 1541.

Two main principles shaped Spanish strategy towards the Mediterranean world: First, to carry the Holy War against the Muslims to North Africa after the *Reconquista* in Spain was complete in 1492. The second principle was to establish *presidios* (fortresses) in strategic ports of North Africa to prevent Muslim corsairs from using these ports against Spain.³ Although in the early 16th century, Spanish strategy was rather successful against local rulers and tribesmen, it stagnated when facing Ottoman naval forces.

Driven out of Rhodes, as noted, by the Ottoman conquest of 1522, the Order of St. John relocated to Malta and, in 1530, became a part of the Spanish naval organization. Thus, along with the grandmaster of the order itself, the Spanish captain-general of the sea became responsible for the security of Malta.⁴ For that reason, there are detailed reports related to the island in the Spanish archives, particularly in the *Archivo General de Simancas* and in the *Archivo de Museo Naval Madrid*. The documents preserved in these repositories provide interesting details allowing a different perspective on the Ottoman siege of Malta.

Placing this significant naval confrontation in the context of mid-16th-century Mediterranean rivalries, the present study aims to reveal what the Spanish documents tell us about three critical stages of the siege. As a preliminary, we introduce the short Spanish takeover of Djerba, the Ottoman victory at this location in 1560, and the Spanish navy's highly problematic position after the enormous losses sustained in this

³ Beatriz Alonso Acero, *Cisneros y la conquista española del norte de África: cruzada, política y arte de la guerra* (Madrid: Ministerio de Defensa, 2006), pp. 100-118, 158-194 and 225-239.

⁴ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "Commanding the Sea: The Spanish Naval High Command in the Early Modern Mediterranean," *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* no. II/1 (2016), pp. 4-5.

encounter. Next, we investigate how the authorities in Madrid responded to Ottoman preparations for the Malta campaign. As a further step, we introduce the Spanish preparations for a relief operation during the Ottoman siege. Lastly, we discuss this enterprise, which eventually caused the retreat of the sultan's navy.

Holy War in the Mediterranean

While the Papacy, the Spanish Monarchy, and the Venetian Republic joined forces against Ottoman expansion in the Mediterranean, in a short-lived alliance that they called the Holy League, in 1538, the Ottomans defeated the combined fleet of the three allies in the naval battle of Preveza. Victory at Preveza began a period of Ottoman naval supremacy in the Mediterranean, which continued until the battle of Lepanto in 1571.⁵

In the intervening period, the most critical naval confrontation was the battle of Djerba in 1560. In 1559, the Grand Master of the Knights of St. John, Jean de la Valette, managed to convince Juan de la Cerda, the Spanish viceroy of Sicily, to launch a joint attack on Tripoli, the Knights' former base. Once he had ensured the full support of Juan de la Cerda, La Valette sent a further envoy to Philip II/Felipe II (1527-1598) to secure the consent of the king. Thus, "*La empresa de Tripol / the Enterprise of Tripoli*," as the Spanish documents called it, began to take shape. The object of this campaign was to capture Tripoli and remove the Ottoman corsairs led by Turgut Pasha, who used this port as their base.⁶ The joint armada sailed from Sicily and awaited further forces in Malta, the Knights' stronghold. For a month after January 10, 1560, the expeditionary force completed its preparations, and the Knights attended to thousands of sick soldiers, as they were famous for their health care services along with their crusading mission.⁷

The Spanish forces finally left Malta on February 10 and set sail for Tripoli. However, high losses due to sickness and long delays in preparation caused the Council of War to make a strategic reassessment. Thus, the

⁵ İdris Bostan, "Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası," *Türk Denizcilik Tarihi*, I, ed. İdris Bostan - Salih Özbaran (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2009).

⁶ "From Felipe II to Andrea Doria," 15 June 1559, Rafael Vargas-Hidalgo, *Guerra y diplomacia en el Mediterráneo: Correspondencia inédita de Felipe II con Andrea Doria y Juan Andrea Doria* (Madrid: Ediciones Polifemo, 2002), pp. 242-244 and 256.

⁷ Fernández Cesáreo Duro, *Armada Española*, vol. II (Madrid: Museo Naval, 1972), p. 23.

Council decided to take Djerba and wait for reinforcements instead of attacking Tripoli, which certainly would require more effort.⁸ On the other hand, Spanish intelligence closely watched developments in Istanbul. According to a report from February 18, 1560, the Ottomans had started preparations in the naval arsenal/Tersâne-i Âmire and planned to launch 30 galleys, which were to set sail in April.⁹

Moreover, the experienced naval commander Andrea Doria warned Felipe II that the Ottomans could complete their preparations in March and sail with a much stronger fleet than the Spaniards could muster.¹⁰ Even so, in March 1560, the Spanish forces managed to capture the fortress of Djerba. The Council of War decided to strengthen the old fortress according to the new military technique called *trace italienne* and defend it with a strong garrison. According to the plan, the multi-national expeditionary force divided the relevant tasks between groups of military men then defined as ‘nations’: Digging ditches would be the task of the German soldiers, while the Knights of St. John, the Italians, and the Spaniards would construct a bastion each. As for the sailors, they would contribute to this effort by collecting and transporting construction materials such as palm and olive trees, clay, and timber.¹¹ According to the Spanish plan, the fleet would depart while a garrison of professional soldiers would hold the fortified island of Djerba against the Ottoman counterattack.

Commanded by Piyale Pasha, the Ottoman fleet set sail on April 4, 1560, and reached Djerba before the Spaniards could retreat. On May 11, the sudden appearance of Ottoman galleys surprised the Spanish expeditionary force and caused great panic among the soldiers who immediately rushed to their galleys inshore. As the Spaniards under the command of Gian Andrea Doria failed to form a battle line, the fleet split into two parts, which began to flee in opposite directions. One part of the fleet

⁸ Duro, *Armada Española*, II, p. 25.

⁹ “Avisos; Constantinopla,” 18 February 1560, Vargas-Hidalgo, *Correspondencia inédita*, p. 301.

¹⁰ “From Andrea Doria to Felipe II,” 28 February 1560, Vargas-Hidalgo, *Correspondencia inédita*, pp. 303-304.

¹¹ Jaime Salvá, *La Orden de Malta y las Acciones Navales Españolas contra Turcos y Berberiscos en los siglos XVI y XVII* (Madrid: Instituto Histórico de Marina, 1944), pp. 192-193 and Fernández Cesáreo Duro, “Relación de la jornada que hicieron á Tripol de Berbería las armadas católicas, años 1560-1561, *Estudios históricos del reinado de Felipe II* (Madrid: Imprenta y fundición de M. Tello, 1890), p. 93.

tried to take refuge under the guns of Djerba, and the other set sail for the open seas.¹² Piyale Pasha sent some of his ships to capture enemy galleys retreating to the fortress, and with another contingent, he went after the galleys fleeing into the open sea. Thus, without any significant losses, the Ottomans gained a major victory at Djerba and captured many Spanish galleys along with their flotilla commanders. Only a few of the vessels managed to escape to Sicily and a couple of other ships successfully retreated to shore under the protection of the fortress guns.¹³

The Ottoman victory at the naval battle of Djerba was a significant turning point in terms of Spanish strategy towards the Mediterranean. While the loss of a significant part of the Spanish fleet raised the alarm in Madrid, Felipe II ordered a reassessment of naval policy. Due to the humiliating defeat at Djerba, the Mediterranean front received high priority among the numerous strategic problems confronting the Spanish monarchy at that time.

To compete with the Ottoman naval forces, the kingdom of Spain needed to have a fleet equivalent or superior to that of Sultan Süleyman. Thus, the first act of Felipe II was to order the construction of a new galley fleet, mostly financed by papal revenues such as *cruzada* tax. According to the new Spanish plan, 150 galleys were to be under direct royal control and administration rather than relying on private contractors, as had been the case before Djerba.¹⁴ A second aspect of the new naval strategy was to keep the galley fleet safe and wait for it to gain enough strength to face Ottoman sea power directly. Until then, however, it was imperative to use the Spanish galleys very cautiously and avoid unnecessary risks. Thus, until the battle of Lepanto, the Spanish galley fleet served as a deterrent and counterweight to Ottoman sea power, used only in limited operations to support Spanish

¹² Zekeriyazade, *Ferah Cerbe Savaşı*, ed. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Tercüman, 1980), p. 51, Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr*, ed. İdris Bostan (Ankara: T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 2008), p. 103 and Duro, “Relación de la jornada que hicieron á Tripol de Berberia las armadas católicas, años 1560-1561, pp. 103-104.

¹³ AMN, *Colección Navarrete*, IV, fol. 134, dt. 13: “Relación breve y verdadera de la jornada de los Gelves,” Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr*, p. 103-104, Zekeriyazade, *Ferah Cerbe Savaşı*, pp. 51-53 and Duro, *Armada Española*, II, p. 31-32.

¹⁴ “From Paulo Tiepolo to the Senate and Doge,” 21 July 1561, Madrid, C.S.P. *Venice*, VII, no. 267 and David Goodman, *Spanish Naval Power, 1589-1665: Reconstruction and Defeat* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), p. 56.

interests in the Mediterranean. In conformity with this naval strategy, during the siege of Malta, the royal fleet was under strict orders to avoid any confrontation with the Ottomans in an open naval battle.¹⁵

The Malta Campaign

The Malta campaign of 1565 was the last major naval undertaking of the reign of Süleyman I. To eliminate the corsair threat of the Knights of St. John, the Ottomans launched a campaign against the island, which was a critical logistic center for all Christian operations in the Central Mediterranean as well. It would be misguided to see the Ottoman siege of Malta as merely a conflict between the Knights and the Ottomans: rather, we must consider the campaign in the context of Ottoman-Spanish rivalry in the Mediterranean.¹⁶ As Fernand Braudel has emphasized, the siege of Malta was “a trial of strength” for the Spanish navy, which was trying to recover from its losses at Ottoman hands during the battle of Djerba.¹⁷

As for the Knights of St. John, they were newcomers to Malta. Due to the Ottoman conquest of Rhodes in 1522, they had to leave this island stronghold and urgently needed to find another base. On March 24, 1530, the emperor Carlos V (1500-1558) took the Knights under the protection of Spain, granting them the islands of Malta and Gozo, in addition to the North African fortress (*presidio*) of Tripoli as new bases for their operations. As a military-religious order now subject to the Spanish monarchy, the Knights supported Spanish naval operations in the Mediterranean in addition to their usual corsair activities. Thus, the Order of St. John established on Malta was part of the forward defensive line of Christendom, along with the Spanish garrison in La Goleta/Tunis and the galley ports in Naples and Sicily.

Except for minor operations and corsair raids, there was no naval activity in the years immediately following the Battle of Djerba. However, in 1564 and 1565, the Ottomans carried out extensive naval preparations and

¹⁵ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş: Osmanlı-İspanya Mücadelesi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), pp. 183-187 and Phillip Williams, “The Strategy of Galley Warfare in the Mediterranean (1560-1620),” *Guerra y Sociedad en la Monarquía Hispánica: Política, Estrategia y Cultura en la Europa Moderna (1500-1700)*, vol. I (Madrid: CSIC, 2006), p. 893 and 898.

¹⁶ Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş*, p. 220.

¹⁷ Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. II, trans. Sian Reynolds (Fontana: Collins, 1976), p. 1014.

readying themselves for a large-scale naval confrontation. Ottoman military preparations caused alarm in the Spanish capital, and García de Toledo, as the captain-general of the sea, prepared a report on the strategic situation in the Mediterranean, based on the intelligence he had in hand. According to his report to Felipe II in January 1565, the Ottomans would certainly sail in the spring with a fleet much stronger than its Spanish counterpart, which might include up to 110 galleys. In addition, he expected the North African vassals of the Ottomans to support the main fleet with at least another 50 galleys. According to Toledo, the Spanish bases in North Africa: La Goleta, Mers el Kebir, and Oran, or else the Balearic Islands, Corsica, Sardinia, Sicily, and Malta were possible targets for an Ottoman campaign. Although all these localities were within the operational range of Spanish forces, the fleet had not fully recovered from its losses at Djerba and could not face the Ottoman navy in direct combat.¹⁸ In the spring of 1565, Garcia de Toledo controlled military preparations in Naples and Sicily and personally inspected the defenses of the two most likely targets, namely La Goleta and Malta. According to Garcia de Toledo, the most challenging place to besiege and thus the most accessible position to defend in the entire Mediterranean was the island of Malta. Although the Spaniards expected an attack on La Goleta, the captain-general of the sea reinforced the Knights of St. John with an additional 800 soldiers.¹⁹

Planning the Malta campaign and the role of Spanish intelligence

Before the Ottoman fleet left Istanbul in the spring of 1565, various reports about its possible target had already reached Madrid. Like all other Mediterranean powers, the Spanish monarchy closely watched naval preparations in the Tersâne-i Âmire. Typically, every winter, the critical question was whether or not the Ottoman fleet would set sail next spring. If it were to do so knowing its target in advance would give a crucial advantage to the

¹⁸ “From D. García de Toledo to Felipe II,” 7 January 1565, *CODOIN*, 27, pp. 558-563 and AMN, *Colección Navarrete*, XII, fol. 295, dt. 79: “Parecer que dio D. García de Toledo de lo que se devia proveer contra la armada del Turco el qual papel se presento en el Consejo de Galeras en Madrid, Octubre 1564.”

¹⁹ “From D. García de Toledo to Felipe II,” 10 April 1565, *CODOIN*, 29, pp. 86-87 and Braudel, *the Mediterranean*, II, p. 1016.

sultan's opponents, for no sea power of the time could protect all of its vulnerable coastlines and islands. For that reason, every government needed to concentrate defensive measures on the most likely target of enemy operations. With the help of intelligence reports reaching Madrid in 1564 and 1565, the Spanish strategists tried to anticipate the Ottoman fleet's aims.

Although there were different predictions about the objective of the Ottoman operation in the spring of 1565, the series of Spanish reports dated 3, 7, and 12 December 1564 stand out. While anonymous, the secretary in charge of evaluating them wrote that they had come "from a person who generally writes truthfully (*de persona que suele escribir verdad*).” According to the report of 3 December, orders in the name of the sultan went to Anatolia, demanding 25,000 rowers for the fleet and the preparation of 65,000 qantars of sea biscuits in Rumeli, which the author of the report called 'Greece.' Furthermore, the Ottomans were preparing 60 heavy cannons, mortars, and 25,000 iron cannonballs for the primary siege batteries, while thousands of sacks, baskets, pickaxes, and shovels were to serve for the entrenchments on land. According to the report, the Ottoman fleet was to leave Istanbul in late March, and according to rumors, it would sail to Malta, but other observers claimed that the fleet would go to Cyprus or Corfu, both Venetian possessions at that time. According to estimates, the fleet included 150 galleys, 25-30 support vessels including *galeazzas* and *mahunas*, and in terms of fighting men, the ships would carry 25,000-30,000 soldiers, including 4-5,000 janissaries.²⁰

Intriguingly, the Spanish report dated 7 December 1564 gave details about an Ottoman divan meeting gathered to discuss preparations for the Malta campaign. Likely, that meeting was the divan in the naval arsenal/Tersâne, in which the Grand Vizier Ali Pasha conferred with experienced fleet captains and commanders. As we know from Ottoman sources, the capture of an Ottoman vessel carrying Muslim pilgrims and merchants by the Knights of St. John had caused great outrage in Istanbul. Consequently, Sultan Süleyman ordered the Grand Vizier Ali Pasha to consult with the Kapudan Pasha and other experienced captains or commanders and start preparations for the Malta campaign.²¹

²⁰ Reports from Istanbul, 3, 7 and 12 December 1564, *CODOIN*, 29, pp. 5-6.

²¹ "Tersâne-i Amire'ye varup Kapudan Piyale Paşa ile eski korsanları ve rüesâyı getürdüp âli divân eyleyüp, donanma gemileri tedarik..." As a result of Sultan's order, the Grand

According to the Spanish document, participants in the divan emphasized that a safe harbor for the fleet was the priority, and for that reason, they suggested that the campaign should begin with the capture of the fort of St. Elmo. Thus, the fleet could winter in a safe harbor, and afterward, take the fort of St. Angelo. It would be Turgut Pasha's job to provide coastal protection to the Ottoman fleet and prevent any possible relief and intervention from outside the island.

Even so, certain captains and commanders warned that the siege would be perilous. If the king of Spain sent his fleet to the Eastern Mediterranean, the Ottoman forces could be in a challenging situation, especially as the Christians were already gathering troops for Malta. In response to these warnings, the Grand Vizier Ali Pasha assured the participants that all preparations would be in place, and 'money was no object.' Furthermore, the Spanish report updated previous information on naval preparations. It stated that the Ottomans were arming 130 of their best galleys, and 5,000 of the 25,000 rowers levied would serve on *bastardas*/heavy galleys. For a six-month campaign, 65,000 qantars of biscuits were in preparation, and twenty *sancak beyis* had received orders to join the fleet with their troops, consisting of *sipahis* and 5,000 janissaries. According to the report, the caulkers in the shipyard started their work 2-3 hours before sunrise, and given such haste, all preparations should be complete in late March or early April.²² The last report of this series, dated 12 December 1564, stated that preparations including the caulking of ships continued apace. In Modon, Koron, and all other ports of Greece, the baking of biscuits was underway, and the fleet was going to set sail in perfect condition. Furthermore, the report stated that the Muslim corsairs had received orders to gather in Lepanto and repeated that the priority was certainly Malta.²³

Dated 10 February 1565, another Spanish intelligence report "from persons of confidence and [speaking the] truth (*de personas de confianza y verdad*)" repeated warnings about energetic naval preparations in Istanbul,

---

Vizier gathered a divan, "Sadrazam Ali Paşa pür-haşmet ü şevket ile Tersaneye gelüp, âli divan eyledi." See Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, ed. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), I, pp. 5-7.

²² Reports from Istanbul, 3, 7 and 12 December 1564, *CODOIN*, 29, p. 7.

²³ Reports from Istanbul, 3, 7 and 12 December 1564, *CODOIN*, 29, pp. 8-9.

estimating the total strength of the Ottoman fleet as 140 galleys, without counting the vessels of Turgut Pasha and other corsairs. According to the report, the main task of Turgut Pasha was to prevent the Spaniards from landing a relief force in Malta. A galiot sent to Turgut Pasha contained orders for this experienced corsair to meet with the Ottoman fleet in Modon, which was to leave the port on 15 April or later. Moreover, the Spanish report contained an interesting detail on Ottoman efforts to increase soldiers' morale and motivation and recruit additional volunteers. Many volunteers enlisted after an official promise to pay them four aspers a day plus provisions, in addition to a down payment of 300 aspers when joining the campaign. Moreover, Ottoman incentives were not merely material, as the Müftü had emitted a fatwa/*fetva* (called *indulgencia* in the document) stating that anyone losing his life would become a martyr, even if he died ten years after the campaign. People who could not join in person but supported it by money donations could expect the same benefits.²⁴

Although we cannot be sure that this extended concept of martyrdom was generally acceptable among religious scholars, the Ottoman chronicler Selânikî confirms that special incentives did encourage the enlistment of volunteers. Thus, many subjects of the Sultan from a variety of backgrounds groups enrolled as naval soldiers in Istanbul.²⁵ When considering the difficulties of any seaborne operation, which could be much more strenuous than a land campaign, some extra incentives certainly made sense.

Although these reports correctly identify the target of the Ottoman fleet as Malta, it is difficult to claim that the authorities in Madrid took them seriously enough right away. In January 1565, the Spanish captain-general of the sea D. García de Toledo was still trying to predict the possible target of the Ottoman fleet. The general opinion was that the Ottomans were heading for La Goleta, and for that reason, the Spaniards continued to supply the garrison of this fort with men and provisions.²⁶ Although Malta was a substantial base for Christendom, the fortress of La Goleta had a higher

²⁴ "Avisos," 10 February 1565, *CODOIN*, 29, pp. 345-346.

²⁵ "Asitane-i saadet kullarından her sınıftan çok kimse şevk u zevk ile yazılıp donanmacı oldular." See Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, I, p. 6.

²⁶ "From D. García de Toledo to Felipe II," 18 January 1565, *CODOIN*, 29, p. 24-25 and "From D. García de Toledo to the Royal Secretary Eraso," 11 April 1565, *CODOIN*, 29, p. 87-88.

strategic value for the Spanish monarchy because it permitted the occupants to direct and support operations in North Africa. The developments in the Mediterranean in later years would show the importance of La Goleta, and the Ottomans would choose Tunis as the target of their post-Lepanto counterattack in 1574.

The Ottoman siege and Spanish discussions concerning aid to the island

After completing its preparations, the Ottoman fleet set sail from Modon, and it reached Malta on 19 May 1565, where the sultan's forces began their landing at Marsa Scirocco on the southeastern coast of the island. As previously decided, the Ottoman priority was to capture St. Elmo, which guards the entrance of Mersa Muscet port. Once St. Elmo was in Ottoman hands, the Ottoman commander would be able to bring his fleet much closer to the siege area and support operations on land.

On the other hand, the commander of the Ottoman forces, Mustafa Pasha, was in favor of a full-scale siege and bombardment of Birgu, St. Angelo, and St. Michel at the same time. Was the decision to begin the siege of Malta from St. Elmo a rational one? First, whatever his personal opinion, the commander did not have much choice, as the divan in Istanbul had probably decided to accord priority to St. Elmo. Second, the fleet carried heavy cannons and munitions, along with thousands of rowers who could work on siege fortifications, so that eliminating St. Elmo and bringing the Ottoman fleet to Mersa Muscet would be a rational decision. A third reason for the Ottoman procedure is apparent from the reports of D. García de Toledo. As the captain-general of the sea, he had studied and evaluated all possible landing zones for a relief operation and stated that Marsa Scirocco was inadequate in terms of freshwater sources. As a result, the Ottoman decision to begin the siege from St. Elmo looks very rational, but the unforeseen and long resistance of the fortress caused high casualties in the Ottoman lines. Despite eventually capturing St. Elmo (23 June) and moving to Mersa Muscet, the Ottomans lost precious time and momentum.

We can follow the Spanish relief plans and discussions concerning the Ottoman siege of Malta from the correspondence between Felipe II and his captain-general of the sea, D. García de Toledo. Felipe II stated that Malta was not only vital for the security of his lands but for that of Christendom in its entirety.²⁷ The king also informed the grandmaster of the Order of St. John, Jean de la Valette, that the Spaniards were doing all they could to help Malta. Valette had three different requests from the Spanish monarchy, all serving the same purpose though differing in the effort required. First, as an immediate need, the grandmaster asked for a small relief force composed of 1000 soldiers and second, the landing of the main relief force of 12,000-15,000 soldiers. As a third and last request that as de la Valette probably knew would remain unfulfilled, the Knights asked for a full-scale naval strike against the Ottoman fleet.²⁸

D. García de Toledo was against any naval encounter with the Ottomans; he stressed that the opposing armada was too powerful to confront openly. Moreover, he informed the King that the Spanish fleet lacked essential war materials and rowers. Instead of carrying out costly naval preparations and arming the fleet, preparing a ground force of a few thousand men would be easier. Garcia de Toledo considered that the only viable option was to use the available galleys to land a few thousand soldiers, who needed to be highly experienced men given the difficulties of this mission. After evaluating all the options, Felipe II chose the landing option, forbidding any naval engagement with the Ottomans on the sea, due to the imbalance between naval forces.²⁹

The Spanish relief operation and the Ottoman retreat

Once the Spaniards had decided to land a relief force, they developed a detailed plan for the undertaking. Since the operation was perilous, careful planning and accurate execution were imperative, the first plans calling for 70-80 galleys landing 14,000-15,000 soldiers. According to Garcia de Toledo, given the limited capacity of the ships, the quality of the soldiers selected was critical: they were to be veterans of Spanish *tercios* (professional infantry

²⁷ "From Felipe II to D. García de Toledo," 10 June 1565, *CODOIN*, 29, p. 185.

²⁸ "From D. García de Toledo to Felipe II," 12 June 1565, *CODOIN*, 29, p. 201.

²⁹ "From Felipe II to D. García de Toledo," 27 July 1565, *CODOIN*, 29, p. 310-311.

regiments), rather than recruits. Second, it was essential to send a large number of provisions and munitions. For if the Ottoman fleet cut off the supply lines after the Spanish landing, the soldiers on the ground would starve unless they had sufficient supplies at least for a month. After determining the size and logistics of the relief army, the next step for the Spaniards was to find a suitable landing zone. As the island of Malta is relatively small, all possible landing zones were dangerously close to the Ottoman fleet.

Other problems concerned the routes that the relief force should take. First, it had to cover the distance between Sicily and Malta without alerting the Ottoman patrols in the area. Second, the Spanish ships carrying the relief force had to elude the sultan's galleys, which were encircling Malta, and reach the landing zone. Most importantly, the ships had to land without attracting the attention of the Ottomans.³⁰

Sancho de Leyva, one of the most experienced admirals in the Spanish fleet, stated that there were not many places to land troops in Malta. Marsa Scirocco was in the operational range of Ottoman patrol galleys and only six miles distant from Marsa Muscet, where the Ottoman fleet anchored. Throughout the night, the Ottomans were patrolling the shores of Malta with two small flotillas, and if these patrols alerted the main Ottoman fleet, the relief force would be doomed. Another possible landing zone, Puxara, was at a safe distance from the Ottoman fleet but had a very narrow coastal strip, which was not suitable for a rapid landing operation. The last option was the area of Freo and Salinas, which had suitable shores, but this area was very distant from the city, and the local roads were of deplorable quality. Although there was news that Ottoman patrol lines extended even to this outlying area, there was no better option available. As an added difficulty, the landing would have to occur within the limited interval between Ottoman patrols.³¹

Due to careful planning, the Spanish relief force, composed of 60 galleys and support ships, reached Melecha Bay, in the northern part of Malta on 7 September. At daybreak, the captains managed to land 9,600 soldiers within one and half hours, and that without alarming the Ottoman patrols.

³⁰ "From D. García de Toledo to Felipe II," 25 May 1565, *CODOIN*, 29, pp. 371-378.

³¹ "From Sancho de Leiva to Gonzalo Perez," 6 August 1565, *CODOIN*, 29, p. 427-431 and Salvá, *La Orden de Malta*, pp. 243, 246.

As the landing operation was so orderly and quiet, “not even a single oar was lost (*sin perdida de un remo*).”³² For the Ottoman forces, which had already suffered heavy losses due to the long and difficult siege, the landing of the Spanish forces was the final blow. Mustafa Pasha, the commander of the Ottoman forces, ordered the lifting of the siege and subsequent retreat: On 12 September, the Ottomans, who had lost 20,000 soldiers, completed their evacuation. In addition to disease, shortages in provisions, and logistic problems, the Ottomans could not prevent the Spanish relief operation, which ended all hopes of success.³³

However, the Ottoman retreat from Malta did not cause any relief among the empire’s opponents because everybody thought that the sultan’s forces would certainly avenge their failure. Although Ottoman naval activities were limited to routine patrols, the Spanish authorities expected a new attack on the Western Mediterranean. Moreover, Spanish intelligence confirmed the Ottoman military preparations and alarms continued, leading to additional fortifications at the most likely targets, namely Malta and La Goleta.³⁴ On the other hand, the Ottoman fleet under the command of Kapudan Piyale Pasha occupied Chios, a hitherto tributary and undefended island, and established direct Ottoman rule. Piyale Pasha received a reward and became a vizier, and Müezzinzâde Ali Pasha, the grand admiral of the Ottoman fleet.³⁵

Conclusion

The most critical military issue during the siege of Malta was the same for the Ottomans and the Spaniards: protecting their fleets at all costs. On the Ottoman side, Piyale Pasha always stated that his priority was protecting the fleet, and as the Sultan ordered, naval commanders avoided unnecessary risks. This policy also affected the Ottoman siege, for when starting operations with St. Elmo to secure a safe harbor for the fleet, the sultan’s navy inevitably lost precious time and resources.³⁶ Even though the siege

³² “From D. García de Toledo to Felipe II,” 7 September 1565, *CODOIN*, 29, p. 484.

³³ “From Sancho de Londoño to D. García de Toledo,” 11 September 1565, *CODOIN*, 29, pp. 507-510, Ricardo Cerezo Martínez, *Las Armadas de Felipe II* (Madrid: San Martin, 1989), p. 208 and Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, I, p. 10.

³⁴ Braudel, *Mediterranean*, II, pp. 1030-1034.

³⁵ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, pp. 107-108.

³⁶ Francisco Balbi di Correggio, *The Siege of Malta, 1565*, trans. Ernle Bradford (Woodbridge: The Boydell Press, 2013), p. 147.

was a critical failure for the Ottomans, there was no severe concern in Istanbul because it was much easier to replace soldiers than precious galleys and galley crews.³⁷ On the Spanish side, Felipe II gave strict orders not to risk the Spanish fleet under any circumstance because it was not ready to face Ottoman sea power directly. While the king stated that it was possible to recapture Malta even after an Ottoman conquest, Christendom could not recover from the loss of the Spanish navy, which was the main instrument for its defense against Ottoman sea power.³⁸

According to the Spanish captain-general of the sea, D. García de Toledo, Malta was the first blow to Ottoman sea power (*el primer golpe que el turco rescibe*). Although the Spanish fleet was not powerful enough to confront the Ottoman naval forces, it successfully supplied Malta and other Spanish bases in the Mediterranean before the Ottoman attack, harassed the Ottoman supply lines, and managed to land a relief army on the island. Thus, the Ottoman failure in Malta's siege was not only a result of negligence and disputes among viziers and commanders. To draw a broad picture and understand why the last naval operation of Sultan Süleyman failed, apart from other reasons, we need to consider the Spanish relief operation, carefully planned and executed with surgical precision.

³⁷ Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, vol. IV, (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1984), p. 879.

³⁸ "From Felipe II to D. García de Toledo," 27 July 1565, *CODOIN*, 29, pp. 312-313 and Phillip Williams, *Empire and Holy War in the Mediterranean: The Galley and Maritime Conflict Between the Habsburgs and Ottomans* (London and New York: I. B. Tauris, 2014), p. 46.

Primary Sources

- Archivo del Museo Naval (AMN), *Colección Navarrete*, IV, fol. 134, dt. 13: “Relación breve y verdadera de la jornada de los Gelves.”
- AMN, *Colección Navarrete*, XII, fol. 295, dt. 79: “Parecer que dio D. García de Toledo de lo que se devia proveer contra la armada del Turco el qual papel se presento en el Consejo de Galeras en Madrid, Octubre 1564.”
- Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice (C. S. P. Venice)*, vol. VII: 1558-1580, ed. Rawdon Brown and Cavendish Bentinck, London: Her Majesty’s Stationery Office, 1890.
- Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España (CODOIN)*, vol. 27 Madrid: Imprenta de la Viuda de Calero, 1855.
- Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España (CODOIN)*, vol. 29: *Correspondencia de Felipe II con Don García de Toledo y otros de los años 1565 y 1566 sobre los preparativos terrestres y marítimos para defender la Goleta, Malta y otros puntos contra la armada del turco*, Madrid: Imprenta de la Viuda de Calero, 1856.
- Duro, Cesáreo Fernández. “Relación de la jornada que hicieron á Tripol de Berbería las armadas católicas, años 1560-1561, *Estudios históricos del reinado de Felipe II*, Madrid: Imprenta y fundición de M. Tello, 1890.
- Kâtib Çelebi. *Tuhfetü’l-Kibâr Fi Esfâri’l-Bihâr*, ed. İdris Bostan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*, ed. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Vargas-Hidalgo, Rafael. *Guerra y diplomacia en el Mediterráneo: Correspondencia inédita de Felipe II con Andrea Doria y Juan Andrea Doria*, Madrid: Ediciones Polifemo, 2002.
- Zekeriyyazade. *Ferah Cerbe Savaşı*, ed. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

Secondary Sources

- Aceró, Beatriz Alonso. *Cisneros y la conquista española del norte de África: cruzada, política y arte de la guerra*, Madrid: Ministerio de Defensa, 2006.
- Bostan, İdris. “Kanuni ve Akdeniz Siyaseti, 1530-1550,” *Muhteşem Süleyman*, ed. Özlem Kumrular, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, pp. 25-44.
- _____. “Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası,” *Türk Denizcilik Tarihi*, vol. I, eds. İdris Bostan and Salih Özbaran, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2009, pp. 173-185.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. II, trans. Sian Reynolds, Fontana: Collins, 1976.
- Bunes Ibarra, M. Á. “La defensa de la cristiandad: las armadas en el mediterráneo en la edad moderna,” *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos*, V (2006), pp. 77-99.

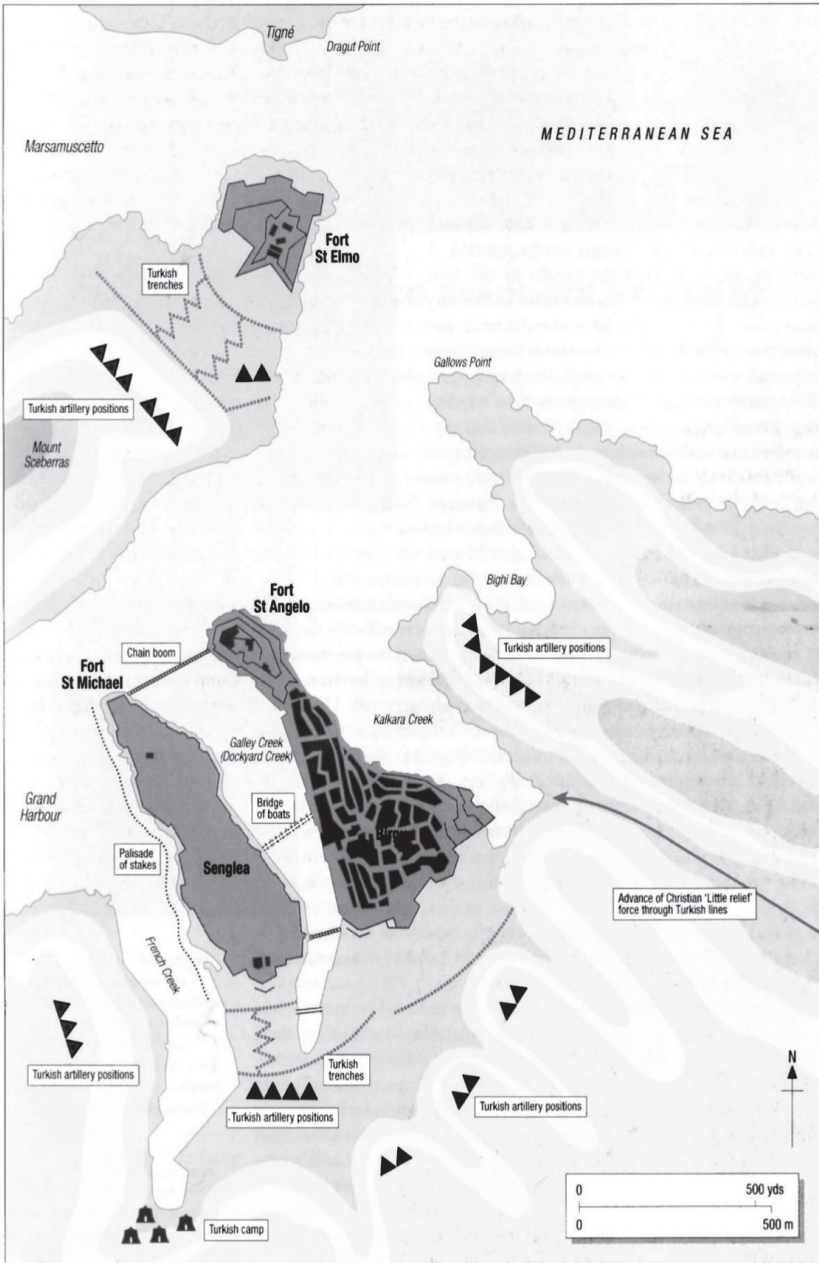
- Duro, Cesáreo Fernández: *Armada Española*, vol. II, Madrid: Museo Naval, 1972.
- Francisco Balbi di Correggio. *The Siege of Malta, 1565*, trans. Ernle Bradford, Woodbridge: The Boydell Press, 2013.
- Goodman, David. *Spanish Naval Power, 1589-1665: Reconstruction and Defeat*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Guilmartin, John F. *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century*, London: Conway Maritime Press, 2003.
- Imber, Colin. "The Navy of Süleyman the Magnificent," *Archivum Ottomanicum* VI (1980), pp. 211-280.
- Martínez, Ricardo Cerezo: *Las Armadas de Felipe II*, Madrid: San Martin, 1989.
- Salvá, Jaime. *La Orden de Malta y las Acciones Navales Españolas contra Turcos y Berberiscos en los siglos XVI y XVII*, Madrid: Instituto Histórico de Marina, 1944.
- Setton, Kenneth M. *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, vol. IV, Philadelphia: The American Philosophical Society, 1984.
- Tabakoğlu, Hüseyin Serdar: "Commanding the Sea: The Spanish Naval High Command in the Early Modern Mediterranean," *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* II/1 (2016), pp. 1-14.
- . *Akdeniz'de Savaş: Osmanlı-İspanya Rekabeti*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Turan, Şerafettin. "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına," *Kanuni Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001, pp. 47-117.
- Vatin, Nicolas. *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, trans. Tülin Altınova. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- Williams, Phillip. "The Strategy of Galley Warfare in the Mediterranean (1560-1620)," Enrique García Hernán and Davide Maffi (eds.), In *Guerra y Sociedad en la Monarquía Hispánica: Política, Estrategia y Cultura en la Europa Moderna (1500-1700)*. Madrid, CSIC 2006, I, pp. 891-920.
- . *Empire and Holy War in the Mediterranean: The Galley and Maritime Conflict between the Habsburgs and Ottomans*. London and New York: I. B. Tauris, 2014.

Illustration 1: The Siege of Malta. Antonio Lafreri, “Ultimo disegno delli forti di Malta venuto nuovamente,” (1565). Bibliothèque nationale de France

Illustration 2: The Siege of Malta. Antonio Lafreri, “Disegno dell’isola di Malta con li porti...” (1565). Bibliothèque nationale de France

Illustration 3: “The Order’s Fortifications and the Turkish Siege Positions” in *Osprey Military Campaign Series: Malta 1565*, written by Tim Pickles, artwork by Christa Hook (Oxford: Osprey Publishing, 1998), p. 35.

OSMANLI İLMİYE BÜROKRASİNDE BİR NİZAM KOYUCU: EBÜSSUÛD EFENDİ

Yasemin BEYAZIT*

Tarih sahnesine bir beylik olarak çıkan Osmanlı Devleti İstanbul'un fethi ile imparatorluğa dönüşmeye başlamış, Yavuz ve Kanûnî döneminde yapılan fetihlerle imparatorluk tesis edilmiştir. Fetihlerle büyüyen devletin idaresi güçlü bir bürokratik yapıyı gerekli kılmıştır. Merkezîyetçi bürokrasi cihanşümûl bir hâkimiyet anlayışıyla birlikte erken modern dönem imparatorlukların en belirgin özellikleri arasındadır. Osmanlılar kendilerini bir taraftan Roma'nın varisi olarak takdim ederken bir taraftan da gerek kul sistemi ile gerekse bürokrat âlimler vasıtasıyla merkezi ve bürokratik bir yönetim kurmuşlardır.¹

Merkezîyetçi bürokrasinin tesisi sürecinde ulemâya ilişkin köklü reform süreci Fatih devrinde gerçekleşmiştir. Fatih'in ilme, ulemâya gösterdiği rağbet ve ihtimam, bu zümreye mensup kişilerin sayısını artırma gayreti ve oluşturmaya çalıştığı merkezîyetçi yapı ulemâ için yeni bir dönem başlatmıştır. Yeni dönemin önemli gelişmeleri arasında Sahn ve Ayasofya medreselerinin kurulmasını, medreselerin merkezîleştirilerek dereceye bağlanmasını, mülâzemet sisteminin merkezî biçimde tesisini, kadıların, müderrislerin ve müftülerin istihdam edildiği bir meslek yolu olarak ilmiye kariyerinin ortaya çıkışını sayabiliriz.²

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Tarih Bölümü. E-posta: ybeyazit20@gmail.com

¹ Abdurrahman Atçıl, Fatih'in kurduğu teşkilat ile merkezi yönetimin bir memuru haline dönüşen ulemâ grubunu "âlim bürokratlar" olarak adlandırmakta ve bu süreci hiyerarşinin teşekkül (1453-1530) ve tahkim (1530-1600) dönemi olmak üzere iki devir halinde incelemektedir. Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, çev. Gürzat Kami (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), s. 19-20, 57 ve 121.

² Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, nşr. M. Hüdayi Şentürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), s. 69 ve 73.

Fatih devrinden sonra diğer önemli bir kurumsallaşma dönemi Kanûni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında tecrübe edilmiştir. Kanûni devrinde devlet bir taraftan dünya imparatorluğuna evrilirken, diğer taraftan siyasi, hukuki, idari anlamda pek çok dönüşüm geçirmiştir. Dîvân-ı Hümâyün bürokrasisinde gerçekleşen genişleme ve uzmanlaşma bunun en önemli delilidir.³ Merkezi bürokratik örgütün bir kolunu oluşturan ilmiye bürokrasisinde de benzer bir sürecin gerçekleştiği tespit edilmektedir.⁴ Zenbilli Ali Efendi'nin şeyhülislamlığının son dönemlerinde fetvahânenin ilk nüvesinin teşkili⁵ hariç tutulursa, Kanûni devrinde ilmiye bürokrasisinde yaşanan gelişmelerin büyük bir kısmının Ebüssuûd Efendi'nin⁶ Rumeli kadıaskerliği ve şeyhülislamlığı döneminde gerçekleştiği görülür. Bu makalenin amacı, Kanûni devrinde Osmanlı ilmiye bürokrasisindeki gelişmelerin neler olduğunu tespit etmek ve bu gelişmelerde Ebüssuûd Efendi'nin rolünü belirlemektir. Ebüssuûd Efendi'nin ilmiye bürokrasisi alanındaki girişim ve faaliyetleri ile ilgili bilgiler tarihyazımında Atâi'nin anlatımlarına dayanmaktadır. Aynı anlatı *Telhisü'l-Beyân*'da da aynen yer alır.⁷ Osmanlı ilmiye kurumları ve Ebüssuûd Efendi üzerine yapılan çalışmalarda bu bilgiler ya aynen aktarılmış⁸ ya da üzerinde

³ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 222-229.

⁴ Metin Kunt, "Süleyman Dönemine Kadar Devlet ve Sultan: Uç Beyliğinden Dünya İmparatorluğuna," *Kanûni ve Çağı*, ed. Metin Kunt ve Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s. 3-29.

⁵ Ferhat Koca, "Fetvahâne," *DİA* 12 (1995), s. 496

⁶ Ebüssuud Efendi, İnegöl İshak Paşa, Davud Paşa, Mahmud Paşa, Gebze Mustafa Paşa ve Sahn medreselerinde 1516-1533 yılları arasında görev yaptıktan sonra Bursa ve İstanbul kadılıklarına getirilmiştir. Bursa'daki kadılık görevinde altı ay kalmış, ardından İstanbul kadılığına atanmış ve bu görevini 1537 yılına değin yürütmüştür. Korfu Seferi sırasında kadıaskerlerin Maktul İbrahim Paşa konusunu açmaları üzerine sultan mevcut her iki kadıaskeri de görevden almış ve Rumeli Kadıaskeri Muhyiddin Efendi yerine Ebüssuud Efendi'yi, Anadolu kadıaskeri Kadri Çelebi yerine Çivizade Muhyiddin Efendi'yi atamıştır. Nevizâde Atâi, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti'ş-şakaik*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), s. 646-647; Cavid Baysun, "Ebüssuud Efendi," *MEB İslam Ansiklopedisi* (İA) 4 (1945), s. 93; Ahmet Akgündüz, "Ebüssuud Efendi," *DİA* 10 (1994), s. 365.

⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fi kavânin-i âli-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), s. 203.

⁸ Baysun, "Ebüssuud Efendi," s. 93; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 45; Akgündüz, "Ebüssuud Efendi," 365-366; Richard C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy* (London: Ithaca Press, 1986), s. 278; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik," *Bellekten* 232 (1997), s. 642-643.

kısmen kritik yapılmıştır.⁹ Atâî'nin verdiği bilgilerin mahiyeti üzerine derinlemesine çalışmak, Ebüssuûd Efendi'nin ilmiye bürokrasisindeki rolünü ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

Ebüssuûd Efendi kırk yıla yakın bir süre ilmiye bürokrasisinin tepe noktasında yer almıştır. İstanbul kadılığına müteakiben geldiği (Ağustos 1537) Rumeli Kadıaskerliği görevinde sekiz yıl kalmış ve buradan şeyhülislamlık makamına yükselmiştir (Ekim 1545). Şeyhülislamlık görevini 23 Ağustos 1574'te vefatına değin sürdürmüştür. Atâî, Ebüssuûd Efendi hakkında "Kavânîn-i Osmâniye'yi şer'î şerîfe tatbîk ve mesâlih-i dîniyye vü dünyeviyyeyi ahsen-i nizâm üzere tensik bunların âsar-ı içtihadı" ifadesini kullanırken çağdaşı Kefevî onu müçtehit olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Ebüssuûd Efendi döneminde tartışma konusu olan para vakfı gibi pek çok meselede fetva vererek toplumun ve devletin ihtiyaç duyduğu konuları deliller arasında tercihte bulunmak suretiyle çözebilmiştir. Ebüssuûd Efendi ile ilgili incelemesinde Colin Imber ile Abdullah Demir, Atâî'nin "Kavânîn-i Osmâniye'yi şer'î şerîfe tatbik" cümlesini Ebüssuûd'un kanunla şeriati uzlaştırdığını, beşerî kanunları ilâhî kanunla uyumlu hale getirdiğini söyleyerek doğrularlar.¹¹ Baysun ve Akgündüz de şer'î hukukun imkân verdiği ölçüde örfî hukukun ve kanunlaştırmanın gelişmesinde Ebüssuûd Efendi'nin etkisini vurgulamışlardır.¹²

Atâî'nin ifadesinde geçen "mesâlih-i dîniyye vü dünyeviyyeyi ahsen-i nizâm üzere tensik" cümlesi tetkik edilmeye muhtaçtır. Dinî ve dünyevî işleri bir düzene koymanın her ne kadar çerçevesi geniş olsa da Ebüssuûd'un kadıaskerliğe getirilişinden itibaren Osmanlı ilmiye bürokrasisinde yaşanan gelişmeler ve yapılan düzenlemeler Atâî'nin cümlesini anlamlı hale getirmektedir. Ebüssuûd Efendi'nin ilmiye bürokrasiyle ilgili faaliyetleri aşağıda beş başlık altında incelenecektir.

⁹ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI.Yüzyıl)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), s. 36; Abdurrahman Atçıl, "Ebussuud Efendi," *The Oxford Encyclopedia of Islam and Law*, Oxford Islamic Studies Online, <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t349/e0005> (Erişim 6 Aralık 2019).

¹⁰ Kaşif Hamdi Okur, "Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsi: Kefevî'nin Ketaib'i Üzerine Bir Değerlendirme," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 12/23 (2014), s. 374-375.

¹¹ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna: Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, çev. Murteza Bedir (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), s. 277; Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu* (İstanbul: Ötüken, 2006), s. 61 ve 206.

¹² Akgündüz, "Ebüssuud Efendi," s. 367.

Medrese Eğitimi ile ilgili Kanunnâme Çıkarılması

Osmanlı döneminde belirli bir konuya dair hukuki maddeleri ortaya koyan ve padişah hükmünü ifade eden kanunnâmeler,¹³ Osmanlı ilmiye teşkilatı için de çıkarılmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait kanunları derleyen bir mecmuada yer alan “mevâlî-i izâm ve müderrisin-i kirâmın tedrise muvazebetleri için nişân-ı hümayun” başlıklı kanunnâmenin,¹⁴ Şevval 944 (Mart-Nisan 1538) tarihinde ya da kısa süre öncesinde¹⁵ çıkarıldığı düşünülmektedir. Kanunnâme çıkarılmadan yaklaşık altı ay öncesinde Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından İbrahim Paşa'nın öldürülme nedenini sormaları gerekçesiyle azledilmişler, onların yerine Rumeli kadiaskerliğine Ebüssuûd Efendi, Anadolu kadiaskerliğine de Çivizâde Muhyiddin Efendi (1537-1539) atanmıştır.¹⁶ Sadullah Sadi Efendi bu sırada şeyhülislamdır. Kanunnâmenin hazırlanmasında kimin ya da kimlerin etkili olduğu kesin olarak bilinmese de Ebüssuûd Efendi'nin ilmiye bürokrasisi hususundaki tüm çabaları değerlendirildiğinde kanunnâmenin çıkarılmasında etkili olabileceği düşünülmektedir. Ebüssuûd Efendi yaklaşık on yedi yıl müderrislik yapmış ve bunun beş yılını Sahn Medresesi'nde geçirmiştir. Dolayısıyla eğitimin sorunlarıyla hemhal olma ihtimali yüksek olan Ebüssuûd Efendi'nin Rumeli kadiaskerliğine gelişinden altı ay sonra söz konusu kanunnâmenin çıkarılmış olması tesadüf olmasa gerekir.

Kanunnâmenin ismini “Molla ve Müderrislerin Ders Vermelerine İlişkin Hazırlanan Emirnâme” şeklinde günümüz Türkçesine çevirmek mümkündür. Kanunnâmede hem müderrisler hem de talebe uymaları gereken kurallar konusunda ağır bir dille uyarılmıştır. Müderrisler muhatap alınarak yazılan kanunnâmede hükümdar, eğitim öğretim yolunda aksaklıklar görülmeye başladığını, ilim yolunda kötü bir hal ve bozukluğun var olduğunu, talebenin kolaycı ve savsaklayıcı bir tutum takındığı, her ilimden bir kitapla, kitaplardan ise bir bölüm okumakla yetinerek kısa sürede eğitimlerini tamamlayıp yüksek mevkilere yükselmek için çaba harcadıkları belirtir.

¹³ Halil İnalçık, “Kanunnâme,” *DİA* 24 (2001), s. 333.

¹⁴ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, no. 1970, vr. 121b-124a. On altıncı yüzyıl ilmiye kanunnâmeleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yasemin Beyazıt, “Osmanlı İlmiye Kanunnâmeleri ve Medrese Eğitimi,” *Belleten* 283 (2014), s. 955-983.

¹⁵ Fahri Dalsar, “Medreseler Kanunnâmesi,” *Nilüfer Dergisi* 5 (1945), s. 15-16.

¹⁶ Nevzade Atâi, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 646.

Mevcut manzarada eğitim-öğretim hayatı zarar görmüş, özellikle taşrada bulunan medreseler boşalmış ve eğitim veremez hale gelmiştir. İlim, irfan yolunu yeniden canlandırmak, eğitim-öğretim kadrolarına duyulan saygı ve hürmeti ikame etmek için kanunnâme çıkarılmasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Kanunnâmede belirtilen kararlara baktığımızda ise şunlar söylenebilir: Mevâli ve müderris her pâyede okunagelen kitapları talebenin zeki ve kabiliyetli olmasına bakmaksızın yeterince okutulmalıdır. Talebe bir kitabı bitirmeden ve yeterince özümsemeden diğerine geçirilmemelidir. Talebe okuduğu kitabın sonunda konusuyla ilgili meseleleri, ilkeleri ve delilleri yeterince anlamış olmalıdır. Talebe okunması gereken kitapları yeterince okuduktan sonra o seviyede hangi kitapları ne derece okuduğunu gösteren bir temessük alarak bir diğer pâyeye geçmelidir. Müderrisler gerek nasihatle gerekse şiddet ve tehdit yoluyla talebeye göz açtırmadan eğitimlerini vermelidir. Sahn müderrisleri talebeyle daha özenli bir şekilde ilgilenmeli, çalışmayana Tetimmeler’de eğitim imkânı tanınmamalıdır. Müderris haftada dört dersini özrü haricinde usulünce yapmalıdır. Derse gelmeyen talebe atılmalıdır. Bazen bir yılda, belki de daha kısa sürede Sahn’u ulaşabilen talebe ancak beş yılda Sahn Medresesi’ne girebilmelidir. Müderrisler medrese kapasitesi dolu iken yeni talebe edinmemelidir.¹⁷

Kanunnâmenin eğitim-öğretim odaklı oluşu dikkati çekmektedir. Eğitimin yeterli zamanda ve nitelikte yapılması temel mesele olarak belirmektedir. Medrese eğitiminin belirli bir süreye tabi olmaması kurumun ihlallere açık yönünü oluşturmaktadır. Müderrisler gerekli özeni göstermediğinde bir talebe sistem içerisinde hızlı bir ilerleyiş gösterebilir. Aynı durum müderris tarafından belge düzenlenmediğinde de söz konusudur. Belgesiz bir diğer medreseye irtibat da mümkün gözükmektedir. İlmiye bürokrasisi “temessük” adı verilen belge aracılığıyla derslerin yeterince ve gerekli miktarda yapılması hususunda hassasiyet gösterilmesi ve buna bağlı olarak medrese eğitiminde kurumsallaşma ve bürokratik denetimi sağlamaya çalışmıştır.

¹⁷ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, no. 1970, vr. 121b-124a.

Mülâzemet Sistemi İle İlgili Düzenlemeler

Ebüs-suûd Efendi'nin ilmiye mesleği açısından etkide bulunduğu bir diğer alan ise mülâzemet sistemidir. Mülâzemet sisteminin ne zaman teşekkül ettiğine dair kesin bilgiler mevcut değilse de Fatih devrindeki kurumsallaşma esnasında gerçekleştiği ya da merkezileştiği düşünülmektedir.¹⁸ Fatih'in kanunnâmesinde ilmiyeye girip atanmayı bekleyen talebe için "yeni mülâzım" kelimesinin kullanılması sistemin Fatih devrindeki varlığına işaret etmektedir.¹⁹ Kanunnâmedeki bu ifadenin orijinal nüshasında var olup olmadığına ilişkin bir tartışma²⁰ mevcut ise de II. Bayezid dönemine ait defterlerin tespit edilmiş olması ve aynı ifadenin bu defterlerde de yer alması mülâzemet sisteminin Fatih devrinde teşekkülü fikrini desteklemektedir.

Mülâzemet sistemi ilmiye mesleğinde istihdam olunabilmek için geçirilen son aşama olarak tanımlanabilir. Talebe suhte iken danişmend olur; Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Telvîh, Hâric, Dâhil, Sahn gibi medreselerde okuduktan sonra kendisine mülâzemet hakkı tanınmış bir mollanın hizmetine girerek ilmiye mesleğine intisaba çalışırdı. Hocasının derslerini izler, ona gerekli hususlarda yardım eder, bir nevi staj yapardı. Hocasına kadro hakkı tanıdığı anda onun önerisi ile mülâzım olur ve atanmayı beklerdi.²¹

Ebüs-suûd Efendi'nin mülâzemet sistemine getirdiği yenilikleri birkaç başlıkta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi mülâzımlar için müstakil bir ruznâmçe defterinin tutulmaya başlanmasıdır. Atâî konuyla ilgili "Mervîdür ki bunların sadareti zamanına gelince mülâzemet kaydına itina olmamağla herkes birer tarikle mansıba dâhil olmak mümkün imiş" der. Atâî'nin mülâzemet kaydı konusunda dikkatli olunmadığına ilişkin vermiş olduğu bilginin sıhhatini teyit etmek mümkün değildir. İlgili döneme ilişkin kayıt ve çalışma azlığı tam olarak bir tespit yapmamıza imkân vermemektedir. Ancak Ebüsuûd Efendi'nin girişimi öncesinde de mülâzımların deftere kaydedildikleri bilinmektedir. Topkapı Sarayı arşivinde tespit

¹⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam*, s. 28-29.

¹⁹ *Fatih Sultan Mehmet Kanunnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2003), s. 11.

²⁰ Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 109.

²¹ Bir talebenin mülâzemet serüveni için bkz. Yasemin Beyazıt, "Esareten Mülazemete Üsküplü Alaeddin," *İmparatorluğun Öteki Yüzleri*, haz. Fırat Yaşa (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), s. 185-202.

edilen ve II. Bayezid devrine kadar giden defterler bunların erken örneklerini oluşturmaktadır.²² Defterlerin bazıları sonradan derlendiği izlenimini veren mülâzım kayıtlarıdır.²³ Bazıları görevdeki ve mazûl ulemâ ile yeni mülâzımların birlikte kaydedildiği, ulemânın genelini konu alan defterlerdir.²⁴ Bazılarında ise mülâzım kayıtları ile görevli kadı ve müderrisler birlikte yer almaktadır.²⁵ İlimiye zümresinin istihdamından sorumlu olan kadıaskerler mevâlî seviyesindeki yüksek dereceli ulemânın ataması dışında kadı ve müderris atamalarının idaresiyle görevlidirler. Rumeli kadıaskeri ayrıca mülâzemet sisteminin yürütülmesinden sorumludur.²⁶

İlimiye teşkilatının yukarıda zikredilen kayıtları kadıaskerlik kalemlelerinde mevcut bir kayıt sistemi bulunduğunu göstermekle birlikte kadıaskerlerin yetki alanı içerisindeki âlimlerin mesleğe giriş, atanma, terfi, azil gibi pek çok göreviyle ilgili kayıtların müştereken bir defterde toplandığı intibâını vermektedir. Bu müşterek kayıt usulünün sisteme girişin denetimini zayıflattığı düşünülse de elimizdeki bulgular Atâî'nin belirttiği kadar herkesin bir yolunu bularak ilmiyeye girdiği düşüncesini doğrulamaz. Atâî'nin vermiş olduğu bilgiler müstakil bir defterin tutulmaya başlanarak ilmiye mesleğine girişte kontrolün artırılmaya çalışıldığına işaret eder. Ebüssuûd Efendi'nin müstakil defter uygulamasını başlatma tarihi bilinmemektedir. Meşihat Arşivi'nde bulunan Ramazan 952 (Kasım-Aralık 1545) ile Şaban 958 (Ağustos-Eylül 1551) tarihleri arasındaki mülâzım kayıtlarını içeren defter müstakil olarak tutulan mülâzım ruznâmçe defter serisinin ilki ya da ilklerinden birisidir.²⁷ Ebüssuûd Efendi'nin Rumeli kadıaskerliğinin

²² Mülâzemet sistemine ilişkin Topkapı Sarayı Arşivi'nde keşfedilen ve II. Bayezid devrine kadar giden kayıtlar sistemin erken evrelerine ilişkin önemli bilgiler vermektedir. 5605/1 numaralı 1501-1506 tarihli mülâzım kayıtlarını içeren defterde yeni mülâzımlar ile görevden ayrılıp atanmayı bekleyen munfasıl mülâzımlar birlikte kaydedilmiştir. 5375 numaralı 1512 yılına tarihlenen defterde Rumeli'deki kadı ve müderris atamaları ile mülâzım kayıtları birlikte yer almaktadır. 8823 numaralı 1523 yılına tarihlenen defterde Anadolu, Arab ve Diyarbekir bölgesindeki mazul ve görevli kadı ve müderrisler ile yeni mülâzımlar birlikte kaydedilmiştir. 9555 numaralı defter II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûni Sultan Süleyman devirlerine ait mülâzım kayıtlarının bulunduğu derleme niteliktedir. Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri* (Ankara: TÜBA Yayınları, 2018), s. 21-57, 87-98 ve 119-202.

²³ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 21-33.

²⁴ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 35-49.

²⁵ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 119-201.

²⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 73-74.

²⁷ *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, haz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006), s. 47; Meşihat Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, no. 178/1.

sonlanmasından sonra tutulmaya başlanmış olan defter Çivizâde Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi ile Bostan Efendi'nin Rumeli kadiaskerlikleri dönemine aittir.

Defter tutuluş usulü bakımından önceki ilmiye defterlerinden ayrılmaktadır. Erken dönem defterlerinde yeni mülâzımların kaydında ilgili defterlerde genellikle hocanın ismi ve görevi verilip altında mülâzım ya da mülâzımların isimleri listelenmektedir.²⁸ Bu defterler XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki defterlere nazaran tutuluş usulü bakımından daha düzensiz ve karışıktır. Müstakil olarak tutulan ve günümüze ulaşan ilk defterde ise mülâzım veren hocanın adı, görevi, mülâzımın ismi ve mülâzemet yolunun açıklandığı kadiasker buyrulduğunun deftere kopya edildiği dikkati çekmektedir.²⁹ Bu usul mülâzım defterinin klasik tutuluş biçimini oluşturmuş, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında tutulan defterler daha da sistemli ve düzenli hâle gelmiştir.³⁰

Ebüssuûd Efendi döneminde müstakil mülâzım ruznâmçesinin oluşumundan sonra kadiaskerlikler ve Dîvân arasındaki koordinasyon artırılmaya çalışılmıştır.³¹ Mart 1545'te Anadolu kadiaskerine hitaben gönderilen hükümde mülâzımlara ait mevcut defterin Rumeli kadiaskeri olan Ebüssuûd Efendi tarafından tutulduğu, defterin bir kopyasının da Anadolu kadiaskerinde bulunması gerektiği belirtilmiştir. Bir atama durumunda kadiaskerlerin ilgili atamayı her iki deftere kaydederek takip etmeleri gerektiği, bu yapılmadığı takdirde aldatma ve hilelerin olabileceği belirtilmiştir. Bu emirle Anadolu ve Rumeli kadiaskerliği arasındaki eşgüdüm sağlanmaya ve suiistimallerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hükümün devamında Anadolu kadiaskerinden mülâzım defterinden bir kopya daha çıkartması istenmiştir. Mülâzımların isim ve şöhretleri, hangi müderris ya da kadıdan mülâzemet aldıkları, verilen kazâ ve tedrisin tarihi ayrıntılı biçimde deftere kaydedilecek ve oluşan bu yeni nüsha Dîvân-ı Hümâyûn'a teslim edilecektir. Yapılan atamalar Dîvân-ı Hümâyûn tarafından da deftere işlenerek bürokratik kontrol güçlendirilmeye çalışılacaktır.³² Hükümdeki

²⁸ Bkz. Belge 2.

²⁹ Bkz. Belge 3.

³⁰ Bkz. Belge 4.

³¹ *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu (İstanbul: IRCICA, 2002), s. 312-313.

³² *Topkapı Sarayı Arşivi Mühimme Defteri*, s. 312-313.

bu madde ile Anadolu ve Rumeli kadiaskerliği arasında sağlanan eşgüdüm Divân-ı Hümâyün da eklenmiştir. Ayrıca Anadolu kadiaskerinden yapılan her atama ile ilgili Divân'a bir tezkere yazılması istenmiştir. Bu tezkereler mansıb defterine işlenecek ve böylece berat çıkarılıp çıkarılmadığının takibi yapılabilecektir.

Kanûnî devrinde Osmanlı yönetim geleneğinde bir değişim olduğu dikkati çekmektedir. Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk on yılındaki fetihleri ve başarısının ardından hem doğuda hem de batıda ele geçirilen yerlerin elde tutulmasının güçlüğü fark edilmiştir. 1530'lardan itibaren yeni fetihlerden ziyade güçlü bir merkezi idare kurmaya çaba gösterilmiş, bürokratikleşme kendini hissettirmeye başlamıştır.³³ Yüzyılın başında ahkâm defterleri mevcutken 1540'lardan sonra gerek mühimme gerekse ruûs defterlerinin üretilmesi Divân bürokrasisinde uzmanlaşma yönünde adımlar atıldığını göstermektedir.³⁴ Müstakil ruznâmçe defterinin tutulmaya başlanmasını zikrettiğimiz gelişmelerle birlikte okumak gerekir.

Ebüssuûd Efendi'nin mülâzemet sistemi ile ilgili diğer bir faaliyeti mülâzemet yolları ile ilgilidir. Mülâzemet yollarının tam olarak nasıl teşekkül edip geliştiği yeterince bilinmemektedir. Topkapı Sarayı arşivinde yer alan 5605/1 numaralı 1501-1506 tarihli mülâzım kayıtlarını içeren ve yeni mülâzımlar ile görevden ayrılıp atanmayı bekleyen munfasıl mülâzımların birlikte kaydedildiği defterde³⁵ vefat eden âlimlerin öğrencilerinin ekseriyeti teşkil ettiği ve klasik mülâzemet yollarının belirginleşmediği dikkati çeker. 1523 yılına ait olan ve Anadolu kadiaskerliğine bağlı olarak görev yapan ulemânın isimlerinin yanı sıra eğitimleri, mesleğe giriş şekli ve mevcut görevlerinin kaydedildiği defterde³⁶ ise "iâdeten," "mevtâdan," "nevbetten," "diğer hizmet alanlarından," "müstakillen," "şefaât" ve "tezkirecilik" mülâzemet yollarının mevcudiyeti görülür. Ebüssuûd Efendi'nin kadiaskerlik döneminin sonlarında tutulmaya başlanan ve 1545-1552 tarihlerini içeren defterde ise yukarıdaki mülâzemet yollarına "fetvâ eminliği" ile "teşrif" kadrolarının ilave olunduğu tespit edilmektedir.

³³ Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 126-129.

³⁴ Bilgin Aydın, "Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümâyün Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)" (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 32 ve 67.

³⁵ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 39-49.

³⁶ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 203-219.

Teşrif kadrosunun Ebüssuûd Efendi dönemi öncesinde Hicaz'a teşrif ya da sefere teşrif kabilinden münferiden uygulandığı görülmektedir. Kanûni'nin hocası Hayreddin Efendi, öğrencisinin tahta çıkmasıyla dönemin ileri gelen dânişmendlerini uhdesinde toplayarak, onların bir kısmını Belgrad Seferi, bir kısmını da cülûs teşrifinden mülâzım vermiştir.³⁷ Yine Seydi Alizâde Hicaz'a gittiği için talebeleri Geredeli Hüsâm ile Karamânî Küçük Ali'yi teşriften sisteme katmıştır.³⁸ Zikredilen sefere ya da Hicaz'a teşrif olayı, zamanla daha geniş kapsamlı olmak üzere bir mülâzemet yolu haline dönüşmüş; kadılık, müderrislik, müftülük gibi görevleri yürüten yüksek dereceli ulemâ, tarikte bir üst düzey göreve hareket ettiklerinde, terakki aldıklarında, sefere katıldıklarında, cülûs ve padişahların çocuklarının doğumunda “teşrif” namıyla mülâzım vermişlerdir. Teşriften mülâzemet, yüksek dereceli ulemâya mülâzemet için ek bir kadro sağlamıştır. Ebüssuûd Efendi'nin dönemi sonunda tutulmaya başlanan ruznâmçede teşrif mülâzemet yolunun varlığı dikkati çeker.³⁹ Bu sebeple teşrif mülâzemet yolunun kurumsallaşmasında Ebüssuûd Efendi'nin etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Ebüssuûd Efendi'nin yaptığı düzenleme ile sisteme ilave edilen bir diğer mülâzemet yolu fetva eminliğidir. Şeyhülislamların maiyetlerinde, fetvaların hazırlanma sürecinde görevli fetva eminliği adı verilen bir görev alanı bulunmaktadır. Bu kurum ilk defa Zenbilli Ali Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde kurulmuştur.⁴⁰ Fetva eminliği şeyhülislamların mülâzım verebilme yollarından birini de oluşturmuştur. Erken dönem ilmiye kaynaklarında “fetva eminliği” mülâzemet yoluna rastlanmaz. Bilinen ilk örnek günümüze gelebilen ilk müstakil mülâzım ruznâmçesi olarak adlandırdığımız 1545-1552 tarihli defterdedir. Defterde emekliye ayrılan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin bir öğrencisi ile mevcut şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'nin üç talebesi fetva eminliği kadrosundan mesleğe girmiştir.⁴¹ Zikredilen bilgiler fetva eminliği mülâzemet yolunun bu dönemde gelişmiş olabileceğini düşündürmektedir.

³⁷ Nevizâde Atâi, *Hadâikü'l-Hakâik*, s. 774-775.

³⁸ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 196.

³⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 44.

⁴⁰ Murat Akgündüz, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), s. 206-207; Mithad Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugati* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986), s. 112.

⁴¹ MA, RKR, 178/1, s. 4, 11, 21 ve 23.

Atâî'nin ifadesine göre Ebüssuûd Efendi'nin mülâzemet sistemine bir diğer katkısı pâyelerine göre ulemâyâ verilen kadro sayılarındaki standartlaşmadır. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında uygulanan mülâzemet sisteminin en dikkat çeken yönü ulemânın hangi pâyede ne kadar mülâzım vereceğinin belirli olmasıdır. Bunlar daha sonra çıkarılan kanunnâmelerle de kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Erken dönem mülâzım kayıtları incelendiğinde ulemânın pâyelerine göre aldıkları mülâzım sayısında nevbet dönemleri hariç tam bir standartlaşmadan söz edilemez.⁴² Yavuz Sultan Selim devrinde Müeyyedzâde'nin ve onun halefinin Rumeli kadıaskerliği dönemi için de mülâzım sayısında bir standardın var olmadığı görülür. Nevbet dönemlerinde ise muhtemelen ulemâdan toplu bir öğrenci kabulü söz konusu olması hasebiyle pâyeler konusunda daha itinalı davranıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin Kanûnî döneminde ilan edilen ikinci nevbette sultanın hocası Hayreddin Efendi on, Müftü Ali Çelebi yedi, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri ile kadıaskerlikten emekli ulemâ beşer, yetmiş akçe ile Semaniye müderrisleri ikişer mülâzımlarını ilmiye mesleğine katmışlardır.⁴³ 1533 yılında gerçekleşen üçüncü nevbette ise müftü Kemalpaşazâde ile padişah hocası Hayreddin Efendi onar, kadıaskerler yedişer, İstanbul, Edirne, Bursa ve Mısır kadıları üçer, seksen akçe ile Semaniye müderrisleri üçer mülâzım vermişlerdir.⁴⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla nevbet dönemlerinde ulemâ pâyesine göre mülâzım vermiştir. Nevbet dönemi dışında ise aynı düzenin var olmadığı dikkati çeker. Ebüssuûd Efendi sonrasında tutulan ve günümüze gelebilen ilk defteri değerlendirdiğimizde mülâzemet yollarının ve her bir yoldan alınacak mülâzım sayısında bir standartlaşma tespit edilmektedir.⁴⁵ Bu nedenle Atâî'nin bahsettiği “ulemâdan her pâyeye tayîn-i aded-i mülâzemet” ifadesi doğrulanabilir gözükmektedir.⁴⁶

Ebüssuûd Efendi'nin mülâzemet yollarına ilişkin bir müdahalesinin daha olduğu göze çarpar. Atâî yetenekli kimseler için uygulanan nevbetin, onun döneminde birkaç senede ya da yedi senede bir olmak üzere uygulanmaya başladığını ifade etmektedir. Mevcut bilgilerimize göre Ebüssuûd Efendi'nin Rumeli kadıaskerliğinden önce 927 (1520-1521),

⁴² Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 96-97.

⁴³ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 29-30.

⁴⁴ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 31-31.

⁴⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 51, 54-55 ve 65.

⁴⁶ Nevizâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 642.

930 (1523-1524), 939 (1532-1533) yıllarında, Rumeli kadiaskeri iken 946 (1539-1540) ve 951 (1544-1545) senelerinde iki kez nevbet ilan edilmiştir. Ondan sonra ise nevbet 954 (1547-1548), 959 (1551-1552) ve 963 (1555-1556) yıllarında gerçekleşmiştir. Ebüssuûd Efendi döneminde yedi yıl kuralının uygulanmış olması onun Atâi'de zikredilen düzenlemeyi yaptığını dair önemli bir işarettir. Daha sonraki uygulamalar incelendiğinde belirlenen yedi yıl kuralının uygulanmaya devam etmediği gözlemlenmektedir.

Atâi'ye göre Ebüssuûd Efendi'nin yaptığı bir diğer düzenleme "ecnebi"lerle ilgilidir. *Hadâik*'te verilen bilgiye göre Çivizâde Mehmet Efendi ecnebinin ilmiyeye girişini engelleyerek onları mülâzemetten men etmiştir. Durumun şikâyet konusu olması üzerine padişah Ebüssuûd Efendi'den bir araştırma yapmasını istemiştir. Ebüssuûd Efendi ise bu kişilerin haklarından mahrum bırakılmamaları gerektiği yönünde görüş beyan etmiştir. Atâi olayın Ebüssuûd Efendi'nin sadaret döneminde (1537-1545) gerçekleştiğini belirtir. Ebüssuûd Efendi Rumeli kadiaskerliği görevini yaparken Çivizâde 1537-1539 yılları arasında Anadolu kadiaskeridir. Zikredilen olayın 1537-1539 yılları arasında gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı ilmiye bürokrasisinde "ecnebilik" ya da "ecânilik" terimi 1580'lerde silke giriş kurallarını yerine getirmeden, yani mevâlî hizmetinde bulunmadan ve mülâzım ruznâmçesine kaydolmadan ya da diğer suistimal araçlarını kullanarak görev almak isteyen kişiler için kullanılan bir terimdir.⁴⁷ 1540'lı yıllarda da bu anlamıyla kullanılıyor olması muhtemeldir. Kurulan mülâzemet sistemi sadece mevâlînin talebesinin silke girişini öngörüyordu. Sistemin işleyişi incelendiğinde yüzyılın ilk yarısında bunun tam olarak sağlanmadığı dikkati çeker. Osmanlı Devleti'nin kapısı kuruluşun itibaren egemenlik alanı dışındaki ulemâya açıktı. Merkezileşme ve bürokratikleşme sürecine değin bu hareketlilik devam etmiştir. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 1501-1506 yıllarına ait defterde "Mülâzemet'e tâlib olan Acemler ve Müteaccim bunlardır ki zikr olunur" başlığı altında on kişinin ismi yer almaktadır. Bunlar içerisinde Mevlana Ali İsfahani, Mevlana Hüseyin Şirvani, Mevlana Ali Türk, Tatar Hamza gibi isimler mevcuttur.⁴⁸ Burada zikredilen Acem ve Müteaccimler İran

⁴⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 94-95.

⁴⁸ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 49.

coğrafyasından gelip Osmanlı ilmîye sınıfına girmek isteyen kimselerdir. İran'dan gelip Acem asıllı olanlara "Acem" denirken, Acem asıllı olmayanlara da "Müteaccim" denmiştir. Defterin tutulduğu tarih Safevîlerin siyaset sahnesine çıkmaya başladıkları döneme tesadüf ettiği için zikredilen ulemâ Osmanlılara sığınmış olmalıdır.⁴⁹ Ülke dışından gelenlerin mevâlînin talebesi olarak mülâzım olabilmesi güç bir ihtimaldi.

Erken dönem ilmîye kayıtları sistematik ve süreklilik arz etmediği için Fatih devrinden itibaren ilmîyeye girenlerin içerisinde mevâlî talebesinin izini sürebilmek güçtür. Atçıl'ın tespitine göre 1523 yılında ilmîyeye girenlerin sadece %37'si mevâlî talebesi idi. Bazıları ilmîyeye girmek için seferlere iştirak ediyor, bazıları daha az muteber işlerde istihdam ediliyor ya da şefaathane yolunu kullanıyorlardı.⁵⁰ İlk mülâzım ruznâmçelerinden olan 1545-1552 tarihli defterin verilerine göre ise %7.28'lik oranla şefaathane, %3.44'lük oranla bahçe hocalığı, yeniçeri, topçu sınıfından ilmîyeye girişler söz konusu idi.⁵¹ Bu bilgiler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin her ne kadar kendisine mevâlî kadrolarından ilmîyeye girişi öngörse de bunu tam olarak uygulamayı söylemek güçtür.

Ebüssuûd Efendi ecnebilere ilmîyeye giriş izni vererek mevâlî hizmetine girmeyenlerin istihdamını mümkün kılmıştır. Sisteme onun bu müdahalesi Çivizâde'nin sert tutumunun aksine hem imparatorluk kültürü hem de faydacı düşünce yapısı ile uyumlu gözükmektedir.⁵² Devlet bürokratik bir imparatorluğa dönüşürken bir taraftan mülâzemet sistemini geliştirmiş bir taraftan da uygulama konusunda çok sert olmamayı tercih etmiştir. Sistemin zamanla yerleşmesi ve ilmîye mesleğinde yaşanan istihdam sorunu ile birlikte yüzyılın ikinci yarısında mevâlî kadrosundan girişler konusunda sert tedbirler alınmıştır.⁵³ Bu nedenle Ebüssuûd Efendi bir geçiş döneminin bürokrati olarak kabul edilebilir.

⁴⁹ Alan ve Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 37.

⁵⁰ Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, s. 112-113.

⁵¹ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyeye Mesleğinde İstihdam*, s. 44.

⁵² Mehmet İpşirli, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi," *DİA* 13 (1993), s. 348-349.

⁵³ Yasemin Beyazıt, "Efforts to Reform Entry into the Ottoman İlmîyeye Career towards the end of the 16th Century: The 1598 Ottoman İlmîyeye Kanunnâmesi," *Turcica* 44 (2012-213), s. 201-218.

Macaristan'ın Fethiyle Rumeli Kadılık Rütbelerinde Düzenleme Yapılması

Ebüsüüd Efendi'nin ilmiye bürokrasisinde tespit edebildiğimiz bir diğer faaliyeti Macaristan'ın fethiyle Rumeli kadılıklarında yapılan düzenleme hususundadır. Ebüsüüd Efendi Rumeli kadiaskeri olduktan sonra padişahla birlikte Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerine katılmıştır.⁵⁴ Kanûnî Sultan Süleyman 1541'de İstabur Seferi'nde Budin'e girmiş ve burayı bir eyalet merkezi haline getirmiştir. 1543'de yapılan Estergon Seferi esnasında ise eyaletin kuzey sınırları emniyet altına alınmıştır. Ebüsüüd Efendi'nin Budin Kanunnâmesi'nin hazırlanmasında görev aldığı bilinmektedir.⁵⁵ Mülk ve mirî arazilerin tanımlandığı kanunnâme Budin tahrir defterlerinin başına mukaddime olarak yazılmıştır.⁵⁶ Tahrir yapılarak bölgenin Osmanlı eyaletine dönüşmesi sırasında kazaların da tespiti yapılarak Osmanlı kadılık teşkilatına dâhil edilmişlerdir. On altıncı yüzyılın ortalarına ait bir kadı mecmuasında "Suret-i Defter-i Cedid-i Kazâhâ-i Rumili" adı verilen bir düzenlemenin kaydı bulunmaktadır. Ne var ki ilgili kayıta 1551-1552 yılları arasında gerçekleşen Erdel Seferi'nde ele geçirilen yerler bulunmamaktadır. Bu sebeple düzenleme muhtemelen 1544 yılında Budin Defterdarı Halil Bey gözetiminde yapılan tahririn akabinde yapılmış olmalıdır.⁵⁷ Dönemin Rumeli kadiaskeri Ebüsüüd Efendi seferde bulunduğu ve Budin kanunnâmesinin hazırlanmasında görevli olduğu için Rumeli kadılıklarının yeniden derecelendirilmesinde de etkili olmuş olabilir.

Yapılan bu düzenleme Macaristan'ın fethi sonrası Rumeli kadılıkları ve derecelerini göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı kadılık örgütünde kazalar büyüklükleri ve nüfusları dikkate alınarak derecelendirilir ve

⁵⁴ Peçevi onun Budin seferiyle ilgili bir anekdotunu zikreder. Budin'in fethinden sonra hutbe okumak için Ebussuud Efendi iki öğrencisini önerir. İkisi de hutbe kaleme alırlar ve bunlardan biri çok beğenilir ve hutbeyi o okur. Beğenilen hutbenin sahibine mülâzımlık ve bir avuç altın ödül verilir. Sefer dönüşünde Belgrad'a gelindiğinde hocası talebesine bir kadılık verilmesini padişaha teklif etse de bu teklif daha erken olduğu gerekçesiyle geri çevrilir. İstanbul'a döndükten ve üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra bu defa mülâzımı padişah hatırlatır. Peçevi bu anlatıyı padişahın mülâzım ve kadılıkları ne derece gözettiğini gösteren bir örnek olarak sitayişle anlatmaktadır. *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir Sıtkı Baykal (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), s. 224-225.

⁵⁵ Baysun, "Ebussuud," s. 96.

⁵⁶ Demir, Şeyhülislam Ebussuud Efendi, s. 226.

⁵⁷ Levent Kuru, "Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde Rumeli Kadılıkları (XVI. Yüzyılın İlk Yarısı)," *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 21 (2019), s. 252-253.

bu dereceler itibari olarak akçe ile gösterilirdi.⁵⁸ Düzenlemede iki yüz yirmi kazanın on beş akçeden iki yüz elli akçeye değin derecelendirildikleri ve böylelikle görevlendirilecek kadılar için mertebeler oluşturulduğu dikkati çeker. Bu düzenlemenin öncesinde ve sonrasında Rumeli kadılıklarının derecelerine ilişkin yapılmış düzenlemelerin mevcudiyeti bilinmektedir.⁵⁹

Kadılar ve Fetva Kâtipleri için Eser Kaleme Alınması

Ebüssuûd Efendi'nin bir diğer faaliyet alanı ilmiye bürokrasisi mensupları ve kâtipleri için belge ve dil ile ilgili başvuru kaynağı hazırlamaktır. Bu noktada hem kadılar hem de fetva eminliği için eser kaleme almıştır. Atâi eserinde “inşa-yı sukûk ü sicillât-ı hükkâm ve ıslâh-ı imlâ-yı menâşir-i ahkâm, tâze-resm-i kalem-i anberin-sevâdudur” diyerek onun bu çabasına işaret eder.⁶⁰

Kadılar için sicil/sakk/belge inşası oldukça mühimdir. Bu tür sakk mecmuaları kadınların başucu kaynaklarından biridir. Kadılara rehberlik etmek için hazırladığı “Bidâ'atü'l-kâdı li ihtiyâcihi fi'l-müstakbeli ve'l-mâzi” başlıklı eser bilindiği kadarıyla Osmanlı literatüründe tespiti yapılan ilk sakk mecmuasıdır. Ebüssuûd Efendi eserinin girişinde geçmişte birçok eser yazılmışken bunların gereksiz kelimeler içerdiğini, önemli olanın az kelimeyle manayı yakalamak olduğunu belirtmiştir.⁶¹

Benzer amaçla fetva kâtipleri için yazdığı risalesi “Ebüssuûd Efendi Hazretlerinin Fetva Kâtiplerine Tenbihidir” başlığını taşır. Fetva kâtiplerinin bilmeleri gereken hususlar, ifade şekilleri ve fetva kitabete üslubuna ait bazı kurallar risalede yer almaktadır.⁶² Ebüssuûd Efendi özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelimeler ve tamlamaların dilin aslına uygun bir biçimde muhafaza edilmesini savunmuştur.⁶³

⁵⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam*, s. 174-175.

⁵⁹ Ercan Alan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları ve Kadılar,” *Asos Journal* 33 (2016), s.11; Kemal Özergin, “Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi,” *Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 251-309.

⁶⁰ Nevizâde Atâi, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 643.

⁶¹ Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 3/5 (2005), s. 385.

⁶² Abdülkadir Dağlar, “Ebüssuud Efendi'nin Telaffuz-İmla Üzerine Dikkatleri ve İki Risalesi,” *Turkish Studies* 3 (2008), s. 205.

⁶³ Fikret Turan, “Şeyhülislam Ebüssuud'un İmla Kuralları: On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İmlasında Yerleşme Eğilimleri ve Bir Tepki,” *İlmi Araştırmalar* 9 (2000), s. 234.

Ebüs-suûd Efendi'nin yukarıda zikrettiğimiz eserleriyle hem kadılık hem de fetva makamınca üretilecek belgelere şekil, dil ve diplomatik bakımından bir standart getirmeye çalıştığı dikkati çekmektedir.

Sonuç: Kanun, Bürokrasi ve İlmiye

Kanûni Sultan Süleyman devri hilafet ve evrensel egemenlik iddiasıyla birlikte kanun bilincinin güçlendiği, Osmanlı bürokrasisinde uzmanlaşmanın gerçekleştiği, kalemiyenin başlı başına bir meslek yolu haline gelmeye başladığı ve padişah hükümleri ile şeriatın uzlaştırıldığı bir kanunlaşma devri olarak kabul edilmektedir.⁶⁴ Ebüsuûd Efendi sultanın kanunla ilişkisini Süleymaniye Camii'nin kitabesine yazdığı metinde açıkça belirtmiştir. O sultanı, Allah'ın kendisine kuvvet verdiği halifesi, yeryüzünün dört tarafındaki insanların üzerinde Kitab'ın hükümlerini uygulayan ve kanunları yayan bir kulu olarak tanımlar. Kanun üreten ve yayan sultanın şüphesiz en önemli bürokratları birbirleriyle uyumlu çalışan Nişancı Celâlzâde Mustafa (1534-1556) ile kadıaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerini ifa eden Ebüsuûd Efendi'dir (1538-1574).

Celâlzâde ile Ebüsuûd Efendi'nin devlete hizmetleri birbiriyle paralellik arz eder. Celâlzâde, Divân-ı Hümayun bürokrasisinde kullanılan belge biçimlerini düzenleyen, diplomatik kaideleri sistemleştiren ve kanunlaştırma faaliyetine önemli katkılar getiren bir bürokrattır. Celâlzâde'nin faaliyetleri, nişancılık makamını örfî hukuk noktasında en üst yetkili mercii haline getirmiştir.⁶⁵ Onun belgelerde kullandığı hitap ve ifadeler, on yedinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı bürokrasisinde örneklik teşkil etmiştir.⁶⁶ Yazmış olduğu *Tabakât*'ta en genel anlamda liyakate, hukuka ve Sünnî İslam'a dayalı bir imparatorluk düşüncesini savunmuştur.⁶⁷

⁶⁴ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 32-33; Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 226; Imber, *Şeriattan Kanuna*, s. 61 ve 115-118.

⁶⁵ M. Şakir Yılmaz, "Koca Nişancı of Kanûni: Celâlzâde Mustafa Çelebi Bureaucracy and Kanun in the Reign of Suleyman the Magnificent (1520-1566)" (doktora tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 115, 137 ve 204-205.

⁶⁶ Celia J. Kerslake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi," *DİA* 7 (1993), s. 261.

⁶⁷ Kaya Şahin, "İmparatorluk, Bürokrasi Bilinci ve Tarihçinin Zanaatı," *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, ed. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), s. 52.

İlmîye bürokrasisine yaklaşık kırk yıl hizmeti olan Ebüssuûd Efendi ise hem âlim hem müçtehit hem de bürokrat kimliği ile dönemine damgasını vurmuş bir şahsiyettir. Osmanlı kanunlarını şer-i şerifle bütünleştirmesinin yanı sıra ilmîye bürokrasisine de önemli katkılar yapmıştır. Döneminde eğitim-öğretimle ilgili bir kanunnâmenin çıkarılması, mülâzemet kayıt sisteminin düzenlenmesi, mülâzemet sistemine ulemânın pâyesine göre kadro belirlenmesi, ecnebilere tanıdığı esneklik, Macaristan'ın fethi ile Rumeli kadınlıklarının yeniden tertibi, hem fetva kâtiplerine hem de kadınlara yönelik belgelerin nasıl hazırlanacağına ve dilin nasıl kullanılacağına dair risaleler kaleme alması Ebüssuûd Efendi'nin nizam koyucu bürokrat bir âlim özelliği gösterdiğinin önemli işaretleridir. İmparatorlukta gerçekleşmekte olan bürokratik uzmanlaşmanın bir ayağının ilmîye bürokrasisinde Ebüssuûd Efendi marifetiyle yürütüldüğü söylenebilir.

Ebüssuûd Efendi'nin hem kadıaskerlik hem de şeyhülislamlık dönemi ilmîye bürokrasisinde olduğu kadar ilmîye hiyerarşisi ve mesleği açısından da değişimlerin yaşandığı bir devirdir. Devletin üç kıtaya yayılan bir dünya devleti haline dönüşmesi, kutsal toprakların ve Müslüman memleketlerin idaresinin gerekmesi, Safevî propagandasına karşın Sünnî İslâmın desteklenmesi ve güçlendirilmesi gibi sebepler şeyhülislamlık makamını ilmîye mesleğinin tepe noktasına taşımıştır. Şeyhülislamlık maaşının yükselmesi, mevleviyet kadınların tayin yetkisinin şeyhülislama verilmesi, Rumeli kadıaskerliğinin şeyhülislamlığa yükselmek için bir basamak haline gelmesi bu değişimin önemli göstergelerindedir.⁶⁸ Şeyhülislamlığın ilmîye bürokrasisindeki yükselişi izleyen yüzyıllarda da sürecek ve Ebüssuûd Efendi bu süreci başlatan önemli bir aktör olarak karşımıza çıkacaktır.⁶⁹

⁶⁸ Akgündüz, "Ebüssuud Efendi," s. 366; Uzunçarşılı, *İlmîye Teşkilatı*, s. 177-179; Repp, *The Müfti of Istanbul*, s. 293-297.

⁶⁹ Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlmîye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI. ve XVIII. Yüzyıllar)," *Belleten* 267 (2009), s. 423-441.

Kaynakça

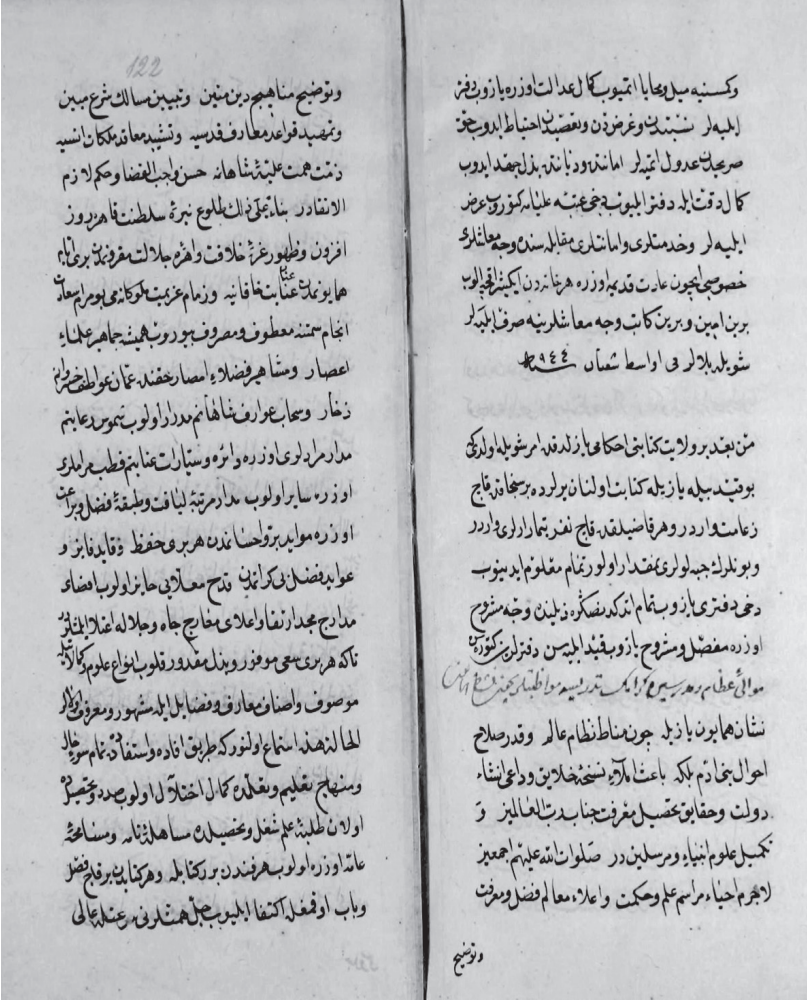
Birincil Kaynaklar

- Bayezid Kütüphanesi, Velîyüddin Efendi, no. 1970.
Meşihat Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçesi, no. 178/1.
Nuruosmaniye Kütüphanesi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçesi, no. 5193/3.
Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, no. 6613.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, İlmiye Defteri, D. 5605.

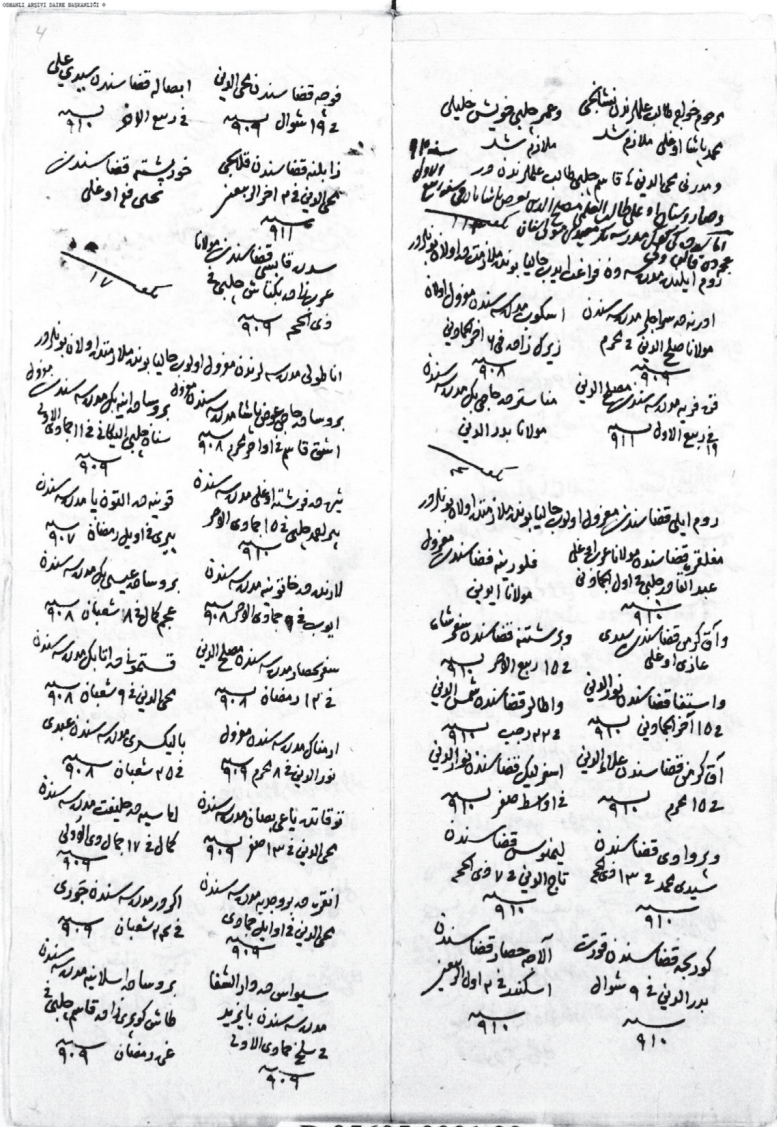
Araştırma ve Yayınlar

- Akgündüz, Murat. *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Akgündüz, Ahmet. "Ebüssuud Efendi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 10 (1994), s. 365-371.
- Alan, Ercan. "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları ve Kadılar," *ASOS Journal* 33 (2016), s. 337-377.
- Alan, Ercan – Atçıl, Abdurrahman. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, Ankara: TÜBA Yayınları, 2018.
- Atçıl, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, çev. Gürzat Kamı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- _____. "Ebüssuud Efendi," *The Oxford Encyclopedia of Islam and Law*, Oxford Islamic Studies Online, <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t349/e0005> (Erişim 6 Aralık 2019).
- Aydın, Bilgin. "Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, haz. Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul-İsmail Kurt, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- Baysun, Cavid. "Ebüssuud Efendi," *MEB İslam Ansiklopedisi* 4 (1945), s. 92-99.
- Beyazıt, Yasemin. "Efforts to Reform Entry into the Ottoman İlmiyye Career towards the End of the 16th Century: The 1598 Ottoman İlmiyye Kanunnâmesi," *Turcica* 44 (2012-213), s. 201-218.
- _____. "Osmanlı İlmiyye Kanunnâmeleri ve Medrese Eğitimi," *Belleten* 283 (2014), s. 955-981.
- _____. "Osmanlı İlmiyye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI. ve XVIII. Yüzyıllar)," *Belleten* 267 (2009), s. 423-441.
- _____. *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- _____. "Esaretten Mülâzemetle Üsküplü Alaeddin," *İmparatorluğun Öteki Yüzleri*, der. Fırat Yaşa, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 185-202.
- Dağlar, Abdülkadir. "Ebüssuud Efendi'nin Telaffuz-İmla Üzerine Dikkatleri ve İki Risalesi," *Turkish Studies* 3 (2008), s. 186-214.
- Dalsar, Fahri. "Medreseler Kanunnâmesi," *Nilüfer Dergisi* 5 (1945), s. 15-16.
- Demir, Abdullah. *Şeyhülislam Ebüssuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2006.
- Fatih Sultan Mehmet Kanunnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Fleischer, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

- Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, nşr. M. Hüdai Şentürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- . *Mevaidü'n-Nefâis fi Kavâidü'l-Mecâlis*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Imber, Colin, *Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, çev. Murteza Bedir. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İnalçık, Halil. "Kanunnâme," *DİA* 24 (2001), s. 333-337.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik," *Belleten* 232 (1997), s. 597-699.
- . "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi," *DİA* 8 (1993), s. 348-349.
- Kaya, Süleyman. "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 3/5 (2005), s. 379-416.
- Kerslake Celia J. "Celalzâde Mustafa Çelebi," *DİA* 7 (1993), s. 260-262.
- Koca, Ferhat. "Fetvahane," *DİA* 12 (1995), s. 496-500.
- Kunt, Metin. "Süleyman Dönemine Kadar Devlet ve Sultan: Uç Beyliğinden Dünya İmparatorluğuna," *Kanûni ve Çağı*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 3-29.
- Kuru, Levent. "Kanûni Sultan Süleyman Döneminde Rumeli Kadıkları (XVI. Yüzyılın İlk Yarısı)," *Tarihin Peşinde* 21 (2019), s. 247-272.
- Necipoğlu, Gülrü. *Siman Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Nevizâde Atâi. *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmiletü's-Şakaik*, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Okur, Kâşif Hamdi. "Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsi: Kefevî'nin Ketaib'i Üzerine Bir Değerlendirme," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 12/23 (2014), s. 361-377.
- Özergin, Kemal. "Rumeli Kadıklarında 1078 Düzenlemesi," *Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 251-309.
- Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Repp, Richard C. *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London: Ithaca Press, 1986.
- Sertoğlu, Mithad. *Osmanlı Tarih Lugati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- Şahin, Kaya. "İmparatorluk, Bürokrasi Bilinci ve Tarihçinin Zanaatı," *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, ed. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2014, s. 46-68.
- Telhisü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul: IRCICA, 2002.
- Turan, Fikret. "Şeyhülislam Ebussuud'un İmla Kuralları: On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İmlasında Yerleşme Eğilimleri ve Bir Tepki," *İlmi Araştırmalar* 9 (2000), s. 221-238.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yılmaz, M. Şakir. "Koca Nişancı of Kanûni: Celalzade Mustafa Çelebi Bureaucracy and Kanun in the Reign of Suleyman The Magnificent (1520-1566)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Belge 1: “Mevâlî-i İzâm ve Müderrisin-i Kirâmın Tedrise Muvazebetleri İçün Nişân-ı Hümayûn,” Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, no. 1970, vr. 121b-122a.

D.05605.0001.00

Belge 2: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, İlmiye Defteri, D. 5605. I, vr.

3b-4a.

سابقه معنی اولوب حالیا متقاعد اولان قزاقان و العظام
العظام مولانا صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین
مکتوب کونور و اولی الامر اولاد کلام روم ایلی حکم کتبی
علی کانی حضرت کلام مولانا صاحب الدین اولان مولانا صاحب الدین
حوام سی اولوب ملازم اولدانی توجیه اولدو کلام یا شایسته
دخ یا و شایسته عالم برینا مدعی عرض اولدو ملازمته قبول
بهور لوب ملازم رفیقیه قید اولدو ایچین حکم سرتین
وار مراد کونور قید اولدو کلام اولو حط صحر ۶۵۳

سابقه معنی اولوب حالیا متقاعد اولان قزاقان و العظام
مولانا صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر
ایچین کونور و لکری عرض یا به سر سرب سلطنته عرض
اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
تتوه ۶

سابقه روم ایلی قاضی عسکری اولوب حالیا معنی اولان
صدر العلماء العظام مولانا ابوالسعید اندری خرد شازان
طلبه سنون مولانا صاحب الدین لکری خرد شازان اولوب
ایچین کونور و لکری عرض یا به سر سرب سلطنته عرض
اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

حالیا روم ایلی قاضی عسکری اولان صدر العلماء مولانا
صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر
حوام سی اولوب ملازم اولدو کلام روم ایلی حکم کتبی
سلطنته عرض اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

سابقه استیعول قاضی اولوب حالیا مانیه مدرس کونور
برین مدرس مولانا قزاقان مولانا صاحب الدین لکری خرد شازان
مولانا علاء الدین سابقا شاه زلم حوام سی روم مولانا صاحب الدین
اندوکتی اولدو کلام حوام سی اولوب تعلیم اولدو کلام
ملازم اولوب یا به سر سرب سلطنته عرض اولدو ملازمته
فرمان بهور لوب قی ۶۵۳
۶

حالیا روم ایلی قاضی عسکری اولان صدر العلماء مولانا
مولانا صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر
باشا حضرت قی باشا عالم مانیه مدرس عرض اولدو ملازمته فرمان
بهور لوب قی ۶۵۳
۶

حالیا استیعول قاضی اولان قزاقان و العظام مولانا
قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر ایچین کونور
دکری عرض یا به سر سرب سلطنته عرض اولدو کلام
ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

سابقه معنی اولوب حالیا متقاعد اولان قزاقان و العظام
مولانا صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر
ایچین کونور و لکری عرض یا به سر سرب سلطنته عرض
اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

حالیا اناطولی قاضی عسکری اولان صدر العلماء مولانا صاحب
اندی طلبه سنون مولانا اکبر باشا حضرت لکری کلام
اخورن مدرس علم اولمین ملازم اولوب یا به سر سرب سلطنته
عرض اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

سابقه معنی اولوب حالیا متقاعد اولان قزاقان و العظام
مولانا صاحب الدین اندی طلبه سنون مولانا صاحب الدین اولی الامر
اولی الامر کونور و لکری عرض یا به سر سرب سلطنته عرض
اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

سابقه روم ایلی قاضی عسکری اولوب حالیا معنی اولان
العلماء العظام مولانا ابوالسعید اندی طلبه سنون مولانا
علاء الدین کلام اولی الامر اولدو کلام روم ایلی حکم کتبی
عرض اولدو کلام ایچین کونور و لکری عرض یا به سر سرب سلطنته
عرض اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

حالیا مانیه مدرس کونور برین مدرس اولان مولانا
صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر
اولان مولانا عرض کلام اولی الامر باشا حضرت لکری
امولیه یا به سر سرب سلطنته عرض اولدو ملازمته قبول بهور لوب
قی ۶۵۳
۶

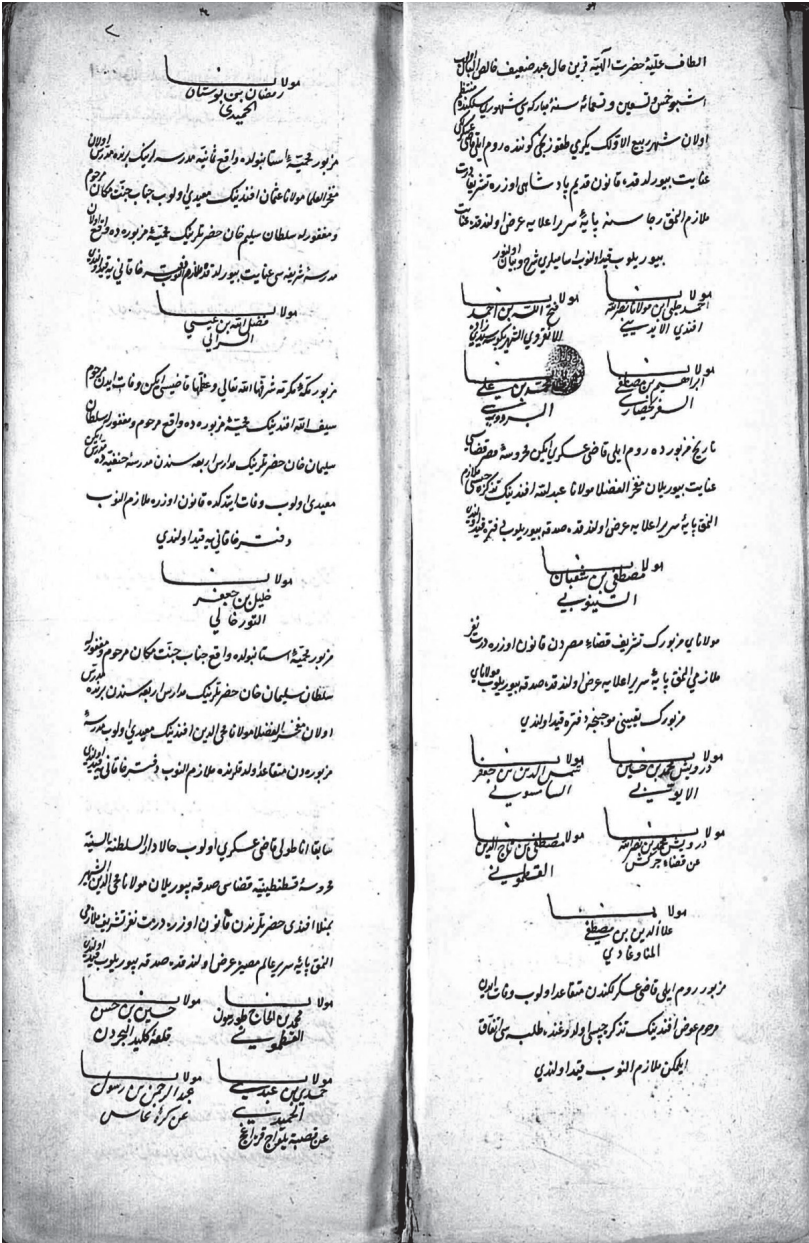
سابقه مانیه مدرس کونور برین مدرس اولان مولانا
صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر
والعظمان مدرس سی صدقه بهور لوب قی ۶۵۳
۶

حالیا روم ایلی قاضی عسکری اولان صدر العلماء العظام مولانا
شیخ خرد اندی حضرت لکری کلام ایچین کونور و لکری عرض
ملازم اولوب یا به سر سرب سلطنته عرض اولدو ملازمته قبول
بهور لوب قی ۶۵۳
۶

حالیا اناطولی قاضی عسکری اولان صدر العلماء مولانا
صاحب الدین اندی حضرت لکری کلام ایچین کونور و لکری
عرض اولدو کلام ایچین کونور و لکری عرض یا به سر سرب سلطنته
عرض اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

سابقه معنی اولوب حالیا متقاعد اولان قزاقان و العظام
مولانا صاحب الدین قاضی عسکری مولانا صاحب الدین اولی الامر
ایچین کونور و لکری عرض یا به سر سرب سلطنته عرض
اولدو ملازمته قبول بهور لوب قی ۶۵۳
۶

Belge 3: Bâb-ı Meşihat Arşivi, Mülâzım Rûznâmçesi, no.178/1, s. 6-7.

Belge 4: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Mülâzım Rûznâmçesi, no. 5193/3, vr. 1b-2a.

KANÛNÎ DEVRİNDE KUDÛS SANCAĞI: İNŞA VE İHYA

Mustafa ÖKSÜZ*

Giriş

Kudüs şehrini de ihtiva eden günümüzde Filistin adı verilen bölge, 1516 yılında vuku bulan Mercidâbık Savaşı ile Osmanlı topraklarına dâhil olmakla beraber devlet otoritesinin tesisi hemen mümkün olmamıştır. Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) zaferden dört yıl sonra hayatını kaybetmesiyle taht değişikliğini istikbali için büyük bir fırsat olarak gören Memlûk emiri Canbirdi Gazâlî'nin isyanı, kaotik ortamın devamına sebep olsa da Ferhad Paşa idaresinde gönderilen ordu durumu kontrol altına almıştır.¹

Savaş ve isyanların sebep olduğu anarşiden dolayı hedeflenen istikrarın bir türlü sağlanamaması, kitleler üzerinde olumsuz bir tesire yol açmıştı. Tahrir defterlerindeki verilerin yanı sıra Kudüs mahkeme sicillerine yansıyan kayıtlar, yaşananlara ilişkin canlı bir tasviri mümkün kılmaktadır. Kudüs, Mekke ve Medine'nin hizmetkârları olma iddiasında bulunan yeni idarecilerin önlerinde ivedilikle çözmeleri gereken bir düzen problemi var idi. Bölgede sağlanacak başarının Osmanlı idarecilerinin meşruiyetlerine ciddi bir katkı sağlayacağı da aşîkârdı.

Babasının vefatıyla tahta geçen I. Süleyman (1520-1566), kutsal yerlerin idaresinde görülecek herhangi bir başarısızlığın hem Müslümanların nezdinde hem de batıdaki rakiplerine karşı yürüttüğü âlemşümul egemenlik iddiasında son derece olumsuz bir imaj yaratacağının farkında idi ve bu yüzden meseleyi ciddiyetle ele aldı. Genç sultan eski Memlûk valisinin

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü. E-posta: mustafaoksuz28@gmail.com Bu çalışmaya yaptığı katkılardan dolayı M. Fatih Çalısır'a teşekkürü bir borç bilirim.

¹ Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî," *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 7 (1993), s. 141-143.

isyanını bastırdıktan sonra, belirli bir siyaset çerçevesinde sancağın inşa ve ihyası için gereken eylemleri süratle yerine getirdi. Bölgede güvenliğin tesisi, imar faaliyetleri, yeni elitlerin ortaya çıkması, ahalinin refahının sağlanması ve gayrimüslimlerin elinde kutsal kabul edilen bazı yerlere el konulması gibi adımlar, izlenen politikanın köşe taşlarını oluşturmaktadır. Üç kutsal yerin tek bir idarecinin egemenliği altında toplanmasının manevi mesuliyeti, söz konusu süreçlerin hayata geçirilmesinde esas etken olmuştur. Çalışmamızda Kudüs Sancağı'nın yeniden toparlanma sürecine yönelik uygulanan tedbir ve politikalar birincil kaynaklar üzerinden ele alınacaktır.

Güvenliğin Tesisi

Dulkadiroğulları meselesi yüzünden II. Bayezid döneminde Osmanlılar ile patlak veren çatışma ortamı, Memlükler için yıpratıcı olmuştu. Maddi imkânsızlıklardan dolayı Kudüs gibi kutsal bir kentin surlarının tamir edilememesi dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı burayı savunmasız bir konuma düşürdü. Bedevi Arap kabilelerinin kontrol altında tutulamaması köylerin tahribine ve şehirlerin terkine neden oldu. Güvenlik zafiyetinin yol açtığı vasattan dolayı insanların yaşamlarını rahat bir şekilde sürdürememeleri ve buna paralel olarak bütün veçheleriyle toplumsal hayatın idamesinin imkânsızlığı bölgedeki refahı ve gelişmeyi engellemişti. Nitekim Osmanlı idaresinin gerçekleştirdiği ilk tahrir sonuçları bu vakıayı tasdik edici mahiyettedir. Kaosun neden olduğu korkunun izalesi, zamana yayılmış; kabilelere iltica eden ahali tedrici bir şekilde yurtlarına avdet etmeyi tercih etmiştir. Kademeli bir şekilde dönüş, insanların buldukları yerlerden yeni idarecilerin yönetim tarz ve usullerini yakından takip ettiklerini göstermektedir. Kabile asabiyesi, zor zamanlarda akrabalara kol kanat gererek dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı mütteliklerini müdafaa etmeyi gerektiriyordu.

Yavuz Sultan Selim, Mercidâbık'ta Kansu Gavri'yi mağlup ettikten sonra başta Kudüs olmak üzere Trablus, Safed, Gazze ve Nablus şehirleriyle civarlarındaki yerleri savaşmadan ele geçirdi.² Ne var ki bölgede cereyan eden hızlı değişimlerle buna eşlik eden taht değişikliği kısa süreli bir asayiş zaafının yaşanmasına yol açmıştı. Durumun farkında olan

² İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi (Bedâ'iyü'z-zühûr fî vekayî'î'd-duhûr)*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), s. 143.

Osmanlılar, bu hale son vermek için *çatışma*,³ *affetme*⁴ ve sisteme çekme⁵ seçeneklerini uygulama sahasına koydular. Bu tedbirlerle kabilelerin/aşiretlerin hareketleri tamamen kontrol altına alınması mümkün olmasa da zararları asgari düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. Aslında takip edilen bu siyaset, yeni fethedilen bölgelerdeki mutat uygulamanın sancağa yansımından başka bir şey değildi.

Bunlara ilaveten askeri tahkimatın güçlendirilmesi,⁶ kalelere düzenli lojistik destek sağlanması,⁷ yollardaki devriyelerin artırılması⁸ ve Kudüs'e

3 "... Fâyik A'râb Muhârebesi'nde yoldaşlık ittüğün..." 13 Receb 962/3 Haziran 1555 tarihli hüküm, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci Defteri (KK.d.), no. 213, s. 164; "... Çavuşbaşı Murad zikr olunan eşkyânın muhârebesinde yoldaşlık ittüğün..." 19 Cemâziyelevvel 960/3 Mayıs 1553 tarihli hüküm, BOA, KK.d., no. 210, s. 165; "... Mehmed için Kudüs-i Şerif ve Nablus sancaklarında 'urbân muhârebesinde yoldaşlık itmişdir..." 16 Rebiulevvel 973/11 Ekim 1565 tarihli hüküm, BOA, KK.d., no. 75, 68a; "... ve bundan akdem 'âsi A'râb muhârebesinde yoldaşlıkta bulunmağın..." 13 Receb 976/1 Ocak 1569 tarihli hüküm, BOA, KK.d., no. 77, 13a; "... Abdülkerim için... 'âsi A'râb Muhârebesi'nde bir şâkinin başın kesüp..." 5 Şevvâl 976/23 Mart 1569 tarihli hüküm, BOA, KK.d., 76, 227a.

4 Meşâyih-i urbândan gelip itaat eden kişilerin isyanları esnasında işledikleri suçlardan dolayı mahkemede hesaba çekilmemeleri ve bu hususta yapılacak teşebbüslerin engellenmesi hususunda Kudüs kadısına gönderilen Evâsıt-ı Safer 935/Ekim-Kasım 1528 tarihli hüküm için bkz. İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (İSAM), Kudüs Şer'iyye Sicilleri (KDSŞC), no. 9, s. 46.

5 "Şâm Beylerbeyisine hüküm ki: Mektûb gönderüp Gazze beyi ve Gazze ve Remle kâdîları sana mektûb gönderüp Kudüs-i şerif yolunda Vâdi-i Ali nâm mevki'de âyende vü revendeyi rencide idüp 'isyân üzere olan 'urbândan Emir Ali sâbıkâ ittüğü şenâ'ate nâdim olup gelüp itâ'at eyleyüp tevbe ve istiğfâr eyleyüp mahall-i merhametdir deyü i'lâm idüp ve mezbûr dahi gelüp dirlik ricâ eyleyüp..." 10 Cemâziyelahir 973/2 Ocak 1566 tarihli hüküm, BOA, KK.d., no. 75, 156b.

6 Şâm Beylerbeyisi mektûb gönderüp Safed'e karib Mısır ve Kudüs-i Şerif yolu üzerinde Kunaytra dimekle ma'rûf menzil ormanlık ve derbend olup 'isyân üzere olan Heytem ve Benî Sa'id A'râbından gelüp Müslümânlara zarar irişdirirler. Mahall-i mezkûrda olan kârbânsaray harâb olup ammâ kârbânsarayın üzerine birkaç otalar binâ olunup sipâhiden ve yeniçeriden yirmi nefer kimesne nevbetçi tarikıyla konulursa yazda ve kışda gereği gibi hıfz olunup ve mevki-i mezkûrda bir karye vardır. Sipâhi timarıdır. Ormanlık ve derbend olmağla fellâhları perakende olmuştur. Bi'l-fi'il âhar karyelerdedir. Karye-i mezkûre mu'âf olmak üzere buyurulursa mahall-i mezkûr şenlenüp ma'mûr olur deyü 'arz itmeğın 'arz ittüğün yerlere kifâyet mikdârı âdem ta'yin idüp ve karyenin perakende olan ahâlisini? Bulup? temkin ittirüp dirligi hıfz hirâset üzere tekâlif-i örfiye ve 'avâz-ı divâniyyeden mu'âf tutulmasın? buyuruldu. 4 Rebiulevvel sene 966/15 Aralık 1558 tarihli kayıt, BOA, KK.d., no. 216, s. 41.

7 XVI. Yüzyılın sonlarında Kudüs'ü ziyaret eden Rus Seyyah Trifon Karabeynikov, buranın korunması amacıyla şehrin içinde istihkâm inşa edilerek savaş aletleriyle doldurulduğunu belirtir. Bu konuda bkz. Altay Tayfun Özcan, "Trifon Karabeynikov'un Seyahat Raporuna Göre XVI. Yüzyılın Sonlarında Kudüs," *Belleten* 74/270, (2010), s. 384.

8 "Mefharu'l-müstehfizın Halilurrahman 'aleyhissalâtü ve's-selâm hazretleri kal'asının dizdârı -zide kadruhu- tezkire varıcaq ma'lûm ola ki: Hâliyâ bir kâfile Halilurrahman ziyâretten Kudüs-i Şerife gelürken üzerlerine hıyâl-ı 'Arab çıkup nice âdemlerin mecrûth

yenîçerilerin gönderilmesi⁹ üç aşamalı mücadele planını tamamlayan diğerk unsurlardır. Ayrıca taşradaki timar ve zeamet sahiplerinin eylemlerinin merkez tarafından takip edilmesi ve lakaytlığa müsaade edilmemesi de asayişin daha düzenli bir şekilde işlemlerini mümkün kılmıştır. Nitekim tatbikat sahasına konan bu uygulamaların olumlu yansımalarını tahrir defterlerinde bulmak mümkündür. Sancak nüfusu Kanûnî Sultan Süleyman döneminde istikrarlı bir şekilde artış kaydetmiştir. Söz konusu siyaset tarzı, veriler ışığında bu haliyle başarılı olmuş gözükmektedir.¹⁰

Asayişin sağlanması için faal bir siyaset tarzı benimsenmesine rağmen bazen taşradaki görevlilerin bedevileri taciz ederek at ve develerine el koydukları görülmektedir. Bedevilerin ehl-i örf tarafından el konulan hayvan ve mallarını tahsil için ahaliye saldırma yoluna gitmeleri de genel bir rahatsızlığa neden olmuştur. Nitekim Şam Valisi İsa Bey'e gönderilen 17 Mayıs 1542 tarihli emirde (1 Safer 949) buna dikkat çekilerek idaresi altındaki sancaklarda bulunan zeamet ve timar sahiplerine mukayyet olması istenmiş ve esas görevlerinin kendilerine tevdi edilen yerleri korumak olduğu hatırlatılarak aşiretlerin askeri sınıf tarafından taciz ve tahrik edilmemesi vurgulanmıştır.¹¹ Aslında bu hüküm güvenlik zaviyesinden ele alındığında yeni yöneticilerin sahada güçlü bir askeri hâkimiyet tesis ettiğini, psikolojik üstünlüğü ele geçirdiğini ve taciz edenle edilenin yer değiştirdiğini göstermektedir. Böylece kitlelere taşradaki güç dengesinin değiştiği ve bir zamanlar bölgedeki yöneticileri

---

edüp külli hasâret ettükleri i'lâm olundu. İmdi sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin eyyâm-ı 'adâletlerinin bu vech ile fesâd ve şenâ'at olmak câiz değildir. Gerekdir ki Kudüs-i Şerif sancağı beyinin ol cânibde olan subaşalarına kifâyet mikdârı yarar hisâr erleri koşup ol cânibleri onat vech ile gözleyesiz ki âyende vü revende emn üzere kimesneye zarar..." 2 Şevvâl 953/26 Kasım 1546 tarihli 2521 numaralı hüküm, İSAM, KDSŞC, XVII, s. 592.

⁹ Karaim Mezhebi'ne mensup bir Yahudi'nin bir yeniçeriye ait olan değirmen ekipmanını yarısını satın almasına ilişkin 23 Zilhicce 937/7 Ağustos 1531 tarihli mahkeme kaydı, şehre muhafaza için gönderilen askeri sınıfın fırsat buldukça Kudüs'teki ticari faaliyetlere iştirak ettiğini de göstermektedir. Bu konuda bkz. Amnon Cohen, *A World Within Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIIth Century) Part One (Texts)*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Center for Judaic Studies, 1994) s. 25.

¹⁰ Mustafa Öksüz, "XVI. Yüzyıl Filistin Nüfusuna Bir Bakış," *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*, ed. Mefail Hızlı v. dğr. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019), s. 220-222.

¹¹ "... Hâliya beylerbeyliğe müte'allik olan sancakbeyleri sancakların onat vech ile hıfz u hirâset itmeyüp 'âsi A'râb tâifesinin atlarına ve develerine tama' edüp alup anlar dahi re'âyâ tâifesini rencide idüp...", Evâhir-i Safer 949/Haziran 1542 tarihli Şam Beylerbeyine hüküm, İSAM, KDSŞC, IX, s. 69.

sıkıntıya sokan ve hayatı felç etme noktasına getiren kabilelerin yeni idareci-ler karşısında mağlup duruma düştüğü mesajı iletilmekteydi. Şüphesiz bu gelişme tebaa nezdinde kendine bir makes bulmuştur.

İmar Faaliyetleri

a) Sur İnşası

Güvenlik meselenin bölgedeki refahın tesisi için önemli bir şart olduğunun fakat tek başına yeterli olmadığına farkında olan Osmanlı merkezi idaresi, alt yapı faaliyetleri ve büyük yatırımlarla Kudüs şehrinin çehresinin değiştirilmesi gerektiğinin de bilincindeydiler. Kanûnî Sultan Süleyman'ın kentin surlarının inşa ve tamir işiyle yakından ilgilenmesi güvenlik meselesini ilgilendiren bir konu olduğu gibi aynı zamanda halk nezdinde psikolojik/manevi yönü ağır basan ve maddi külfeti ancak merkezin yönlendirmesiyle karşılanabilen büyük bir projeydi. Mimar Nakkaş Mehmed Çelebi'nin idaresinde başlayan bu iş, 947/1541 yılına kadar sürmüş,¹² inşaat masrafları için 707.064 meblağ tutarında gümüş Nablus, Remle, Gazze, Kudüs ve Şam'dan toplanmıştır. Uzunluğu 4325 metreye ulaşan surda 34 burç bulunuyordu.¹³

Memlük Devleti'nin sonlarına doğru harap bir halde olan kale duvarları, kenti dışarıdan gelebilecek saldırılara açık hale getiriyor ve ciddi tehlikelere maruz bırakıyordu. Bu zafiyetten istifade eden kabileler, şehre giden yolları devamlı bir şekilde taciz ediyor ve fırsat buldukça da Kudüs'e saldırıyorlardı. Bundan dolayı ahali şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Kabilelerle mücadeleye paralel olarak surun yeniden inşası, olumlu bir havanın yaratılmasına katkı sağlayarak halkın korkularının izalesinde ve özgüvenin yeniden inşasında önemli bir amil olmuştur. Dıştan gelebilecek tehditlere karşı kendini emniyette hisseden ve çevresiyle irtibatının kesilmesi endişesinden kurtulan ahali, müstahkem bir kalenin içinde hayatlarını sürdürmeye başlamışlardır. Bu gelişme sadece kentte yaşayanları değil aynı zamanda etraftaki yerleşim yerlerini de olumlu yönde etkilemiştir.

¹² "... mezkûr sûrun itmâmı pâdişâh-ı 'âlem-penâh halledet hilâfetuhû ve eyyedet saltanatuhû hazretlerinin be-gâyet murâd-ı şerifleri olup ve bu yıl itmâmı dahi emr olunmağın..." 5 Şevvâl 947/2 Şubat 1541 tarihli hüküm, İSAM, KDSSÇ, IX, s. 38.

¹³ Yusuf Said en-Netşe, "Sûru'l-Kudüs: Ehemmiyetuhu ve Hasâisuhu ve'l-Esâtiru'l-Mürtebita Bihi," *Proceedings of the International Congress on al-Quds during the Ottoman Era*, ed. Halit Eren (İstanbul: IRCICA, 2012), s. 188.

İkinci Halife Ömer'in Harem-i Şerif'in hududunu tayin etmesiyle İslamlaşma sürecinin temelini atıldığı şehirde onu takip eden diğer Müslüman idareciler, tarihî süreç içinde buranın çehresini değiştirmeyi başarmışlardır. Osmanlı idaresine dâhil olduktan sonra günümüze kadar gelecek olan tabii sınırlar, Kanûni Sultan Süleyman'ın surları yeniden inşasıyla son şeklini almıştır. Dolayısıyla Kudüs'ün kadîm kimliğinin bu dönemde nihai şeklini aldığı söylenebilir.

b) Suyollarının Tamiri

Yağış azlığı nedeniyle öz kaynaklarıyla su ihtiyacını karşılayamayan kent, tarih boyunca devamlı surette dışarıya bağımlı kalmıştır. Zaman zaman yaşanan kuraklıklar suya olan talebin artmasına yol açıyordu. İşte bu şartlar daha ilk zamanlardan itibaren şehirde bu işin masrafını karşılayacak çeşitli tedbirlerin alınmasını zorunlu hale gelmiş, meselenin halli için “su-yolu vakfı” kurulmuştur. Bu durum seyyahların da dikkatini çekmiştir. Hac vazifesi için şehri ziyarete gelen Polonyalı Simeon, Kudüs'ü “taşlık ve kurak olduğu halde her açıdan bereketli bir yer” olarak nitelemiştir.¹⁴

Osmanlılara intikal eden söz konusu vakfa ait Kudüs Sancağı'ndaki Biryekût (بريكوت)¹⁵, Muğallis (مغلس)¹⁶ adlı köyler ile Kefr Yâbâ (كفر يابا)¹⁷ mezrası ilk tahririn icra edildiği dönemde il kâtibi tarafından sehven timar olarak kaydedilmiş, bu hata fark edilince 29 Mart 1528'de (8 Receb 934) tekrar vakfa iade edilmiştir. Yerel bir sorun olarak görünen suyollarına ilişkin meseleleri devlet merkezi yakından takip etmiştir.

İki yıl boyunca kış aylarında yeteri miktarda yağmur yağmaması, depoların harap durumda olmasından dolayı yeterince dolmaması, vakıf mahsulünün tamir masrafını karşılayamaması ve tahsis yapılan köylerin kendilerine verilenle yetinmeyip fazla miktarda suyu kanaldan çekmelerinden bahsedilen 16 Mart 1554 (11 Rebîulâhîr 961) tarihli hükümde, Kudüs'ten İstanbul'a gelen arz telhis edilerek harcamalara ilişkin bir rapor hazırlanması istenmiştir. Bu kayda da işaret ettiği üzere gelirlerin giderleri karşılamadığı ve taşradaki görevlilerin köylüleri kontrol altında tutamadığı durumlarla başkent probleminin halli için devreye girmiştir.¹⁸

¹⁴ *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, ed. Hrand Der Andreasyan (İstanbul: Everest Yayınları, 2013), s. 152.

¹⁵ BOA, TT.d., no. 427, s. 285.

¹⁶ BOA, TT.d., no. 427, s. 308.

¹⁷ BOA, TT.d., no. 427, s. 301.

¹⁸ İSAM, KDSŞÇ, XXIX, s. 15.

Suyun az oluşu aynı zamanda su taksiminin nasıl yapılacağı konusunu gündeme getirmiştir. Burada da umumi maslahata aykırı olmamak kaydıyla herkesin ulaşabileceği çeşmeler yapılarak dağıtım işi halledilmeye çalışılmıştır.¹⁹ Bazen bazı şahısların ya da tüzel kişiliklerin kendilerine genel şebeke açısından müstakil su tahsis talepleri olmuş ve bu konuda son karar devlet merkezine bırakılmıştır. Böyle davranılarak olası sıkıntıların önüne geçmek ve kamu menfaatine aykırı bir durumun oluşmasına engel olunmak istenmiştir. Karar verme sürecinde kentin ihtiyacı ve muhtemel tahsisin rezerve etkisinin ne yönde olacağı dikkate alınarak bir neticeye ulaşılmıştır.

Nitekim Kudüs kadısı ve sancak beyine gönderilen 6 Mayıs 1560 tarihli (10 Şaban 967) hüküm, sürecin nasıl işlediğine ilişkin bilgi vermektedir. Bu kayıta Şeyh Ahmed ed-Decânî'nin zaviyesi hamamına şehre gelen sudan bir miktar verilmesi ricasında bulunulduğundan bahisle durumun tahkik edilmesi ve bir rapor hazırlanması emredilmiştir. Uzun tetkikatların sonucunda aradan dört yıl geçtikten sonra 6 Eylül 1564 tarihli (29 Muharrem 972) bir diğer emirde tahsisin sıkıntı yaratmayacağına dair Kudüs'ten gelen takrir hulasa edilerek izin verildiği ifade edilmiştir. Talepte bulunan şahıs Kanûnî Sultan Süleyman'ın desteklediği ve himaye ettiği meşhur bir sûfi olmasına rağmen su dağıtımının hassas bir mesele olması hasebiyle karar verilirken şehir içi dengeler gözetilmiş ve nihayetinde tahsis herkesin rızasıyla yapılmıştır.²⁰ Ancak ed-Decânî'nin olumlu cevabı almaya ömrü yetmemiştir.

c) Haseki Sultan İmaretı

Haseki Sultan'ın Kudüs'te girişmiş olduğu büyük imaret projesi, şehrin çehresini değiştirmesi sebebiyle sancak içinde ve dışında kendisiyle bağlantılı bir çevrenin oluşumuna yol açmıştır. Doğrudan başkentin himayesine mazhar olan bu vakfa bağlı köyler, tabii bir koruma şemsiyesi

¹⁹ Kanûnî Sultan Süleyman'ın şehre su getirmesi "Belki de vâcib oldu bi-taksir/Eyleyim Beyt-i Makdis'i ta'mir/Evvelâ âña su götürsünler/Ol binâya hemân el ursunlar/Dimesünler ki çok hazine gider/Bir içim suyu biñ hazine deger" mısralarıyla Na'imî'nin eserinde kendine yer bulmuştur. Bu konuda bkz. Menderes Velioğlu, "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Kudüs'teki İmar Faaliyetlerine Dair Bir Yazma Eser: Na'imî'nin 'Fezâil-i Kudüs'ü," *Geçmişten Günümüze Kudüs Uluslararası Kudüs Sempozyumu*, ed. Ahmet Kavas v. dğr. (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), s. 176.

²⁰ *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs (1545-1594)*, ed. Murat Uluskan ve dğr. (İstanbul: IRCICA, 2016), I, s. 54 ve 68.

altında üretimlerine devam etmişlerdir. Zira buralarda meydana gelecek olası problemler, vakfın maddi olarak sıkıntıya düşmesine yol açacak ve imaretten istifade eden kitlelerin zarar görmesine sebebiyet verecekti. Dolayısıyla bu ihtimaller, devlet merkezini vakıf köyleri noktasında hassas davranmaya sevk etmiş; meydana gelen sorunlara en yüksek makamdan müdahale edilmiştir.²¹

Vakıf, fukaraya ve burada ikamet eden ulema sınıfına hayatlarını sürdürme noktasında yardımcı olurken İstanbul ile taşra arasındaki manevi bağların güçlenmesine de katkı sağlamıştır.²² Geç dönem imaret defterleri incelendiğinde kentte ikamet eden ulema ailelerine çeşitli vesilelerle fon aktarıldığı görülmektedir.²³ İlmiye sınıfının muhtelif vasıtalarla elde tutulması, etkileri altındaki kitlelerin de aynı zamanda kontrol ve idaresini mümkün kılmıştır. Bu da kutsal topraklarda Osmanlı meşruiyetini takviye edici bir vasıta olmuştur.²⁴

Haseki İmareti'nin sadece fukaranın işleriyle ilgilenmediği, aynı zamanda şehirde bulunan diğer dini kurumları da finanse ettiği görülmektedir. Nitekim Hürrem Sultan himayesinde girilen büyük imparatorluk projesi, başta Mevlevihane olmak üzere Seyyid el-Bekri, Seydi Ebî Medyen el-Gavs, el-Halîlî, el-Burakuş-Şerîf, Özbekiyye, Kadiriyye ve Hünûd zaviyeleri gibi çeşitli dini kurumların da en büyük destekçisi olmuştur.²⁵ Vakıf bu kurumların gıda dâhil olmak üzere çeşitli masraflarının karşılanmasında büyük rol oynamıştır.

Vakıf faaliyetini sürdürmesi için ciddi bir finansmana ihtiyaç duymuş, özellikle imaretin masraflarının karşılanması maksadıyla bazı köylerin

21 "... Kudüs-i Şerîf'de vâkî olan 'İmâret-i 'Âmire Vakfı olan Karye-i Lüd re'âyasına sancakbeyleri subaşları dahl eyleyüp min-küllî'l-vücûh serbest iken..." Evâsıt-ı Rebiulâhîr 961/Mart 1554 tarihli kayıt, İSAM, KDSŞC, XXIX, s. 26.

22 Kudüs fukarasından Nasreddin bin Mansur'a ve bakmakla yükümlü olduğu on beş nefer kimseye imaretten yemek tahsisi konusunda Evâsıt-ı Safer 967/Kasım 1559 tarihli hüküm için bkz. İSAM, KDSŞC, XXXIV, s. 82.

23 "Defter-u masârifât-ı mürettebât-ı ahâlî'l-Kudsî's-Şerîf'an-'alâyif-i cüz'hân-ı rab'at-i şerife ve 'alâyif-i Tekyeti 'Âmire ve maktû-u kurâyâ ve bedel-i ahbâz-ı fukarâ ve mücâvirine't-tekâyâ ve'r-ruvâkât ve'z-zevâyâ ve'n-nisâ' ve'l-erâmil ve'l-murtezikâ bi-tekyeti sâhibetî'l-hayrât ve'l-mîrâs el-merhûme ve mağfûrun lehâ Haseki Sultân der-Kuds-i Şerîf tâbe serâhâ ve zâlike 'an vâcib-i sene 78 semâniye ve seb'in ve mi'eteyn ve elf." BOA, Evkaf Defterleri (EV.d.), 17753, v. 1b. tarih 1278 (1862/63).

24 Bu vakıf için bkz. Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004).

25 BOA, EV.d., no. 13407, 1b. Mayıs 1264 (Mayıs-Haziran 1848).

gelirleri buraya tahsis edilmiştir.²⁶ Ancak bazen alacakların tahsilâtında taşrada çeşitli krizlerin yaşandığı da olmuştur. Eriha köylülerinin ödemeleri gereken meblağı ödememeleri ya da Gazze sancakbeyi subaşlarının vakfın gelirlerine el koyması gibi durumlarda devletin en üst yönetiminin bizzat devreye girerek krizlere müsaade etmediği görülmektedir.²⁷

Mimar Sinan'a on dört imaret inşası sipariş edilmesi de göz önüne alındığında başta saray erkânı olmak üzere toplumun ileri gelenlerinin imparatorluk genelinde büyük çaplı hayır işlerine giriştikleri görülmektedir.²⁸ Hayır sahiplerinin kimlikleri, bina edilen eserlerin şahsi bir tasarrufu yansıtanın ötesinde dönemin ruhunu aksettiren büyük çaplı bir imparatorluk projesi olduğunu göstermektedir. Dini gayenin yanında toplumun alt kesimini teşkil eden fakirlerin hamisi olma sosyal mesajını taşıyan söz konusu yapılar, bânîlerinin makam ve servetlerine de meşruiyet/güç katmıştır.

Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Hürrem'in Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'ye ilaveten Kudüs'te de imaret yaptırması şüphesiz dini duygularından neşet etmekle birlikte bu aynı zamanda ona İslam dünyasında ve Osmanlı topraklarında büyük bir saygı kazandırmaktaydı. Bu durum, adını sınırların ötesine taşımakta bir bakıma yaşadığı dönemde (ve daha sonraki asırlarda) toplum nazarında onu üst bir mertebeye çıkarmıştır.

Celâlzâde Mustafa, Rüstem Paşa ve Lutfi Paşa'nın da işaret ettiği üzere babası gibi kenti ziyaret etme niyetinde olan Kanûni Sultan Süleyman, her ne kadar bu arzusunu yerine getiremese de yapmış olduğu imar faaliyetleriyle Kudüs'e damgasını vurmuştur. Kubbetü's-Sahra'nın içi ve dışı bu süreçte restore edilmiştir.²⁹ İnşa ettirdiği eser sayısı otuz beşi bulan padişahın Sebil-i Bâbu'l-Mahkeme, Mehmet Bek Mihrabı ile Kubbetü'n-Nebî'yi yaptırdığı ve Kubbetü's-Silsile ile Mescid-i Aksa'yı da tamir ettirdiği bilinmektedir.³⁰ Sonraları şehri ziyaret edip burası hakkında tafsilatlı bilgi veren Evliya Çelebi, restorasyon sürecinin başlamasını peygamberden gelen emre

²⁶ İmarete vakfedilen köylerin listesi için bkz. Ghassan Muhaibesh, "Evkâfu's-Sultân Süleymân el-Kanûni ve Zevcetuhu Haseki Sultân fi'l-Beyti'l-Makdis," *Uluslararası Kudüs Sempozyumu Geçmişten Günümüze Kudüs*, s. 238-244.

²⁷ *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs (1545-1594)*, I, s. 58-59.

²⁸ Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, ed. Hayati Develi (İstanbul: Koçbank Kitaplığı, 2003), s. 190.

²⁹ Kübra Ceren Kurşun, "Selimnâmeler ve Süleymannâmelerde Kudüs" (yüksek lisans tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019, s. 112-114.

³⁰ Mefail Hızlı, "Kudüs'te Osmanlı Vakıfları", *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*, s. 142-143.

bağlar. Sultanın gördüğü rüyanın etkisinde kalarak burayı yeniden ihya ve inşa ettiğini, fakirlere surre ve atıyyeler ihsan ettiğini anlatır. Nitekim kendisi “38 senede 17 padişahlık yer gezdiğini böyle yedi cennet benzeri bir yer görmediğini” de dile getirir.³¹

Yeni Elitlerin Ortaya Çıkışı

Müslümanlar nazarındaki kutsiyeti hasebiyle kent asırlar içinde İslam âlimlerinin ziyaret ve ikamet adreslerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olarak kabul edilen Molla Fenâri'nin (ö. 1431) şehre ziyarette bulunup daha sonra burada bir vakıf kurması bu ilişkiye bir örnek olarak gösterilebilir.³² Kudüs'te doğup Anadolu'da vefat eden mutasavvıflara da rastlamak mümkündür. Zeynüddîn Hâfî'nin müridi olan Abdüllatif Kudsi, tasavvufi eğitimi ve irşat faaliyetleri için farklı yerleri ziyaret etmiş ancak Bursa'ya geldiğinde geçirdiği rahatsızlık sonucu 22 Mart 1452'de vefat etmiştir. Kabrinin bulunduğu arsa satın alınarak zaviye, mescit ve abdesthane inşa edilmiş ve bu muhit zamanla bağlı bulunduğu tarıkata nispetle Zeyniler ismini almıştır.³³

Kudüs'te zamanla kendi sınıflarının gelenek ve imtiyazlarını muhafaza eden ilmiye sınıfına ait aileler ortaya çıkmıştır. Osmanlılar şehri zapt ettiklerinde karşılarında muhtelif dini kurumlarda çalışan ve buralarla irtibatlı vakıflardan maaşlar alan bir ulema topluluğuyla karşılaşmıştı. Şehrin yeni idarecilerinin yabancıları bu durumu, mezkûr sınıfın mevcut haklarını uhdelerinde ibkâ etmek ve başta Haseki İmareti olmak üzere çeşitli kalemler vasıtasıyla onları maddi açıdan desteklemek suretiyle bir düzene koyduklarını görmekteyiz. Bu şekilde sistemin içine çekilen ulemanın yeni idarenin himayesi altında değişim ve dönüşüm sürecine iştirakleri sağlanmıştır.

Kanûnî Sultan Süleyman, büyük projelere imza attığı sancakta ilgisini sadece fiziksel çevreyle sınırlı tutmamış; insan unsuruna da ehemmiyet vermiştir. Basit bir eğitime sahip Ahmed ed-Decânî, padişahın el attığı ve ikbalini

³¹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine 9. Kitap 2. Cilt*, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 501-502.

³² İbrahim Hakkı Aydın, “Molla Fenâri,” *DİA* 30 (2005), s. 245.

³³ Abdurrezzak Tek, “Bursa'da Kudüslü Bir Mutasavvıf: Abdüllatif Kudsi,” *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*, s. 234-235.

parlattığı şahıslardan biridir.³⁴ Şeyh, tasavvuf yolundaki maharetiyle idarecilerin dikkatini çekerek bir vesileyle sultana takdim edilmiştir. Hz. Davud’un türbesine el konularak türbedarlık hizmetinin ona tevdi edilmesi, şahsına olan itimadın ve desteğin boyutlarını göstermektedir. Neticede bu şeyhin kendi soyundan imparatorluğun tarih sahnesinden çekildiği zamana kadar devam eden “Decâni” sülalesi doğmuştur. Ayrıca söz konusu türbe kendisine nispetle “Dâvûdî”³⁵ lakaplı diğer yeni elitlerin ortaya çıkışına da yol açmıştır.

Merkezden temin ettikleri maddi ve manevi destek sayesinde nüfuz kazanan yeni eşrafın rolleri, pasif bir noktada kalmamış; köylerin ve arazilerin imarına katkı sağlayacak işler yapmışlardır. Beyt-i ‘Ûri’l-Fevkâ adlı köy ile buraya tabi Cîre mezarası, Ahmed ed-Decâni’ye verilmiş; o da fellâh getirtip etrafı şenlendirmiştir. Halkın ona olan itimadı sayesinde buralardan gelip geçenler emniyet içinde yollarına devam etmiş; kimseye taarruzda bulunulmadığı gibi yolculara ihtiyaç halinde yardım sağlanmıştır. Şeyhin vefatını haber veren 22 Haziran 1564 tarihli kayıt, ahali arasındaki şöhretinden dolayı köy ile mezranın çocuklarına bırakılmasını, aksi takdirde buraların harap olacağı uyarısında bulunur. Kudüs Kadısı Nurullah ile sancak beyi tarafından bu minvalde bir mektubun takdim edilmesi üzerine mezkûr yerler, maktu olarak evlatlarının tasarrufuna bırakılmıştır.³⁶ Bu örneğin de işaret ettiği üzere yöneticiler, çeşitli nedenlerden dolayı kendi dönemlerinde taşrada zuhur eden yeni sınıfların devamlılığını arzulamış ve mevcut yapının korunmasını istemişlerdir. Şüphesiz bu ilişkinin sürdürülmesi taraflar açısından faydalıydı.

Ahalinin Refahı

Mayıs 1542’de (Evâyil-i Safer 949) Şam Beylerbeyi İsa Bey’e gönderilen emirde, idaresine tabi sancaklarda ehli örfün haksız yere ahalinin paralarını aldığı, mesafenin uzaklığından dolayı insanların şikâyet için devlet merkezine gelmeye güç yetiremedikleri, halkın celâ-yı vatan ederek nice karye

³⁴ Şeyhin hayatı için bkz. Mustafa Öksüz, “Kudüslü Bir Süfi Ahmed ed-Decâni,” *Osmanlı Döneminde Kudüs’te İlmî Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. Zekeriye Kurşun ve Ahmet Usta (İstanbul: Seçil Ofset, 2019), s. 25-47.

³⁵ Eş-Şeyh Şemsüddîn Muhammed bin Muhammed bin Şerefüddîn el-Halîlî, *Târîhu’l-Kuds ve’l-Halîl*, tahkik Muhammed Adnan el-Bahît-Nûfân Recâ es-Sevâriye (Londra: Müessesetu’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmî, 2004), s. 221.

³⁶ 12 Zilkade 971/22 Haziran 1564 tarihli hüküm, İSAM, KDSŞÇ, XLVII, s. 17.

ve mezarların hâli ve harap olduğu ve bundan sonra zulme tevessül edenlerin haklarından gelineceği ifade edilerek gereken tedbirlerin süratle alınması ve reayayı taciz edecek fiillerin engellenmesi istenmiştir.³⁷

Kanunsuz uygulamalara sadece Müslümanların maruz kalmadığı, bazen gayrimüslimlerin de bu tarz olaylarla karşılaştığı bilinmektedir. Gazze ve Kudüs valiliği görevini birlikte üstlenen Mustafa Bey, göreve başlar başlamaz Yahudi ve Hıristiyanlardan haksız yere bin Osmânî aldığıında durum padişaha arz edilmiştir. 20 Ekim 1537 (15 Cemâziyelevvel 944) tarihli mahkeme kaydında alınan meblağın derhal iadesi için emir verildiği görülmektedir.³⁸ Yine Lüd köyünde yaşayan zimmiler de ticaret maksadıyla yola çıktıklarında sancakbeyinin adamları ile görevlilerin kendilerinden haksız yere para talep ederek eziyet ettiklerini bildiren bir arzı İstanbul'a göndermişlerdir. Şikâyet ivedilikle cevaplanmış ve başta Şam valiliği olmak üzere Kudüs'teki ve bölgedeki diğer görevlilere zulme yönelik hareketlerin tekrarlanmaması konusunda Nisan 1554 (Evâyil-i Cemâziyelevvel 961) tarihli hüküm yazılmıştır.³⁹

İlmiye sınıfının iktisadi durumuyla yakından ilgilenilmesi dikkat çekicidir. Kadıya gönderilen hükümde mücavirinden olup şehirde otuz yıldan fazla ilim talimiyle iştigal eden Kerimüddin bin Şeyh Hüsameddin'in günlük beş akçe ile vazifesini icra ettiği belirtilerek kendisine altı akçe terakki verildiği ifade edilmiştir. "Mücvir" ifadesi müderrislik hizmetini üstlenen şahsın dışarıdan kente gelip yerleştiğini ve burada eğitim öğretimle meşgul olduğunu göstermektedir. Kaydın tarihinin 13 Receb 962/3 Haziran 1555 olduğu esas alındığında söz konusu kişinin Kanûni Sultan

³⁷ "...hâliyâ südde'-i seniyye'-i 'âlem-penâh ve 'atebe'-i sa'âdet-destgâhımda şöyle istimâ' olundu ki beylerbeyliğe müte'allik olan yerlerde vâki' olan sancakbeyleri ve kâdılar ve alay beyleri ve ze'âmet ve timara mutasarrıf olan kimesneler ve ümenâ ve mübâşirîn re'âyâya hilâf-ı şer'î-i şerif ve kanun-ı münif envâ'-ı te'addiler idüp ve nâ-hak yere akçelerin alup re'âyâ tâifesi mesâfe-i ba'idden südde-i sa'âdetime gelmeğe tâkatleri olmayup ol ecilden ekserî yeryerin terk celâ-yı vatan idüp nice kurâ ve mezârî hâli ve harâb olmasına bâ'is ve sebep olurlar imiş...", İSAM, KDSŞC, IX, s. 68.

³⁸ 15 Cemâziyelevvel 944/20 Ekim 1537 tarihli 74 numaralı hüküm, İSAM, KDSŞC, VII, s. 21.

³⁹ "Kudüs-i Şerif'de vâki' olan evkâf karyelerinden Lüd nâm vakf karyesi zimmileri taht-ı hükûmetinize ticâret için bârgirleri ve merkebleri ve katırları ile varup gelürken hilâf-ı şer' ve kanun cebirle sancakbeyleri voyvodaları ve nâibleri ve iş erleri celb ve ahz için bindükleri tavarlarına yanışup nice nâ-hak akçelerin alup envâ'-ı zulm ve ta'addî iderler imiş. Eyyâm-ı saltanat hümâyûnumda hilâf-ı şer' ve kanun bir ferde zulm ve ta'addî ve hayf ve te'ziye olunmak câiz değildir. Buyurdum ki: hükm-i şerifim taht-ı hükûmetinize varduklarında her biriniz onat vechile göresiz. Vâki' ise men' ve def' eyleyüp...", Evâyil-i Cemâziyelevvel 961/Nisan 1554 tarihli hüküm, İSAM, KDSŞC, XXIX, s. 27.

Süleyman devrinin başlarında Kudüs'te ikamet etmeye başladığı söylenebilir. Şehir, ilmiye sınıfı müntesiplerini yeni dönemde de cezp etmeye devam etmiştir.⁴⁰

Padişah, Mescid-i Aksa'da kurmuş olduğu kıraat vakfıyla meşayih ve kurralara maaş bağlayarak âlimleri destekleme politikasını sürdürmüştür. İbrahim Rabayaah, düzenli ücret alanların isimlerini mahkeme kayıtlarından çıkarmıştır. Listeye bakıldığında sadece otuz kişinin kıraat vazifesinden dolayı vakıf nazırından gündeliklerini aldıkları görülür. Ancak zamanla bu sayı artış kaydederek doksana ulaşmıştır. Buna paralel olarak çeşitli kalemler adı altında buradan yevmiye alan ilmiye sınıfına mensup şahısların sayısı da artmaya devam etmiştir. İzlenen bu politika şehrin merkezinde Müslümanlarca mukaddes kabul edilen Harem-i Şerif'de her zaman bir ulema yoğunluğu ve hareketliliğine ve buranın bir ilim merkezi olarak ehemmiyetini muhafaza etmesine katkı sağlanmıştır.⁴¹ Dolayısıyla söz konusu nakdi yardımlar ilim ehlinin maddi olarak rahatlamasına ve refahının artmasına yol açtığı gibi onların devlet merkeziyle ilişkilerinin güçlenmesine de neden olmuştur.

Bunun haricinde sancaktan devlet merkezine gelen şahsi şikâyetler de dikkate alınarak bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Özellikle ehl-i örfün halka gelişigüzel teklifler yüklemesinin önlenmesine gayret edilmiş ve bununla ilgili emirler ivedilikle gönderilmiştir. Bu noktada Müslüman - gayrimüslim ayırımı yapılmamış, adaletin tatbiki için uğraş gösterilmiştir.⁴²

Kabileler, yöneticilerin başını ağrıtan en önemli hususların başında gelmekteydi. Aralarındaki kanlı savaşlar durumun içinden çıkılmaz bir hal almasına yol açıyordu. Mervan bin Hakem döneminde patlak veren Kelbiler ile Kaysî kabileleri arasındaki mücadelenin aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen Halilurrahman'da tekrar nüksetmesi buna bir örnek olarak gösterilebilir.⁴³ Nitekim kanlı mücadeleler yüzünden bölgede yaşayan

⁴⁰ 13 Receb 962/3 Haziran 1555 tarihli hüküm, BOA, KK.d., CCXIII, s. 164.

⁴¹ İbrahim Rabayah, "el-Âsârü'd-Diniyye ve'l-İctimâ'iyye ve'l-İktisâdiyye li's-Sultân Süleymân el-Kanûni fi'l-Mescidi'l-Aksa's-Şerif min-hilâl-i Sicillâti'l-Kudsi'l-'Osmâniyye," *Uluslararası Kudüs Sempozyumu Geçmişten Günümüze Kudüs*, s. 185-221.

⁴² Evâhir-i Şevvâl 963/ Ağustos-Eylül 1556 tarihli Kudüs kadısına hüküm, İSAM, KDSŞC, XI, s. 147; Evâsıt-ı Zilhicce 942/Mayıs-Haziran 1536 tarihli kayıt, İSAM, KDSŞC, IX, s. 77.

⁴³ İki kabile arasındaki tarihi mücadelenin başlangıcı için bkz. İsmail Yiğit, *Emevîler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), s. 58-59.

ahali Cuma namazını dahi eda edemeyecek hale gelmiştir. Mevcut durumun halkı celâ-yı vatan noktasına getirmesi sebebiyle devlet merkezi devreye girmek zorunda kalmış ve Şam beylerbeyine gönderilen hükümde elebaşların yakalanıp düzenin sağlanması emredilmiştir.⁴⁴

Kutsal Kabul Edilen Yerlere El Konulması

Kudüs'te gayrimüslimler tarafından mukaddes kabul edilen bazı dini mekânlar, sancağın yeniden inşa ve ihyası bağlamında dönüştürülmüştür. Hz. Davud'un kabri, vakıyı en iyi betimleyen örnektir. Memlûkler devrinden beri Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında münakaşa ve mücadele konusu olan kabir ve civarına Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle el konulmuş ve Şeyh Ahmed ed-Decânî ve müritlerine tahsis edilmiştir. Burası İsrail tarafından müsadere edilinceye kadar yaklaşık dört asır boyunca zaviye olarak hizmet vermiştir.⁴⁵ Mezarın hizmetkârı Katoliklerin buradan çıkarılması hem içeriye hem de dışarıya kuvvetli bir mesajdı.⁴⁶ Nitekim 18 Temmuz 1548 yılında kenti ziyaret eden Fransız seyyah Jean Chesneau D'Aramon, Hıristiyanların kabre güç bela girebildiğini ve Türklerin buraya çok saygı gösterdiğini aktarmıştır.⁴⁷

Hz. Üzeyir'in kabri de sancaktaki dönüşümden etkilenen mekanlardan biridir. Müslümanların elinde bulunmayan kabirde gayrimüslimlerin şarap içmesi halkın tepkisini çekmiş, İstanbul'un araya girmesiyle mezar imam ve kayyımın atandığı ve ihtiyaçları için gerekli tahsisatın yapıldığı bir

⁴⁴ *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs (1545-1594)*, I, s. 78-79.

⁴⁵ Bu zaviye için bkz. Emel İshak ed-Decânî Kâtibeh, *Mescidu ve makâmu'n-nebi Dâvud fî-beyti'l-makdis: Dirâseh Târihiyye Eseriyye Mi'mâriyye* (Amman: Dâru'ş-Şurûk, 2013).

⁴⁶ "O dönemlerde Batılı devletleri büyük ölçüde ilgilendiren Kutsal Yerler Meselesi'nde neredeyse yalnızca en başta olmak kaydıyla Fransiskanlar ve ayrıca Rum Ortodokslar söz konusu ediliyordu. Fransiskanlar, Katolik Hristiyan âleminin tamamının gözünde, daha önce de belirttiğimiz gibi, Kutsal Mezar'ın asıl bekçileri sayılıyorlardı; San Salvatore Manastırı'nda her hacı iyi karşılanıyordu; hacıları, günah çıkarma ve akşam yemeği ile Kutsal Yerler'e layık bir biçimde ziyaret etmeye hazırlama; onları daha sonra dini törenler arasında Kutsal Mezar Kilisesi'ne götürme ve ayrılırken, onlara dini yükümlülüklerini yerine getirdiklerine dair birer belge verme haklarını saklı tutmuşlardı. Hatta Kutsal Mezar şövalyeleri tayin etme imtiyazı 'Kudüs Kutsal Mezarı'nın Yıldızlı Atları' da onlara devredilmişti ve hiç kimse bu haklarını ellerinden almaya çalışmıyordu." Bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 3, Lehistan Barışı'na ve Sultan I. Mustafa'nın 1623'te Tahttan İndirilmesine Kadar*, çev. Nilüfer Erçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), s. 590.

⁴⁷ Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi: Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), s. 72.

mekâna dönüştürülmüştür.⁴⁸ Ancak daha sonraları masrafları karşılamak amacıyla kurulan vakfın bazı kimseler tarafından hilâf-ı şart tasarruf edilecek gereken ihtimamın gösterilmediği ve bu yüzden harabiyete yüz tuttuğu anlaşılınca tekrar müdahale edilmiştir. Böylelikle durum düzeltilerek kabrin harap olması önlenmiş ve vakfın kuruluş gayesine uygun bir şekilde işlemesi için gayret gösterilmiştir.⁴⁹

Bahsedilen son iki örneğin inşa ve ihyadaki etkisinin tamamıyla psikolojik olduğu düşünülebilir. Bu hamlelerle Hıristiyan devletlere Kudüs'teki kutsal yerlerin kaderi hususunda nihai kararın Osmanlılara ait olduğu ve buradaki rollerinin sınırları hatırlatılmıştır. Dolayısıyla Memlükler'in cesaret edemediği bir şeye yeni gelen hâkimlerin cesur bir biçimde teşebbüsleri, iktidarın kudretinin boyutlarını tebaaya göstermesi açısından önemlidir.

Bu iki örnek Hıristiyanların kutsal yerlerdeki konumlarına yönelik kısıtlayıcı bir politikayı temsil eder görünse de bunların bir istisna olduğu, kenti ziyarete gelenlere kolaylıklar gösterilmesi için ahitnamelere

⁴⁸ Kıdvet-ü kuzâtî'l-İslâm 'umdet-ü vülâti'l-imâm ma'denü'l-fadl ve'l-kirâm mevlânâ Kudüs-i Şerif kâdisi dâme fadluhu tevkî-i refî-i hümayûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki: Hâliyâ dergâh-ı mu'allâma 'arz gönderüp Kudüs-i Şerif kurbunda vâki' olan 'Uzeyr Nebi 'aleyhisselâm hazretlerinin türbe-i mutahharaları kadimden keferet tasarrufunda olup küffâr tâyifesi mezâr-ı şerifleri üzerinde şürb-i hamr itdikleri mukaddemâ der-i devlete 'arz olundukda men' olunmaları için hükm-i şerif vârid olmağın makâm-ı şerif keferet yedinden halâs olup amma türbe-i münevvere ve mescid-i şeriflerine dâyimâ hizmet eylemeye ve Müslümânlara evkât-ı hamse namaz kılmağa bir imâm ve bir kayyim lâzım olup makâm-ı şeriflerinin kadimden vakfî olmayup levâzımın şimdide değın küffâr tâifesi görüp hâliyâ 'avâtıf-ı hürevâniden imâmete ve kâdîl ve sâyir levâzımına yevmi üç pâre ta'yin olunmak ricâsına 'arz olundu deyu bildirmişsiz. İmdi mezid 'inâyetim zuhûra getürdüp bu husûs için Kudüs harâcında işbu sene ihdâ ve sittin ve tis'umieh rebülahirinin yirmi ikinci gününden yevmi üç pâre ta'yin idüp buyurdum ki: hükm-i şerifim vardıkda zıkr olunan yevmi üç pâreyi imâm ve kayyım vesâyir levâzımına tevzi' idüp ve ne vechile tevzi' olunup imâm ve kayyım kimler olduğun mufassal ve meşrûh yazup kapuma bildiresiz ki yedlerine berât-ı şerifim verile. Ve ta'yin olunan yevmi üç pâre sâl be sâl Kudüs-i şerif keferesi harâcından aldırıp vir-diresiz. Şöyle bilesiz. 'Alâmet-i şerife i'timâd kılasız. Tahritran fi'l-yevmi'l-hâmis şehri cemâzeyilülâ sene ihdâ ve sittin ve tis'u mieh. Bi-medinet-i Haleb, 5 Cemâziyelülâ 961/8 Nisan 1554 tarihli hüküm, İSAM, KDSSÇ, XXIX, s. 42.

⁴⁹ "İzeriyye (عيزرية)" "Vakf-u Hazret-i Halilurrahmân 'aleyhi's-selâm tamâmen" (s. 167) "Mahsûl-u züvvârın-ı mezâr-ı şerif Hazret-i Uzeyr 'aleyhisselâm der-karye-i mezbûre ber-müceb-i 'âdet-i kadime beher nefer Nasrânî fi 2 pâre fi sene 1000", Zıkr olan züvvârın mahsûlün ba'z-ı kimesneler hilâf-ı şart-ı vâkıf berât ibrâz idüp şimdide değın mutasarrıf olup lâkin mezâr-ı şerif tenvirine ve termimine kat'â sarf itmeyüp türbe-i şerif harâbe müşrif olmağın hâliyâ mahsûl-ü mezbûru Sahratullâh Şerif nâzırın zabt idüp ve türbe-i şerifin tenvirine ve termimine ve hasırına sarf itmek üzere defter-i cedide kayd olundu." BOA, TT.d., 289, s. 167-168.

kayıtlar konulduğu bilinmektedir. Nitekim Fransa Kralı IV. Henry (ö. 1610), Kanûnî Sultan Süleyman devrindeki uygulamayı esas alan III. Mehmed zamanında verilen ahitnamede Kudüs'e gelen Fransız tebaasıyla Kamame'de himayelerinde bulunan ruhban sınıfına "dahl ü ta'arruz" olunmaması yönündeki talebini yeniden onaylatmıştır.⁵⁰

Sonuç

I. Selim'in saltanatında Osmanlı İmparatorluğu'nun mühim bir parçasını teşkil eden Kudüs Sancağı, oğlu I. Süleyman'ın tahta geçmesiyle Memlük Devleti'nin son zamanlarında yaşamış olduğu sıkıntılardan kurtularak farklı bir şekle bürünmüştür. Bilhassa başta sultan ve ailesi olmak üzere devlet adamlarının bölgede yapmış oldukları vakıflar sancak ve civarının kalkınmasında önemli katkı sağlamıştır. Nitekim bu gelişim ve dönüşümü dönemin kaynaklarından takip etmek mümkündür.

Müslümanların yanı sıra Hıristiyan ve Yahudiler nazarında da mukaddes olması hasebiyle gerek Osmanlı tebaasına gerekse diğer devletlere bir mesaj olacak şekilde mimari yapı bağlamında bazı tasarruflarda bulunulmuş ve şehre Osmanlı damgası vurulmuştur. Ayrıca sancağın merkezini teşkil eden Kudüs'ün Kanûnî devrinde ayrı bir itinaya mazhar olduğu ve burada yaşanan küçük sorunların dahi devlet merkezine intikal ettirilip bir çözüm bulunmaya çalışıldığı görülmektedir. İzlenen siyasetin ve ortaya konulan icraatların sahada olumlu yansımaları olmuştur.

⁵⁰ Kâtib Çelebi, *Fezleke I [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), s. 431.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İSAM, Kudüs Şer'iyeye Sicilleri (KDSŞC), 7, 9, 17, 29, 34, 47.

BOA. Kamil Kepeci Defterleri (KK.d), 75, 76, 77, 213, 210, 213, 216.

BOA. Tapu Tahrir Defterleri (T.T.d), 289, 427.

BOA. Evkaf Defterleri [EV.d], 17753, 13407.

Araştırma ve Yayınlar

Andreasyan, Hrand Der (haz.). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, İstanbul: Everest Yayınları, 2013.

Aydın, İbrahim Hakkı. "Molla Fenârî," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 30 (2005), s. 245-247.

Cohen, Amnon. *A World within Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIIth Century) Part One (Texts)*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994.

el-Halîlî, Eş-Şeyh Şemsüddîn Muhammed bin Muhammed bin Şerefüddîn. *Târihu'l-Kuds ve'l-Halîl*, tahk. Muhammed Adnan el-Bahit-Nüfân Recâ es-Sevâriye, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2004.

Emecen, Feridun. "Canbirdi Gazâlî," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 7 (1993), s. 141-143.

Hızlı, Mefail. "Kudüs'te Osmanlı Vakıfları," Mefail Hızlı v.dğr (ed.), *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019, s. 137-152.

İbn İyâs. *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi (Bedâyi'ü'z-zühûr fî vekayi'id-duhûr)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Chesneau, Jean. *D'Aramon Seyahatnamesi: Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Kahraman, Seyit Ali (haz.). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine 9. Kitap 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Kâtib Çelebi, *Fezleke I-II [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.

Kâtibeh, Emel İshak ed-Decânî. *Mescidu ve makâmu'n-nebi Dâvud fî-beyti'l-makdis: Dirâseh târihiyye eseriyye mi'mâriyye*, Amman: Dâru's-Şurûk, 2013.

Kurşun, Kübra Ceren. "Selimnâmeler ve Süleymannâmelerde Kudüs" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019.

Muhaibesh, Ghassan. "Evkâfû's-Sultân Süleymân el-Kanûnî ve Zevcetuhu Haseki Sultân fî'l-Beyti'l-Makdis," Ahmet Kavas, v.dğr., (ed.), *Uluslararası Kudüs Sempozyumu Geçmişten Günümüze Kudüs*, İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, s. 223-258.

- en-Netşe, Yusuf Said. “Sûru’l-Kudüs: Ehemmiyetuhu ve hasâisuhû ve’l-esâtiru’l-mürtebita bihi,” Halit Eren (ed.), *Proceedings of the International Congress on Al-Quds During The Ottoman Era*, İstanbul: IRCICA, 2012, s. 185-207.
- Öksüz, Mustafa. “Kudüslü Bir Sûfi Ahmed ed-Decâni” Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta (ed.), *Osmanlı Döneminde Kudüs’te İlmî Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Seçil Ofset, 2019, s. 25-47.
- _____. “XVI. Yüzyıl Filistin Nüfusuna Bir Bakış,” Mefail Hızlı v.dğr. (ed.), *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019, s. 214-228.
- Özcan, Altay Tayfun. “Trifon Karabeynikov’un Seyahat Raporuna Göre XVI. Yüzyılın Sonlarında Kudüs,” *Bellekten* 74/270 (2010), s. 369-388.
- Rabayah, İbrahim. “el-Âsârü’d-Dîniyye ve’l-İctimâ’iyye ve’l-İktisâdiyye li’s-Sultân Süleymân el-Kanûni fi’l-Mescidi’l-Aksâ’s-Şerif min-hilâl-i Sicillâtî’l-Kudsi’l-‘Osmâniyye,” Ahmet Kavas v.dğr. (ed.), *Uluslararası Kudüs Sempozyumu Geçmişten Günümüze Kudüs*, İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, s. 185-221.
- Sâî Mustafa Çelebi. *Yapılar Kitabı, Tezkiretü’l-Bünyan ve Tezkiretü’l-Ebniye (Mimar Sinan’ın Anıları)*, haz. Hayati Develi, İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- Singer, Amy. *Osmanlı’da Hayırseverlik: Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2004.
- Tek, Abdurrezzak. “Bursa’da Kudüslü Bir Mutasavvıf: Abdüllatif Kudsi,” Mefail Hızlı v.dğr. (ed.), *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı 2019, s. 230-247.
- Uluskan, Murat v.dğr. (haz.). *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs (1545-1594)*, İstanbul: IRCICA, 2016.
- Yiğit, İsmail. *Emevîler*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Velioğlu, Menderes. “Kânûni Sultan Süleyman’ın Kudüs’teki İmar Faaliyetlerine Dair Bir Yazma Eser: Na’imi’nin ‘Fezâil-i Kuds’ü,” Ahmet Kavas v.dğr. (ed.), *Geçmişten Günümüze Kudüs Uluslararası Kudüs Sempozyumu*, İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, s. 163-183.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Edebiyat ve Tarihyazımı /
Literature and Historiography

KANÛNÎ DEVRİNDE YAVUZ'UN HATIRASIYLA YAŞAYAN BİR ŞÂİR: ŞEVKÎ-İ SÂNÎ VE ESERLERİ

Fatih BAYRAM*

Giriş

Sultanların saltanat dönemleri anlamak açısından okunması gereken eserler arasında menkıbeler de yer almaktadır. Devletin payitahtı olan İstanbul'da yazılanların yanı sıra diğer şehirlerde yazılan menâkıbnâmeler, Osmanlı başkentinin dışarıdan nasıl algılandığı konusunda bazı önemli ipuçları verebilir. Bu çalışmada, hayatının büyük bir çoğunluğunu Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'da geçiren ve geriye *Menâkıb-ı Kâzerûnî* ve *Menâkıb-ı Emir Sultan* gibi iki önemli eser bırakan Şevkî mahlaslı Mehmed b. Ahmed'in hayatına ve eserlerine yer verilecektir. Bahsi geçen menâkıbnâmeleri Kanûnî döneminde tamamlayan Şevkî Çelebi, Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymannâme'sini* muhtasar bir şekilde Sultan Süleyman'a takdim etme gayesine ise erişmeden vefat etmiştir.

Doğum ve ölüm tarihlerini tam olarak tespit edemediğimiz Bursalı Şevkî ile ilgili bilgileri Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-şu'arâ* adlı eserinden edinmekteyiz. Âşık Çelebi, Bursalı Şevkî'yi Edirneli Şevkî'den ayırmak için ona Şevkî-i Sâni yani İkinci Şevkî demektedir.¹ Âşık Çelebi'nin dedesinin babası, Yıldırım Bayezid zamanında kurulan Ebû İshak Zaviyesi'nin ilk şeyhi olan Seyyid Ali Nattâ Bağdâdî'dir. Asıl adı Seyyid Ali olan Nattâ vezir İshak Paşa'nın kızıyla evlenmiş ve Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-posta: fatih.bayram@medeniyet.edu.tr

¹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, *İnceleme-Metin*, nşr. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010), II, s. 1119.

İmparatorluğu'nun ilk nakîbüleşrafi atanmıştır.² Yıldırım Bayezid'in damadı olan Emir Sultan da Çelebi Mehmed ve II. Murad döneminde Osmanlı sultanlarının nezdinde saygın yerini korumuştur. II. Murad'ın 1422 yılındaki İstanbul kuşatmasına Emir Sultan ile birlikte Seyyid Nattâ'nın da katılmış olması kuvvetle muhtemeldir.³

Timur istilâsı sırasında Emir Sultan ve Seyyid Nattâ'nın bir süre esaret hayatı yaşamışlardır. Âşık Çelebi, Timur'un onları "seyyidlik ve ilim onuruna" olan saygısından dolayı serbest bıraktığını belirtir ve şöyle der: "Timur fetretinde Emîr Efendi ve Monlâ Fenârî ve Seyyid Nattâ Timurîlere esîr olurlar. Egerçi evvel mübtelâ-yı bend ü zencîr olurlar, ba'dehu şeref-i siyâdet ve şeref-i 'ilm hürmetine Timur bunları halâs eylet."⁴ Âşık Çelebi'nin ifadeleri Timur istilâsının neden olduğu kargaşayı veciz bir şekilde ifade ederken Emir Sultan ve Seyyid Nattâ'nın yanı sıra Molla Fenârî'nin de zincire vurulduğunu bildirmektedir.

Şevkî-i Sâni'nin Hayatı

1541 yılında Emir Sultan vakfına müteveli olarak tayin edilen Âşık Çelebi, beş yıl boyunca bu görevde kaldı.⁵ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ* adlı eserini 1568 yılında Sultan II. Selim'e takdim ettiğinde Şevkî hayatta değildi. Âşık Çelebi'ye göre, Şevkî Çelebi, II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Selim'in Trabzon'da lalalığını yapan Fenârîzâde Şems Bey'in yanında yetişmişti. Şehzâde Selim'in sultan olmasını müteakiben Fenârîzâde Şems Bey önce defterdar sonra da sancak beyi tayin edilmişti. Fenârîzâde Şems Bey'in ölümünden sonra Bursa'ya yerleşen Şevkî Çelebi burada sahaflık yaparak geçimini sağlamıştır: "*Şah Selim Dırabzın'da şah-zâde iken defterdâr u lâlâ ve zemân-ı saltanatlarında kadri vâlâ olup ba'dehu defterdâr-ı hazîne vü sâhib-i livâ olan Fenârî Şems Beg-i merhûmun yanında neşv ü nemâ bulmuş, anun hüdmetinde olmuş kimesnedür.* Ol devr döndükden ve sâki-i devr anlara ecel ayağın sundukdan sonra Burusa'da sahhaf dükkânı açmış."⁶ İsmail

² Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 32 (2006), s. 322-324.

³ Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin İlk Resmî Nakîbü'l-Eşrafi Olan Bir Derviş: Seyyid Natta'," *Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa*, haz. Hasan Basri Öcalan (İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi, 2003), s. 142.

⁴ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, s. 1119.

⁵ Günay Kut, "Âşık Çelebi," *DİA* 3 (1991), s. 549-550.

⁶ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, s. 1450.

Erünsal, *Osmanlı'da Sahaflık ve Sahaflar* kitabında Şevki'nin sahaflık yıllarının yoksullukla geçtiğini ifade eder.⁷ Âşık Çelebi de Şevki'nin oldukça yaşlı olduğunu belirtmektedir: "Pîrlik kâmetin iki kat etmiş idi."⁸

Âşık Çelebi'den öğrendiğimize göre şair Şevki'nin en büyük övünç kaynağı, I. Selim'in büyük bir kalabalığın arasında kendisini tanımış olmasıydı. Şehzadeliğini Trabzon'da geçiren Sultan Selim, av için Bursa'ya geldiğinde şehrin sakinleri kendisini karşılamış ve Sultan önündeki büyük kalabalığın içinde şâir Şevki'yi tanıyıp "Bu bizim Şevki değil müdür?" diye sormuştur.⁹

Çadırını ziyarete gelen Şevki'yi görünce vezir Zeynel Paşa çok şaşırılmış ve "Miskîn, dahı sağ mısın?" diye sormuş ve şöyle demiştir: "Zeynel Pâşâ dahı bu ol degüldür, ol ölmüşdür diyü pâdşâha şübhe virdi. Hattâ birer közü üç itmişler. Çünkü [çünkü] otaqlarına nüzûl idüp âsâyîş itmişler. Zeynel Pâşâ'ya vardum, beni görüb miskîn dahı sağ mısın diyü hâlüm hâtrırum şordı, gâyet ri'âyet itdi, ba'dehû vech-i mestûr üzre mâ-cerâyı hikâyet itdi."¹⁰ Buradan anlaşıldığına göre, Şevki Sultan'ın kalabalık içinde kendisini tanıdığını Zeynel Paşa'dan öğrenmişti. Yaşlı şairin hâlâ hayatta olduğunu görünce hayretini gizlemeyen vezir ona oldukça iyi davranmıştı. Şevki Kânûni'nin son yıllarına kadar hayatta kalmıştı.

Âşık Çelebi gibi bir şu'arâ tezkiresi yazarı olan Kınalızâde Hasan Çelebi de Şevki'nin Trabzon'da iken "*âl-i Fenâri'den Şemsi Big*"in hizmetinde bulunduğunu belirtir. Kınalızâde Hasan Çelebi, Şehzâde Selim'in Şevki'yi tanıdığını ve ona karşı oldukça lütufkâr davrandığını şu ifadelerle okuyucuya aktarır: "Hazret-i Şehzâde'nin ma'lûmı ve manzûr-ı nazar-ı eltâf-ı bî-hadd ve rukûmı olmuş idi." Daha sonraları "vatanı"na yani Bursa'ya dönen Şevki, Osmanlı hanedanının türbedarlığını yapmıştır: "Ba'dehû vatanına mürâca'at idüb ba'zı Âl-i Osman ravzasına türbedâr olub ma'âş için ba'zı cihet ihtiyâr itmiş idi."¹¹

⁷ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s. 56.

⁸ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, s. 1450.

⁹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, s. 1450.

¹⁰ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, s. 1450.

¹¹ Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, nşr. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), I, s. 537-538.

Şevkî Çelebi hakkında kaynaklardaki bilgiler sınırlı olduğu için hayatı hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmediği gibi evlenip evlenmediği konusunda da bir kayda henüz rastlanmamıştır. Kabrinin nerede olduğu hakkında da bilgi sahibi değiliz. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilerden onun en azından ikbal devrinde -Şems Bey'in defterdarlığı döneminde- İstanbul'da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şevkî Çelebi'nin eserlerinde de hayatına dair detaylı bilgi bulunmamaktadır. *Menâkıb-ı Emir Sultan*'ın bir bölümünde çocukluğuyla ilgili bir hatırasına yer verir. Kuzulu Pınar denilen bir pınarı ve onun yanındaki ceviz ağacını çocukken gördüğünü belirten Şevkî, bu ağacın zamanla kurduğundan bahseder:

Günlerden bir gün... Emir Sultân 'aleyhi'r-raḥmetü ve'l-ḡufrân sa'âdehânelelerinden taşra gelüb der-i devlet-me'âblarının önünde mübârek 'aşâlarına dayanub dururlardı. Dervişlerinden ba'zı kimse tazarru' idüb eyitdiler: 'Sultânüm! n'olaydı şol yirde vuzû' itmek için âb-ı revân olaydı. Müslümânlar gelüb âbdest alalardı'... Bir su zâhir oldu, ağıdı. Ol zamândan berü ol su câri olub akar. Ba'zı kimse ol suya Kuzulu Pınar dirler. Ol zamân ol yirde bir kız ağacı vardı. Fakîr ya'nî Şevkî dahî şabâvet zamânında ol kız ağacını ol yirde görmüşümdür. Sonra kurıdı.¹²

Mehmed Süreyyâ, Şevkî Çelebi'nin Kanûnî'ye ithâfen bir *Süleyman-nâme* yazdığını ancak bitiremediğini belirtir.¹³ Âşık Çelebi, Şevkî'nin üç yüz altmış ciltlik *Süleymannâme*'yi özetleme çabasını "zaman kaybı" olarak görmektedir: "Firdevsî [-i Rûmî]'nün üç yüz altmış mücelled Süleyman-nâme'sin telhise başın aşâğa egüp niçe yıl tazyî'-i evkât itmîş idi."¹⁴ Âşık Çelebi'nin Şevkî'nin yazdığı iki menâkıbnâmeden söz etmemesi ilginçtir. Belki de Şevkî Kâzerûnî ve Emir Sultan menâkıbnâmelerini Âşık Çelebi'nin Bursa'dan ayrıldığı yıl olan 1546'dan sonra yazmıştır. Ketum bir karaktere sahip olduğu anlaşılan Şevkî Çelebi'nin bu eserlerinden Âşık Çelebi'ye bahsetmemiş olması ihtimal dâhilindedir.

¹² Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultân*, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi Yazmaları, no. 4940, 38b-39a.

¹³ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, nşr. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), V, s. 1595.

¹⁴ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü-ş-şu'arâ*, s. 1450.

Menâkıb-ı Ebû İshak-ı Kâzerûnî

Ebû İshak İbrahim b. Şehriyâr el-Kazerûnî'nin (352-426 / 963-1035) menkıbevi hayatı, onu çocukken görmüş olan Kâzerûnî şeyhlerinden Ebûbekir Muhammed b. Abdülkerim b. Ali b. Sad el-Hatib (ö. 502/1109) tarafından yazılmıştır. *Es-sîret el-Kâzerûnî* adını taşıyan bu Arapça eserin orijinali günümüze ulaşamamış olsa da *Firdevsü'l-Mürşidiyye* ve *Mirsâdü'l-Ahrâr* adlarını taşıyan Farsça tercümeleri mevcuttur.¹⁵ On dördüncü yüzyılın ilk yarısında tamamlanan bu iki Farsça eser, sadece Arapça orijinalin tercümesi olmayıp tarikatın tarihiyle ilgili yeni bilgileri de ihtiva etmektedir. Mahmud b. Osman el-Hâkî'nin *Firdevsü'l-Mürşidiyye* adlı eserini muhtasar bir şekilde Türkçe'ye çeviren Şevkî Çelebi, tarikatın tarihiyle ilgili yeni bilgiler verme yoluna gitmemiştir.

Kurucusunun isminden dolayı "Ebû İshak Dervişleri," *"İshakî"* ya da *"Kâzerûnî Dervişleri"* olarak bilinen bu tarikat hakkında bilgi veren Fuat Köprülü bir makalesinde Kâzerûnîliğin "en eski İslam tarikatı" olduğu "tahmini"nde bulunmaktadır. Ona göre, Ebû İshak da "çok mühim bir şahsiyettir."¹⁶ Şevkî Çelebi'nin çevirdiği *Firdevsü'l-mürşidiyye*'nin yazarı Mahmud b. Osman, eserinde döneminin siyasi olaylarına değinmektedir. Arafat'ta Ebû İshak sancağının dalgalanması ile ilgili aktardığı bir menkıbe, onun eserinin değeri hakkında bize bir fikir verir. Anlatılan olay, Mahmud b. Osman'ın hacca gittiği sene meydana gelmiştir. Arife günü Arafat'ta bulunan Mahmud b. Osman, o gün "Sultân-ı Mısır" olan Nasîrüddîn'in adamlarının Mısır sultanının sancağını Arafat dağında en yükseğe diktiklerini, daha sonra "kâfile-i Irak"ın geldiğini ve İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'id Bahadır Han'ın sancağını Memlük sultanının sancağının aşağısında bir yere diktiklerini belirtmektedir. Mahmud b.

¹⁵ Bu iki nüshanın benzerlikleri ve farklılıkları hakkında bkz. A. J. Arberry, "The Biography of Shaikh Abû İshâq al-Kâzarûnî," *Oriens* III/2 (1950), s. 163-182.

¹⁶ "En eski İslâm tarikatı olduğunu tahmin ettiğimiz Kâzerûniye'nin kurucusu olup, Kâzerûniye Zâviyesi'ndeki mezarı ile şöhretini asırlarca saklayan Şeyh Abû İshâk İbrâhîm b. Şehriyâr Kâzerûnî (h. 352-426/m. 963-1034) çok mühim bir şahsiyettir." Bkz. Fuat Köprülü, "Abû İshâk Kâzerûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri," Almanca çev. Paul Wittek, Türkçe çev. Cemal Köprülü, *Belleter* XXXIII/130 (1969), s. 227. Bu makalenin ekler kısmı makalenin kendisi kadar değerlidir. Ek I (s. 233-234)'de Paul Wittek, Browne'nin *History of Persian Literature* kitabından naklen, "Şirazlı Abû İshak sarayında yaşayan şair Hâcu'nun H. 743 (M. 1342-43) senesinde Şeyh Abû İshak Kâzerûnî'nin mezarında Ravzatü'l-Envâr adlı mistik bir manzûme kaleme almış olduğuna" dair bilgiye yer vermektedir. Ek II (235-236)'de ise W. Gaskel, Halep'te Aksaraylı Hacı Cüneyd b. Ömer tarafından H. 747/M. 1438 senesinde inşa edilen Kâzerûnî hânekâhına ve onun kitabesine yer vermektedir.

Osman, İlhanlı hükümdarının sancağında bahsederken sultanın isminin yanına “Allah, onun mülkünü ebedî kılsın” anlamına gelen şu dua cümlesini eklemiştir: “Halledellâhu mülkehû”. Şiraz’ın o dönemde İlhanlı hâkimiyet sahası içinde olduğu düşünüldüğünde yazarın kullandığı ifade gayet doğaldır.

Mahmud b. Osman’a göre, Bahadır Han Arafat dağında İlhanlı sancağının da yer alması için Mısır Sultanı Nâsırüddin’den izin almıştır.¹⁷ Yazarın sözünü ettiği sultan, Nâsırüddin Muhammed b. Kalavun (hük. 1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) idi. Ebû Said Bahadır Han ile Muhammed b. Kalavun arasında 723 H. (1323) yılında yapılan bir antlaşmaya göre, İlhanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Müslümanlara hac yapma izni verilmişti.¹⁸ *Firdevs*’te Arafat’taki sancak olayının tarihine değinilmeyen Şevkî çevirisinde bu olayın geçtiği tarih sehven 820 H. olarak yazılmıştır.¹⁹ Mahmud b. Osman’ın *-Firdevs’in* özeti niteliğinde olan *-Hayru envâri’l-mürşidiyye fi esrâri’s-samediyeye* adlı eserinde ise Arafat’ta İlhanlı sancağının dikildiği tarih 722 H. (1322) şeklinde geçmektedir.²⁰ 720 yılının Zilhicce ayının dokuzuncu günü 19 Aralık 1322 tarihine tekabül etmektedir. Mahmud b. Osman’ın hacca gidiş tarihi iki devlet arasındaki antlaşmanın imzalanmasından bir yıl öncesine rastlamaktadır.

Olayların tarihini verme hususunda Mahmud b. Osman kadar titiz davranmayan Şevkî’nin eserini Farsça orijinalden ayıran önemli husus, Şevkî’nin metne serpiştirdiği şiirleridir. Anadolu Türkçesiyle yazılan bu şiirler, Yunus Emre ile Eşrefoğlu Rûmî’nin üslûbunu andırmaktadır. Şevkî, Mahmud b. Osman’ın Farsça metninden yaptığı çevirilerin arasına kendi şiirlerini de ekleyerek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Şevkî Çelebi’nin *Menâkıb-ı Ebu İshak-ı Kâzerûni* başlıklı eseri, Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından yayımlanmıştır.²¹ Şevkî Çelebi,

¹⁷ Mahmud b. Osman, *Hayru envâri’l-mürşidiyye fi esrâri’s-samediyeye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu no. 3453, 91b; *Firdevs*, nşr. Meier, s. 447; Şevkî, *Menâkıb-ı Ebû İshak-ı Kâzerûni*, *Ebû İshak İbrâhîm Kâzerûni’nin Menâkıbı (İnceleme – Metin – Tıpkıbasım)*, nşr. Fatih Bayram, ed. Mustafa Kara (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), s. 41 ve 213.

¹⁸ Abdülkadir Yuvalı, “Ebû Said Bahadır Han (ö. 736/1335),” *DİA* 10 (1994), s. 219; Kâsım Abduh Kâsım, “Muhammed b. Kalavun,” *DİA* 30 (2005), s. 548.

¹⁹ Şevkî, *Menâkıb-ı Kâzerûni*, s. 41 ve 213.

²⁰ Mahmud b. Osman, *Envâri’l-Mürşidiyye*, 91b-92a.

²¹ Şevkî Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshak-ı Kâzerûn*. Kâzerûnîlik tarikatının tarihi ve Şevkî’nin *Menâkıb-ı Kâzerûni* adlı eseri hakkında ayrıca bkz. Fatih Bayram, “Şiraz’dan Bursa’ya Uzanan Bir Tarikatın Hikâyesi: Şevkî Çelebi’nin *Firdevsü’l-Mürşidiyye* Çevirisi,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, *Türkiye’de İslami İlimler: Tasavvuf I* XV/30 (2017), s. 131-153.

Hâkî mahlasıyla şöhret bulan Mahmud b. Osman'ın yolundan giderek eserini otuz bölüme ayırmıştır.²² Elimizde sadece müstensih nüshası bulunduğu için tam tarihini tespit edemediğimiz bu esere göre, Mehemed b. Ahmed eş-Şevkî, “nekbet” hayatı yaşamakta ve “inkılâb-ı cihandan gamgîn” bir hayat sürmektedir. Bu halden kurtulabilmek ve “hayırdü’â” almak gayesiyle Farsça menâkıbnâmeyi “İsân-ı Türkî”ye çevirmeye karar vermiştir.²³

Şevkî Çelebi, “*hâzâ sebeb-i te’lif-i kitâb*” bölümünde Şirazlı Mahmud b. Osman el-Hâkî'nin eserini Türkçeye çevirme nedenini anlatmakta ve bu işe bir bahar gününde karar verdiğini belirtmektedir: “Meger bir gün nesîm-i sabâ ber-mûcib-i emr-i Hudâ cihan yüzünü sebz-pûş itmiş idi. Sultân-ı gül karşusına hayli şukûfe saf tutmuş idi. Bu safadan bülbül-i şeydâ ve kumrı-yı hoş-nevâ cûş u hurûş itmiş idi. Envâr-ı ezhâr ile zaman münevver ve fevâkih-i eşcâr ile zemîn pür-ziver olmuşdu.”²⁴ Üzüntülü bir durumda bulunan Şevkî Çelebi, Şeyh Ebû İshak'ın Farsça menâkıbnâmesini hayır dua ile anılmak beklentisiyle Türkçeye çevirmeye niyetlenir:

Nekebât-ı zamandan hazîn ve nekebât-ı cihandan ğamgîn olub küşe-i hasretde sâkin ve hâne-i mihnetde mütemekkin iken nâgâh takdîr-i Rabbânî ber-mûcib-i emr-i Yezdânî ilhâm-ı Samedânî irişüb hâtır-ı şikeste-bâl ve dil-i âşufte-hâle şöyle hutûr itdi kim menâkıb-ı sultânî’l-evliyâi’l-ârifin kutb-ı ekâbir-i asfiyâi’l-vâsılîn şeyhü’ş-şuyûhî’s-sâlikîn sultân-ı selâtin-i dîn şâhenşâh-ı pişvâ-yı ehl-i yakîn kudvetü evliyâi’l-muhakkıkîn zübdetü’l-etkiyâi’l-müdükkıkîn kutbü’l-âfâk Şeyh Ebû İshak İbrahim bin Şehriyârî’l-Kazerûnî kaddesellahu rûhahu’l-’azîz ki defter-i meşâyıhda sultanü’l-evliyâ okurlar ve kutbü’l-aktâb yazarlar ve şeyhü’l-mürşid eydürler kim ânun menâkıb-ı şerîfini ve siyer-i latîfini zebân-ı Fârsiden lisân-ı Türkîye tercüme idem; ta kim ashâb-ı şeyhü’l-âfâk ve ahbâb-ı Şeyh Ebû İshak hazz-ı evferle mahzûz olub bu fakîri hayır du’â ile zikr ideler.²⁵

Kâzerûnî menâkıbı neden Bursa’da Türkçeye çevrilmiştir sorusuna farklı cevaplar vermek mümkündür. Bursa, dünya ipek ticaretinin önemli merkezlerinden birisiydi. Özellikle Tebriz, Şemahi, Sa’d Çukuru, Gilan ve Şirvan, Yezd, Kazvin, İsfahan, Kâşân, Sebzavar, Şiraz ve Kâzerûn gibi İran şehirlerinden gelen tacirler, getirdikleri ipeği burada İtalyan tacirlerin

²² Şevkî, *Menâkıb-ı Kâzerûnî*, s. 90.

²³ Şevkî, *Menâkıb-ı Kâzerûnî*, s. 89-90.

²⁴ Şevkî, *Menâkıb-ı Kâzerûnî*, s. 88.

²⁵ Şevkî, *Menâkıb-ı Kâzerûnî*, s. 89.

getirdiği Avrupa mallarıyla değişmekteydiler.²⁶ Her ne kadar başkent konumunu kaybetse de Bursa'nın bir ticaret ve sanat merkezi olmaya devam etmesinde Timur istilâsının da bir etkisi olmuştur. Timur tarafından Bursa'dan Semerkant'a götürülen Nakkaş Ali b. İlyas Ali, 1421 yılında Bursa'ya dönmüştü.²⁷ Semerkant'ta nakkaşlıktaki maharetini geliştirme fırsatı bulan Nakkaş Ali, Bursa'ya döndükten sonra Yeşiltürbe'nin nakış işçiliğini üstlendi.²⁸ Bursa'ya gelen Tebrizli ustalar da ilk Osmanlı başkentinin imarında önemli rol üstlendiler. Bursa'da Yıldırım Bayezid tarafından inşa edilen Kâzerûni Zâviyesi'ni ziyaret edenler arasında İranlı tacirlerin yanı sıra sanat erbabının da bulunması kuvvetle muhtemeldir. Âşık Çelebi'nin “*şu'arâ tekyesinin ihtiyârı*” dediği Şevki-i Sâni'nin *Firdevsü'l-mürşidiyye'yi* İran'dan gelen ticaret ve sanat erbabından öğrenmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Firdevsü'l-mürşidiyye'de ele alınan ve kurucusundan dolayı İshakilik diye bilinen bu tarikatın ayırıcı vasfı gazâyâ verdiği önemdir. İbrahim b. Şehriyâr, “şeyh-i gâziyân” olarak bilinmekteydi. El-Kâzerûni, menâkıbnâmede “İslâm leşkerini cem' idüb Rûm'a gönderen” bir tarikat lideri olarak anlatılmaktadır.²⁹ Danişmendnâme'de de “Hudâ'nın zikri her dem dillerinde olan” ve “Ebû İshak alemi”ni yani sancağını taşıyan dervişlerden söz edilmektedir.³⁰

Büveyhoğulları ve Selçuklular döneminden sonra Kâzerûnîlik tarikatı en parlak dönemlerinden birisini on dördüncü yüzyılda İncü hanedanlığı döneminde yaşamıştır. *Sîret el-Kâzerûni* de bu dönemde Farsça'ya çevrilmiştir. İncü hanedanlığı döneminde yaşayan Hâfız-ı Şirâzi'nin

²⁶ Halil İnalçık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, c. 1: 1300-1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 223-224; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c. 1: 1300-1600*, çev. Halil Bertkay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), s. 226 ve 279. Bursa'daki Kâzerûni tekkesinin tarihi hakkında bkz. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, nşr. Mustafa Kara ve Kadir Atlansoy (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997), s. 273; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa: Sır Yayıncılık, 2001), s. 87-103; Habibe Karayel Külünk, “II. Bayezid Döneminde Kâzerûniyye Tekkesi ve Faaliyetleri,” *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*, ed. Nilüfer Alkan Günay (Bursa: Gaye Kitabevi, 2017), s. 607-616.

²⁷ Suraiya Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002), s. 275.

²⁸ Günay Kut, “Lâmiî Çelebi,” *DİA* 27 (2003), s. 96.

²⁹ Şevki, *Menâkıb-ı Kâzerûni*, s. 131.

³⁰ *Dânişmend-nâme*, nşr. Necati Demir (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), s. 169-170; *La Geste de Melik Dânişmend, Étude Critique du Dânişmendnâme*, nşr. Irène Mélikoff (Paris: Librairie Adrien Maisonneuve, 1960), II, s. 157-158; M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları,” *Belleten* VII/27 (1943), 429n.

Kâzerûnîlik tarikatıyla irtibatı bulunmaktadır. Asıl adı Şemseddin Muhammed olan Hâfız'ın annesi Kâzerûnluydu. Daha önce şiirleri alay konusu olan Hâfız'ın hayatında dönüm noktası -Ebû İshak'ın şeyhi olan Abdullah ibn-i Hafif'in Şiraz'daki türbesine gerçekleştirdiği ziyareti.³¹ Şeyh-i Kebîr olarak bilinen İbn-i Hafif'in türbesinde seher vaktine kadar ibadet eden Hâfız, bir ara uyuklayınca rüyasında Hz. Ali'yi görür. Rüya da Hz. Ali'nin ona cennet yemekleri ikram ettiği rivayet edilmektedir. Abdülbaki Gölpinarlı'ya göre, Hâfız'ın bu rüyadan sonra yazdığı şiirler hayranlık uyandırmaktaydı. Hâfız, Şeyh-i Kebîr'in türbesinde kendisine "âb-ı hayat" sunulduğunu belirtmektedir:

Dün gece seher çağı beni gamdan kurtardılar.
O gece karanlığında bana abıhayat sundular.
Zat ziyasının parıltısıyla kendimden geçtim.
Bana sıfat tecellisinden şarap verdiler.
Ne mübarek seherdi o seher... Ne kutlu geceydi o kadir gecesi.
O gece bana bu yepyeni beratı ihsan ettiler."³²

Hâfız gibi, Şeyh-i Kebîr'in türbesini ziyaret edenlerden birisi de İbn Battûta idi. İbn-i Battûta, Çin'e ve Hindistan'a giden denizcilerin adakları sayesinde Kâzerûnî tekkelerinin zenginleştiğini belirtmektedir:

Çin denizinde seyahat edenler, hava bozulduğunda, hırsızlardan korktuklarında hemen Ebû İshak'ın kabrine koşup adak adarlar. Her biri adağını yerine getireceğini yazı ile taahhüt eder. Gemi kurtulunca zaviyenin hizmetçileri gemiye çıkar. Daha sonra her adakçının adağını alıp götürürler. Çin veya Hint diyarından gelip de adak olarak binlerce dinar getirmeyen gemi neredeyse yoktur. Zaviyenin hizmetçisi tarafından vekiller gönderilip bu meblağ teslim alınır.³³

Adaklar sayesinde zenginleşen Kâzerûnî zaviyelerinin diğer bir yönü de pamuk üretim merkezi olmalarıydı.³⁴ Anadolu'da bildiğimiz kadarıyla ilk Kâzerûnî zâviyesi de bir ipek üretim merkezi olan Bursa'da açılmıştı. Bursa'dan başka Ahlat, Edirne, Erzurum, Konya gibi şehirlerin yanı sıra Malazgird'in Kozlubaba Köyü'nde de Kâzerûnî zâviyeleri inşa

³¹ İbn-i Hafif Şirâzî'nin hayatı ve menkıbeleri için bkz. Abû al-Hasan 'Ali ibn Muhammad Ad-Dailamî, *Sîrat-ı İbn al-Hafif aş-Şirâzî*, nşr. Annemarie Schimmell Tari (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1955).

³² Hafız-ı Şirazi, *Hafız Divanı*, nşr. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. IX, 136.

³³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), s. 298.

³⁴ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 91.

edilmişti.³⁵ Konya'daki İshakî zâviyesi Karamanoğlu II. Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştı.³⁶ 888/1483 tarihli Karaman evkâf defterinde Konya'daki Kazerûnî zâviyesi için şu ifadeler yer evrilmektedir: “Vakf-ı zâviye-i Mürşid-i Âfâk Şeyh Ebu İshak-ı Kazerûnî rahmetullahi ‘aleyh.”³⁷ 992/1582 tarihli Karaman evkâf defterinde de aynı ifadeler yer almaktadır: “Vakf-ı zâviye-i Mürşid-i Âfâk Şeyh Ebu İshak-ı Kazerûnî.”³⁸

Menâkıb-ı Emir Sultan

Menâkıb-ı Kâzerûnî'nin yazarı olan Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan* adlı eserini Kanûnî'nin oğlu Şehzade Bayezid'e takdim etmişti.³⁹ *Menâkıb-ı Kâzerûnî*'de ise böyle bir takdim ibaresine rastlanmamaktadır. *Menâkıb-ı Emir Sultan*'da yer alan “Temâm oldu menâkıb oldu fâhir dokuz yüz elli yılda oldu âhir” şeklindeki beyitten eserin H. 950 (1543-1544) yılında yazıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰

Yazar, eserinde Bayezid'den “*şehzâde-i cüvân-bahî*” diye söz etmekte ve onun cömertliğini Hâtim et-Tâî'ye benzetmektedir.⁴¹ “Cihânda ‘adl ile Nûşirevândur” diyerek adaletini de Hüsrev Enûşirvân'a benzetmektedir. Bayezid'den “Sultan” diye söz edilmesi ilginçtir. Eserde Şehzâde Bayezid'in şeceresi verilirken dönemin sultanı olan Kanûnî'nin elkâbından ayrıntılı olarak bahsedilmekte ve şecere II. Mehmed'e kadar uzanmaktadır: “Sultân Bâyezîd bin Sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn hâdimü'l-Harameyn hâfîzü'l-kibleteyn kâtilü'l-kefere kâmi'ü'l-fecere nâsirü 'ibâdillâh Sultân Süleymân Şâh bin Sultân Selîm Şâh bin Bâyezîd bin Muhammed Hân.”⁴²

Menâkıb-ı Emir Sultan hakkında Mustafa Okan Baba tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.⁴³ Bu tezde menâkıbnâme metni transkribe

³⁵ Kâmil Kepcioğlu, *Bursa Kütüğü* (İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), II, s. 15; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)* (Ankara: Tamga Yayıncılık, 1999), s. 137-138; İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi* (Konya: Enes Kitap Sarayı, 1997), s. 919.

³⁶ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 915.

³⁷ Fahri Coşkun, “888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)” (yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 47.

³⁸ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 916.

³⁹ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, Sb.

⁴⁰ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 59b.

⁴¹ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 5a.

⁴² Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, Sb.

⁴³ Mustafa Okan Baba, “*Menâkıb-ı Emir Sultan* (Metin-İnceleme-Gramer-İndeks)” (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991. Şevkî-i Sâni'nin

edilmiş, eserin yazıldığı dönemle ilgili tarihî bir çerçeve çizilmeye çalışılmış ve metnin dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Metnin bir edebiyatçı nazarıyla transkribe edilmiş olması ve incelenmesi alana önemli bir katkı niteliğindedir. Bununla birlikte Şevkî Çelebi'nin yaşadığı dönemin özelliklerini ele alan ve metni menâkıbnâme literatürü açısından değerlendiren kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Şevkî Çelebi, “ömrünün fasl-ı bahârî”nın “hazâna eriştiği” bir zamanda eserine başladığını belirtmektedir.⁴⁴ O, eserinin ilk sayfalarında “perîşân-ı rûzîgâr”dan dert yanmakta ve kalbinin “pür-inkisâr” olduğunu ifade etmektedir. *Menâkıbnâme*'yi yazmaya başlamadan önce şairin yaşadığı dönemden pek memnun olmadığı anlaşılmaktadır. “Hâline nigâh eyleyen” ve “ahvâline âgâh olan” “bir yâr-ı sâdık” ve “dost-ı muvâfık” kendisine menâkıbnâme yazmasını tavsiye etmişti.⁴⁵ Bu dostun kim olduğunu bilemiyoruz.

Şevkî Çelebi, kendisinde Ehl-i Beyt'ten olan Seyyid Muhammed-i Buhârî'nin yani Emir Sultan'ın menkıbelerini derleyen bir eser yazma arzusunun uyandırdığını belirtmektedir. Kendisini böyle bir eser yazmaya iten nedenlerden birisi de, *Keşşâf Tefsiri*'ne “meşveret kıldığı” zaman olumlu netice almış olmasıydı.⁴⁶ Emir Sultan ile ilgili Arapça ve Türkçe birçok menkıbenin bulunduğunu belirten yazar, bunların içinden “tevâtüre yitişmiş” ve en sıhhatli olanlarından on sekiz tanesini seçtiğini ifade etmektedir.⁴⁷

Bu eserde Emir Sultan'dan “milk-i Rûm'un bekçisi” ve “Osman illerinin gözcüsü” olarak bahsedildiğini görmekteyiz:

“Husûsâ milk-i Rûm'un bekçisüdür	Ki Osman illerinin gözcisüdür
Bursa şehri ânun himmetiyle	Olur ma'mûr dâyim re'fet ile.” ⁴⁸

Emir Sultan Menâkıbnâmesi hakkında ayrıca bkz. Abdullah Uğur, “Emir Sultân Menâkıbnâmeleri ve Nimetullah'ın Menâkıb-ı Emir Sultân Adlı Eseri (İnceleme-Metin)” (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 44; Aysemin Çanak, “Emir Sultan ve Vakıfları” (doktora tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 51.

⁴⁴ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 2b-3a.

⁴⁵ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 3a.

⁴⁶ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 4a.

⁴⁷ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 6b. Emir Sultan'ın hayatı ve menkıbeleri hakkında ayrıca bkz. Ahmet Bayer, *Bursa'nın Manevi Mimarlarından Emir Sultan: Hayatı ve Menkıbeleri* (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2014); Mustafa Utku, *Emir Sultan Hazretlerinin Menkıbeleri* (Bursa: Uludağ Yayınları, 2011); Nurettin Kahraman, “Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsameddin Bursevî) İnceleme ve Metin” (yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

⁴⁸ Şevkî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 9a.

Kazerûnî menâkıbında olduğu gibi, Emir Sultan menâkıbında da Mehmed bin Ahmed eş-Şevkî, okuyucuyu Hz. Peygamber'e salât ü selâm getirmeye dâvet etmektedir:

“Ger dilersen el vire sana murâd   Vir salavât Ahmed'e iy hûb-nihâd.”⁴⁹

Şevkî-i Sâni, eserini yazarken faydalandığı kitapları da belirtmektedir. Bunlar arasında *Mevâhibü'l-Miftâh* ve “müftî-yi Rûm Kemalpaşazâde merhumun cem' itdüğü ehâdis kim ehâdis-i sahîhdür” ve “kütüb-i ehâdis-i mu'tebere” yer almaktadır. Yazar ayrıca *Kitâbü'l-Âfiyet* adlı eserin ismini zikreder.⁵⁰

Süleymannâme Muhtasarı

Âşık Çelebi, onun başlayıp bitiremediği muhtasar bir *Süleymannâme*'den bahsetmektedir. Yazarı bilinmeyen muhtasar *Süleymannâme* eğer Şevkî Çelebi'ye aitse onun bir müddet İstanbul'da yaşadığı kesinlik kazanmaktadır. Muhtasar *Süleymannâme*'nin yazarı kendisinin “irtibât-ı dünyanın âlâmından el çeküb şehir-i Kostantiniyye'de 'uzlet bucağın ihtiyâr ettiği” ni belirtmektedir.⁵¹ Müellif, “hayır du'â ile anılma” niyetinden bahsetmektedir.⁵² “Yârân-ı ehîbbâdan biri”nin kendisine Firdevsi-i Rûmî'nin *Süleymannâmesi*'nde olan “kelimâtun gereküsini istihrâc idüb derc etmesi”ni tavsiye ettiğine işaret etmektedir. Böylelikle, müellifin arkadaşına göre, hem Firdevsi-i Rûmî ve hem de müellif hayır dua alacaklardır.⁵³ Görüldüğü üzere, *Menâkıb-ı Emir Sultan*'ın telif sebebi ile anonim *Süleymannâme* muhtasarının telif sebebi arasında ciddi benzerlikler vardır. Yine ismi bilinmeyen bir arkadaş hayır dua alma maksadıyla bir eserin yazılmasına sebep olmuştur. *Menâkıb-ı Kâzerûnî* ve *Menâkıb-ı Emir Sultan* gibi *Süleymannâme* muhtasarında da nesirle birlikte şiirlere rastlanmaktadır. Şiirlerin üslubu Şevkî-i Sâni'nin üslubunu andırmaktadır.

⁴⁹ Baba, “Menâkıb-ı Emir Sultan,” s. 104.

⁵⁰ Baba, “Menâkıb,” s. 111.

⁵¹ *Süleymannâme Muhtasarı*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, no. 316, 2a; Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, no. 689, 1b. *Süleymannâme Muhtasarı*'nın Tavşanlı nüshasının dijital görüntüsüne erişmem konusundaki gayretlerinden dolayı Emre Yüksek'e teşekkür ederim.

⁵² *Süleymannâme Muhtasarı*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emiri Tarih, no. 316, 2a; Tavşanlı nüshası, 2a.

⁵³ *Süleymannâme Muhtasarı*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 2a-2b.

“Devleti ve ‘ömrü olsun ber-mezîd Ya’ni Gâzî Şâh Sultân Bâyezîd”⁵⁴ beyti eserin II. Bayezîd’e ithaf edildiği izlenimini uyandırmaktadır. Eğer bu eser, Şevkî’ye aitse eserin yazarın gençlik yıllarında yazılmış olması muhtemeldir. Diğer iki eserindeki yazım ya da tarih yanlışlarına bu eserde fazla rastlanılmamaktadır. Üslup daha canlı ve akıcıdır. Muhtasar *Süleymannâme*’nin Şevki-i Sâni’ye ait olabileceği M. Nurefşan Kapal tarafından da belirtilmektedir.⁵⁵

Muhtasar *Süleymannâme*’nin ithaf edildiği sultanın II. Bayezîd olarak kabul edildiğini görmekteyiz.⁵⁶ Eserin yazıldığı tarih belli olmadığı için Emir Sultan menâkıbnâmesinde olduğu gibi “Sultan Bayezîd” ile kastedilen kişi Kanûnî’nin oğlu Şehzâde Bayezîd de olabilir. Âşık Çelebi’den öğrendiğimize göre Şevki Çelebi II. Bayezîd döneminde “uzlet bucağı”nda değil; Trabzon sancağında ikbal günlerini yaşamaktaydı. Kanûnî’nin oğlu Bayezîd bir müddet Kütahya’da sancak beyliği yapmıştı.⁵⁷ Muhtasar *Süleymannâme*’nin nüshalarından birisinin de Tavşanlı (Kütahya)’da bulunması ilginçtir.

Netice Yerine

Şevki Çelebi, Emir Sultan menâkıbnâmesinin ilk kısmında bu eseri yazmasını bir dostunun tavsiye ettiğini belirtmektedir. *Menâkıbnâme*’de kendi isminden bahsederken dostunun isminden bahsetmemektedir. Muhtasar *Süleymannâme*’de de, bir dostun bu eserin yazılmasına sebep olduğu belirtilirken ne müellifin adından ve ne de dostun adından söz edilmektedir.

Şehzâde Selim’i Trabzon’dan tanıyan ve Bursa’da onun nazarıyla ve hatırasıyla hayat bulan Şevki, *Süleymannâme*’yi telhis ederken belki de ikbal günlerinin özlemine duymaktaydı. İlerlemiş yaşı onun güç işlere girişmesine mani olmamıştı. Belki de, o da Âşık Çelebi gibi *Süleymannâme*’yi özetleme işinin ona çok zaman kaybettirdiğini düşünüp menkıbeleri derlemeye gayret sarf etti.

⁵⁴ *Süleymannâme Muhtasarı*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 4a.

⁵⁵ M. Nurefşan Kapal, “Uzun Firdevsî’nin Hayât-nâmesi (İnceleme-Metin)” (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 31n. Bu tezden beni haberdar eden Sadık Yazar’a müteşekkirim.

⁵⁶ M. Nurefşan Kapal, “Uzun Firdevsî’nin Hayât-nâmesi,” s. 29.

⁵⁷ Mustafa Çiçekler, “Şehzade Bayezîd ve Farsça Divançesi,” *Şarkiyat Mecmuası* 8 (1998), s. 211.

Şevkî-i Sâni'nin *Menâkıb-ı Kâzerûni* ve *Menâkıb-ı Emir Sultan*'daki ke-tum tavrı *Süleymannâme Muhtasarı*'nda daha belirgindir. Bu üç eserin dil özellikleri karşılaştırıldığında ilginç sonuçlarla karşılaşılacağı muhakkaktır. Böyle bir çalışmaya girişecek olan araştırmacıların Süleymannâme ve menâkıbnâme literatürüne mühim katkı sağlayacağı açıktır.

Kaynakça

Yazma Eserler

- Mahmud b. Osman. *Hayru envâri'l-mürşidiyye fî esrârî's-samediyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, no. 3453.
- Süleymannâme Muhtasarı*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri-Tarih, no. 316.
- Süleymannâme Muhtasarı*, Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, no. 689.
- Şevki Çelebi, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi Yazmaları, no. 4940.

Araştırma ve Yayınlar

- Abû al-Hasan 'Ali ibn Muhammad Ad-Dailamî: *Sîrat-ı Ibn al-Hafîf aş-Şirâzi*, nşr. Annemarie Schimmell Tarı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1955.
- Arberry A. J. "The Biography of Shaikh Abû Ishâq al-Kâzarûni," *Oriens* III/2 (1950), s. 163-182.
- Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-su'arâ, İnceleme-Metin*, nşr. Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Bayer, Ahmet. *Bursa'nın Manevi Mimarlarından Emir Sultan: Hayatı ve Menkıbeleri*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2014.
- Bayram, Fatih. "Şiraz'dan Bursa'ya Uzanan Bir Tarikatın Hikâyesi: Şevki Çelebi'nin Firdevsü'l-Mürşidiyye Çevirisi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, *Türkiye'de İslami İlimler: Tasavvuf* I XV/30 (2017), s. 131-153.
- Buzpınar Ş. Tufan. "Nakibüleşraf," *DİA* 32 (2006), s. 322-324.
- Çiçekler, Mustafa. "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi," *Şarkiyat Mecmuası* 8 (1998), s. 211-228.
- Dânişmend-nâme*, nşr. Necati Demir, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Die Vita des Scheich Abû Ishâq al-Kâzarûni: in der persischen Bearbeitung / von Mahmûd B. 'Utmân*, nşr. Fritz Meier, Leipzig: Brockhaus, 1948.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Erginli, Zafer. "Osmanlı Devleti'nin İlk Resmî Nakibü'l-Eşrafı Olan Bir Derviş: Seyyid Natta'," *Gümüslü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa*, haz. Hasan Basri Öcalan, İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi, 2003.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Erzi, Adnan. "Bursa'da İshaki Dervişlerine Mahsus Zâviyenin Vakfiyesi," *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 423-429.
- Faroqhi, Suraiya. *Stories of Ottoman Men and Women*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.
- Hafız-ı Şirazi. *Hafız Divanı*, nşr. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

- İnalcık, Halil. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, c. 1: 1300-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- . *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c. 1: 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Sır Yayıncılık, 2001.
- Karayel Külünk, Habibe. "II. Bayezid Döneminde Kâzerûniyye Tekkesi ve Faaliyetleri," *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*, ed. Nilüfer Alkan Günay, Bursa: Gaye Kitabevi, 2017, s. 607-616.
- Kâsım, Abdur Kâsım. "Muhammed b. Kalavun," *DİA* 30 (2005), s. 547-548.
- Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*, haz. Hüseyin Algül vd., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- Kınalı-zade Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-şuarâ*, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Âbideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya: Enes Kitap Sarayı, 1997.
- Köprülü, Fuad. "Abû İshâk Kâzrûni ve Anadolu'da İshâki Dervişleri," Almanca'ya çev. Paul Wittek, Almanca'dan Türkçe'ye çev. Cemal Köprülü, *Belleten XXXI-II/130* (1969), s. 225-236.
- . "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları," *Belleten VII/27* (1943), s. 379-458.
- Kut, Günay. "Âşık Çelebi," *DİA* 3 (1991), s. 549-550.
- . "Lâmî Çelebi," *DİA* 27 (2003), s. 96-97.
- La Geste de Melik Dânişmend*, Étude Critique du Dânişmendnâme, nşr. Irène Mélikoff, Paris: Librairie Adrien Maisonneuve, 1960.
- Mahmud b. Osman. *Firdevsü'l-mürşidiyye fî Esrâri's-samediyiye (Sîretnâme-i Şeyh Ebû İshak-ı Kâzerûni)*, nşr. İrec Efşâr, Tahran: Kitabhâne-i Dâniş, 1333 hş. [1979].
- Mehmed Süreyya. *Sicil-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, nşr. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmed Şemseddin. *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi I-II*, nşr. Mustafa Kara ve Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- Şevkî Çelebi. *Menâkıb-ı Ebû İshak-ı Kâzerûni, Ebû İshak İbrâhîm Kâzerûni'nin Menâkıbı (İnceleme – Metin -Tıpkıbasım)*, nşr. Fatih Bayram, ed. Mustafa Kara, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Utku, Mustafa. *Emir Sultan Hazretlerinin Menkıbeleri*, Bursa: Uludağ Yayınları, 2011.
- Yuvalı, Abdülkadir. "Ebû Said Bahadır Han," *DİA* 10 (1994), s. 218-219.

GAZZÂLÎ VE OSMANLI SİYASETİ: NASÎHATÜ'L-MÜLÛK'ÜN KANÛNÎ DEVİRİNDE GERÇEKLEŞEN TERCÜMELERİ

Mehmet Şakir YILMAZ*

İmam Gazzâlî'nin eserlerinin Osmanlı Türkçesine tercümeleri hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Sadık Yazar'ın tespitine göre¹ özellikle on altıncı yüzyılda Gazzâlî'nin çok sayıda eseri Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Gazzâlî'nin Türkçeye tercüme edilen ilk eseri *Kimyâ-yı Sa'âdet* (on beşinci yüzyıl), on altıncı yüzyılda iki kez daha tercüme edilmişken, Gazzâlî'nin Türkçeye toplamda on üç kez tercüme edilen *Nasîhatü'l-mülûk* başlıklı eserinin on altıncı yüzyılda gerçekleşen tercüme sayısı en az dördür. Gazzâlî'nin eserlerinin tercümesini teşvik etme noktasında padişah ve yakın çevresinin önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Örneğin Hüsameddin b. Hüseyin Sehâbî (ö. 1564) *Kimyâ-yı Sa'âdet* tercümesini Sultan Süleyman'ın emri ile gerçekleştirmiş ve tercümesinin beğenilmesi üzerine sultanın cömert ihsanlarına nâil olmuştur. Benzer şekilde, konumuzu teşkil eden *Nasîhatü'l-mülûk* tercümelerinden en eskisi olan Alâyî'nin *Netîcetü's-sülûk fi nasîhati'l-mülûk*'ü muhtemelen 957/1550'de kaleme alınarak önce Şehzâde Bayezid'in lalası Sinan Bey'e ithaf edilmiş ancak kısa zaman sonra Şehzâde Bayezid Konya'da gerçekleşen savaşta yenilip Safevî Şahı'na sığındıktan sonra 'Alâyî yaptığı tercümeyle Şehzâde Selim'e sunmuştur.

Esasen Gazzâlî'nin eserlerinin tercümesinde görüldüğü gibi genel olarak siyaset, hukuk ve ahlak konularında kaleme alınan telif veya tercüme eserlerin sayısında Kanûnî Sultan Süleyman devrinde bir artış olduğu ve bu eserlerin içerik açısından da oldukça geniş bir çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Bir yandan Lutfi Paşa'nın *Âsafnâme* ve *Halâsü'l-ümme* gibi orijinal eserleri Osmanlı yönetim tarzının pratik sorunlarını ve hilâfet kurumunun

* Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi, Tarih Bölümü. E-posta: sakiryilmaz@ihu.edu.tr

¹ Sadık Yazar, "Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesine Tercüme Edilen Eserleri," *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/31 (2011), s. 67-156.

Osmanlı devrinde nasıl anlaşılması gerektiği konularını irdeliyor, diğer yandan Celâlzâde Mustafa Çelebi gibi önemli bir bürokrat *Mevâhibü'l-hallâk* gibi bir eserle siyaset konusunu ahlak literatürü perspektifinden ele alıyordu. Benzer şekilde siyaseti ahlak ilmi kapsamında ele alan diğer tercüme ve telif eser sahipleri arasında Alâeddin Ali Çelebi (ö. 1543) (*Hümâyunnâme*), Kınalızâde Ali Efendi (ö. 1572) (*Ahlâk-ı alâî*), Sürûri Efendi (ö. 1562) (Şehzâde Mustafa için Farsçadan tercüme edilen Ali b. Şihabüddin Hasan el-Hemedânî'nin eseri *Zahîretü'l-mülûk*), Taşköprülüzâde, (*Risâle fi esrâri'l-hilâfeti'l-insâniyye ve's-saltanatı'l-ma'neviyye*) ve Azmi Efendi'yi (Hüseyn Vâiz-i Kâşifi'nin (ö. 910/1505) *Ahlâk-ı muhsinî*'sinin tercümesi *Enisü'l-ârifîn*'i zikredebiliriz. Hukuk perspektifinden siyaset üzerine eser veren Kanûni devrinin önemli müellifleri arasında da Dede Cöngi Efendi (*Siyâsetü's-şer'iyye*) ve Şehzâde Mustafa'ya ithaf ettiği *Risâletün fi emvâl-i beyti'l-mâl* ile Âşık Çelebi'nin İbn Teymiyye'nin *Siyâsetü's-şer'iyye*'sinden gerçekleştirdiği tercüme eseri *Mirâcü'l-iyâle ve Minhâü'l-adâle* sayılabilir. Özetle, Kanûni devrinin özellikle ikinci yarısında siyaset düşüncesi ile ilgili eserlerin ciddi oranda arttığını söyleyebiliriz.

Bu makalede Gazzâlî'nin aslı Farsça olan ama Arapça tercümesi daha büyük bir yaygınlık kazanmış olan eseri *Nasîhatü'l-mülûk*'un üçü Kanûni devri sonunda, biri de III. Mehmed döneminde yapılmış tercümelere ele alınacak ve Muallimzâde, Alâyî b. Muhibbi eş-Şirâzî, Âşık Çelebi ve Vücûdî tarafından yapılmış bu tercümelere daha yakından bakılacaktır.

İlginçtir ki Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-mülûk*'ü aslında en başından beri serbest tarzda bir tercüme çabasına maruz kalır ve günümüze kadar da bu özelliğini korur. Eserin on ikinci yüzyılda yapılan Arapça tercümesi esasen Farsça asıldaki tüm bölümleri içerir ama ikinci kısmının birinci babında yer alan ve İran hükümdarları tarihinden bahsedilen pasajı özetleyerek aktarır.² *Tibrü'l-mesbûk fi nasîhati'l-mülûk* olarak adlandırılan bu Arapça tercüme o kadar yaygınlık kazanır ki Osmanlı Türkçesine yapılan tercümelemin neredeyse hepsi eserin bu tercümesi kullanılarak yapılmıştır. Ancak bu eserlerde İran tarihinin aktarıldığı kısım bugün elimizde bulunan Arapça metne göre biraz daha ayrıntılı anlatılmış, Farsça orijinal metne daha yakın bir metin oluşturulmuştur.

² Krş. Gazzâlî, *Nasîhatü'l-mülûk*, haz. Celaleddin Humayî (Tahran: İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, 1351), s. 84-95, Gazzâlî, *et-Tibrü'l-mesbûk fi nasîhati'l-mülûk*, haz. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), s. 44.

Esere en fazla ekleme yapan mütercim 'Alâyî bu eserin hem Arapça hem de Farsçasını kullandığını ama Arapça nüshayı esas aldığını belirtmektedir.

Nasihatü'l-mülûk'ün Kanûnî devrinde bu kadar ilgi görmesini ve mütercimlerin eseri tercüme ederken gerçekleştirdikleri tasarrufları değerlendirebilmek için dönemin önemli siyasi gelişmelerini kısaca hatırlamak gerekir. Bu gelişmeler arasında şüphesiz ki Safevîlerle yapılan mücadele ve şehzâdeler arasında yaşanan taht kavgası özellikle 1550 sonrası Kanûnî devri siyasi gündeminin en önemli iki başlığını oluşturmaktaydı.

a) 1550 Sonrası Osmanlı Siyaseti

1550'lere gelindiğinde otuz yıllık Kanûnî saltanatı ile altı yıllık Rüstem Paşa sadaretinin çok değişik nedenlerle biriktirmiş olduğu memnuniyetsizlikler enerjik şehzâde Mustafa'nın taht iddiasını güçlendirmişti. Şehzâde Mustafa'nın Amasya valiliği esnasında Erzurum Beylerbeyi olan Ayas Paşa'ya yazmış olduğu mektupta ifade ettiği gibi ehliyetli ve liyakatli oldukları halde sırf kendisine besledikleri muhabbet nedeniyle devlet kademelerinde istedikleri mevkilere gelemeyenler kendisi tahta geçtiğinde hak ettikleri mevkilere geleceklerdi.³

Şehzâde Mustafa'nın taht iddiası Kanûnî'nin tavizsiz tavrıyla 6 Ekim 1553'te son buldu ancak şehzâdenin Nahcivan Seferi sürecinin başında ortadan kaldırılması taht kavgaları ve siyasi huzursuzlukların son bulması anlamına gelmiyordu. Nahcivan Seferi sonunda Düzmece Mustafa isyanı çıktı ve ardından Şehzâde Bayezid ve Şehzâde Selim mücadelesi başladı.

Şehzâde Mustafa'nın katli hadisesi hem Osmanlı içinde hem de dışında pek çok sanatkâra ilham kaynağı oldu ve bu konu başta şiir ve tiyatro olmak üzere değişik sanat eserlerinde işlenmeye devam etti. En meşhuru Taşlıcalı Yahya Bey'e ait olmak üzere en azından on üç Osmanlı şairinin Şehzâde Mustafa için kaleme aldıkları mersiyelerden haberdarız. Bu mersiyeler içinde bazıları anonim şairler tarafından Şehzâde Mustafa'nın diliyle kaleme alınmıştır. Bu trajik ve ilham verici hadise çok sonraları bile başta İtalya olmak üzere Fransa ve İngiltere'de sanatkârlar tarafından işlenmiş ve tiyatro sahnelerine konu olmuştur.⁴

³ Şehzâde Mustafa'nın Ayas Paşaya gönderdiği mektubun metni için bkz. Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1997), s. 157-8.

⁴ Zahit Atçıl, "Why Did Süleyman the Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553?" *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 48 (2016), s. 69-70.

Osmanlı şairleri tarafından kaleme alınan mersiyelerin belki önemli bir kısmında söz konusu hadise anlatılırken kimsenin doğrudan suçlanmadığını, trajik hadisenin kaderci bir şekilde ele alınarak bu dünyanın ne kadar kararsız bir yapısının olduğunun vurgulandığını görmekteyiz. Ancak bazı mersiyelerde konu isyankâr ve eleştirel bir üslupla anlatılmakta ve çoğunlukla Rüstem Paşa'yı, bazen de Kanûni'yi ve bu işe onay veren Müftü'yü veya "Rus Cadısı" olarak nitelendirilen Hürrem Sultan'ı doğrudan suçlayan ifadelere yer verilmektedir. Bu mersiyeler içinde, örneğin, Taşlıcalı Yahya soğukkanlı bir dil kullanır ve mersiyesinde Şehzâde Mustafa'yı överek onu âlim, doğru itikat sahibi, meşâyih ile sohbetle önem veren cömert, mütevazı, tecrübeli, uzak görüşlü, güçlü-kuvvetli ve güzel görünüşlü biri olarak betimler. Taşlıcalı Yahya kaleme aldığı mersiyede doğrudan sadece Rüstem Paşa'yı suçlamaktadır ve şiirini merhum Şehzâde'ye ve Kanûni'ye dua ederek bitirir:

İlâhî cennet-i Firdevs ana turâğ olsun
Nizâm-ı 'âlem olan pâdişâh sağ olsun

Diğer yandan muhtemelen merhum Şehzâdenin aile dostu olan ama hayatı hakkında -kadın şair olması dışında- kesin hiçbir bilgi sahibi olmadığımız Nisâyî son derece eleştirel bir şekilde Sultan'ı, Müftü'yü ve Hürrem'i suçlar:

Şâh-ı âlemsin velî halk tutdı senden nefreti
Kimsenün kalmadı hergiz sana meyl-i şefkati
Bâis olan müftiye de irmesün Hak rahmeti
Merhametsüz şâh-ı âlem n'itdi Sultan Mustafa⁵

Kaleme alınan şiirler kadar Nahcivan Seferi'nin hemen ardından yani Şehzâde Mustafa'nın katlinden bir buçuk yıl sonra patlak veren Düzmece Mustafa İsyanı da bu hadisenin Osmanlı siyasi gündemini ne kadar derinden etkilediğini göstermek açısından anlamlıdır. Nahcivan Seferi'nin hemen ardından kışı geçirmek için gittiği Amasya'da bir süre ikamet eden Sultan, hem Safevîler ile yürütülmekte olan barış müzakerelerinin sonucunu beklemiş hem de merhum şehzâdenin himayesini görmüş çevrelerin gönlünü kazanmak için cömertçe ihسانlarda bulunmuştur. Merhum şehzâdenin adamlarından hiç kimse dirliğinden mahrum kalmamış, hakları korunmuştur. Özellikle yeniçerilere karşı gösterdiği cömertlikle onların gönlünü

⁵ Mehmet Çavuşoğlu, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (1982), s. 675.

kazanan Şehzâde Mustafa'nın ölümünün acısını dindirmek için Sultan da Amasya'daki ikameti esnasında Âsîtâne yeniçerilerine bir imtiyaz tanımış ve bundan böyle yirmi bin akçe üzerindeki dirliklerin sadece Âsîtâne yeniçerilerine verilmesini kararlaştırmıştır.⁶

Celâlzâde Mustafa Çelebinin uzun uzadıya ve överek anlattığı Nahcivan Seferi esnasında Kanûnî'nin Halep'te kışlarken fark ettiği âdil olmayan bazı uygulamaları yürürlükten kaldırması, sefer sonrasında yeniçerilere dağıtılan ihсанlar ve merhum Şehzâde Mustafa'nın adamlarından hiç kimsenin timarından mahrum bırakılmaması gibi uygulamalar bu dönemde yaygın olan bir memnuniyetsizliği gidermeye yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tür uygulamalar Rumeli sipahilerinin 1554 yılı sonunda Şehzâde Mustafa olduğunu iddia eden bir kişi liderliğinde isyan edip Varna, Silistre, Selanik ve Yenişehir yörelerini ele geçirmelerine engel olmamıştır. Dönemin resmi tarihçisi Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi isyan eden kesimi “etrâk-ı bî-idrâk zümresi” olarak tanımlar ve onların “Simavna Sûfileri” ile ilişkisine dikkat çeker.⁷ Muhtemelen bu konuda ona güvenen Gelibolulu Mustafa Âlî de asileri benzer şekilde “erâzil-i nâs ve etrâk-ı bî-kıyâs” olarak niteler.⁸ Dönemin siyasi gündemini anlamak açısından önemli olan bu konuya aşağıda biraz daha ayrıntılı olarak değinilecektir ancak bundan önce Celâlzâde Mustafa Çelebi gibi merkezi yönetimin içinde yer alan ve resmi söylemi oluşturan bir ismin anlatımını takiben Şehzâde Mustafa'nın katli ve akabinde Nahcivan Seferi'nin serencamıyla ilgili kısa bir özet yapmak faydalı olacaktır. Bu anlatıyı özetlemek merkezi otoritenin önemseydiği siyasi söylemin unsurlarını vurgulamak açısından aydınlatıcıdır.

Celâlzâde'ye göre Şehzâde Mustafa'nın vefatı bazılarının iddia ettiği gibi Rüstem Paşa'nın entrikaları sonucu meydana gelen bir hadise değil, bilakis Şehzâde Mustafa'nın adamlarının gerçekleştirmiş olduğu zulümler nedeniyle hedefi olduğu mazlumların beddualarının bir sonucudur. İnsanların akıl ve karakterlerine göre bu olayı yorumladığını belirten Celâlzâde bu olayı yorumlarken insanların Sultan'ın hiçbir şekilde şer'-i şerifin dışına

⁶ Turan, *Kanuni Süleyman*, s. 44.

⁷ Celâlzâde Mustafa, *Geschichte Sultan Süleymân Kanûnis von 1520 bis 1557, Tabakât ul-Memâlik ve Derecât ul-Mesâlik*, ed. Petra Kappert (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981), 499a.

⁸ Turan, *Kanuni Süleyman*, s. 45.

çıkmayan, doğru yoldan ayrılmayan, inancı ve niyeti saf bir padişah olduğunu unutmamaları gerektiğini belirtir. Celâlzâde'ye göre, Sultan'ın tüm emeli Allah'ın kullarının emniyet ve huzurunu temin etmektir ve emniyet ve huzuru bozmaya yönelik tehdit kimden gelirse gelsin onu ortadan kaldırmak konusunda tereddüt etmez. Bu nedenle adaletin bir göstergesi olarak, başkası ya da kendi oğlu ayrımı yapmaksızın gereğini yerine getirir:

Hakikat-i hâle kimsenin vukûfu ve ittilâ'ı olmayub herkes muktezâ-yi tab'ı üzere kıl u kâl iderlerdi. Şunlar ki cevâhir-i azizu'l-vücûd akl ile ser-efrâzlardır kazâya rızâ virüb mecârî-i umûru takdîr-i Hakka tefvîz ve havâle eylediler. Hazreti Pâdişâh-i şâfi-zamîr ve pakî'tikâd evâmîr-i şer'î ilâhîye muftî' ve münkâd ve tîbât-at-i sa'âdetmenkabetleri râh-i sedâda sâlik olub şer'î pâke muhâlif umûra irtikâbdan bi-hasebi'z-zâhir mu'arrâ olub mahzâ rızâ-yi zü'l-celâl için câh-i dünya ve mâ-fihâ nazar-i i'tibârlarında dâne-i hârdelden aşgar nizâm ve intizâm-i bilâd ve refâhiyyet ve âşâyîş-i 'ibâd emrinde yâd ile ferzendiñ farqı olmayub evlâd ile bi-gânenniñ yanlarında nisbeti berâber idüğünde iştibâh olmayub... (437a-b)

Sultanın kişiliği hakkında bu hususu vurgulayan Celâlzâde daha sonra saltanatın kaynağı sorununu gündeme taşıyarak olaya daha geniş bir perspektiften bakmayı dener. Ona göre, gerçek "mâlik'ül-mülk" Allah'tır; sultan, şehzâde, vezir, emir ve diğerlerinin varlık sebebi reaya ve berâyaya adalet, şefkat ve merhamet sağlamaktır. Yüce Allah bir kuluna hilâfet ve saltanat nasip etmişse kula düşen bu nimet karşılığında gerekli şükürü eda etmektir. Bu şükür de adaletle hükmetmektir. Sonuç olarak, Şehzâde Mustafa'nın adamları tarafından yapılan zulümler karşısında sabûr ve gayûr olan Allah'ın, kullarının dualarını kabul etmesi neticesinde şehzâdenin eceli mukadder olmuştur: "Lâ-cerem Hazret-i Sabûr-ı Gayûr'un -te'âlâ şânuhû- kemâl-i refeti ol tarafta olan ibâdı hakkında mukadder olmağın ifâda-i envâr-ı ma'delete perde ve hâyil olan sehâbı gide-rüb âleme ziyâ ve rüşenâ virmiş." (438a)

Celâlzâde'nin değerlendirmesinde Şehzâde Mustafa'nın ölümü ilahi adaletin bir gereği olarak görülürken sultanın kim olacağına belirlenmesi konusu da siyaset üstü bir konu olarak kabul edilir. Sultanın kim olacağına karar vermek ister askeri ister reaya statüsünde olsunlar insanların belirleyebileceği bir konu değildir; "Saltanat ve hilâfet Mâlikül-Mülk tarafından erzâni kılınır." Zahit Atçıl'ın Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi konusunda kaleme aldığı makalede detaylıca anlattığı üzere, Kanûnî bu kararıyla Osmanlı yakın tarihinde

görülen bir sorunu kökten çözmeye çalışmış, mevcut sultanın yönetiminden memnun olmayan sosyal grupların şehzâdelere destek vermek suretiyle siyasete müdahale etme geleneğini sonlandırmak istemiştir.⁹

Celâlîzâde Mustafa Çelebi'nin anlatımına göre Nahcivan Seferi daha önceki İran seferlerinde olduğu gibi temelde dini sâiklerle düzenlenmiştir; fitne dolu şarka “gazâ ve cihad fi sebilillah” yapılmaktadır ve üzerine gidilen rakip “bî-din ve mülhid” bir düşmandır. Safevî Şahı ile yapılan yazışmalar Osmanlı yönetiminin özellikle *sebb-i şeyhayn* (Hazreti Ebubekir ile Hazreti Ömer'e hakaret edilmesi) veya *sebb-i Hulefâ-yı Mehdiyyin* (Hulefâ-yı Râşidîn) konusunda ne kadar hassas olduğunu gösterir. Celâlîzâde inşasıyla kaleme alınan mektuba göre İslam uleması bu tür fiilleri işleyenlerin tekfir edilecekleri hususunda ittifak etmiştir. Bu yönüyle önceki şark seferleri ile benzerlik taşıyan Nahcivan Seferi biraz daha farklı bir yerde durmaktadır. Zira Şah Tahmasb'ın ordusunun Osmanlı ülkesinin doğusunda gerçekleştirmiş olduğu akınlarda vermiş olduğu zararlar reayayı çok mağdur etmiş, bunun neticesinde misilleme hakkı doğmuştur. Celâlîzâde'nin eserine aldığı yazışmalardan gördüğümüz kadarıyla Şah'ın yaptıklarına misilleme olarak Osmanlı komuta kademesi bu seferde daha önceki seferlerde yapmadığı bir uygulamayı hayata geçirecek, “bî-din” ve “mülhid” Kızılbaşların erkeklerini öldürüp kadın ve çocuklarını esir edecekti (459b). Başarılı geçen seferin ardından, Celâlîzâde'nin anlatımına göre bu karar pratikte gerçekleşmiş ve gaziler Kızılbaş doyumluğuyla ödüllendirilmişlerdir:

Eyâdi-i guzât esbâb ve tecemmülât ile memlû olub ordu ve bazar Kızılbaş doyumluğu ile dobdolu oldu. Etfâl ve evlâd-ı sağır giriftâr-ı bend ü zincir olub bî-hadd esir etdiler. Gül-had ve mevzûn-kadler hüsn ü cemalde ahterler, semen-berler sim-tenler Acem-asıl pakize duhterler alındı. Sünbül-kakül anber-büy mişkin-zülûf zibâ-ruy hatunlar tutuldu. Her cânib herc ü merc ve aşub her taraf gavga ve cenk ve hurub idi. Şâhiler memalik-i mahrusa reayasına etdikleri evzâr u vebalin ezanı (ezafi?) kendi memleketlerinde müşâhid ve mahsûs oldu. Memâlik-i İslamiyye arazisinde zer' etdikleri fitne ve fesad mahsulü erişdi biçdiler. (462b-463a)

Daha sonra Celâlîzâde Mustafa Çelebi Sultan Süleyman'ın Halep'te kışlarken o yörenin halkına yüklenmiş meşru ve makul olmayan vergileri yürürlükten kaldırarak gerçekleştirmiş olduğu âdilâne reformlardan bahseder. Celâlîzâde'ye göre bu âdil olmayan vergiler Çerâkise'den (Memlûkler) kalmıştır

⁹ Atçıl, “Why Did Süleyman the Magnificent Execute His Son,” s. 96-97.

ve Çerakise'nin günah ve vebali ayyuka çıktığı için "Hakk subhanehu ve teala onların çerağ-ı devletlerini söndürmüştür." (440b) Sultan Süleyman'ın adaletli yönetimiyle almış olduğu hayır duaları sayesinde Osmanlı devleti her yerde başarılar kazanmaktadır. Celâlîzâde'nin tabiriyle "mehdi-yi âhiru'z-zamân"¹⁰ olan Sultan Süleyman'ın ordularının muzaffer olması ve devletlerinin sınırlarının sürekli genişlemesi onun Yüce Allah'ın emirlerine bağlılığının bir sonucudur. Devletin sınırları bu sayede şarkta Hind ve Sind hududuna, Arap diyarında Fas ve Endülüs ve Cezayir ülkelerine, kuzeyde Deşt-i Kıpçak, Rus iklimleri ve Engürüs'e güneyde ise Said, Nûbe ve Habeş'e erişmiştir.¹¹

Celâlîzâde adalet kavramını kullanırken adalet dairesi formülasyonunda özlü ifadesini bulan anlamına vurgu yapmaz. Daha açık bir ifadeyle, adalet dairesi formülünün veciz bir şekilde ifade ettiği gibi adalet, güvenlik, hazine gelirleri ve ekonomik üretim arasında doğrudan bir ilişki olduğu ve idari açıdan bakıldığında adaletin oldukça somut bir getirisinin olduğu fikrini vurgulamaz. Celâlîzâde'nin anlatımıyla âdil yönetim sonucunda idarenin kazandığı şey maddi refah veya hazine gelirlerinin artmasından ziyade halkın hayır duasıdır ve bu duaların etkisiyle Allah'ın Sultan'a ihsan ettiği nimet ve lütuflar artmaktadır. (444a)

Celâlîzâde'nin adalet anlayışını biraz daha netleştirmek için onun Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın idamı konusunda yaptığı değerlendirmelere bakmak da faydalı olacaktır. Şehzâde Mustafa'nın Ekim 1553'teki katlinin hemen akabinde sadrazam olan Ahmed Paşa iki yıl süreyle bu görevde kalmıştı. Hiç kimsenin beklemediği bir şekilde 29 Eylül 1555'de hem sadareti hem de yaşamını kaybeden Ahmed Paşa'nın idaresi ve anlayışı Celâlîzâde'ye göre bu sonu gerekli kılmıştı. Zira Ahmed Paşa'nın aslında karakteri ve anlayışı vezirlik makamının ağırlığını kaldırabilecek seviyede değildi ve bu durum özellikle bu yükün altına girdiğinde belirgin şekilde ortaya çıkmıştı. Paşa etrafına müşavere edeceği akıllı insanları toplamak yerine tam tersi rezil ve sefil insanları toplamış, devletin önemli işlerini en aşağılık insanlarla yürütmüştür. Nihayet itidalden ayrılıp adalet nedir bilmez bir duruma düşmüştür: "Kendünün adl tasavvur etdüğü hususlar ve erâzil-i nâsın talîmi câhilân müfsidlerin irşâd ve tefhîmi ile malûmu olan maddeler mahz-ı zalâl ve zulm idi. Lâ-cerem men zaleme heleke." (502a)

¹⁰ Celâlîzâde, *Tabakât*, 134b ve 434b.

¹¹ Celâlîzâde, *Tabakât*, 441b.

Celâlzâde'nin adalet anlayışını biraz daha netleştirmek için onun Ahmed Paşa ile Rüstem Paşa karşılaştırmasına bakmak iyi olacaktır. Celâlzâde'ye göre idam edilen Ahmed Paşa düşük tabiatlı insanlarla istişare eden, esasen kendi tabiatı da yüksek kalitede olmayan ve zulmü adalet, adaleti de zulüm sanan bir kişidir. Buna karşın Rüstem Paşa'nın sahip olduğu altı hasletten ötürü iyi ve âdil bir devlet adamı olduğu söylenebilir. Bu hasletlerden ilki Rüstem Paşa'nın dini yasaklara riâyet etmesi, farzları ve beş vakit namazı gözetmesidir. Diğerleri ise Kur'an-ı Kerim kıraatine önem vermesi, ağzından kötü söz çıkmaması, şer'-i şerifi gözetmesi, hayır ve hasenât ehli olması ve çok çalışkan olmasıdır (502b). Bu değerlendirmelerde de görüldüğü gibi, Celâlzâde'ye göre, adalet herkesin kolaylıkla anlayabileceği evrensel bir değer olmayıp karakteri sağlam olan ve dini emir ve nehiylere riâyet eden kişilerin kavrayabileceği ve ulaşabileceği bir meziyettir.

Nahçıvan Seferi'nden sonra Rumeli'de çıkan isyana geri döndüğümüzde Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin söz konusu isyanı değerlendirirken kullandığı ifadeler önemlidir. Ona göre isyanın sosyal tabanı “evbaş ve levendât” ve “etrâk-ı bi-idrâk zümresi”nden oluşmaktadır. Bu kişiler “Simavna Sûfileri Mühmelâtı” etrafında toplanmışlardır. “Simavna Sûfileri” veya “Simâvenîler (Simavenlü) tayifesi” olarak adlandırılan bu grup “Şeyh Bedreddin Dervişleri” olarak da bilinmektedir. Bu derviş zümresinin kötü inancı ve pratikleri hem Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarına konu olmuş, hem de o bölgede ve başkentte etkili olan ehl-i sünnet çizgisindeki tasavvuf erbabının eleştirilerine hedef olmuştur. Şeyh Bedreddin'in ismiyle anılan bu grubun inanç ve pratiklerinin aslında Şeyh Bedreddin'in eserlerinde ifadesini bulan düşünce dünyasıyla ilgisinin olmadığı iddia edilebilir hatta Ebüssuûd Efendi'nin de Şeyh Bedreddin'i bu şekilde değerlendirdiği onun bir fetvasından yola çıkılarak iddia edilebilir.¹² Ancak Şeyh Bedreddin'in eseri *Varidât*'a yönelik reddiye olarak yazılan eserlerin varlığından da anlıyoruz ki bazı çevreler bu yanlış inançların bizzat

¹² Örneğin şu fetva: “Mesele: Şeyh Bedreddin-i Simâvî ki *Varidât* sahibidir, “tefkîr etmeyüp la'net etmeyen kâfirdir” diyen Zeyd'e ne lazım olur? El-Cevap: “Anın müridlerinden olan kâfirlerdir” demek lazımdır. Sair kefare gibi adın anmayüp la'net itmeyüp kendi halinde olan Müselman kâfir olmaz.” Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013) s. 422; Mehmet Ertuğrul Düzdâğ, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972), s. 193.

Şeyh Bedreddin'in görüşlerinden kaynaklandığını kabul etmekteydiler. Gerçekten de Şeyh Bedreddin gibi Osmanlı devletinde önemli mevkilere gelmiş ve fıkıh alanında saygın bir eser bırakmış bir ismin aynı zamanda *Varidât* başlıklı eseriyle itikadî açıdan ehl-i sünnete ters düşen görüşleri savunmuş olması izaha muhtaçtır. Ebüssuûd Efendi fetvalarına konu olduğu kadarıyla bed-nâmlıkla meşhur Simavnalı taifesinin belli başlı günahları kadınlı erkekli toplantılar yapmak, şarap içmek ve birbirinin hatunlarını icazetleriyle tasarruf etmek olarak zikredilir. *Varidât*'taki hangi görüşlerin itikadî açıdan sorun olarak görüldüğü hususunda Sultan Süleyman döneminde etkili Halvetî şeyhlerinden Sofyalı Bâli Efendi (ö. 1553) ve halifesi Nûreddinzâde'nin (ö.1574), daha sonraları ise Sultan Ahmed devrinde Bayramiyye'nin bir kolu olarak Celvetiyye tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1628) kaleme aldıkları eserlerde aydınlatıcı ifadeler bulunmaktadır. Bu isimlerin kaleme aldıkları lâyiha ve reddiyelerde ifade edildiği üzere, Şeyh Bedreddin'in "ilhad ve ibahat" ile suçlanması *Varidât*'ta dile getirdiği şu görüşlerinden ötürüdür: 1) Varlığın sonradan yaratılmış yani hâdis değil, ezeli ve kadîm olduğu, 2) Öldükten sonra yeniden diriltilmenin (haşrın) bedenlerin yeniden diriltilmesi anlamında olmadığı, misal âlemine ait bir şey olduğu, 3) Cennet ve cehennem, melek ve şeytanın avamın zannettiği gibi birebir anlaşılmaması gerektiği, bunların da misal âlemine ait hususlar olduğu, 4) Allah'ın iradesi kavramının kelamcılar ve filozoflar tarafından yanlış anlaşıldığı. Bu ve benzeri konulardaki görüşlerinden ötürü Şeyh Bedreddin ehl-i sünnet kelamcılarına muhalefet etmek, ayetleri Bâtınîler gibi yanlış tevîl etmek ve Kızılbaş Râfîzîlerle benzer bir duruş ve mücadeleyi savunmakla suçlanmıştır.¹³ Şeyh Bedreddin hakkındaki eleştirilerin konumuzla ilgisi- ne gelince, aşağıda bahsedileceği üzere Osmanlı uleması da, Gazzâlî'nin Bâtınîler ile mücadelesine benzer şekilde, on altıncı yüzyılda Kızılbaşlar tarafından temsil edilen bir ilhad ve batinîlik anlayışı ile mücadele etmişler ve tercümeler de dâhil kaleme aldıkları eserlerde -güncel hadiselerle irtibat kuracak şekilde- tasarruf ve müdahalelerde bulunmuşlardır.

¹³ Sofyalı Bali Efendi, Nureddinzade ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin eleştirileri konusunda bkz. Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar*, s. 217-8; Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Eti Yayınevi, 1966), s. 50; Semih Ceyhan, "Varidat," *DİA* 42 (2012), s. 521.

Dönemin gündemiyle ilgili olarak hatırlamamız gereken son husus taht mücadelesinin Şehzâde Mustafa'nın katliyle son bulmadığı, 1556'da Rüstem Paşa'nın tekrar sadrazam olmasıyla küçük şehzâde Bayezid'in tahta cülus şansının arttığı, bu durumun şehzâdeler arası mücadeleyi alevlendirdiği ve söz konusu mücadelenin 1562'ye kadar gündemi esir aldığıdır. Bu mücadele bağlamında Safevîler'in Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturduğu tehdit 1562'ye kadar Osmanlı siyasi gündemini etkisi altına almıştır. 1559'da Konya'da gerçekleşen savaşı kaybeden Şehzâde Bayezid canını kurtarmaya muvaffak olarak Şah Tahmasb'tan sığınma talep etmiş ve Şah'ın yeminine güvenerek bu ülkeye sığınmıştı. Ancak beş yıl önce Amasya'da imzalanan barış anlaşmasının bozulmasını göze alamayan Şah, müzakereler sonunda Bayezid'i teslim etmeye razı oldu. Bayezid'i teslim etmesinin karşılığında Şah'ın istediği iki şeyden özellikle ikincisi ilginçtir; 500 bin altın tutarında bir ödül ve Şehzâde Selim'in tahta geçtiğinde Safevîler ile barışı bozmayacağına dair vereceği ahidnâme. Sultan II. Selim tahta çıkınca da bu ahidnâmeye sadık kalmış ve Safevîlerle yapılan barışı hiçbir zaman bozmamıştır.

Bu bağlamda sorulması gereken soru şudur: Osmanlı devletinin Kanûni devrinde Safevîler ile askeri, siyasi ve dini alanda vermiş olduğu mücadele ve Osmanlı idaresinin bu dönemde yıkıcı etkilerini yakinen müşahede ettiği taht mücadeleleri kaynaklı çatışmalar Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-mülûk*'una duyulan ilginin artmasında ne derece etkili olmuştur?

b) On Altıncı Yüzyılın İkinci Yarısında Yapılan *Nasîhatü'l-mülûk* Tercümeleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi, *Nasîhatü'l-mülûk* on altıncı yüzyılda dört kez tercüme edilmiştir ve bu tercümeler gerek içerik gerekse şekil açısından birbirlerinden oldukça farklıdır.¹⁴ Kanûni döneminde yapılmış muhtemelen ilk tercüme Muallimzâde Edhemi (ö. 1572)'nin tercümesidir ve bu tercüme ilk sadrazamlığı döneminde (2 Aralık 1544-6 Ekim 1553)

¹⁴ Aslında mütercimi belirsiz olan ve II. Selim döneminde yapılan bir tercüme daha var. Sokulluzâde Hasan Paşa'nın (ö. 1602) Halep Beylerbeyi olduğu dönemde (22 Şubat 1572 - 31 Ocak 1573) onun için tercüme edilmiştir. Ancak bu eseri inceleme fırsatı bulamadım. Bkz. Yazar, "Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesine Tercüme Edilen Eserleri," s. 122-3.

Rüstem Paşa aracılığıyla Sultan'a sunulmuştur.¹⁵ Muallimzâde Edhemi'nin son derece muhtasar bir şekilde ortaya koyduğu bu tercümede bölüm başlıklarına riayet edilmemiş ve bazıları atlanmıştır. Bu tercümeden sonra Alâyi b. Muhibbî el-Şirâzî el-Şerîf en hacimli tercüme yapılmış ve özellikle iman ile ilgili bahisleri kelam kitaplarından istifade ederek genişletmiştir. Mütercim, 1550'de kaleme aldığı esere *Neticetü's-sülûk fî terceme-i nasîhatü'l-mülûk* adını vererek o sırada Konya'da bulunan Şehzâde Bayezid'e sunmuştur. Ancak şehzâdeler arası mücadelenin hemen sonrasında 1559'da aynı eseri çok az değiştirerek Şehzâde Selim'e yeniden sunmuş ve yine bu tarihte kaleme aldığı diğer eseri *Düstürü'l-vüzerâ'yı* da Şehzâde Selim'in lalası Mustafa Paşa'ya takdim etmiştir.¹⁶ 'Alâyi'den sonra Âşık Çelebi (ö. 1572) muhtemelen 1560'ta¹⁷ eseri tercüme eder ve yine Rüstem Paşa aracılığıyla Sultan Süleyman'a sunar. Âşık Çelebi'nin tercümesi¹⁸ büyük oranda orijinal esere sadıktır ancak o da doğal olarak eklemeler ve çıkarma şeklinde bazı tasarruflarda bulunur. Sultan Süleyman döneminde olmasa da yüzyılın sonunda gerçekleşen bir başka tercüme Vücûdî (ö. 1612) tarafından kaleme alınmıştır. Alâyi gibi Vücûdî de tercümesini iki farklı hamiye sunar; önce III. Mehmed'e sunulan tercümede mütercimin ismi zikredilmez. Yaklaşık on yıl sonra yeniden kaleme alınan eser bazı ilaveler yapılarak bu kez Sadrazam Kuyucu Murad Paşa aracılığıyla Sultan Ahmed'e sunulur. *Fevâihü's-sülûk ve nesâihü'l-mülûk* adını taşıyan bu tercüme de Âşık Çelebi'nin tercümesi gibi büyük oranda eserin aslına sadıktır ancak bölüm başlıkları ve içerikleri konusunda bazı tasarruflarda bulunulmuştur.¹⁹

¹⁵ Nev'izâde Atâi, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), s.173-4.

¹⁶ Alâyi'nin Şehzâde Bayezid'in lalası Sinan Bey'e ithaf ettiği eserin tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2256 numarada kayıtlıdır. *Neticetü's-sülûk fî terceme-i nasîhatü'l-mülûk*'ün yazmaları için bkz. Aynur Emer, "Alâi b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şirâzî ve Neticetü's-Sülûk fî Nasîhati'l-Mülûk'u" (lisans bitirme tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2017, s. 36-39.

¹⁷ Derin Terzioğlu, "Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası: Ya da İbn Teymiyye'nin *Siyasetü's-Şerîyye*'sini Osmanlıcaya Kim(ler), Nasıl Aktardı?" *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları* 31/2 (2007), s. 251.

¹⁸ Âşık Çelebi, *Tercüme-i tibrü'l-mesbûk fî nasâihü'l-vüzerâ ve'l-mülûk*, haz. Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül (Ankara: TÜBA Yayınları, 2017).

¹⁹ Sultan III. Mehmed'e sunulan metni ihtiva eden yazma Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, no. 368'de kayıtlıdır ve Turgut Tok tarafından yayına hazırlanmıştır: *Nasâihü'l-mülûk* (İstanbul: Bilgeoğuz, 2009). Bu eserin aslında Vücûdî'nin eseri olduğu Sadık Yazar tarafından tespit edilmiştir ancak Vücûdî'nin eserinin ilk şekli olduğu belirtilmemiştir. Bkz. Yazar, "Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı

Kanûnî devrinde yapılan *Nasîhatü'l-mülûk* tercümelerini yukarıda özetlendiği şekliyle dönemin siyasi gündemi içinde önemli yer tutan üç konuya yaklaşımları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alıp değerlendirmek anlamlıdır. Bu konulardan birincisi taht tartışmalarının gündemi işgal etmesi ile ilgili olarak sultanın konumunun *Nasîhatü'l-mülûk*'te nasıl ele alındığıdır. İkinci olarak, ehl-i sünnetin veya doğru inanç ilkelerinin bâtınlık ve Kızılbaşlık karşıtı olarak nasıl tanımlandığı ve bu ilkelerin devlet yönetimi açısından ne ifade ettiği hususu ele alınacaktır. Dönemin gündemi ile ilişkili olan üçüncü konu da kitabın son bölümünü oluşturan kadınların özellikleri ve devlet idaresindeki rolü bahsiyle ilgilidir. Eserin modern tercümelerinde de en fazla değişikliğe uğrayan bu bölümün bahse konu tercümelere nasıl yer bulunduğu ilgi çekicidir.

Tablo 1. *Nasîhatü'l-mülûk*'ün planı:

I. Kısım
-Usul-ı itikad: imanın kökleri
-iman ağacının kolları
-iman ağacını sulayan iki kaynak
-birinci kaynak: dünyanın hiçliğini bilmek
-ikinci kaynak: kendini bilmek
II. Kısım
Birinci Bab: Adalet, Siyaset ve Önceki Hükümdarların yolunu ve tarihini bilmek
İkinci Bab: Vezirlerin siyaseti (idaresi)
Üçüncü Bab: Kâtiplerin ve idarecilerin becerileri ve idaresi
Dördüncü Bab: Meliklerin himmeti ve yüce himmetli oluşları
Beşinci Bab: Hâkimlerin hikmeti ve sözleri
Altıncı Bab: Aklın ve akıllı kimselerin şerefi
Yedinci Bab: Kadınların özellikleri ve onların hayr ve şerleri üzerine

Türkçesine Tercüme Edilen Eserleri," s. 124. Kuyucu Murad Paşa'nın başarılarının anlatıldığı bölümlerin eklendiği, eserin adının, müellifin adının ve telif sebebinin daha açık bir şekilde ifade edilmiş olduğu ve I. Ahmed'e sunulan ikinci şekli için bkz. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi-Edb, no. 319, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nâdir Eserler, TY, no. 3235.

Nasihatü'l-mülûk'te sultanın diğer insanlar arasındaki konumunu belirtmek üzere başvurulan önemli bir kavram “ferr-i izedî” veya Arapça tercümesiyle “zıll-i ilâhî” kavramıdır. Bu kavram *Nasihatü'l-mülûk*'un ikinci kısmını oluşturan ve yedi babdan oluşan bölümünün birinci babının hemen başında kullanılır ancak fazla bir açıklama yapılmaz. Aynı bölümün ortasına doğru Aristoteles'e sorulan bir sorunun cevabında bu kavram tekrar karşımıza çıkar ve burada eserin müellifi ve Arapçaya çeviren mütercim bu kavramı biraz daha açıklayan bir paragrafı metne ekler.

Antik İnan devlet geleneğinde ve Mecûsilikte köklerini bulduğumuz “ferr-i izedî” veya “zıll-i ilâhî” kavramının *Nasihatü'l-mülûk*'te kendine yer bulmasına daha önce Lambton dikkat çekmiştir.²⁰ Yine Lambton'ın da işaret ettiği gibi Gazzâlî *Kimyâ-yı Sa'âdet*'te sadece âdil sultana itaati salık verirken *Nasihatü'l-mülûk*'te bu itaat mutlak şekilde ifade edilir; Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak tanımlanır ve ona itaatın tüm insanlar için bir görev olduğu belirtilir. Sultanın âdil veya zâlim bir sultan olması ihtimali söz konusu edilmez. Adalet ve Siyaset başlıklı birinci bölümün başında ifade edildiği şekilde Allah tarafından seçilmiş iki grup insan, enbiyâ ve ümerâ, Allah'ın diğer kullarının üstünde bir konuma yerleştirilmiştir: Allah'a nasıl kulluk yapılacağını öğretmek için insanlara nebiler gönderilmiştir, ümerâ da insanların birbirlerine karşı taşkınlık yapmadan düzen ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak üzere gönderilmiştir. Bundan dolayı Allah'ın “ferr-i izedî” ile yani ilahi bir nur ile (veya eski Türk inancına göre “kut” ile) sultanlık verdiği kişilerin sevilmesi, itaat edilmesi ve isyan edilmemesi gerekir. Allah'a, Resulüne ve ülü'l-emre itaat edilmesini emreden ayeti alıntılanan Gazzâlî ardından “Allah mülkü dilediğine verir, dilediğinden alır” mealindeki ayeti zikreder.²¹ Ardından mülkün küfr ile devam ettiği ancak zulüm ile asla payidar olunmayacağını ifade eder. Bu bölümün ortasına doğru Aristoteles'e “Allah'tan başkasına melik demek caiz olur mu?” şeklinde bir soru sorulduğu ve şöyle bir cevap alındığı yazılıdır: “Kimde şu meziyetleri bulursanız ona melik diyebilirsiniz: ilim, adalet, cömertlik, hilm, merhamet, bağışlayıcı olma ve benzeri hasletler. Çünkü meliklerin melik olmasının sebebi şunlardır: *ferr-i izedî* (ilahi nur), ruşena-yı can

²⁰ Ann K. S. Lambton, “The Theory of Kingship in the Nasihat ul-Muluk of Ghazali,” *The Islamic Quarterly* 1 (1954), s. 51.

²¹ Nisa, 4/59, Âl-i İmran, 3/26.

(ruhun parlaklığı), bedeninin temizliği, akıl ve ilim yönünden üstünlük ve soyağacı. Aristo'nun bu cevabını aktardıktan sonra kitabın müellifi *ferr-i izedî* kavramını açıklama ihtiyacı hisseder ve *ferr-i izedî*'nin şu on altı meziyette bulunduğunu söyler: akıl, bilgi, keskin zekâ, derin anlayış, sağlam vücut, binicilik, cesaret, güzel huy, zayıf gözetme, insan sevgisi, heybet, liderlik, feraset, serinkanlılık, girişimcilik, önceki hükümdar zamanının olayları ve tavırları hakkında merak ve bilgi sahibi olmak.

Böyle formüle edildiğinde *ferr-i izedî* Allah'ın bazı kullarına doğuştan bahşetmiş olduğu meziyetler ile bu seçkin kişilerin doğru eylem ve tavırlarıyla kazanmış oldukları erdem ve ilmin bir karışımı olarak karşımıza çıkar. Bu tanım aynı zamanda *Nasihatü'l-mülûk*'un ilginç bir şekilde uzun uzadıya ele aldığı dört bin yıllık İran tarihine neden bu kadar önem verildiğini de açıklamış olur. Yine kitabın bu bölümünde açıklandığı üzere Hazreti Âdem çok sayıdaki oğulları arasından iki oğlunu, Hazreti Şit ve Keyümers'i seçerek bunlardan birine din işlerini, diğerine de dünya işlerini havale etmiştir. Böylece adalet prensibinden ayrılmadıkları için dünya hükümdarlığı da sonraki dört bin yıl boyunca Keyümers'in neslinden devam etmiştir. Hemen ifade etmek gerekir ki, eserin Arapça tercümesinde Hz. Âdem'in iki oğlunu görevlendirmesi rivayeti yer almaz, bunun yerine Mecûsilerin dört bin yıl boyunca dünyayı adaletle yönettikleri ifadesi yer alır ve ardından Farsça metne göre çok daha kısa bir İran hükümdarları listesi verilir.

Bu bölümün bahsettiğimiz eserlerde nasıl tercüme edildiği hususuna gelince, Muallimzâde bölümün temel anlatısını hiç atlamadan ve oldukça özlü bir şekilde aktarır. Muallimzâde'ye göre Allah insanlar içinde iki fırkayı "bâkî halk üzerine tafdîl itmiştir" ve bunlar nebiler ve meliklerdir (enbiyâ ve mülûk). Mülûk "halkı zabt ve hıfz için ihtiyar olunmuşlardır, bazı reâyâ bazısına taaddî ve zulm etmeyüb adl u insaf üzerine olmak için vaz olunmuşdur. Nitekim haberde gelmiştir ki Sultan olan kimesne Allah teâlânın zillidir arzında. Bu takdîrce lâzımdır ki bir kimesneye Hak subhanehu ve teâlâ saltanat virüb, bu zıkr olunan masâlih mümtâz olıcak, cemîan halk âna mütâbaat ve itaat ve muhabbet üzerine olub kat'an buğz ve münâzaa itmemek gerekdir." Muallimzâde ardından ülü'l-emre itaati emreden ayeti zikreder ve adaletin gereğini vurgular: "Padişahlara ve naiblerine dahi itaat lazımdır ve lakin padişah ve sâir hükkâm cevri u fesâddan tamâm hazer

üzerine olub adl itmek talebinde olmak gerekdir zira Hazreti Rasûlullah buyururlar ki “Mülk küfr ile bâki olur amma zulm ile bâki olmaz.”²² *Nasihatü'l-mülûk*'un hem Farsça aslında hem de Arapça tercümesinde yer alan “Allah mülkü dilediğine verir” ayetini alıntılamaaya gerek görmeyen Muallimzâde, yukarıda ifade edilen ve aslında Arapça metinde olmayan Hz. Âdem'in iki oğlu rivayetine yer verir: “[Hazreti Âdem] Hazreti Şit'i umûr-ı din ve ahvâl-i ahiret için vali nasb itdi ve Keyümers'i umûr-i dünyaya ve ahvâl-i memleket zabtı için vali nasb itdi.” Ardından Muallimzâde yine Arapça metinde yer bulamayan Keyumers soyundan gelen hükümdarlar ve hükümdarlık süreleri listesini uzunca verir. Ancak Aristoteles'in ağzından *ferr-i izedî* kavramının anlatıldığı rivayete eserinde değinmez.

Alâyî aynı bölümü aktarırken yaptığı tercümede eserin aslına sadık kalmıştır. Mütercim Allah'ın insanlar içinde enbiyâ ve ümerâ olmak üzere iki fırkayı diğerlerine üstün kıldığını belirtir ve ümerânın varlığının kullar arasında zulm u taaddî olmaması için gerekli olduğunu ifade eder. Ardından ümerânın “enbiyâdan sonra sâyir ben-i Âdem'den eşref ve erfa' ve eltaf ve ecma” kıldığını belirtir ve böylece onların Zıllullah olmalarını gerekçelendirir. Zıllullah alıntısına ilaveten “en-nâsu 'ala dini mülûkîhim” rivayeti de eklenir ve şu açıklamayı yapar: “Pes halka dahi layık olan budur ki Hakk Teâlânın gölgesi olana mahabbet ideler ve emrine mütâbaat ideler ve ana buğz ve münâzaat ve anunla mukâvemet câyiz dutmayalar.”²³ Ardından ülü'l-emre itaat emreden ayet aktarılır ve anlamı şu şekilde verir: “yani halk üzere vâcibdür ki Hâlik kime saltanat nasib iderse âna mutî ve münkâd olub emrinden taşra bir işe mübâşir olub mutad olmayalar ve yakîn bileler ki saltanatun mu'tisi Hakk'dur ve diledüğüne virür ve hükmü mutlakdur.”²⁴ Hemen akabinde esere sadık kalarak “Allah mülkü dilediğine verir” ayetini aktaran Alâyî daha sonra “başınıza bir Habeşi köle bile geçirilse size düşen itaattir” hadisini metne ilave eder. İtaat ayetinin ardından Sultanın âdil olması gerektiğiyle ilgili cümleyi de şu şekilde tercüme eder: “Pes sultana dahi lazım olan budur ki adl u ihsân eyleye beynel-ibâd ve anlarun arasından def eyleye cevri u fesâd anınçün ki cevri u zulm meyşumdur ve zâlimin beyliği

²² Ahmed b. Muallimzade Edhemi, *Nasihatü'l-mülûk*, Beyazıt Kütüphanesi, Bayezid, no. 3902, 15a-b.

²³ Alâyî, *Netîcetü's-sülûk fi terceme-i nasihatü'l-mülûk*, Pertevniyal, no. 1011, 145a-146a.

²⁴ Alâyî, Pertevniyal, no. 1011, 146a.

lâ-yebkâ ve lâ-yedûmdur.”²⁵ Daha sonra Alâyî de adaletle hükmettikleri için Mecûsilerin dört bin yıl hükümdarlıklarının devam ettiğini aktarır ve Hz. Âdem’in oğulları içinden ikisini seçtiğini ve onları “vasiyy-i muhtar” eylediğini belirtir: “Birisî Şît aleyhisselam ve birisi Keyümers. Ve ikisine kırk sahife verdi ki anunla âmîl olalar. Şît hazretine aleyhisselam umûr-i din u millet ve Keyümers’e umûr-ı dünya ve saltanat ısmarladı.”²⁶

Alâyî’nin hacimli eserinde Aristoteles’e sorulan soru ve cevabında açıklanan *zıll-i ilâhî* kavramı da yer almaktadır. ‘Alâyî’nin ifadesiyle “Aristotalis”e sorulan soru şöyle formüle edilmiştir: “Hakk teâlâdan gayri kimesneye cayiz midir ki mülk davasın eyleye.” Buna cevap olarak Aristoteles ilm, adalet, seha, hilm, şefkat, merhamet, refet, atıfet gibi erdemlere sahip bir kişinin başka bazı nitelikler yönünden eksik bile olsa melik olarak adlandırılacağı cevabını verir. Zira meliklerin melik olmasının sebebi *zıll-i ilâhî*, algılarının netliği (*safa-i hiss veya hads*), gönüllerinin temizliği (*taharet-i nefis*), ilim ve akıl yönünden üstünlükleri (*tezayüd-i ilm ve akl*), onur ve erdem yönünden önde gelmeleri (*kıdem-i fazl u şeref*) ve soylarından gelen, tevarüs ettikleri bir devlete sahip olmalarıdır (*asil ve hanedanlarında olan devlet-i asli sebebiyle*).²⁷ Bu cevabın ardından da Alâyî asıl nüshada açıklandığı gibi “ferr-i izidî didüklerinün manâsı zıll-i ilâhî demek olur ve ferr-i izidînün zuhuru on altı nesnenün sebebiyledür” der ve bu on altı nesneyi açıklar.

Âşık Çelebi’nin bu bölümü anlatımına gelince, onun bu bölümde vurgulanan *zıll-i ilâhî* kavramına biraz soğuk baktığı söylenebilir. Aslında Âşık Çelebi de bölümün önemli bir kısmını tercümesine almış, ancak *zıll-i ilâhî* kavramını kullanmamış, “Sultan yeryüzünde Allah’ın gölgesidir” alıntısını tercümesine almamış, aynı şekilde “Allah mülkü dilediğine verir” ayetini de alıntılanmamıştır. Âşık Çelebi’nin metninde Allah’ın “cümle ibâdından iki tâyifeyi mümtâz ve beynel-ibâd ser-firâz eyledi”ği belirtilmiş ve tâyife-i ümerânun “vazifeleri” açıklanmıştır: “ibâdun mebâdi-i intizâm-ı ahvâllerin ve mebâni-i istihkâm-ı hâl ü meâllerin tertîb ü tezyîni.” Âşık Çelebi’nin anlatısında hem enbiyâ hem de ümerânın “kulluk” vasıflarının vurgulanması ve varlık nedenlerinin açıklanırken “vazife” ifadesinin kullanılması dikkat çekmektedir. Özellikle ümerânın vazife tanımına bakıldığında

²⁵ Alâyî, Pertevniyal, no. 1011, 146a.

²⁶ Alâyî, Pertevniyal, no. 1011, 148b

²⁷ Alâyî, Pertevniyal, no. 1011, 288b-289a.

diğer anlatılardan farklı olarak, meliklerin üstün niteliklere sahip ve sıradan insanların bir arada yaşamak için ihtiyaç duyduğu kişiler olarak değil de belli bir vazifeyi yerine getirmek için –adeta- atanmış bir kişi olarak tasvir edildiği söylenebilir. “İki tâyifeye bile inkıyâd u itâat ve taklîd ü ta’biyyet lazımdur” diyen Âşık Çelebi daha sonra ülü’l-emre itaat ayetini alıntılar ancak hemen ardından yaptığı açıklamayla yine orijinal metinde olmayan bir vurgu yapıp adeta âdil olmayan sultana itaat vazifesinin olmadığını ima eder. “Selâtin-i enâm dahi iki fırkadır ki birisi âdillerdür ki saâdet-i dünyevileri saâdet-i uhreviyyelerine müfzî ve saltanat-ı suveriyyeleri saltanat-ı maneviyyelerini muktezîdir ve bir tâyife zalemedür ki dünyada mülkleri fâni ve zâyil ve ahirette kılâde-i gerdenleri ağılâl u selâsildir.”²⁸ Daha sonra Âşık Çelebi’nin de diğer mütercimler gibi, Âdem aleyhisselamın iki oğlunu seçerek onları vazifelendirdiği rivayetini eserine aldığı görülür: “evladından Şît aleyhisselam ile Keyümers’i ihtiyar eyledi ve bunlara düstûru’l-amel olmağışün kırk sahife-i münzele virüp Hazreti Şît’i mesâlih-i din ve umûr-ı ahirete vali ve Keyumers’i umûr-ı dünya ve ahvâl-i reâyâya serdar eyledi.” Âşık Çelebi de İran hükümdarlarını hükümdarlık süreleriyle beraber ayrıntılı olarak anlatmayı tercih eder. Ferr-i İzedî kavramının geçtiği ikinci yerde de Âşık Çelebi’nin tavrı değişmez, burayı da tercümesinde atlamaz ancak zıll-i ilâhî kavramının vurguladığı “Allah vergisi bir seçkinliğe sahip olma” özelliğine vurgu yapmadan, bu kavramın içerdiği erdemlerden bahsetmeyi tercih eder ve sultanların bu erdemleri “kazanmasının” lüzumuna vurgu yapar: “Aristatalis’e sual itdiler ki “Hak teâlâdan gayra melik itlâkı câyiz olur mı?” Didi ki “Her kimsede ki bu hısâlden ercümend yani ilm ü adl ve seha ve hilm ve refetden behremend ola, ana melik itlâkı câyiz olur. Ve ol her saâdete fâyiz olur. Zîrâ mülûk u selâtin zıll-i ilâhî ve ziyâ-i hads ve tahâret-i nefis ve tezâyüd-i ilm ve vüfûr-ı akl ile mümtâz olmak lazımdur ki beyne’n-nâs ser-bülend ve halk anlarun imtiyazına hursend olalar ve her melik ki bu on altı hısâli câmi olur müluk-ı enâm âna tâbi olur ve nâmı eyülûkle her dilde şâyi olur ...”²⁹

Vücûdî’nin tercümesine bakıldığında ise onun önemli oranda ayıklama yaptığı görülmektedir. Tercümede Allah’ın enbiyâ ve ümerâyı iki seçkin zümre olarak belirlediği ifadesi yer almaz, *zıll-i ilâhî* kavramı yoktur,

²⁸ Âşık Çelebi, *Tercüme-i tibrü’l-mesbûk*, s. 89.

²⁹ Âşık Çelebi, *Tercüme-i tibrü’l-mesbûk*, s. 108.

“Sultan, Allah’ın gölgesidir” sözü alıntılanmaz, daha sonra yer alan “Allah mülkü dilediğine verir” ayeti de zikredilmez. Bunlar yerine Vücûdî kendi cümleleriyle bölüme başlar; “Allah adalet ve ihsanı emreder” ayetini alıntılar, ardından Hz. Peygamberin Anuşirvan zamanında gönderildiğini ve “Ben âdil hükümdar zamanında gönderildim” diyerek adaleti övdüğünü belirtir. Sonra Hz. Âdem’in diğerleri arasından iki oğlunu seçtiğini aktarır: “evlâd-ı saâdet-şîârından Şit ile Keyümers’i ihtiyar idüb Şit’e mesâlih-i dünya ve dini sipariş ve Keyümers’e serîr-i saltanatı tertîb ve ârâyîş idüb şehirler bünyâd ve dâr u dünyayı âbâd eylemeği iş tayin eyledi.”³⁰ *Ferr-i izedî* ve *zıll-i ilâhî* kavramının geçtiği ikinci yerde de Vücûdî’nin tavrı değişmez ve tercüme ederken metni kendi anlayışı doğrultusunda değiştirir. Aristotalis’in ağızından meliklerin zıll-i ilâhî ile saf bir ruh, ilim, akıl ve asalet ile melik olduklarını söylemek yerine, meliklerin ilim, akıl ve diğer erdemler sebebiyle yeryüzünde adalet güneşi oldukları için zıll-ı hüda olduklarını aktarır, zıll-i ilâhî kavramını da ilim, akıl, hilm, vs. gibi güzel erdemler olarak açıklar. Asıl metinde verilen on altı rakamını vermez ve meliklerin soyluluklarından veya devleti tevarüs ettiklerinden bahsetmez.³¹

Sultanların konumu konusunda dört tercümenin karşılaştırması yapıldığında Muallimzâde’de ve ‘Alâyî’de sultanların zıll-i ilâhî ile hem doğuştan gelen hem de sonradan kazanılan bazı hasletlerin sahibi oldukları için ve atalarından tevarüs etmiş oldukları bir devlete sahip olduklarından, enbiyâlar gibi diğer insanlara göre üstün bir mevkiye buldukları aktarılmıştır. Allah mülkü dilediğine verir; yönetilenlerin görevi ise sultanın bu üstün konumunu tanımak, ona itaat etmek, ona karşı gelmemek ve onu sevmektir. Âşık Çelebi ve Vücûdî ise metinde az veya çok değişiklikler yaparak sultanın doğuştan getirdiği bir takım üstün niteliklere değinmezler, *zıll-i ilâhî* kavramını sultanın sahip olması gereken hasletler olarak ve yapması gereken vazifeler olarak anlarlar. Vücûdî sultanların enbiyâ ile benzerliklerine işaret eden rivayeti de eserine almayarak bu konuda esas metinden en fazla uzaklaşan mütercim olur. Âşık Çelebi de her ne kadar sultanı kulların yönetimini üstlenen bir ehl-i emanet olarak resmetse de kitabın mukaddimesinde Sultan Süleyman’ı zikrederken onun “muvaflak min indillah

³⁰ Vücûdî, *Fevâyhü’s-sülûk ve nesâyihü’l-mülûk*, Ali Emîrî Efendi-Edb, no. 319, 54a.

³¹ Vücûdî, *Fevâyhü’s-sülûk*, 75a-b; İzmir, no. 355, 65a-b (iki yazma arasında kullanılan dil ve üslup açısından bazı farklılıklar vardır, ikincisinde kullanılan dil daha sadedir.)

ve müeyyed bi-teyîdillah olduğu cihetden fitrat-ı pâk ve fitnat-ı derrâkinün vüfûr-ı zuhûri muktezâsınca tenbîh ü nasihatden zât-ı kudsi-simât u kudsi-sıfatı müstağni” olduğunu ifade eder.³²

Kızılbaşlarla ve Kızılbaşların bozuk inançlarına benzer inançlara sahip olan gruplarla mücadele konusunda *Nasihatü'l-mülûk*'te bazı pasajlar bulunmaktadır. Bu noktada özellikle *Nasihatü'l-mülûk*'ün başında yer alan imanın on esasının anlatıldığı bölüm elverişli bir ortam sağlamaktadır. Ancak bu bölümde İmam Gazzâlî'nin konuları anlatımı oldukça özet olduğundan, imanın bu on esasına kimler, hangi gerekçelerle karşı gelmektedirler ve ehl-i sünnet kimlerden nasıl ayrılır konuları aydınlatılmadan geçilir. Ele aldığımız mütercimler içinden sadece 'Alâyî bu durumu bir eksiklik olarak görmüş ve bu bahisleri şerh ederek farklı görüşte olan kesimleri zikretmiştir. Alâyî'nin farklı görüş sahipleri olarak zikrettiği ve eleştirdiği kesimler çoğunlukla felâsife, Mutezile ve Kerrâmiyye'dir. Ancak bazı konular söz konusu olduğunda Şia (hilâfet ve hulûl konularında) ve Hanbeliler (harflerin ve seslerin mahlûk olmadığı görüşü), bazı sûfiler (hulûl konusunda) de eleştirilir. Doğru görüş sahibi olan ehl-i sünnetin görüşü genellikle Eş'arî görüşü olarak verilir, bazen muhakkik sûfilerin görüşü savunulur, Fahreddin er-Râzî (ö. 1210), Adudüddin İcî (ö. 1355), Sadeddin Teftâzânî (ö. 1390) ve Celâleddin Devvânî (ö. 1502) gibi isimler sıklıkla referans olarak gösterilir. Dönemin güncel siyasi atmosferiyle ilişkili olan ve Alâyî'nin eleştirdiği konular şu dört maddede toplanabilir: 1) Şia'nın hilâfet görüşü, 2) Şia'nın Allah'ın hulûlü hakkındaki görüşü, 3) Bazı sûfilerin Allah'ın hulûlü hakkındaki görüşü, 4) Bazılarının haş-i ecsâmı inkâr etmesi. İman ile alakalı bu görüşler yanında Alâyî yer yer Kızılbaşların kötü ahlakları üzerine de ifadeler kullanmaktadır.

Birinci hususta yani hilâfet bahsinde Alâyî'nin belirttiğine göre Şia'nın sandığının aksine cumhûrun ve ehl-i sünnetin görüşü Rasullullah'dan sonra halife olan kişi nass ile değil, icmâ' ile belirlenmiştir ve o halife Hz. Ebubekir'dir: "Ma 'lûm-ı şerif ola ki Rasûlullah hazretlerinden sonra imam-ı ber-hak ve halife-i mutlak el-mevsûm bi'l-atik emiri'l-müminin Ebubekir Sıddîkdür" (83a). Hz. Ebubekir'den sonra "imam-ı ber-hak" Hz. Ömer'dir ve "onun imameti Ebubekir hazretlerinin nassıyla ve icmâ' ile dir". Diğer halifelerin de başa geliş şeklini anlatan Alâyî, Hz. Ali'nin de bu isimlere biat

³² Âşık Çelebi, *Tercüme-i tibrü'l-mesbûk*, s. 53

ettiğinin altını çizer. “Benden sonra hilâfet otuz yıldır, daha sonra sert me-likler gelir” hadisini de zikreden Alâyi sonraki sultanların halifelik vasıfları hakkında şu açıklamayı getirir: “ve hilâfet-i kâmileden murâd hilâfet-i hakikiyyedir pes hulefâ-i erbaadan sonra gelen bazı kimesnelere ki eimme-i hall ve akd halife ile tesmiye kılmışlar buna münâfi değüldür ve hem fukahânın didükleri ki câyizdür sultan-ı zamana halife-i Rasûlullah demek bu dahî hilâfet-i hakikiyyeye münâfi değüldür. vallahu a‘lem” (87b-88a).

Alâyi'nin Şia'yı eleştirdiği ikinci konu onların hulûl inancıdır; onlar Allah'ın Hz. Ali'ye hulûl ettiğine inanmaktadırlar. Alâyi'nin ifadesiyle aslında Hristiyan inancından kaynaklanan bu hulûliye mezhebinin iki türü vardır ki Hristiyanlıktan daha tehlikelidir: Hulûliye-i Sûfiye ve Hulûliye-i Şia. Alâyi'nin ifadesiyle Hulûliye-i Şia zuhur ile hulûlü karıştırmış ve “Hağ Te‘âlâ'nın Hazret-i Ali'de ve evladında hulûl ettiğini” iddia etmiştir. Benzer şekilde Hulûliye-i Sûfiye taraftarları da Allah'ın sâhib-i cemâllere hulûl ettiğine inanırlar; Alâyi'nin ifadesiyle: “Anların kavli budur ki şâhib-i cemâllere ve şâhidlere nâzar eylemek helâldür. Zirâ ki Hakk anlarda hulûl eylemişdür. Ve irşâd zemânında raks iderler ve dirler ki Hakk Teâlâ'nun sıfatlarından bir sıfat birine nüzûl ve hulûl itti ve Hakk Teâlâ bizi ol şıfatla muânaka ve takbîl eyledi ve hiçbir şey yokdur ki Hakk Teâlâ anda olmaya. Pes bu küfriyyât sebebiyle cem‘ me‘âzif ve‘l-âlât-ı lehvi ve ta-bl ve zurnâ ve zellât ve sehvi helâl bilürler.” (16a-b) Bir Mevlevî vâizi olan Alâyi'nin âlât-ı lehv, tabl, zurna ve raksı bu grup ile eşleştirmesi de ayrıca değerlendirilmeyi hak eder. Ancak konumuz açısından bu noktada önemli olan husus Şia'nın hulûliye inancı ile muhtemelen on altıncı yüzyıl Osmanlı toplumunda sayıları çok az olmayan bazı sûfi grupların hulûl inancı arasında görülen benzerliktir. Yukarıda belirtildiği üzere 1555'te çıkan Düzmece Mustafa İsyanı'na destek veren Simavna Sûfileri'nin görüşleri ile Kızılbaş görüşleri arasında görülen benzerlik Osmanlı yönetiminin Safevîler ile mücadelesinde daha dikkatli davranmasını gerektiriyordu. Ebüssüüd Efendinin fetvalarına da yansıdığı gibi Kızılbaşlık esasen Şia ile de aynı tutulmayarak çok daha sapkın yeni bir mezhep olarak değerlendiriliyordu. Alâyi'nin Hulefâ-i Râşidîn'i anlattığı bölümde diğer halifeler kadar Hz. Ali'nin faziletlerinden de bahsetmesi, hatta Hz. Ali'nin faziletlerine yönelik rivayetlere daha fazla yer vermesi de bu konuda genel olarak Osmanlı ulemasının hassasiyetine güzel bir örnek oluşturur. Bilindiği üzere Osmanlı dünyasında yaygın olan pek çok tarikatın silsilesi Hz. Ali'ye dayanır. Bunun

da ötesinde, Kızılbaşların inanç ve pratiklerinde görülen bazı aşırılıkların Osmanlı'da yaygınlık kazanmış olan bazı tarikatlardaki uygulamalarla benzerliği nedeniyle yazarlarımız daha dikkatli bir dili tercih etmiş olabilirler. Bu bağlamda Alâyi'nin felâsife görüşü olarak şiddetle eleştirdiği ve herhangi bir sûfi grupla ilişkilendirmediği ancak yukarıda belirtildiği üzere Kanûnî devrinde Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ında savunulan bir görüş olarak bazı tasavvuf çevrelerce eleştirilen bir konuyu, öldükten sonra yeniden beden ve ruh olarak diriltirme konusunu zikretmek uygun olacaktır. Alâyi nadiren kullandığı bir ifadeyle haşr-i cismâniyi inkâr edenin tekfir edileceğini söyler ve ardından “*üç milletin icmâ'mun*” da bu yönde olduğunu belirtir. Alâyi'nin ifadesiyle: “Ba' sden murâd budur ki Hak Teâlâ mevtânun cemî' eczâlarını cem' idüb kemâ-kân halk idüb rûhlarını gövdelerine îade ider. Ve haşr-ı cismâni buna dirler ve mezhebimizde mu'takad olan haşr budur ve bu nev' ile haşrı inkâr ideni tekfir iderüz. Zirâ milel-i selâsenün icmâ'ı bunun üzerinedür.” (56b)

Dönemin siyasi gündemi ile ilişkili olarak son bahsedilecek konu *Nasihâtü'l-mülûk*'un yedinci ve son babının konusudur: “Kadınların Özellikleri ve Onların Hayr ve Şerleri” başlığını taşıyan bu bölümde kadınların Hz. Aişe ve Hz. Fatıma gibi dindar, kanaatkâr ve çalışkan olmaları gerektiği zikredilir. Erkeklerin de eş seçerken en çok dikkat etmeleri gereken özelliklerin bu nitelikler olması gerektiği belirtilir. Ardından kadınlar ile ilişkiye girmek konusu ele alınır. Hz. Peygamber'e atfedilen bir söz aktarılır: “Onlara danışın ve dediklerinin tersini yapın.” Ardından Sâsâni hükümdarı Hüsrev'in çok sevdiği eşi Şirin'in sözünü dinlediği için başına gelenler aktarılır. Burada anlatılan Hüsrev ile Şirin hikâyesinin sonunda Hüsrev, Şirin'in sözünü dinlediği için pişman olur ve şehirde tellallar dolaştırarak ilan ettirir ki: “Kimesne avretle meşveret itmeye ve avret söziyle bir fiile mübaşeret itmeye. İderse ana güç olur ve bir harcı üç olur.” Günümüzde yapılan tercüme aksine bu bölüm o devirde yapılmış tercümelerin hepsinde mevcuttur. Bu bölüme mütercimler tarafından eklenmiş en ilginç metin ise III. Mehmed devrinde kaleme alınan Vücûdî'nin eserinde bulunur. Burada Vücûdî Osmanlı vezirlerinin sultana damat olmamaları gerektiğini savunur. Vücûdî'nin anlatımıyla “Sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidin” Sultan Selim Han bir gün veziri Pîrî Mehmed Paşa'ya (ö. 1532) saltanatının zeval bulmasından korktuğunu itiraf eder. Bilge vezir Mehmed Paşa böyle bir ihtimal olmadığını söyleyerek padişahı teselli eder ve şu tarz bir açıklamada

bulunur: “Padişahım zîrâ selefde ekseriya vâki olan zevâl umûr-ı saltanat rey-i nisvânla ihtilâl bulmağla olmuşdur bi-hamdillahi teâlâ zamân-ı şerîf-i padişah-ı din-penâhda ol ihtimal fikr-i muhaldir diyü cevap virdi.”³³

Önceki Osmanlı sultanlarının “tayife-i nisvân ile demsâz” olmadıklarını ve kızlarını da etraftaki ümerâya vererek Darû'l-Hilâfe'den uzaklaştırdıklarını ifade eden Vücûdî, sultanların kızları ile evlenen vezirlerin saltanata ortak olduklarını ve sürekli birbirleri ile ihtilaf halinde olduklarından memleket menfaatinden ziyade kendi menfaatleriyle hareket ederek devlete zarar verdiklerini savunur. Neticede devlet hazinesinin de boşaldığını ve bu durumu gören düşmanların ülkeye saldırma konusunda cesaretlendiğini belirtir. Sultanın devlet işlerini ele alarak bizzat meşgul olmaması durumunda bu aksaklıkların düzelmesi mümkün değildir ve düşmanların saldırısıyla saltanatın zeval bulması ihtimali vardır. Sultanın bu kitapta anlatılanlardan ders çıkararak devlet işlerini yönetme hususunda ustalık kazanması mülkün müebbed olmasını ve sultanın müeyyed bi-inayetillah olmasını mümkün kılacaktır: “Tedbîr-i umûr-ı memleket ve takdîr-i ahvâl-i raiyyetde hazâkat iktisab ideler ki milkleri müebbed ve a'dâ-yı din üzerine bi-inayetillah muzaffer ve müeyyed olalar.”³⁴

Sonuç olarak, *Nasîhatü'l-mülûk* içermiş olduğu konular itibariyle Sultan Süleyman devrinin siyasi gündemine hitap eden değerlendirmeler yapma imkânı sunmaktadır. Mütercimler bu imkânı kullanmışlar ve tercümelelerinde yaptıkları ekleme ve çıkarmalarla kendi görüşlerini bu eser aracılığıyla ifade etme şansına sahip olmuşlardır. Mütercimler arasında sultanın konumu ve yetkileri hususunda bazı görüş farklılıkları mevcuttur ancak hepsinin sultanın devlet idaresinde merkezi bir rolü olduğunu ve bu yetki ve sorumluluğun devredilemeyecek bir sorumluluk olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Sapkın inanç sahibi gruplarla ve Kızılbaşlıkla mücadele konusunda Alâyî'nin ciddi bir çaba gösterdiği söylenebilir. Âşık Çelebi Kızılbaşlıkla mücadele konusuna yaptığı diğer bir tercümede (İbn Teymiyye'nin *Siyâsetü's-şer'îyye* tercümesinde) değindiği için belki de bu eserinde tekrar değinme gereği duymamıştır. Tüm mütercimlerin ittifakla karşı oldukları diğer bir husus ise kadınların devlet idaresine karışmamaları gerektiği meselesidir.

³³ Vücûdî, *Fevâyhü's-sülûk*, Ali Emîrî Efendi-Edb, no. 319, 135a-b; İzmir, no. 355, 116b-117a.

³⁴ Vücûdî, *Fevâyhü's-sülûk*, Ali Emîrî Efendi-Edb, no. 319, 136b; İzmir, no. 355, 117b.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Ahmed b. Muallimzade Edhemi. *Nasihatü'l-mülûk*, Beyazıt Kütüphanesi, Bayezid, no. 3902.
- Alâyi b. Muhibbi el-Şirâzi el-Şerif. *Neticetü's-sülûk fi terceme-i nasihatü'l-mülûk*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal, no. 1011.
- . *Neticetü's-sülûk fi terceme-i nasihatü'l-mülûk*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, no. 2256.
- Vücdü. *Fevâyhü's-sülûk ve nesâyihü'l-mülûk*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi-Edb, no. 319.
- . *Fevâyhü's-sülûk ve nesâyihü'l-mülûk*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmir, no. 355.

Araştırma ve Yayınlar

- Ann K. S. Lambton. "The Theory of Kingship in the Nasihat ul-Muluk of Ghazali," *The Islamic Quarterly* 1 (1954), s. 47-55.
- Âşık Çelebi. *Tercüme-i tibrü'l-mesbûk fi nasâyihü'l-vüzerâ ve'l-mülûk*, ed. Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017.
- Atâi, Nev'izâde Ataullah Efendi. *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fi tekmeleti's-Şekâik*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Atçıl, Zahit. "Why Did Süleyman the Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553?" *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 48 (2016), s. 67-103.
- Celalzade Mustafa Çelebi. *Tabakât ul-Memâlik ve Derecât ul-Mesâlik = Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557*, haz. Petra Kappert, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981.
- Ceyhan, Semih. "Vâridât," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42 (2012), s. 520-22.
- Çavuşoğlu, Mehmet. "Şehzâde Mustafa Mersiyeleri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (1981), s. 641-86.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.
- el-Gazzali, Muhammed bin Muhammed. *Nasayihü'l-Mülûk: İnceleme - Metin - Dizin*, der. Turgut Tok, İstanbul: Bilgeoğuz, 2009.
- . *et-Tibrü'l-mesbuk fi nasihati'l-mülûk*, haz. Ahmed Şemseddin, Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- . *Nasihatü'l-mülûk*, haz. Celaleddin Humayi, Tahran: İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, 1351.
- Emer, Aynur. "Alâi B. Muhibbi eş-Şerif eş-Şirâzi ve Neticetü's-Sülûk fi Nasihati'l-Mülûk'u," (Yayımlanmamış Lisans Tezi) İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2017.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Sınavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Eti Yayınevi, 1966.

- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Terzioğlu, Derin. "Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası: Ya da İbn Teymiyye'nin Siyâsetü'ş-Şer'iyye'sini Osmanlıcaya Kim(ler) Nasıl Aktardı?" *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları* 31/2 (2007), s. 247-75.
- Turan, Şerafettin. *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997.
- Yazar, Sadık. "Gazzalı'nın XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri," *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/31 (2011), s. 67-156.

OKÇUZÂDE MEHMED ŞÂHÎ'NİN
(1562-1630) KANÛNÎ DEVRİ NİŞANCISI
CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBÎ'NİN
(Ö. 1567) İNŞASINA YÖNELİK TENKİTLERİ

Sadık YAZAR*

Giriş

Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Sözlük*'ünde "eleştirme, eleştiri" olarak karşılanan "tenkit," *Kubbealtı Lugatı*'nda "Gerçeği ortaya koymak maksadıyla yapılan tartışma veya inceleme" gibi genel anlamının yanında "Edebiyat ve sanat eserlerini iyi ve kötü yanlarını belirtmek suretiyle değerlendirme, eleştiri, kritik" şeklindeki daha dar kapsamlı (terimsel) anlamıyla da tanımlanmıştır. Muallim Nâcî'nin de ifade ettiği üzere Arapçada daha ziyade "nakd, nikâd, intikâd ve tenakkud" kelimeleriyle karşılanan "tenkit," temel olarak genel "eleştiri" anlamını ihtiva etse de birçok bilimsel çalışmada yukarıdaki terimsel anlamının sınırları içerisinde söz konusu edildiği görülmektedir. Osmanlı dönemi tenkit geleneğine dair bir literatür taraması yapıldığında "tenkit" in genellikle bu dar kapsamıyla değerlendirildiği görülecektir. Ancak "tenkit" in kapsamını sanat ve edebiyat alanı dışına çıkarıp genişleten çok sayıda bilimsel çalışma ile karşılaştığımızı söylemek güçtür. Osmanlı dönemi tenkit geleneğine dair var olan doğrudan veya dolaylı çalışmaların ekseriyetinde, "tenkit" kelimesine "edebiyat eleştirisi" bağlamında yaklaşıp bu kapsamdaki yazınsal üretimlerin tenkit çerçevesinde

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: sadik.yazar@medeniyet.edu.tr

Bu çalışmayı taslak halindeyken okuyup değerli katkılarını esirgemeyen Berat Açıl ve Rumeysa Bayram'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca baskı aşamasındayken yaptığı tashih ve tekliflerle çalışmanın içerik ve üslup açısından daha noksansız hale gelmesini sağlayan M. Fatih Çalışır'a; yine neşredilmeden önce makaleyi okuyup değerlendirme lütfunda bulunan Kenan Özçelik ve Esmâ Erbil'e müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim.

değerlendirildiği müşahede edilmektedir. Böyle bir tercihle birlikte, “tenkit” olgusunun belli bir kültür ve döneme özgülüğü ile kültürel ve dönemsel farklılığı genellikle göz ardı edilmiş; on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk edebiyatında örnekleri verilmeye başlanan “Garb’ın anladığı manada”¹ “tenkit”in aynısı ya da benzeri klasik dönemlerde de aranmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların neticesinde kimi araştırmacılar Osmanlı döneminde tenkidin “kayda değer” hiçbir örneği ile karşılaşmazken özellikle uzmanlık alanı klasik Türk edebiyatı olan birçok araştırmacının öncelikle tezkirelerden başlayarak divan dîbâcelerini, bazı şairlerin kimi poetik beyit ya da metinlerini, yine bazı şairlerin birbirlerine yönelttikleri eleştirileri içeren birçok edebî ürünü tenkit bağlamında değerlendirdiği görülmektedir.

“Tenkit” kavramının “edebî eleştiri”² olarak değerlendirildiği *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’ndeki “Tenkit” maddesinde Osmanlı dönemi tenkit geleneğiyle ilgili olarak verilen bilgiler aşağıdaki paragraftan ibaret olup Osmanlı’da oldukça sınırlı³ bir tenkit geleneğinin varlığına işaret edilirken sistemli bir tenkit anlayışının söz konusu olmadığı iddia edilmektedir:

Tanzimat’tan önce sistemli bir tenkit anlayışından söz etmek mümkün değildir; bununla birlikte şuarâ tezkireleriyle bir kısım divanların dîbâcelerinde güzel şiirin vasıflarına dair yer alan bazı tesbitler tenkit sayılabilir. Buna göre sanat bir Tanrı vergisidir. Sanat aynı zamanda bir ilimdir, bunun için vezin, kafiye ve belâgat gibi öğrenilmesi gereken ilimler mevcuttur. Ancak sanatkar olabilmek için bunları bilmek veya uygulamak yeterli değildir. Şiirin konusu güzellik, aşk, övgü veya yergi olsa da bütün şairler aslında Tanrı’yı övmektedir. İntihal, “kat’-ı zebân” gibi ceza-yı gerektiren en büyük suçtur. Şiirden herkes anlayamaz, bu bir çaba işidir. Şiirin ve şairin değeri ancak onu anlayanlar tarafından bilinir.⁴

Uzmanlık alanı klasik edebiyat olmayan bazı araştırmacıların da Osmanlı’daki tenkidi genellikle bu zaviyeden ve oldukça kısa bir şekilde geçştirdikleri görülmektedir.⁵ Ancak bir şekilde klasik edebiyatla doğrudan

¹ Tahir Olgun, *Edebiyat Lugati* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973), s. 163.

² Maddenin tanım cümlesi şöyledir: “Değerini ortaya koymak amacıyla genelde sanat ve özelde bir edebiyat eserinin belirlenmiş ölçütlere göre incelenmesi ve analizini konu alan bilim dalı.”

³ Tanzimat sonrası tenkit geleneğine daha geniş bir yer tahsis edilen maddede Osmanlı dönemi tenkit geleneği 99 sözcük ile izah edilmiştir.

⁴ Abdullah Uçman “Tenkit (Türk Edebiyatı),” *TDV İslâm Ansiklopedisi* 40 (2011), s. 462.

⁵ Bahsi geçen değerlendirmelerin yapıldığı dönemlerde, Osmanlı tenkit geleneğine yönelik akademik çalışmaların henüz başlangıç safhasında olması da bu durumu etkilemiş gibidir.

muhatap olan araştırmacıların bu edebiyat geleneğinde “tenkit” adına daha fazla şey bulduklarını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda yapılan birçok çalışmada tezkire türündeki metinlerin farklı veçheleri yanında edebiyat eleştirisi açısından da değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Osmanlı sahası tezkireleri üzerine ilk ciddi yazıları yazan J. Stewart-Robinson’dan *Latîfî Tezkiresi* üzerine doktora tezi yapan Walter Andrews’a; on altıncı yüzyıldaki tezkireler ile divan dîbâceleri üzerinden edebî tenkide alan açmaya çalışan Harun Tolasa’dan akademik çalışmalarının büyük bir kısmını Osmanlı biyografi geleneğine adayan Mustafa İsen’e kadar birçok araştırmacının kahir ekseriyetle tezkire ekseninde edebî tenkide dair irili ufaklı yorumlar getirmeye çalıştığı görülmektedir.⁶

Tezkireler çerçevesinde yoğunlaşan tenkit ile ilgili bilimsel çalışmaların yanında konunun doğrudan tenkide hasredildiği birkaç çalışma da bulunmaktadır. Ali Fuat Bilkan 1986 yılında “Divan Edebiyatında Tenkit” başlığını taşıyan ve konuyla doğrudan ilgili bir yazı neşreder. *Millî Kültür* dergisinde çıkan bu yazı, iki sene sonra büyük oranda aynı şekilde *Türk Edebiyatı* dergisinde de yayımlanmıştır. Bilkan bu yazısının ilk kısmında tenkit kavramının önce tanımını yapar, sonra da Batı ve Doğu’daki gelişiminden kısaca bahseder. Yazısının diğer kısmında ise “... edebiyat ve sanat alanındaki eserlerin incelenerek belli ölçüler içerisinde hüküm verme...”⁷ şeklinde tanımladığı tenkit türünün divan edebiyatındaki kaynaklarını sıralar. Bilkan 1985 yılında yine *Millî Kültür* dergisinde yazdığı nispeten daha kapsamlı başka bir yazısında divan edebiyatında tenkit türünün en önemli temsilcisi olarak tezkireleri göstermiştir.⁸ Araştırmacının bu yazısında temelde on altıncı yüzyıl tezkirelerindeki edebiyat eleştirisiyle ilgili malzeme tespit edip bunları kısaca değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir.

Dursun Ali Tökel ise *Hece Dergisi*’nin eleştiri özel sayısına “Divan Edebiyatında Eleştiri” başlıklı bir makale yazmıştır.⁹ Tökel büyük oranda ikincil kaynaklar üzerinden konuyla ilgili yazılanları derleyip toplamaya

⁶ Bu sahada hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur; burada bu literatüre yer vermek çalışmanın hacmini genişleteceğinden yakın zamanda neşredilmiş şu çalışmadan bu literatüre erişilebilir: (Jülide Erken, “Tezkireler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi,” *Mecmua: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2018), s. 35-75.

⁷ Ali Fuat Bilkan, “Divan Edebiyatında Tenkit,” *Millî Kültür Dergisi* 10 (1986), s. 10.

⁸ Ali Fuat Bilkan, “Tezkirelerde Tenkid,” *Millî Kültür Dergisi* 51 (1985), s. 64.

⁹ Dursun Ali Tökel, “Divan Edebiyatında Eleştiri,” *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı* 77/78/79 (2003), s. 14-47.

çalışarak Osmanlı dönemi edebiyat eleştirisinin kaynaklarını tanıtmaya çalışmaktadır. Bu anlamda tezkireler, divan dibâceleri, belagat risâleleri, nazîre mecmuaları, şairlerin kendi eserleri vb. kaynaklardaki tenkitler kısaca değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yusuf Çetindağ'ın konuyla doğrudan ilintili olan *Şiir ve Tenkit* başlıklı çalışmasında, tezkirelerdeki edebiyat eleştirisine daha ayrıntılı bir şekilde bakılmıştır. Yazar bu eserinde söz konusu tezkirelerde edebiyat eleştirisinin hangi bağlamlarda ve ne gibi kavramlarla ifade edildiğine odaklanmaktadır.¹⁰ Menderes Coşkun'un *Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkit: (Şairin Şaire Bakışı)* başlıklı çalışmasında da her ne kadar konu doğrudan edebî tenkit olsa da bu çalışmanın kaynağını tezkirelerden ziyade şairlerin edebiyat eleştirisi bağlamında birbirlerine yönelttikleri tenkitler oluşturmaktadır.¹¹

Modern zamanlarda kendisine biçilen bu dar anlam ve sınırlı kavramlar çerçevesinde Osmanlı dönemi tenkit geleneğine bakıldığında konuyla ilgili az sayıda metinle karşılaşılması şaşırtıcı olmayacaktır. Büyük oranda yazma halinde bulunan Osmanlı dönemi (Arapça, Farsça ve Türkçe) yazınının (literatürün) güvenilir bir envanterinin henüz çıkarılmamış olduğu dikkate alındığında bu netice kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Nitekim çalışmamıza konu olan Okçuzâde'nin metni tam da böyle bir sebebe binaen gözden kaçmış gibidir. Ancak bize göre asıl sorun, tenkit olgusunun dönem ve kültüre özgü yapısının göz ardı edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda “edebîlik” anlayışı bile modern edebiyat kuramlarıyla tam olarak örtüşmeyen Osmanlı döneminde, modern zamanlarda “hadd”i belirlenen (tanımı yapılan) “tenkit” örneklerini aramak, tabii olarak sınırlı bir sonuç verirken aynı zamanda Osmanlı döneminde “tenkit” olgusunun modern zamanlardan farklı bağlam, şekil ve kavramlarla tezahür eden asıl literatürünü ötelemek ve gizlemek anlamına gelecektir. Hâlbuki gerek İslam medeniyeti gerekse bu medeniyetin bir parçası olan Osmanlı yazınında¹² tenkit olgusunun tezahürü, modern zamanlardaki görünümünden farklı bağlam, şekil ve kavramlarla ortaya

¹⁰ Yusuf Çetindağ, *Şiir ve Tenkit -Türk, İnan ve Arap Tezkirelerinde-* (İstanbul: Kitabevi, 2010).

¹¹ Menderes Coşkun, *Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkit (Şairin Şaire Bakışı)* (Ankara: Akçağ, 2007).

¹² “Yazın” kelimesi burada ilmi, felsefi ve edebî tüm yazınsal üretimleri kapsadığı gibi sadece Türkçe değil, imparatorlukta kullanılan Arapça ve Farsça ile yazılan metinleri de içine almaktadır.

çıkmişti. Bu konuda yapılan bilimsel araştırmalarda genellikle söz konusu durumun göz ardı edilerek “tenkit” tarihinin yukarıda ifade edildiği üzere çok dar bir alana hapsedildiği veya “yok”lama eğiliminde olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca tenkidin farklı bağlam ve şekillerdeki görünümünün özellikle Osmanlı kültür ve edebiyat tarihi sahasındaki araştırmalarda çok güçlü bir şekilde yansıtıldığını söylemek zordur. Hâlbuki sadece ilahiyat sahasında yapılan araştırmalar dikkatle incelenecek ve taranacak olursa İslam tarihinin her döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de güçlü bir “tenkit” olgusuyla karşılaşılacaktır. Kimi zaman dolaylı bir şekilde müstakil bir eser yerine bir eserin parçası olarak tezahür eden bu tenkit geleneği, bazı kavramlar çerçevesinde tek başına geniş bir literatür oluşturmuştur. Bu anlamda “reddiye,” “hilâf,” “münâzara,” “cedel,” “cerh,” “ta’dîl,” “tehâfüt” ve benzeri kavramları doğrudan tenkit olgusuyla ilişkili kavramlar arasına dâhil etmek mümkündür.

Önemine binaen ve Türkçe literatüründeki yaygınlığına da işaret etmek amacıyla bu kavramlar arasında “reddiye” üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Öncelikle dinler ve mezhepler arası tartışma ve polemikler dolayısıyla akla gelen reddiye geleneğine¹³ sadece şerh ve haşiye literatürü çerçevesinden bakıldığında bile Osmanlı'nın kendisinden önceki ilmî geleneğin bir devamı olarak sistemli bir tenkit geleneğini sürdürdüğü anlaşılabilir. Osmanlı dönemindeki Arapça şerh ve haşiye literatüründe birçok örneği görülen¹⁴ söz konusu tenkit geleneğinin Türkçe şerh geleneğinde de birkaç örneği tespit edilmiştir. Anadolu sahası Türkçe geleneğinin en önemli şârihleri arasında yer alan Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599?) başta *Hâfız Divânı* ve *Gülüstan* şerhleri olmak üzere yazdığı Türkçe şerhlerinde “reddiye” tarzında tenkitlere de yer verir. Birkaç akademik çalışmaya konu olan¹⁵ bu

¹³ *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde “Reddiye” maddesi kavramla ilgili başlangıç düzeyinde oldukça zengin malzeme barındırmaktadır.

¹⁴ Arapça şerh ve haşiye geleneğindeki tenkit için İsmail Kara'nın *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011) isimli eseri giriş düzeyinde fikir sahibi olunabilecek bir çalışmadır.

¹⁵ Bu çalışmalar için bkz. Ozan Yılmaz, “Bir Münekkit Var Şârihten İçeri: Türk Şerh Edebiyatında Reddiye Geleneği ve Sûdî-i Bosnevî Örneği,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), s.107-154; İbrahim Kaya Sûdî'nin Şerh-i Gülüstan'da Şem'i'ye yönelttiği Anlamla İlgili Eleştiriler,” *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: Prof. Dr. Filiz Kılıç Armağanı* 7/1 (2012), s. 1461-1488; a.g.y., “Sûdî'nin Şerh-i Gülüstan'da Şem'i'ye Yönelttiği Sahih Nüshalara Muhalefetle İlgili Eleştiriler,” *Turkish Studies: Prof. Dr. Coşkun Ak Armağanı* 7/2 (2012), s. 649-674; a.g.y., “Sûdî'nin Şerh-i Gülüstan'ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış,” *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: Prof. Dr. Sabahattin Küçük Armağanı* 7/3 (2012), s. 1719-1739.

tenkitlerde Südi, yer yer kaynak metne eleştirel bir gözle baksa da daha ziyade şerh ettiği metne şerh yazan diğer şârihlere reddiyeler yazmaktadır. Südi, dilbilgisi, lügat bilgisi, anlam, belâgat, imla ve sıhhatli nüshaların seçilmesi gibi başlıklar etrafında toplanabilecek bu reddiyelerinde çalışmamıza konu olan Okçuzâde gibi küçümseyici bir yaklaşım ve muhataplarının bilgisizliklerini vurgular bir üslup kullanırken onlarla alay etmekten kendini alamaz. Ozan Yılmaz Südi'nin bu yönünü şu cümlelerle izah eder:

Sudi'nin reddiye üslubundaki en dikkat çekici husus, muhatabını tahfif ve tahkir edici ifadeler kullanmasıdır. Öyle ki yanlışını yaladığı bir şârihin eksikliğini söylemekle yetinmez, tabiri caizse muhatabını yerden yere vurur.¹⁶ ...Sudi'nin mizahî üslubu, esasen bir ibare veya cümlede geçen kelimelere dayanarak yaptığı reddiyelerde ortaya çıkar. Diğer şârihlerin verdikleri yanlış anlamlarla alay ederek, onları kendi kullandıkları kelimelerden hareketle reddeder. Sudi'nin şerh üslubunu akıcı kılan, kendisini diğer şârihlerden ayıran en önemli noktalardan biri de bu tür kullanımlarıdır.¹⁷

Yakın zamanda neşredilen bir çalışmada Türkçe şerh geleneğinin bu mağrur şârihinin de muâkıpları tarafından benzeri bir üslupla ve hemen hemen aynı noktalarda tenkide tâbi tutulduğu görülmektedir.¹⁸

Oğuzhan Şahin, on altıncı yüzyılda Rüşûhî mahlaslı bir şâirin Türkçe bir şathiyesi etrafında “kopan kıyamet”e değinerek bu şathiyeye ve şâiri tarafından yapılan savunmasına yönelik Sünbülüyye tarikatı şeyhlerinden Yûsuf Sinânüddîn Efendi'nin (ö. 1581) kaleme aldığı reddiyesini ele alıp yorumlamıştır.¹⁹ Bu örnek, tenkidin yaygınlık alanının genişliğini göstermesi açısından önemlidir. Muhammet İnce de yine şerh geleneğinden bir örnekle “reddiye” kavramı etrafında gelişen bir tenkit örneğini değerlendirir.²⁰ İbnü'l-Fârîz'in *Hamriyye* ismiyle şöhret bulmuş kasidesini şerh eden Kemalpaşazâde, kendisinden önce aynı kasideyi şerh eden Molla Câmî'ye çoğu dilbilimsel açıdan yapılmış tenkitler yöneltir. Osmanlı dönemi şerh ve

¹⁶ Yılmaz, “Bir Münekkîr Var Şârihten İçeri,” s. 147.

¹⁷ Yılmaz, “Bir Münekkîr Var Şârihten İçeri,” s. 149.

¹⁸ Taner Gök, “Südi-i Bosnevî'ye Reddiyeler,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), s. 235-264.

¹⁹ Oğuzhan Şahin, “Rüşûhî'nin Kuş Diliyle Bir Gazeli ve Yûsuf Sinânüddîn ile Münîri'nin Şaire Reddiyesi,” *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 47 (2016), s. 209-248.

²⁰ Muhammet İnce, “Reddiye'nin Türk Şerh Edebiyatındaki Gelişimi ve İbnü'l-Kemâl'in Mollâ Câmî'ye Reddiyesi,” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30 (2019), s. 127-142.

haşiye geleneği dâhilinde bulunan metinlere yönelik bilimsel araştırmalar çoğaldıkça benzeri tenkit örneklerinin artacağına kuşku yoktur. Bu makale çerçevesinde ele alacağımız Okçuzâde'nin metni de böyle bir tenkit geleneğinin içerisinde yer almaktadır.

Okçuzâde'nin tenkitleri, inşâ geleneği çerçevesinde yapılmıştır. Müşterek İslâmî gelenekte inşâ kelimesi, resmî ve özel yazışmaların belirli bir usule göre yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim olarak anlam kazanmıştır. Bu sanatı konu edinen disipline *ilmü'l-inşâ*, bu ilmin kurallarına uygun olarak hazırlanmış metinlere de *münşeat* adı verilmiş, resmî yazışmalar ve mektuplardan örnek alınmaya değer görülenler, çeşitli mecmualarda derlenerek nakledilmiştir. Osmanlı edebiyatında bu dar anlamı yanında belli kurallara, belâgat ve fesâhat ölçülerine göre söylenmiş veya yazılmış edebî güzellik taşıyan düz yazı da (nesir) inşâ terimiyle ifade edilmiştir.²¹

Klasik Türk edebiyatına yönelik eğitim ve araştırma etkinliklerinin daha ziyade şiir merkezli yürütüldüğü yaygın olan bir vakadır. Gerek nesre yönelik genel ilgisizlik gerekse inşâ geleneğinin doğasındaki zorluktan olsa gerek Osmanlı inşâ geleneği üzerindeki çalışmalar nispeten daha geç başlamış olup henüz bu alanda rahatça konuşmayı mümkün kılacak düzeyde değildir. Her şeyden evvel, inşâ geleneğinin birçok metni hala neşredilmemiştir. Bununla birlikte metin neşirleri de dâhil olmak üzere Türkiye'de (yer yer mektup ile de ilişkili biçimde) inşâ geleneğiyle ilgili olarak yaklaşık yüz otuz civarında çalışma bulunmaktadır.²² Bunlar arasında 2010 yılında basılan bir kitapta inşâ sahasında kalem oynatan birkaç araştırmacının çok önemli makaleleri neşredilmiştir.²³

Batı'da da Osmanlı inşâ geleneğine yönelik önemli çalışmalar yapılmış olup bunlardan bir kısmı Türkiye'deki çalışmalara göre oldukça erken bir dönemde kaleme alınmıştır. Özellikle John R. Walsh, 1950'li yıllardan

²¹ İsmail Durmuş, "İnşâ," *DİA* 22 (2000), s. 334. İnşâ'nın klasik Türk edebiyatındaki örneklerinin bir kataloğu için bkz. Hasan Gültekin, *Türk Edebiyatında İnşâ* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2015).

²² İnşâ geleneğiyle ilgili çalışmaların bir dökümünü yapmak amacıyla hazırlayıp neşretmek üzere olduğu çalışmasındaki bu sayısal verileri benimle paylaşan Esmâ Erbil'e teşekkür ederim.

²³ *Nesrin İnşâsı: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*, ed. Hatice Aynur v.dğr. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010). Bahsi geçen kitap, 2009 yılında düzenlenmiş olan *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları V* başlıklı çalıştay metinlerinin geliştirilmiş neşridir.

İtibaren divan şiirine yönelik araştırmalar yaparken çalışmalarının önemli bir kısmını da Osmanlı inşâ türüne hasretmiştir. Nergisi'nin *Esâlibü'l-Mekâtib*'ini²⁴ neşreden Walsh bazı öğrencilerini de bu alana yönlendirmiştir. Walsh'ın alana yönlendirdiği öğrencileri arasında temayüz eden Christine Woodhead 1980'li yıllardan günümüze kadar inşâ geleneğine yönelik önemli araştırmalar yaparak bunları neşretme imkânı bulmuştur. İnşa geleneği üzerindeki çalışmalarını daha ziyade on yedinci yüzyıl münşeât mecmuaları üzerinden yürütmeye çalışan Woodhead'in bu sahadaki ilk çalışması Okçuzâde Mehmed Şâhi'nin münşiliği üzerinedir. Okçuzâde ile ilgili olarak bu öncü makalesinde daha ziyade temel biyografik kaynaklar ile *Münşe'âtü'l-inşâ* adlı münşeât mecmuasının otobiyografik girişinden hareketle bir münşî olarak Okçuzâde'nin biyografisini oluşturmaya çalışan araştırmacı, aynı zamanda Osmanlı inşâ geleneğinin gelişimi, Celâlzâde sonrası, özellikle de on yedinci yüzyıla birlikte nişancılığın geriye doğru giden konumu ve bahsi geçen yüzyılda inşâ geleneğindeki yeni çeşni ve yönelimlere değinmektedir. Makalesinin sonunda yer alan, saf bir estetik ürün olarak mektup ile gazel mukayesesi ise oldukça farklı bir bakış açısı sunmaktadır.²⁵ Woodhead bu makalesi dışında nişancılık mesleği ile on yedinci yüzyıla birlikte uygulamada nişancılığın önüne geçen reisülküttaplık müesseselerine tahsis ettiği birer makale dışında, on yedinci yüzyılın ilk yarısında Şeyhülislam Yahyâ Efendi'nin himayesinde güçlü bir entelektüel çevre oluşturan, içlerinde Azmîzâde Hâletî, Ganîzâde Nâdirî, Veysî, Nergisi gibi ulemâ sınıfına mensup münşiler ile Okçuzâde'nin inşâsı üzerinde araştırmalar neşretmiştir.

Okçuzâde Mehmed Şâhi ve Onun Celâlzâde'nin İnşasına Yönelik Tenkitlerini Hâvî Risâlesi

1562/3-1630 yılları arasında yaşayan Okçuzâde Mehmed Şâhi Efendi, güçlü bir medrese eğitimi almasına karşın medrese yerine bürokrasiyi tercih etmiş, 1580 yılında Divân-ı Hümâyun kâtipliğine geçmiştir. Sonrasında baştezkirecilik, reisülküttaplık, defter emniyeti ve sonunda nişancılık

²⁴ Bk. J. R. Walsh, "The Esâlibü'l-Mekâtib (Münşe'ât) of Mehmed Nergisi Efendi," *Archivum Ottomanicum* 1 (1969), s. 213-302.

²⁵ Christine Woodhead, "Ottoman İnşa and the Art of Letter-Writing: Influences upon the Career of the Nişancı and Prose Stylist Okçuzade (d.1630)," *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988), s. 143-59.

görevine gelen Okçuzâde, bu görevde çok kısa kalmıştır. Kendi ifadelerine göre Hasan Canzâdeler tarafından önu kesilen Okçuzâde'nin, Gelibolulu Âli Mustafâ Efendi gibi müştekî bir tabiatı vardır. Münşilik noktasında iddia sahibi olduğunu açıkça ve vurgulu olarak ifade etse de hak ettiği değeri göremediğini düşünmekteydi.²⁶

Yapılan son çalışmalar dikkate alındığında, Okçuzâde Mehmed Efendi'nin günümüze ulaşan dört müstakil eserinden bahsedilmektedir. Bunlardan biri yaklaşık seksen mektubu içeren ve Okçuzâde'nin münşi kimliğini en bariz şekilde ortaya koyan *Münşeâtü'l-inşâ* adlı eseridir. Woodhead'in de isabetle ifade ettiği üzere eserin önemli özelliklerinden biri Okçuzâde ile ilgili otobiyografik bilgi içermesinin yanı sıra müellifin dönemin uygulamalarıyla ilgili görüşlerine yer vermesi ve Hasan Canzâdeler diye de anılan Hocaâde ailesinin siyasî işlere karışmasını eleştirmesidir.²⁷ Henüz herhangi bir çalışmaya konu olmayan bu eserin yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olan 1039 (1629-30) tarihli nüshanın, müellif nüshası olduğu tahmin edilmektedir.²⁸ Onun *Ahsenü'l-hadîs* adlı eseri kırk hadis, *en-Nazmu'l-mübîn fi âyâtî'l-erba'in* adlı eseri ise kırk ayetin manzum tercümelere ile mensur şerhlerini havi iki Türkçe eseridir. *Tuhfetü's-salât* adlı eseri Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'nin aynı adlı eserinin 1021 (1612) yılında tamamlanmış tercümesidir. Bunların dışında, Okçuzâde'nin Farsça ve Türkçe şiirleri de bulunmaktadır ki Yılmaz Öksüz yakın zamanda bu şiirlerden bazılarını kaynaklardan derleyip neşretmiştir.²⁹

²⁶ Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin görece kısa biyografisi, Christine Woodhead'in Şâhî'den bahseden klasik kaynaklara da yer verdiği *DİA*'daki maddesinde bulunmaktadır (bkz. Christine Woodhead, "Okçuzâde Mehmed Şâhî," *DİA* 33 (2007), s. 335-336). Ancak daha tafsilatlı ve tahlili biyografisi için Woodhead'in yukarıda söz konusu edilen makalesine bakılabilir. Şâhî ile ilgili son zamanlarda birkaç çalışma yapılmışsa da bu bilgilere biyografik bir katkı yapıldığını söylemek zordur. Bunlar için bkz. Âlim Yıldız, "Okçuzâde Mehmet Şâhî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-Hadis," *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), s. 115-148; Yılmaz Öksüz, "Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-hadîsi (İnceleme-Metin)" (doktora tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016; Yılmaz Öksüz, "Şair Bir Osmanlı Münşii: Okçuzâde Mehmed Şâhî," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2018), s. 467-488.

²⁷ Woodhead, "Ottoman İnşa and the Art of Letter-Writing," s. 153.

²⁸ Woodhead, "Okçuzâde Mehmed Şâhî," s. 35.

²⁹ Öksüz, "Şair Bir Osmanlı Münşii."

Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin çalışmamıza konu olan tenkitleri bir risâle halindedir. Konuyla ilgili çalışmalarda bahsi geçmeyen bu risâlenin şu ana kadar tespit edebildiğimiz tek nüshası, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 128 numarada, 56a-69a yaprakları arasında bulunmaktadır. Risâle yazmadaki tek eser olmayıp yazmada Okçuzâde'nin çağdaşı ve büyük ihtimalle arkadaşı olan Veysi'nin (ö. 1628) *Gurretü'l-'asr fi tefsiri sûreti'n-nasr* ile *Şehâdetnâme* isimli eserleri de mevcuttur.

Okçuzâde'nin risâlesi bahsi geçen yazmanın son eseri olup 56b sayfasından başlamaktadır. Eserin başladığı 56b'den önceki sayfada (56a), sayfanın bütününe yayılmış kelimeler ile esere dair şu bilgi yer almaktadır:

“Risâletün li-muħarrihi'l-faķiri'l-ħaķir °abd-i sāhî Muħammed Şāhî” (bkz. Görsel 1)

Sonradan farklı bir kalemle yazılmış olma ihtimali oldukça düşük olan bu nottaki bilgi, eldeki risâlenin bizzat müellifi tarafından yazıldığına (müellif hattına) işaret etmektedir. Risâle metninin kenarına çıkmış açıklayıcı notlar da bunu teyit eder. Zira konunun bağlamı dikkate alındığında bu notların eserin müellifi dışında biri tarafından düşülmüş olması zayıf bir ihtimaldir. Aynı şekilde gerek risâlenin gerekse yazmadaki diğer eserlerin sonunda herhangi bir istinsah kaydı bulunmaması bu durumu destekleyicidir. Bu emarelerin ışığında Okçuzâde'nin çalışmamıza konu olan tenkitlerini bir araya getiren risâlenin eldeki tek nüshasının yine kendisi tarafından yazıldığını düşünüyoruz. Vardığımız sonuç, yazmadaki diğer eserlerin de Okçuzâde tarafından yazıldığı sonucunu icbar eder; zira risâledeki hattın karakteri yazmadaki diğer eserlerin hattından farksızdır. Bu durumda, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 128 numarada kayıtlı yazmanın Okçuzâde'nin mülkiyetinde olan bir yazma olduğunu düşünmekte bir beis yoktur.

Risâlenin bulunduğu yazmaya dair vardığımız sonuçta bir hata yok ise yazmanın başında yer alan fihrist mahiyetindeki bilgi daha değerli bir hale gelecektir. 1a'da yer alan fihristte yazmadaki diğer iki eserin künyesinin yanı sıra eldeki risâlenin ismi “Risâletü'ş-şâhî fi tezyîfi selimnâme” olarak kaydedilmiştir. Bu isimlendirme eserin muhtevasına birebir uygundur; dolayısıyla aksi bir bilgi bulunmadığı müddetçe risâleyi bu şekilde isimlendirmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

56a'da risâlenin müellif hattı olduğunu düşündüren notun dışında kuvvetle muhtemeldir ki yine risâlenin müellifi tarafından bir münşî olarak yapılan kısa bir meşk çalışması yer almaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere meşki yapan kişi, yazacağı metin için ya da genel olarak inşa kabiliyetini geliştirmek amacıyla ses ve ahenk değeri açısından birbirine benzer kelimeleri yan yana getirmeye çalışmıştır. Bir münşînin metinlerini nasıl bir süreç neticesinde yazdığı konusunda önemli ipuçları sunan bu meşk çalışmasından birkaç örneği sunmakta fayda vardır (bkz. Görsel 2).

Risâlenin Okçuzâde'ye aidiyetinde şüphe yoktur; zira o risâlesinin hamdele ve salve bölümünden sonra ismini ve mahlasını şu şekilde açık bir şekilde vermektedir:

emmâ ba'd bu fakîr-i keşîrû'l-bâl ü keşîrû'l-vebâl el-müftekiru ilâ
zuhûri'l-füyûzi'l-ilâhî Şâh Muḥammed b. Muḥammed eş-şehîrû
bi-Şâhî ḡaferallâhu ta'âlâ fi'l-âlemîne işmehümâ ve a'lâ beyne'l-
âlimîn ismehümâ vaḡtâ kim küttâb-ı dîvân-ı 'adâlet-nişândan
ma'dûd ve iltifât-ı 'ulemâ'ı zamân ile beyne'l-aḡrân ve'l-aḡdân
maḡsûd idûm rûz u şeb dest-i sa'y ü talebi binâ'-i ḡaşr-ı taḡşîl-i
ma'ârifeye ḡaşr ve bünyâd-ı ḡişâr-ı iktisâb-ı avârifeye ḡaşr idûp
mücâlese-i cühhâlden ḡasbe'l-imekân muḡteriz ü muḡteriş ve
mişkât-ı 'ulûm-ı aşḡâb-ı faẓl u îḡândan muḡtebis idûm.³⁰

Bu açık delilin yanında risâlenin girişi ile Okçuzâde'ye aidiyeti kesin olan *Münşe'ât*'ın girişindeki kimi açık benzerlikler de eldeki risâlenin ona aidiyetini kesinleştirmektedir. Bu baptan olarak yukarıdaki metnin mukabil *Münşe'ât*'da şöyledir:

Bu bende-i âzâde Muḥammed bin Muḥammed Okçızâde maḡâfil-i
emâşil-i şudûrda bu vech-ile beşş-i şekvâ (...) eydür ki iḡtizâ'-ı
sevḡ-i ḡazâ ile nezâret-i reyḡân-ı rey'ân-ı sinn ü sâlde küttâb-ı
dîvân-ı felek-mişâlden ma'dûd ve teleffût-ı 'ulemâ'ı zamân ile
beyne'l-ekiffâ ve'l-aḡdân maḡbûḡ belki maḡsûd idûm. Rûz u şeb
dest-i sa'y ü talebi binâ'-i ḡaşr-ı ma'ârifeye ḡaşr ve bünyâd-ı ḡişâr-ı
'avârifeye ḡaşr idûp mişkât-ı faẓl-ı 'ulemâdan cezve-i dâniş ü hû-
ner iḡtibâs ve ḡasbe'l-imekân muḡâlâḡa-i ebne'-i zamândan ihtirâz
u ihtirâş iderdüm...³¹

Okçuzâde'nin tenkidine hedef olan isim Kanûnî devrinin “koca”-
larından biri olan Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'dir. 1490 civarın-
da doğup 1567 yılında vefat eden Celâlzâde Dîvân-ı Hümâyun kâtipliği,

³⁰ Okçuzâde Mehmed Şâhî, “Risâletü'ş-şâhî fi tezyîf-i selimnâme,” 56b.

³¹ Okçuzâde Mehmed Şâhî, *Münşeâtü'l-inşâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, *Esad Efendi*, no. 3330, 1b.

tezkirecilik, reisülküttaplık ve sonunda nişancılık görevine atanmıştır. Birkaç eseri bulunan Celâlzâde gerek yaşadığı dönemde gerekse vefatından sonra, nişancılığı dolayısıyla hep hatırlanmış olup neredeyse tüm kaynakların ittifakıyla Osmanlı dönemindeki en üstün nişancılardan biri olarak kabul edilmiştir.³²

Kariyer gelişimi bakımından birbirine oldukça yakın olan bu iki münşi, emellerine erişim bakımından farklı kutuplarda bulunmaktadır. Celâlzâde başta Piri Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa olmak üzere çok önemli hâmler bulup Kanûni'nin bitip tükenmeyen takdirine nâil olmuşken Okçuzâde bir sanatkâr olarak hünerini arz edebileceği hâmler bulmak bir tarafa Hasan Canzâdeler başta olmak üzere birçok devlet adamının gadrine uğradığını düşünmektedir.

Okçuzâde'nin tenkitlerine konu ettiği eser Celâlzâde'nin *Selîmnâme*'sidir. *Me'âsir-i Selîm Hânî* olarak da bilinen bu eser, Celâlzâde Mustafa'nın 964/1557 senesinde nişancılıktan çekildikten sonra yetmiş yaşlarında yazdığı ve Yavuz Sultan Selim'in şehzâdeliği, kardeşleriyle olan taht mücadelesi ve saltanat döneminin olaylarını ihtiva eden çalışmasıdır. Kendisi yazdıklarının büyük çoğunluğunu birinci el bir kaynak sayılan Veziriazam Piri Mehmed Paşa'dan işitmiştir. Yirmi üç fasla ayrılan eser hakkında bilgi veren kaynaklar genellikle dili ve üslubunun ağır olduğu sonucuna varırlar.³³ Ancak bu sonuca varılırken Osmanlı inşâ geleneğinin gelişiminin dikkate alındığını söylemek güçtür. *TDV İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Celâlzâde Mustafa Çelebi" maddesinin yazarı Celia Kerslake'nin de ifade ettiği üzere, *Selîmnâme*'nin "İlmî bir iddiası olmayan ve yer yer yanlışlar ihtiva eden" bir neşri yapılmıştır.³⁴ Bu neşrin ilginç bir özelliği, nâşirlerin verdiği şu bilgidir:

³² Birçok klasik biyografik kaynakta hakkında bilgi verilen Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin biyografisi yirminci yüzyılın başında Bursalı Mehmed Tahir Efendi tarafından yazıldı. Daha sonra 1958 yılında İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Topyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler" başlıklı makalesiyle daha güncel bir biyografi ortaya koydu. Yakın zamanda, eserleri üzerinde de bazı araştırmaların yapılmasıyla birlikte Celâlzâde Mustafa'nın biyografisini birçok kaynakta görmek mümkün oldu. Mehmet Şakir Yılmaz'ın onun nişancı kimliği ve münşiliği üzerine odaklanan doktora tezi (2006) ile Coşkun Kumru'nun "Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış" başlıklı makalesi (2014) Celâlzâde'nin hayatı ve eserlerine dair güncel bilgileri barındırması açısından önemlidir.

³³ Celia Kerslake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi," *DİA* 7 (1993), s. 261; Coşkun Kumru, "Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış," *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 4/1 (2014), s. 208.

³⁴ Kerslake'in yaptığı değerlendirme *Selîmnâme*'nin 1990 yılında yapılan neşrini esas alır.

Eserin 1-221 varaklar arası Selimnâme'dir ve burada yazar eserine 31 varaklık bir giriş ile başlamaktadır. 221-494 varaklar arası ise nasihat yollu hikâyelerden ibarettir. Burası daha başka bir çalışma konusudur. Konumuzla ilgisi yoktur.³⁵

Bu kayda bakılırsa neşredildiği zannedilen *Selimnâme*'nin yarısından fazlası neşredilmemiş olup yazma halinde bulunmaktadır.

Risâletü'ş-şâhî fi tezyîfi selimnâme'nin Muhtevası

Muhtevasından bahsetmeden evvel Okçuzâde'nin bu risâlesiyle sadece Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Selimnâme*'sini inşâ geleneği açısından yetersiz olduğunu göstermeye çalışmadığını, aynı zamanda ortaya koyduğu tenkit metniyle ideal bir inşâ metninin nasıl olması gerektiğini de uygulamalı olarak göstermeye çalıştığını ifade etmekte fayda vardır. Başka bir ifadeyle o, risâlesinde Celâlzâde'nin *Selimnâme*'sine yönelik eleştirileri sıralarken bir taraftan da bu eleştirilere konu olan eksiklik ve hataların bulunmadığı bir örnek inşâ metni ortaya koymak iddiasındadır. Bu da risâleyi çift fonksiyonlu bir hale getirmektedir.

Bu bakış açısını bir tarafta tutarak elimizdeki risâlenin muhtevasına baktığımızda, Okçuzâde'nin öncelikle *Münşe'ât*'ının girişinde bile sergile(ye)mediği bir inşâ performansı sergileyerek berâ'at-i istihlâl sanatıyla süslenmiş oldukça musanna' bir hamdele ve salveleye yer verdiğini görmekteyiz. Sonrasında eserinin sebep-i telifine yer veren Okçuzâde, bu bölümü tahkiyevî bir anlatımla okura verir. Bu bölümün ilk birkaç yaprağı verilen bilgi açısından her zaman ve zeminde görmeye alışık olduğumuz müzmin bir aydın/âlim/sanatçı eleştirisi olarak okunabilir. Söylenmek ve varılmak istenen yer bellidir: Benim gibi donanımlı bir sanatçının kıymeti bilinmiyor. Ancak bu bölümün asıl önemi, uygulamaya yönelik tarafında yatar. Çünkü burada Okçuzâde zımnen bir inşâ metninin nasıl olması gerektiğini farklı bir özellik üzerinde durarak göstermektedir. O bu kısımda farklı Arap ve Fars şairlerden yaptığı iktibasları metnin bağlamına ustaca yedirir ve böylece bir münşinin sahip olması gereken geniş donanımına işaret eder. Okçuzâde bu bölümde tenkitlerinin bir maddesini oluşturan bir inşâ özelliğini ustalıklı uygular. *Münşe'ât*'ının girişinde bu özelliği "hakîki

³⁵ Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, *Celal-zâde Mustafa: Selim-nâme* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997), s. XI.

münşi” ile “mecâzî münşi”yi birbirinden tefrik ederken dile getiren müellif, insanlardan el etek çekmiş halinden bahsederken aynı konuyu farklı hayaller ve yaklaşık on ayrı Farsça ve Arapça beyit iktibasıyla anlatıp risâlesinin uygulamalı yönünü sergilemek ister gibidir.

Sözü gerçek anlamda eserin yazılış sebebine getirdiğinde kendimizi mansıb ehli kimselerin bulunduğu oldukça entelektüel bir mecliste buluruz. Meclisteki bahis, inşâ geleneği ve meşhur münşilerdir. Kimisi Hâce-i Cihân ile Vassâf’ın ne kadar büyük münşiler olduklarını anlatıp bunların birbirinden üstün tutulamayacağını söylemekte, kimisi ise Molla Câmî ile Abdullah Mervârîd’in inşâsını övmektedir.³⁶ Öte taraftan bir kısmı sözü Rum diyarındaki (Osmanlı sahasındaki) münşilere getirip Âhî ve Lâmiî’nin inşâsını yüceltirler. Meclisin bir kenarında oturup konuşulanları sessizce dinleyen ve sohbetin bu anına kadarki kısmını da onayladığı anlaşılan Okçuzâde ve meclisteki insaf ehli herkes, meclisin sadrında oturan zatın sözleriyle hayrete düşerler. Mevki ve makamca oldukça üstün olup herkesçe takdir edildiği kadar cehalet bakımından yüce bir mevkide olan bu zat, kıt akıl ve anlayış eksikliğinden dolayı bahsi geçen büyük/usta münşilerin inşâlarının pürüzlü ve anlaşılması güç olduğuna değinir ve günümüz diline aktarılmış şekliyle şunları söyler:

Tüm münşilerin önde geleni, Kanûni devrinde uzunca bir dönem nişancılık yapan Celâlzâde’dir. Bu hünerle dolu kişi yaşadığı dönemde herkes tarafından takdir ve saygı görmüştü. Kasideleri ve gazelleri bir tarafa *Tabakâtü’l-memâlik*, *Mevâhibü’l-ahlâk* isimli kitaplarının benzerini bulmak mümkün değildir. Özellikle kâtipler zümresinin takdir ettiği ve her bir faslı belâgatla dolu olan *Selîmnâme* isimli kitabını tüm marifet cevherlerini harcıyıp yazmıştır. Bundan dolayı bu kitap en güzel ibarelerle süslenmiş olup onun edası yanında başka kimselerin inşâsı oldukça sönük kalır. Dikkatli ve insafı bir şekilde incelenecek olursa böyle bir veciz anlatımın i’câz derecesinde olduğu anlaşılacaktır. Bu eser öyle eşsiz bir eserdir ki bundan daha üstün bir inşâ imkân haricindedir. Bunun yazarı da tüm münşilerden daha üstündür.³⁷

Mecliste bulunanlar söylenenlere itiraz edip Celâlzâde’nin iyi bir münşi olmak bir yana, bir münşi olarak isminin bile anılmadığını söylemeler de adamın inadı ve cehaletiyle uğraşmak istemeyip sözü keserler. Ortalık buz kesmiştir. Okçuzâde, mansıb ehli kimseler arasında böyle bir

³⁶ Bahsi geçen bu dört isim, Osmanlı inşâ geleneğindeki münşilerin model alıp kendilerini öykündükleri önemli İranlı münşilerdir.

³⁷ Okçuzâde Mehmed Şâhi, *Risâletü’ş-şâhi fi tezyîfi selîmnâme*, 60b-61a.

hadisenin vuku bulmasına üzölmüş ancak meclisten çıkar çıkmaz yaptığı ilk şey *Selîmnâme*'nin bir nüshasını bulup incelemek olmuştur. Daha ilk sayfalarına bakar bakmaz kitabın “bozukluğu”nu anlar: “evvel vehletde sekâmetine muţtâlîc oldum.” Biraz daha okuyunca saçmalıkları açıkça ortaya dökölür. Gözlerine inanamayan Okçuzâde bahsedilen *Selîmnâme*'nin elindeki eser olmadığına karar verip başka bir nüshasını arar.³⁸ Hiç istemese de babası Celâlzâde gibi cahil olan oğlunun³⁹ evine gider, yer yer şirinlikler de yapmak zorunda kalarak bizzat oğlunun istinsah ettiği bir nüshayı almayı başarır. Çok kıymetli vaktini zayı etmesine rağmen daha evvel şüphelendiği nüshada sorun olmadığını açık bir şekilde anlar. Bu durum karşısında çok şaşırıp üzölen Okçuzâde, eseri okudukça ibarelerinin güzellikten yoksun olup teşbih ve istiarelerinin bozuk olduğunu net olarak gördüğünü söyler. Sonra anlar ki bunun kaleminden çıkan tüm eserler bu şekilde değersiz eserlerdir. Uygun olmayan her edası fazilet erbabı katında değersiz olmakla birlikte lafzının tutukluğu ve anlamının bozukluğu açısından gerçekten birbiriyle çok uyumludur. Başkalarının hoş hicivleri bunun uygunsuz övgülerinden yüzlerce kat daha iyidir. Dolayısıyla çirkin edası ile insanların gözünden saklanması gerektiğinden felek bu kitabı hiç kimsenin görmeyeceği bir yere kaldırıp münşilerin kaidesinden çıkarmıştır. Sağlam bir gözle bakılacak olursa kitabın saçmalıklar ve uygunsuz kelimelerle dolu olduğunun görüleceği ve bunları bir araya toplamanın çok zaman alacağını düşünür. Bahsi geçen münşinin bu eserdeki hatalarını düzeltmek mümkün olmadığından tespit ettiği hataları tasnif edip yedi madde ile izah etmeye çalıştığını ifade eder.

Okçuzâde'nin risâlesinin neredeyse yarısını oluşturan sebab-i telifini genel olarak bu şekilde özetlemek mümkündür. Sadece doğrudan muhatabı olan Celâlzâde'ye değil, oğluna karşı da oldukça keskin, sert ve yer

³⁸ Okçuzâde'nin tenkit edeceği metnin sahih belki de müellif hattı bir nüshasına erişme gayreti, risâlesinde öne sürdüğü tenkitlerin bilimselliğine bir işaret olarak görülebileceği gibi, günümüz tenkitli neşir çalışmalarının tarihsel arka planına işaret eden ipuçları olarak da okunabilir.

³⁹ Okçuzâde'nin başvurduğu bu zatın Celâlzâde'nin oğlu Mahmûd olması kuvvetle muhtemeldir (bkz. Mehmet Şakir Yılmaz, “Koca Nişancı” of Kanuni: Celâlzâde Mustafa Çelebi, Bureaucracy and “Kanun” in the Reign of Suleyman the Magnificent (1520-1566)” (doktora tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 15; Mustafa Erdoğan, “Gözden Kaçmış Bir XVI. Asır Şairi: Celal-Zade Mustafa'nın Oğlu Mahmud Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne Medhiyeleri,” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2012), s. 300-325).

yer tahkir edici bir dil ve üslupla (risâlenin ilerleyen kısmında da devam edecektir) yazılmış bu bölüm; on yedinci yüzyılda yaşamış bir Osmanlı münşisinin inşâya bakışı, eklemelenmek istediği inşâ geleneği ve bunun temsilcileri gibi veçheler açısından oldukça önemlidir. Bunların yanında bir Osmanlı âlimi ve münşisinin tenkit anlayışı ve bilimsel çalışma aşamalarını göstermesi açısından da kıymeti haizdir. Nitekim çalışmamızda daha ziyade bu yönüyle risâleyi değerlendirmeye çalışacağız.

Okçuzâde sebep-i telif bölümünü nihayetlendirdikten sonra “hasîse” adını verdiği yedi madde ile eleştirilerini sıralamaktadır. (Risâle beş maddelik eleştirilerden sonra yazmadaki kopmadan dolayı sona erip hâtime bölümünden devam etmektedir. Dolayısıyla yazarın vaat ettiği altıncı ve yedinci maddedeki eleştirilerden şimdilik mahrumuz):

1. Geleneksel olarak münşiler, inşâ geleneğinde kaleme aldıkları metinlerini Arapça ve Farsça şiirlerle süsleyip hikmet dolu mensur sözler ile donatırlar. Celâlzâde'nin *Selîmnâme'si*'nde bu kaideye uyulmamış, bundan dolayı da bahsi geçen kitabın beyit ve şiirlerin kattığı güzellik ile belîğ sözlerin arılığından yoksun olduğu az bir incelemeyle ortaya çıkar.
2. Geçmiş münşilerin önde gelenleri, eserlerinde tek bir bahir ve vezinle yetinmeyip birçok bahre yer verirler. Celâlzâde, yeteneksizliğinden dolayı en kolay vezinleri seçmiştir. Bu vezinlerle yazılan beyitler de lafız ve mana bakımından sanatlı söyleyişten yoksun olup türlü türlü sanatlarla süslenmemiştir. Hâlbuki bu, inşâ geleneğinin vazgeçilmez bir kuralıdır. Öte taraftan Celâlzâde'nin yaptığı gibi bir münşinin eserlerinde sadece kendi şiirlerine yer verip geçmiş büyük şairlerin i'câz türünden sözlerini kullanmaması inşâ geleneği açısından büyük bir kusurdur; bu aynı zamanda bu münşinin geçmiş şairlerin şiirlerinden ne kadar habersiz olduğunu, bir anlamda yeterli birikime sahip olmadığını göstermektedir.
3. Eğer bahsi geçen münşi, eserlerini sade ve açık bir üslupla yazmak iddiasında olsa herkes tarafından makbul görülüp şöhret kesp etmesinde beis olmazdı; ancak kendi tabiatı ve yeteneklerine aykırı olarak kendisini zorlayıp geçmiş münşilerin izinden yürümeye çalışmıştır. Bu uğurda boşa çalışıp durduktan sonra bu işi yapamayacağı anlayıp sonunda başka kitaplardan çalıp çırparak başkasının

çığnediğinden lezzet almaya çalışmıştır. Bundan dolayı da kınanma oklarına hedef olmuştur. Çoğunlukla Muînüddin Herevî'nin *Me'âricü'n-nübüvve ve Medâricü'l-fütüvve* isimli hoş eserinden çalışmıştır. Bu kitap fazilet sahibi kimselerin gözlerinde nur mesabesinde olup sözlerinin akıcılığı (selâset) ve manasının güzelliği dolayısıyla benzersiz eserlerdendir. Havi olduğu şüirleriyle de eşsiz güzellikte bir kitaptır. Özellikle Hz. Peygamber'in hayatını bahis konusu etmesi dolayısıyla güzelliğine güzellik katıp âlimler arasında yayılıp şöhreti devirleri aşmıştır. Kalkıp böyle bir kitaptan çalmak ise özü mümkün olmayan başka bir edepsizliktir. Güya uyanık davranıp hırsızlığı ve cehaletini örtüp saklamak için Herevî'nin eserindeki fıkraları olduğu gibi almayı bazı yerlerini değiştirmiştir.

4. Bahsi geçen münşinin verimsiz tabiatı ve bozuk hatırından binlerce zorluk neticesinde meydana getirdiği bu kabul görmeyen inşası, kenarda köşede kalmış soğuk lafızlar ve tuhaf kelimelerle üretildiğinden muteber olmak bir yana, âlimler arasında nefret edilen bir eser olarak görülmüştür. Eserinin çoğu yeri sade olup seci ve kafiyeden âdetâ habersizdir. Bu hal ile bundan daha kötü bir münşî düşünmek mümkün değildir. Kusurlarla dolu edası ilim ve fazilet erbabı kimselerin edebî zevklerine hitap etmekten uzaktır. Çoğu nitelermeleri ve fıkraları tekrar tekrar yinelerken bunların bir kısmı geçmiş ve çağdaş yazarlardan çalıntı olduğu için kimsenin dikkatini çekmemiştir.
5. Hem nazım hem de nesirde aynı derecede usta olmak zor bir iş olup nadir olarak elde edilen bir yetenektir. Birinde usta olanın bir diğerinde kısıtlı olması olağan bir durumdur. Hâlbuki bahsi geçen *Selîmnâme* kitabına bakan fazilet ehli çok açık olarak görecektir ki bu kitabın sayfalarında bulunan nazım da nesir de lafzının soğukluğu ve manasının bozukluğu dolayısıyla birbiriyile aynıdır.

Risâle'nin "Hâtîme" bölümünde söyledikleri de oldukça önemlidir. Yazar bu bölümde de risâlenin girişinde yaptığı gibi ilim ve âlimin değer görmemesinden mustarıptır. "Her ne kadar her zaman ve zeminde ahmaklık ve rezalet zaman zaman değer görse de yaşadığımız devirde ilim ve sanat bütünüyle değersiz görülmüştür." der. Bu genel ortamdan dolayı çok sıkıntı çektiğini söylemeye çalışan Okçuzâde, bu bölümdeki satırlarda bir hamî bulamamanın sıkıntılarını yaşadığını da ifade etmektedir. Celâlzâde'nin

Selîmnâme'sini eleştirdiği bu risalesinin özgünlüğüne dair de bilgi veren Okçuzâde, bu eserin tamamıyla kendi ibdâ ve ihtirâ'nın ürünü olduğunu, bu anlamda kimsenin eserinden çalmadığını özellikle vurgular. Bu vurgudan sonra eserine konu ettiği eleştirilerine dair eserdeki hatalı ve bozuk yerleri gösterirken taassup yolunu terk ederek hatalı olduğu açık olan anlamsız terkipleri ortaya çıkarmakla yetinip kin ve garazdan uzak durduğunu ifade eder. Bozuk olduğu açık olan bölümlerde ise itirazını esirgemediğini söyler. Gayesinin, bahsi geçen kitabı âlimlerin meclisinde değersiz göstermek olmadığını söyleyen Okçuzâde, bu risâleyi yazmadaki amacının hakkı izhar etmek olduğunu belirtir. Kullandığı küçümseyici, tahkir edici ifade ve söyleyişi izah edercesine, eserini yazmadaki diğer bir amacının da ilim sahibi kimselerin zihnini dağıtmak ve gönüllerini eğlendirmek olduğunu ifade eder. Çünkü bilgin kimselerin latifeye meyilli olduklarını, bundan dolayı çoğu zaman latife ve mizah ile mizaçlarını dinlendirdiklerini, müptela oldukları belaları hezl ile def etmeye çalıştıklarını söyler. Okçuzâde bundan dolayı bu gibi insafî ilim ehli kimselerden şu üç şeyi istemektedir:

1. Celâlzâde'nin *Selîmnâme*'sine yönelik olarak bu eserde sıralanan hata ve bozukluklar dışında düzeltilmesi gereken yerler olursa görmezden gelmeyip bunlara dikkatli bir şekilde bakıp bahsi geçen münşinin niteliğini tayin etsinler.
2. İtiraz edilmesi gereken örtük yerler tespit edilecek olursa dikkatli bir incelemeyle bu risâlede yapıldığı gibi düzeltmeleri ve eleştirilerini bahsi geçen kitabın haşiyesine yazsınlar.
3. İnsafî elden bırakmayıp insanî zaaf lar dolayısıyla oluşan hataları düzeltip bunları iyiye yorumlasınlar.

Risâlenin Osmanlı Tenkit Geleneğindeki Yeri

Okçuzâde'nin eldeki bu risâlesinin, çalışmamızın girişinde üzerinde kısaca durulmaya çalışılan Osmanlı tenkit geleneğinin inşâ sahasındaki bir örneği olduğunu düşünüyoruz. Risâledeki tenkitlerin içeriği dikkate alındığında Okçuzâde'nin eseri bir edebî tenkit metni yani bir "edebiyat eleştirisi"dir. Zîra onun öne sürdüğü eleştirilerin tamamı, Celâlzâde'nin *Selîmnâme* isimli eserinin istenen düzeyde edebî bir metin haline getirilememesi tezi üzerine bina edilmiştir.

Okçuzâde'nin risâlesi müstakil bir tenkit risâlesi olması bakımından da önemli bir yerde durmaktadır. İslam telif geleneğinin bir devamı olarak Osmanlı döneminde, özellikle "reddiye" geleneği çerçevesinde birçok Arapça risâle yazılmış ise de bu türden Türkçe müstakil eserler en azından halihazırdaki literatür bilgilerimize göre nadirattandır. Okçuzâde'nin risâlesi, müstakil olarak bir eserin tenkidini konu eden Türkçe bir eser olarak Osmanlı tenkit geleneğine önemli katkılar sunar.

Okçuzâde'nin risâlesi, kavram noktasında da konuya katkıda bulunduğu gibi çalışmamızın girişinde ifade ettiğimiz tenkidin kültür ve döneme özgülüğünü teyit eden malzeme sunmaktadır. Daha evvel de ifade edildiği üzere Okçuzâde'nin risâlesi, bulunduğu mecmuanın girişinde çok yüksek bir ihtimalle müellifi tarafından "Risâletü'ş-şâhî fi tezyîfi selimnâme" şeklinde isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmede yer alan "tezyîf," lügat anlamıyla "kalp para basmak" anlamında olup "Değersiz göstermeye çalışma, aşağılama, küçültme, alay etme, küçümseme" gibi anlamlarıyla Osmanlı yazınında kullanılan bir kelimedir. Özellikle "hiciv" geleneğinde sıkça kullanılan bu kelimenin tenkit geleneğiyle de ilişkilendirilebileceği ortaya çıkmaktadır. Nitekim birkaç çevrimiçi yazma eser veri tabanı tarandığında da bu kavramı havi bazı risâleler ile karşılaşılmaktadır.⁴⁰

Okçuzâde'nin risâlesi, tenkide konu olan eserin seçilme biçimi ile yazarına yöneltilen keskin ve tahkir edici dil ve üslubu bakımından aşırı öznel olarak değerlendirilebilir ancak maddelediği eleştiriler ve bunların izahı bilimsel olup denetlenebilir özelliklerdir. Eleştirilen metnin kendince kusurlu yönlerini yazıya dökmeden evvel kıstas olarak gösterdiği geleneğe referans yapan müellif, konuyu önce bu gelenek bağlamında değerlendirip sonra sözü Celâlzâde'nin metnine getirir.

⁴⁰ Yahyâ b. Adî'nin (ö. 364/975) eserleri arasında sayılan "Makâle fi tezyîfi kavli'l-kâ'ilin bi-terkibi'l-ecsâm min eczâ' lâ yetecezze" başlıklı risalesi, İbn Reşik el-Kayrevânî'nin (ö. 456/1064) "Tezyîfü nakdi kudâme," Devvânî'nin (ö. 908/1502) "Risâle fi tezyîfi mâ kâlehû sadru'l-efâdîl evvelen," Taşkôprizâde'nin (ö. 968/1560) "Risâle fi tezyîfi te'bîdi dîni Mûsâ" gibi risaleler bunlardan birkaçıdır.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hasan Yâver'in şu beytindeki kullanımı da "tezyîf" kelimesinin sadece kişiyi değil, aynı zamanda metni hedef alan eleştiri için de kullanıldığını, dolayısıyla Osmanlı dönemi tenkit geleneğiyle ilişkili bir kavram olduğunu göstermektedir:

Niçün eş'ârını tezyîf idersin / Senün Yâver kulun şâ'ir değil mi (Şiirlerini neden küçük görüp eleştiriyorsun? Senin kulun Yâver de şair değil mi) (bkz. Kaplan Üstüner, *Enderunlu Hasan Yâver Divanı [İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin]* (Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2010), G. 189).

Tenkitlerini büyük oranda inşâ geleneğinin yazılı ya da uygulamaya dayanan geleneksel/örfî nazariyesine dayandıran Okçuzâde, yaptığı tenkitlerde önce ele aldığı özelliğin inşâ geleneğindeki ideal durumuna yer verir. Ardından Celâlzâde'nin *Selîmnâme'sini* bu ideal özellik ölçütü ile değerlendirmeye çalışır. Risâlesinin birinci maddesinde dile getirdiği tenkitleri buna güzel bir örnektir. Okçuzâde bu bölümde; geleneksel olarak münşilerin, inşâ geleneğinde kaleme aldıkları metinlerini Arapça ve Farsça şiirlerle süsleyip hikmet dolu mensur sözlerle donattıklarına yer vererek öncelikle inşâ metinlerinde yer alan bir sanatsal ölçüyü ortaya koyar. Bu ölçü, bir münşinin takip ettiği edebiyat geleneğindeki birçok sanatçı ve şairin beyit ya da sözlerini hafızasında saklamasını, ürettiği metnin bağlamına uygun olarak bunları hatırlayıp yerli yerinde iktibas etmesini gerektirmektedir. Okçuzâde, Celâlzâde'nin *Selîmnâmesi'nde* bu kaideye uyulmadığını, bundan dolayı da bahsi geçen kitaptaki beyit ve şiirlerin çok dar kapsamlı olup istenen belagat katkısını yapamadığı sonucuna varır. İnşâ geleneği üzerinde araştırmalar yapan herhangi bir araştırmacının da *Selîmnâme'yi* okuduğunda Okçuzâde'nin risâlesinin her bir maddesinde dile getirdiği eleştirileri görmesi zor değildir. Dolayısıyla Okçuzâde'nin ileri sürdüğü tenkitlerin denetlenebilir olduğunu; bilimsellikten uzak, eserden ziyade şahsı hedef alan bir eleştiri olmadığını düşünüyoruz. Nitekim Okçuzâde'nin kendisi risâlesinin sonunda da eleştirilerinde kin ve garezden uzak olup sadece hakkı ortaya çıkarmak üzere risâlesini kaleme aldığını ifade etmektedir. Onun böyle bir izah getirme ihtiyacını, risâlesine yöneltilecek muhtemel “şahsileştirme” eleştirilerine cevap mahiyetinde okumak gerektiğini düşünmek mümkündür. Kuvvetle muhtemeldir ki Okçuzâde'nin kendisi de risâlesinde kullandığı dil ve üslubun yaptığı eser (*Selîmnâme*) değerlendirmesini geri plana itip şahsı (Nişancı Celâlzâde Mustafa ve oğlu) öne çıkardığını sezmiş, bunun önüne geçebilmek için risâlesinin sonunda bu noktada bir izah getirme ihtiyacı hissetmiştir.

Okçuzâde'nin risâlesinin sonunda getirdiği izahlar, evveleminde eserinin nesnellliğini savunma gayesi taşır gibidir. O, her şeyden evvel bu risâlede dile getirdiklerinin tamamıyla kendisinin “ihtirâ”ı olduğunu, başkasından “istirâk” a tenezzül etmediğini dile getirir. Böylece Celâlzâde'ye yönelttiği “istirâk” dan beri olduğunu zımnen ifade eden Okçuzâde, yaptığı tenkitlerde “taassub” dan uzak durduğunu vurgular. O, tenkidine konu ettiği

eserin sadece apaçık hata barındıran yerlerini ortaya çıkarmakla iktifa ettiğini, “ğaraz” ve “tağazzub”dan arındığını söyler. Bu doğrultuda tenkidine konu olan eserin kadr ü kıymetini fuzalâ-yı kirâm indinde düşürmek gibi bir niyet peşinde olmadığını da vurgulamaktan geri kalmaz. Sonuç olarak bu risâlesini sadece ve sadece “izhâr-ı haqq-ı şarîh” amacına matuf olarak kaleme aldığını ifade eder. Risâlesindeki bir diğer amacının da sanat ve ilim erbabını neşelendirmek olduğunu ifade eden müellif, bunu nasıl yaptığını açıkça izah etmez; ancak bunu risâlesinde kullandığı alaycı ve tahkir edici dil ve üslupla yaptığı şüphesizdir. Okçuzâde böyle bir yola başvurmasını zaman zaman münevverlerinin latife, mizah ve hicve mâil olmalarına bağlar. Söz konusu izahın yer aldığı cümleler şöyledir:

...ve bu mecma^c-ı mecmû^c-ı °avârifüñ terkibinden nihâyet-i niyyet ü emniyet izhâr-ı haqq-ı şarîh u iş°âr-ı emr-i şahiñ olup tenşit-ı havâtır-ı zevi'l-cuhâ ve teşhiz-i kulüb-ı uli'n-nühâdur. Zirâ şümüs-i huşûl u huzûr ufk-ı evtâr u etvâr-ı yârânda gârib ve ol sebebden efnân-ı tabâyi°-i ma°ârif-nişânları cânib-i fûnün-ı zarâ°if ü letâ°ife mâ°il ü râgib olup aaleb-i ahyân ve ekşer-i ezmânda tervic-i emti°a-i latife vü mizâh ile tervih-i mizâc ve edvâ°-ı dehr-i pür-ñiyel ile °arız u tervic olan emrâz u °ilele devâ°-i bezl ü hezl ile °ilâc iderler.⁴¹

Daha evvel de ifade edildiği üzere Okçuzâde bu risâlesinde, sadece *Selîmnâme*'ye yönelik tenkitlerini dile getirmeyi değil, aynı zamanda tenkide söz konusu ettiği özellikleri inşâ geleneğinin nazariyesine uygun olarak en ideal düzeyde ortaya koymak amacını da güttüğünden risâlesinin içeriğine nüfuz etmek kolay değildir. Mealen Okçuzâde'nin bu paragrafta dile getirdiği şey şöyledir: Bu risâleyi yazmadaki asıl amaç, hakkı ortaya çıkarmak olup sanat ve ilim erbabının gönüllerini ferahlatarak zihinlerini dinlendirmektir. Çünkü onların tabiatları latifeye mâil olup çoğu zaman da mizah ile mizaçlarını rahatlatarak tutuldukları hastalıklara hezli ilaç ederler.

Okçuzâde'nin bu izahları sadece çalışmamıza konu olan risâlenin tahkir edici üslubunu değil, genel olarak Osmanlı hicvinin modern araştırmacıları hayrete gark eden niteliğini, dilini ve üslubunu anlamaya yönelik de bazı ipuçları barındırmaktadır.

Okçuzâde risâlesini, okuyucuya yaptığı üç maddeden oluşan davet ile sonlandırır. Bu maddelerden ikincisi yaptığı tenkitlerin mesnetsiz, başka bir ifadeyle nesnellikten uzak olmadığını iddia eder niteliktedir. O

⁴¹ Okçuzâde Mehmed Şâhî, *Risâletü's-şâhî fi tezyîfi selîmnâme*, 68b.

yaptığı tenkitlere yönelik itiraz edilmesi gereken örtük yerler tespit edilecek olursa okuyuculardan dikkatli bir incelemeyle bu risâlede yapıldığı gibi bunları düzeltip eleştirilerini bahsi geçen kitabın haşiyesine yazmalarını salık vermektedir. Bu davet safiyâne ve geleneksel bir müellif talebi gibi görünse de biz bunun aynı zamanda bir meydan okuma değerini taşıdığını, Okçuzâde'nin bu davetle yaptığı tenkitlerin ne derece haklı olduğunu göstermeye çalıştığını düşünürüz.

Celâlîzâde'nin *Selîmnâme*'si Okçuzâde'nin yönelttiği tenkitler açısından okunduğunda, söz konusu edilen eksikliklerin hakikaten vaki olduğu görülmüştür. Celâlîzâde'nin inşâsı temelde secîlerle beslenen, fesahat yönü ve daha ziyade sıfatların dökümü şeklinde tezahür eden medihleri ile edebîleşir. Okçuzâde'nin beklediği gibi, geniş bir söz varlığı ve her sözcüğünün ahenk bakımından güçlü kılındığı, sözün hakikî anlamının neredeyse hiç kullanılmayıp maksadın tamamıyla mecazi anlam üzerinden ve rilmeye çalışıldığı, dolayısıyla beyan ve bedî açısından oldukça yoğun olan ve sanatsal müphemiyetin ileri düzeyde olduğu inşâ çizgisinden uzaktır. Nitekim yazdığı tezkiresinden de anlaşıldığı üzere Okçuzâde'yle çok yakın bir inşâ anlayışına sahip olan Kınalîzâde Hasan Çelebi de tezkiresinde Celâlîzâde'nin inşâsını beğenmemekte; Okçuzâde'nin tenkitlerinde dile getirdiği gibi onun inşâsına dair beğenin bir algıdan ibaret olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Egerçi inşâda yed-i beyzâsı vardır diyü halk içinde meşhûrdur. Lâkin mü'ellefâtı çendân metlû vü mezkûr degüldür. Hattâ vâlid-i firdevs-mekân bu güne gevher-efşân olurlar idi ki ekşeriyâ tûmtûrak-ı elfâz ile muqayyed olduğundan cânib-i ma'nâ ri'âyet olunmağdan kalur idi.⁴²

Beyânî de Kınalîzâde'nin ifadelerini özet olarak tezkiresinde korurken Celâlîzâde ile yakın ilişkisi olduğu anlaşılan Âşık Çelebi ise onun inşâsını beğenmediğini ifade etmez ancak kendisi de Osmanlı inşâ geleneğinin çok önemli bir temsilcisi olarak Celâlîzâde'nin inşâsının değerini oldukça isabetli bir şekilde değerlendirmiş gibidir. Ona göre Celâlîzâde, *Selîmnâme* isimli kitabında “tensîk-i şîfât ve sâ'ir ta'rîfât”da başarılı bir münşîdir.⁴³ Âşık Çelebi kuvvetle muhtemeldir ki bu isabetli değerlendirmesiyle Celâlîzâde'nin

⁴² Kınalîzâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), s. 365.

⁴³ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ* (*İnceleme-Metin*), haz. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010) s. 873.

inşasına biçtiği değer bundan ibaret olduğunu kibarca ifade etmek ister gibidir. Daha iyimser bir yorumlama ile Âşık Çelebi'nin Kınalızâde ve Okçuzâde gibi tek bir inşâ çizgisinden ziyade farklı inşâ anlayışlarının farkında olarak Celâlzâde'nin inşâsını konumlandığı çizgiye göre değerlendirdiğini düşünmek mümkündür.

Bu bahiste sonuç olarak Okçuzâde'nin Celâlzâde'ye yönelttiği tenkitlerin en azından Kınalızâde gibi önemli bir inşâ yazarı tarafından da neredeyse aynı bakış açısı ile teyit edildiğini ifade etmek gerekir.

Neden Celâlzâde?

Risâlesinin girişinde Okçuzâde, tenkitlerine hedef olan risâleyi neden ve nasıl bir süreç neticesinde seçtiğini tahkiyevî bir dille anlatmıştır. Burada sunulan sebep bir hakikate karşılık gelse de klasik metinlerdeki sebep-i teliflerin kurgusalıktan pek de uzak olmadığı gerçeği dikkate alındığında Okçuzâde'nin bu ifadelerini örtük bir amacı gizleme ya da asıl maksadını örtme çabası olarak da değerlendirmek mümkündür. Sebep-i telif bölümündeki meclis anlatısı ister gerçek isterse de hayalî olsun, Celâlzâde'nin seçilmesinde kişisel bir meselenin âmil olduğu zor bir ihtimaldir. Zira yaşı itibarıyla Okçuzâde'nin Celâlzâde ile karşılaşmış, bir şekilde onun gadrine uğramış olması imkân dâhilinde değildir. Yine Celâlzâde'nin risâlede söz konusu edilen oğlu ya da meslekî olarak Celâlzâde'nin muakkipleri dolayısıyla da bir haksızlığa uğramış olması zayıf bir ihtimal gibi görünmektedir. En azından araştırmalarımız sırasında böyle bir bilgi ya da karîne ile karşılaşmadığımızı ifade etmek gerekir. Dolayısıyla risâledeki ifadeleri de dikkate alınırsa Okçuzâde'nin hedefinde, şahsından ziyade Celâlzâde'nin baskın ve yaygın nişancı ya da münşilik şöhreti olsa gerektir. Bu noktada onun tenkitleri sanatçı egosu bağlamından değerlendirilmeye oldukça elverişli hale gelmektedir.

Gerek çalışmamıza konu olan risâlesi gerekse inşâ sanatındaki hünelerini göstermeye çalıştığı *Münşe'ât*'ın girişinde dile getirdiği poetik görüşleri dikkate alındığında Okçuzâde'nin kendisini inşâ sahasında çok iddialı bir sanatçı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Sanatsal yaratımlarının farkına varan birçok sanatçı gibi Okçuzâde de inşâ sanatındaki üstünlüğünü şu ifadelerle dile getirirken mütevazı olma gereği duymaz:

Maqâtır-ı hâme-i Abbâsî-câmem olan nâmeler dest-be-dest-i ehl-i inşâf ve baħr-ı sūhan-güzârîde cevârî olan münşe'âtum maħâzır-ı nâkidân-ı pâkîze-şifâtda reşkîn-sâz-ı Hâce-i Cihân u Vaşşâf olup ...⁴⁴

O iddialı bir münşî olarak inşâ sahasındaki sanatsal üretimin oldukça zor olduğunu düşünmekte olup her kişinin bu sahada kalem oynatamayacağı belirtir. Sınırlı kabiliyetine rağmen bu alanda kalem oynatmaya kal-kışanlara karşı son derece tahammülsüzdür:

ve taraf-ı taqlîd-i şarfa sūvâr olan nev-hevesân hâme-kârün zâf-ı terkîb ü kelimât-ı bî-tertibleri meşhûd-ı nazar-ı haķîkat-bîn olduķda meslek-i münşiyân-ı pîşîni küşâd ve hezâr şerm ü hacel ile bu ferd-i beyt-i bî-bedeli inşâd iderdüm...

Okçuzâde, hayatı boyunca arzu ve emellerine erişmesine engel olan Hasan Canzâdelerin kendisine kin ve hasetlerinin sebebini de inşâ sahasındaki ustalığına bağlar ve otoriteyi eline geçiren bu grubun “mâhir bir münşî'ye” tahammülleri olmadığını yine şu cümlelerle ifade eder:

Ġalibâ sebeb-i hıķd u ta'aşşub ve mādde-i düşmenî vî tağazzub budur ki meyân-ı Rûmiyânda ifşâ-i sırr-ı inşâyâ kâdir bir münşî-i mâhir olduğuna hâsed ü tenâfûs ve “aduvvuke men ya'melu bi-âmelike” fehvâsı üzere inşâf ile ittişâfdan teķâ'ud u tefâ'us iderler ... her kimde ki tarz-ı inşâyâ istiţâ'aten mâ ola hânçer-i sertîz-i hâsed ü sitîz ile cerîhu'l-hâled ve ğâyet-i ğavâyet ile ... caħîminde muħalled olur ...

Onun inşâ sanatına bakışı en açık biçimde *Münşe'ât*'ının girişinde, kuvvetle muhtemeldir ki en büyük üstad olarak gördüğü Hâce-i Cihân'dan yaptığı alıntıda saklıdır. Bu alıntıya sonuna kadar katıldığı anlaşılan Okçuzâde şiir ve inşâyı mukayese eder. Klasik inşâ nazariyesi açısından çok önemli olan bu satırlarda inşânın, dolayısıyla da münşînin üstünlüğü çok açık olarak şu şekilde dile getirilir:

... 'ilm-i inşâ 'ulûm-ı 'âliyye-i isnâ 'aşeriyeden bir fenn-i şerîf ve meyân-ı üdebâ-i zamânda bir tarz-ı zarîfdür. Hâce-i Cihân Menâzıru'l-İnşâda şî'rden inşâyı tercîh ve birkaç iddi'â ile müdde'âsını isbât u taşhîh eylemişdir. Vücûh-ı tercîhden biri -ki tezyîf ü tecrîhden berî ola- budur ki ihtiyâr-ı bedâi' u nevâdire kâdir şâ'ir-i mâhir her iķlîmde belki her şehir-i 'azîmde mevcûd u vâfirdür ammâ münşî-i haķîķî ki inşâ nihâdında selîķ ola her 'aşırda vâhiden ba'de vâhid ve bu ma'nâyâ nedret-i vücûd-ı münşiyân delîl ü şâhiddür ki ana binâen devlet-i İslâmiyânda niçe yüz şâ'ir-i sâhir bulunmak câ'iz ve münşî-i

⁴⁴ Okçuzâde Mehmed Şâhî, *Münşe'âtü'l-inşâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, no. 775, 173a.

hakikat-perdâz ki müctâz-ı rütbe-i mecâz ola 'ukûd-ı 'aşerâtdan 'ağd-i evveli gayr-ı mütecâvizdür diyüp taħcîr-i vâsi' ve pây-e-i inşâyı müvâzî-i felek-i tâsi' eylemişdür.

Okçuzâde yukarıdaki satırların devamında inşâ sanatının üstünlüğü ve bu vadide kalem oynatmanın her kişinin kârı olmadığını izah eder. Bu mealde “hakikî münşî” ile “mecâzî münşî”nin birbirinden nasıl tefrik edileceğini anlatırken bir tarafla da gerçek bir inşâ sanatçısının hangi özellikleri haiz olması gerektiğini açıklamaya çalışır. İnşanın önemini geçmiş münşilere verilen değer üzerinden anlatırken Hüseyin Baykara'nın kendisine kâtip seçerken takip ettiği usulü hikâye ederek bu alanın ne kadar güç olduğunu vurgulamaya devam eder.⁴⁵ Bu görüşlerini serdederken Okçuzâde'nin “Risâletü'ş-şâhî fi tezyîf-i selimnâme” adlı risâlesinde olduğu gibi aynı anda bu söylediklerini uygulamaya çalıştığını da ifade etmek gerekir.⁴⁶

Bütün bu anlattıklarından Okçuzâde'nin vardığı nokta şudur: İnşâ sanatı çok zor bir sanattır; bu sahada kalem oynatmak her kişinin kârı olmayıp çok yönlü bir donanımı gerektirir; bu ise bende el-hak vardır. Bu düşünceleriyle çağdaşı olup sanatçı egosunu, neredeyse her bir şiirinde, tevazusuz ve keskin bir dille ifade eden Nef'î'nin âdeta inşâ sahasındaki muadili olan Okçuzâde'nin, sanatçı egosunun baskısı ya da meslek namusuna sahip çıkma dürtüsüyle olsun Celâlzâde'yi seçmiş olması çok da zayıf bir ihtimal değildir. O, inşâ sanatının yukarıda bahsettiği özelliklerini eserlerinde görmediği halde Celâlzâde'nin bir münşî olarak on altıncı yüzyıl Osmanlı edebiyat geleneğindeki yaygın ve sarsılmaz şöhretine âdeta isyan etmektedir. Hadiseye bu gözle bakıldığında, sebep-i telif bölümündeki “meclis”

⁴⁵ Buna göre Hüseyin Baykara kendisine kâtip seçerken Vassâf'ın metnini kâtip adaylarına okutmuş. Baykara bu adaylardan bahsi geçen metindeki vasf-ı terkipler ile izafetleri okurken doğru okuma tercihi fazla olanı seçmiş.

⁴⁶ Okçuzâde'nin bu güçlü münşilik iddiası yazdığı eserler üzerinden denetlenebilirse ne kadar haklı olduğu görülebilir. Bununla birlikte onun çağdaşı olan Nev'izâde Atâyî de Okçuzâde'ye bir münşî olarak oldukça nadir bir konum tahsis etmiştir. Bir sanatkâr olarak onun münşî kimliğini öne çıkararak “hâce-i cihân-ı şîr ü inşâ ve tuğrâyî-i divân-ı felek-ı unvân-ı büleğâ...” ifadeleriyle onun inşasını takdir etmeye başlayan Atâyî “İnşâf budur ki Tâci-zâde Ca'fer Çelebi'den sonra bunlara mu'âdil münşî-i fâzil gelmemiştir.” diyerek Okçuzâde'nin iddiasının temelsiz olmadığını gösterir gibidir. Alıntılar için bkz. Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-hakâ'ik fi tekmileti'ş-şakâ'ik*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), II, 1794. Alıntılarda Şakâyık zeylinin yakın zamanda neşredilen baskısı kullanılmıştır. Bizce ilk cümlede geçen “hâce-i cihân” ve “tuğrâyî” kelimeleri özel isim olarak büyük harflerle yazılmaydı; ancak tevriyeli kullanımı esas alınarak naşirin tercihlerine de saygı duyduğumuzu ifade etmek isteriz.

anlatısını, bu isyanını meşrulaştırmak için kurgulamış olabileceği uzak bir ihtimal değildir. Nitekim kendisinden yaklaşık iki asır sonra gelecek olan ve benzeri sanatsal kaygıları taşıdığına şüphe bulunmayan Şeyh Gâlib de bir “meclis”te Nâbî’nin tahammül edemediği şöhretine isyan edecek ve şaheseri olan *Hüsn ü Aşk*’ı bu isyanına bir delil olarak sunacaktır. Sanatçı kudretinin farkında olan her iddialı üreticinin (sanatçı, âlim, zanaatkâr) herhangi bir ortaklığa tahammülünün olmadığı yaygın bir görüştür. Okçuzâde’nin de Şeyh Gâlib’in daha sonra yapacağı gibi, iddialı sanatçı kimliğini kabul ettirebilmenin yolu olarak önündeki engeli kaldırmakla işe başladığı anlaşılmaktadır. Bir örnek üzerinden anlatmak gerekirse, sanat meydanında tüm dikkatleri celbeden şaşâlı bir bina dikmek isteyen Okçuzâde, meydana ayak bastığında Celâlzâde’nin göz alıcı gökdeleniyle karşılaşır. Bu gökdelenin arkasında, önünde ya da yanında aynı değerde bir bina yapmak gibi bir seçeneği asla aklına getirmeyen sanatçı, ilk iş olarak Celâlzâde’nin binasını yerle bir etmeyi tercih eder. Ancak bunun bir sebebe bina edilmesi gerekir. Bunun için en makul sebep ise meydan okumadır. Nitekim Okçuzâde de meydan okumayı kurduğu meclisin sadrına yaptıracaktır.

Ancak işin garip tarafı şudur ki Okçuzâde’nin hışımla mücadele ettiği, Celâlzâde’nin bizzat kendisi tarafından dile getirilen bir iddiadan ziyade onun etrafında oluşturulan algıdır. Woodhead’in de ifade ettiği üzere, nişancının tek vazifesi sadece inşâdan yani sadece resmî yazılar yazmaktan ibaret olmayıp tuğra-keşlik ve kanun müftiliği de onun görevleri arasında yer almaktadır.⁴⁷ Celâlzâde de sadece inşâsı dolayısıyla değil, hatta daha fazla olarak nişancılığın diğer görev alanlarındaki başarısı dolayısıyla da meşhur olup özellikle uzun süre yönetimle uyumlu bir şekilde görevde bulunmasının da etkisiyle sonraki nesillerce çok takdir edilmiş, âdeta tabu haline getirilmiştir. Kanaatimizce Okçuzâde, Celâlzâde’nin sahip olduğu şöhreti (belki de Celâlzâde’nin de o kadar iddialı olmadığı) tek bir alana hamlederek onun sahip olduğu şöhretin dayanağı nişancılığın tüm özelliklerini başarılı bir şekilde icra etmesini gözden kaçırmış gibidir.

Yukarıda özetle vermeye çalıştığımız görüşlerinde Okçuzâde’nin benimsediği, münşî iddiasında olan her bir sanatçının özelliklerini haiz olması gerektiğini düşündüğü tek bir inşâ çizgisi vardır. Verdiği nazarı bilgiler ile

⁴⁷ Woodhead, “Okçuzâde Mehmed Şâhi.”

örnek gösterip takdir ettiği anlaşılan münşilere bakılırsa onun makbul gördüğü inşânın sadece fesahat açısından değil aynı zamanda beyân ve bedî açısından da ustalıkla donatılmış olması gerekir. Bu donatım asla boşluğa yer bırakmamalı, kurulan metnin her bir sözcüğünün belagatin gerektirdiği tüm özellikleri çok yoğun olarak ihtiva etmesi gerekmektedir. Konuya bu zaviyeden bakınca Okçuzâde'nin diğer inşâ çizgilerine kapısını sonuna kadar kapattığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki resmî mektup yazmak şeklindeki dar anlamının ötesinde, estetik nesir olarak daha geniş bir kapsamda değerlendirildiğinde Osmanlı inşâ geleneğinin başka bir ya da daha fazla inşâ çizgisinden de bahsetmek mümkündür. Okçuzâde'nin zikre değer bulmadığı Sinan Paşa'nın temsilciliğini ettiği inşâ çizgisinde olduğu gibi, sözü beyân ve bedî veçhelerinden ziyade fesâhat yani ses açısından kıymetlendiren, âdetâ onu bu veçhesiyle edebileştiren bir inşâ edasından bahsetmek de mümkündür. Celâlzâde'nin *Selîmnâme*'si tam da bu çizgide yer alan bir eser olup belagatin beyân ve bedî veçheleri açısından oldukça zayıf kalmakla beraber muhtemelen yazarı tarafından bilinçli olarak bu şekilde kurulmuştur. Bizce Okçuzâde, Celâlzâde'yi tenkitlerinin hedefine koyarken bu durumu da gözden kaçırmış ya da görmek istememiş gibidir.

Sonuç

Çalışmamızda, Osmanlı inşâ geleneğinde kendisini çok iddialı bir konumda gördüğü halde üzerinde yeterli sayıda araştırma yapılmayan Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin, on altıncı yüzyılın nâmdâr nişancısı ve (bu görevi dolayısıyla da ister istemez) münşisi olarak konumlandırılan Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin inşâsına (*Selîmnâme* isimli eseri özelinde) yönelttiği tenkitleri ele alan "Risâletü'ş-şâhî fî tezyîf-i selîmnâme" adlı risâlesi tanıtılıp Osmanlı tenkit geleneği içerisindeki yeri üzerinde kısaca durulmuştur. Daha evvel herhangi bir çalışmaya konu edilmediği tespit edilen bu risâlenin -yapılan araştırma ve taramalara göre- bir kısmı eksik olan tek nüshası tespit edilmiştir. Okçuzâde'nin bu risâlede "hasîse" adı verilen yedi maddede, *Selîmnâme* isimli eserin inşâ geleneği açısından yetersizliğini yer yer tahkir edici bir dil ve üslup ile ancak aynı zamanda oldukça bilimsel bir usul dairesinde dile getirmeye çalıştığı görülmüştür.

Bu çalışma, bazı araştırmacıların da açıkça dile getirdiği gibi, İslamî yazmaların kataloglanma sürecinin tamamlanmamış olması dolayısıyla, genel olarak İslam medeniyeti özel olarak da Osmanlı kültür tarihine dair getirilen “yok” sonuçlu tezlerin genellikle önemli noksanlıklarla malul olduğu sonucunu bir kez daha teyit etmektedir.⁴⁸ Öte taraftan Osmanlı tenkit geleneğinin dar bir zaviyeden ve modern türler bağlamında bilimsel çalışmalara konu olmasının Osmanlı yazın geleneğindeki bazı metinleri ötelelediği olgusu varılan bir diğer sonuçtur.

---

⁴⁸ Metin Kayahan Özgül, bu bağlamda “Bir kütüphane köşesinde, yeni harflere aktarılmasını bekleyen ve bu gerçekleştiğinde bütün edebiyat tarihimizi yeni baştan yazmak zorunda kalacağımız bir eser olmadığından hakikaten bu kadar emin miyiz?” (M. Kayahan Özgül, “Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış,” *Eski Türk Edebiyatı* (Ankara: Kurgan Edebiyat, 2015), s. VI) sorusunu sorarken Jun Just Witkam da henüz kataloğu hazırlanmayan İslamî yazmalar için Adam Gacek’in alıntısıyla şu can alıcı cümleyi kurar: “Bunun mevcut Arapça literatüre önemli bir tesirinin olmayacağını söylemek kendimizi kandırmak olur.” Bkz. Adam Gacek, *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli - M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), s. 61.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Okçuzâde Mehmed Şâhî. *Münşeâtü'l-inşâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3330.

_____. *Münşe'âtü'l-inşâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, no. 775.

_____. *Risâletü's-şâhî fi tezyîfi selimnâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 128.

Araştırma ve Yayınları

Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, haz. Filiz Kılıç, 3 cilt. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010.

Bilkan, Ali Fuat. "Tezkirelerde Tenkid," *Millî Kültür Dergisi* 51 (1985), s. 64-72.

_____. "Dîvan Edebiyatında Tenkit," *Millî Kültür Dergisi* 10 (1986), s. 61-63.

Coşkun, Menderes. *Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkit (Şairin Şaire Bakışı)*, Ankara: Akçağ, 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet Tosyalı Celâl-zâde Mustafa ve Salih Çelebiler," *Belleten* 22/87 (1958), s. 391-441.

Çetindağ, Yusuf. *Şiir ve Tenkit -Türk, İnan ve Arap Tezkirelerinde-*, İstanbul: Kitabevi, 2010.

Durmuş, İsmail. "İnşa," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 22 (2000), s. 334-37.

Erdoğan, Mustafa. "Gözden Kaçmış Bir XVI. Asır Şairi: Celal-zade Mustafa'nın Oğlu Mahmud Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne Medhiyeleri," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2012), s. 300-325.

Erken, Jülide. "Tezkireler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi," *Mecmua: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2018), s. 35-75.

Gacek, Adam. *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli, M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Gök, Taner. "Sûdi-i Bosnevî'ye Reddiyeler," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), s. 235-264.

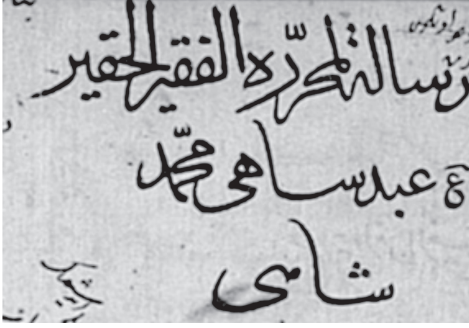
Gültekin, Hasan. *Türk Edebiyatında İnşâ*, Ankara: Atatürk Kültür Merkez Başkanlığı Yayınları, 2015.

İnce, Muhammet. "Reddiye'nin Türk Şerh Edebiyatındaki Gelişimi ve İbnü'l Kemâl'in Mollâ Câmî'ye Reddiyesi," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30 (2019), s. 127-142.

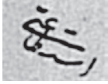
Kaplan, Üstüner. *Enderunlu Hasan Yâver Divanı [İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin]*, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2010.

Kara, İsmail: İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

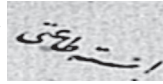
- Kerslake, Celia. "Celâlzâde Mustafa Çelebi," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 7 (1993), s. 260-262.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Kumru, Coşkun. "Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış," *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 4/1 (2014), s. 201-213.
- Nev'izade Atayi. *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti'ş-şakâ'ik*, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Olgun, Tahir. *Edebiyat Lugati*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Öksüz, Yılmaz. "Okçu-zâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîsi: İnceleme-Metin" (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- _____. "Şair Bir Osmanlı Münşii: Okçuzâde Mehmed Şâhî," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2018), s. 467-488.
- Özgül, M. Kayahan. "Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış," *Eski Türk Edebiyatı*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2015.
- Şahin, Oğuzhan. "Rusûhî'nin Kuş Diliyle Bir Gazeli ve Yûsuf Sinânüddin ile Münîri'nin Şaire Reddiyesi," *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 47 (2016), s. 209-248.
- Tökel, Dursun Ali. "Divan Edebiyatında Eleştiri," *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı* 77/78/79 (2003), s. 14-47
- Uçman, Abdullah. "Tenkit," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 40 (2011), s. 462-465.
- Uğur, Ahmet. Mustafa Çuhadar. *Celâl-zâde Mustafa Selim-Nâme*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Woodhead, Christine. "Okçuzâde Mehmed Şâhî," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 33 (2007), s. 335-336.
- _____. "Ottoman İnşâ and the Art of Letter-writing: Influences upon the Career of the Nişancı and Prose Stylist Okçu-zâde (d.1630)," *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 7-8 (1988), s. 143-59.
- Yıldız, Alim. "Okçuzâde Mehmet Şâhî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-Hadîs," *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), s. 115-148.
- Yılmaz, Mehmet Şakir. "Koca Nişancı" of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, Bureaucracy and "Kanun" in the Reign of Suleyman the Magnificent (1520-1566)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Yılmaz, Ozan. "Bir Münekkit Var Şârihten İçeri: Türk Şerh Edebiyatı'nda Reddiye Geleneği ve Sudî-i Bosnevî Örneği," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7(2011), s. 107-154.

“Risâletün li-muḥarrihi'l-fakîri'l-ḥaḳîr °abd-i sāhî Muḥammed Şāhî”

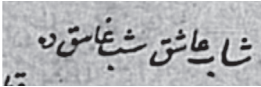
(istiṭā°ati) /

(iste ṭā°ati)

(raṭbü'l-lisân °azbü'l-beyân)

(şeb-i °aşîk şeb-i ğāsîkda)

DEPICTING IMPERIAL LOVE: LOVE SONGS AND LETTERS BETWEEN SULTAN SÜLEYMAN (MUHİBBÎ) AND HÜRREM

Christiane CZYGAN*

Introduction

To the present day, the legendary love story between Sultan Süleyman the Lawgiver (r. 1520-1566) and Hürrem / Roxelana has confused contemporary witnesses and fascinated artists and historians alike.¹ A prime source for the emotional state of Sultan Süleyman in this relationship are his ghazels, of which he wrote an enormous number – love poems yet to be analyzed in a difficult search for the ruler’s mind-set. The sheer abundance of poems by this most prolific ruler-poet, who chose the penname

---

* Dr., University of Bonn, E-mail: chrczygan@aol.com

I warmly thank Suraiya N. Faroqhi, Hedda Reindl-Kiel, Hatice Aynur, Sait Özervarli, Ami Ayalon and Maren Fittchen for helping me with literature in times of extraordinarily difficult access to libraries. Moreover, I would like to express my gratitude to Fatma Şen and Hatice Aynur for their invaluable comments.

¹ Roxelane in theatre: *Fair Maid of the West, or A Girl Worth Gold* see Thomas Heywood, *The Fair Maid of the West*, Robert K. Turner (ed.), (London: E. Arnold, 1968); William Davenant’s *The Siege of Rhodes* (1663) in Judy A. Hayden “The Tragedy of Roxolana in the Court of Charles II,” Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture* (London and New York: Routledge, 2010), pp. 71-88; Daniel Caspar von Lohenstein’s *Ibrahim Bassa* (1653), August von Haugwitz, *Obsiegende Tugend: Oder der Bethörte doch wieder bekehrte Soliman* (1684); Gottfried Ephraim Lessing, *Gianguir oder der Verschmähte Thron* (1748); Christian Felix Weisse, *Mustapha und Zeangir* (1776) see Beate Allert, “Roxolana in German Baroque and Enlightenment Dramas,” Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, pp. 89-108; Roxelane in literature: *Hürrem Sultan* by Feridun Fazıl Tülbentçi (1960); *Hürrem Sultan* by M Turhan Tan (1937), *Hürrem Sultan ile Söylesi* by Adnan Nur Baykal (2004); *Gayri Resmi Hürrem* by Özen Yula (2005), see Özlem Ögüt Yazıcıoğlu, “Roxolana in Turkish Literature: Re-Writing the Ever Elusive Woman of Power and Desire,” Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, pp. 141-164; Roxelane in history: *Segunda parte de la Historia pontifical y catholica*, Barcelona 1606, 261v-3v, see Gonzalo de Illescas, “The Second Part of the Pontifical and Catholic History (1606),” trans. Ana Pinto, Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, pp. 167-171.

Muhibbî, underlines his affinity to this medium, which became a communicative tool in the sixteenth century, as shown by the recent research of Walter Andrews and Mehmet Kalpaklı.²

In March 1554, during Sultan Süleyman's third and last Eastern campaign (1553-1555) and several months after his son Şehzade Mustafa had been executed on his father's orders (October 1553), the Imperial palace atelier completed a magnificently illustrated collection of Süleyman's poems, labeled in the incipit as the Third Divan. Sultan Süleyman must have given the order for its production before departing from İstanbul. At the same time, if the information garnered by the Habsburg ambassador Ogier Ghiselin de Busbecq was correct, the Sultan had consulted his famous Şeyhülislam, Ebussuud Efendi (d. 1574), asking the latter to confirm the legality of his son's execution.³ The monarch may have anticipated strong disapproval on the part of many Ottoman dignitaries, janissaries, and poets who favored Mustafa as the next Sultan.⁴

Now of advanced age, the Sultan may have ordered this *Divan*, the first one produced in the palace atelier, as a prelude to a long and cumbersome campaign. His appeals for love, evident throughout the *Divan*, were perhaps part of his attempt to soften the expected vituperation and dissent. In any case, the context of this order points to the importance that the monarch himself attributed to this *Divan*. My mentor, Petra Kappert, discovered this unique manuscript in the *Museum für Kunst und Gewerbe* in Hamburg in the late 1980s, after almost a century of oblivion. Several years after Kappert's premature death in 2004, Claus Peter Haase asked me to pursue her unfulfilled plan of publishing the *Divan* and I am currently preparing a critical edition.

The incipit of this *Divan* deviates from the common usage of that time: it does not simply appear as *Divan-ı Muhibbî*, but either the Sultan or his scribe have explicitly labeled the manuscript as the *Third Divan*, a *First* and

² Walter Andrews and Mehmet Kalpaklı, *The Age of Beloveds. Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* (Durham: Duke University Press, 2005), pp. 1-31.

³ Ogier Ghiselin de Busbecq, *The Turkish Letters. Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562*, Edward Seymour Forster (trans.), (Oxford: Clarendon Press, 1986), p. 31.

⁴ Zahit Atçıl, "Why Did Süleyman the Magnificent Execute his Son Şehzade Mustafa in 1553?" *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 48 (2016), p. 77.

a *Fifth Divan* being extant as well.⁵ According to Günay Kut, we can assume that a *Second* and a *Fourth Divan* existed as well, which scholars may discover in due course. The incipit states: “This is the Third Divan from the word of the sultan of sultans of the time, Gazi Sultan Süleyman Han, may his rule last until the Day of Judgement.”⁶ The colophon records the date and calligrapher of the manuscript: “Hâcı Mehemmed has finished [copying] it while praying whole-heartedly for lasting conquests and victories, at the end of the month Rabî‘ as-sânî in the year 961 [March-April, 1554].”⁷ This manuscript comprises 657 poems and is important not only because of its early production date but because the poetry is less refined than that found in later manuscripts. In particular, the poems contain errors in terms of meter and other mistakes, edited out in Sultan Süleyman’s later divans.⁸ This situation suggests that the Hamburg manuscript represents the more authentic voice of the ruler. It is an extraordinary piece of good fortune that we know not only the name of the beloved female featuring in Muhibbi’s poems, but that Hürrem herself has left several letters enabling us to analyze the communication between lover and beloved. Beyond Hürrem’s affection for the Sultan, whether heartfelt or inspired by necessity, the events at court point to a mastermind that succeeded in changing the imperial order. For this reason, I analyze Hürrem’s letters in terms of her strategies: by what means did she manage to stay in mind and heart of the Sultan during his long absences?

From Slave to Queen: Hürrem in Historiography

In 2010, Galina Yermolenko claimed to be the first person to undertake extensive research on Roxelana, exploring the historical background and life of this legendary woman.⁹ Despite Yermolenko’s ignorance of the Turkish-Ottoman sources, her assertion does contain a germ of truth since

⁵ Günay Kut, “Muhibbi Divanı’nın Yayınları ve Nüshaları Üzere,” Burcu Kurt (ed.), *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa* (Bursa: Gaye Kitabevi, 2019), p. 81.

⁶ Incipit: MKG 1886.168. Folio 2b “Hazâ divân as-sâliş min-qalâm [Folio 2a] sulţân as-salâţîn az-zamân [folio 2a] [min] al-Gâzî Sulţân Süleymân Hân [folio 2a] ħallada salţanatahu ilâ yevm el-dîn.”

⁷ MKG 1886.168. Folio 213. “Hâccı Muĥammad al-muştaġalu bi-du ‘â’ al-faţĥi wa’z-zafari ‘alâ’-d-davâm fi awâĥir şahri rabî‘ as-sânî sanata ihdâ wa sittin wa [tis ‘a mi’a].”

⁸ Christiane Czygan, “Approaches to Muĥibbi’s Lyricism: The Third Divan through the Prism of Kânûnî Sultan Süleymân’s Other Divans,” Burcu Kurt (ed.), *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, pp. 239-240.

⁹ Galina Yermolenko, “Introduction,” Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxelana in European Literature, History and Culture*, p. 1.

contemporary reports by the Sultan's officials were few. There is a widespread assumption that in Ottoman times, presenting women in public was taboo, and this prohibition included depicting them in books. However, even in the sixteenth century, when evidence on women is more difficult to find than was true of later centuries, scholars have located sources showing that female exclusion from the public sphere was never total.¹⁰ Thus, Hürrem appears in contemporary diplomatic reports as well as in later Ottoman chronicles.¹¹

As the search for further sources continues, scholars have subjected new sources as well as already well-known texts to closer analysis, an example being the studies by Amy Singer, who has contextualized Hürrem's pious edifices in Jerusalem, and by Leslie Peirce, who has treated Hürrem's foundation charters.¹² Moreover, in the twenty-first century, the reception of Hürrem is more favorable than it had been during the nineteenth and much of the twentieth century. Scholars have highlighted the obligation of the imperial spouse to protect her sons against the claims of princes born of rival mothers. They have also stressed her affection for the Sultan and her philanthropic activities in Mecca, Medina, Jerusalem, Konya, Edirne, and, most importantly, İstanbul.¹³ After endless discussions, historians dealing with Roxelana have finally agreed on her Ruthenian origin, probably she was born shortly after 1505. We know very little about her abduction, but even getting to İstanbul alive must have demanded considerable resilience.¹⁴ Before senior members of the Sultan's harem selected her to attend

¹⁰ Leslie Peirce, *Empress of the East. How a European Slave Girl Became Queen of the Ottoman Empire* (New York: Basic Books, 2017), p. 8; Edith Gülçin Ambros et al., "Ottoman Women in Public Space: An Introduction," Ebru Boyar and Kate Fleet (eds.), *Ottoman Women in Public Space* (Leiden: Brill, 2016), p. 13.

¹¹ One important source are the letters of Habsburg's ambassador, Ogier Ghiselin de Busbecq, who alludes to Hürrem's supposed sorcery in various ways. Ogier Ghiselin de Busbecq, *The Turkish Letters*, pp. 33, 49.

¹² Amy Singer, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem* (Albany NY: State University of New York Press, 2002), pp. 71-98; Peirce, *Empress of the East*, pp. 9, 172-187.

¹³ İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1948), p. 178; Peirce, *Empress of the East*, pp. 170-194, 229-230, Doğan Gün, "Bir Saraylı Hanım Sultan: Hürrem / A Royal Hanım Sultan: Hürrem," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38/65 (2019), pp. 152-157, 147-152.

¹⁴ Yermolenko refers to a contemporary Italian source according to which İbrahim Pasha acquired her at the Avrat Pazarı and brought her to the palace. Yermolenko, *Roxelana*, p. 2. If true -- but the matter remains doubtful -- this story would mean that Roxelana entered the palace after Süleyman's accession, as the latter arrived in İstanbul from Manisa only after his father's death in 1520.

to Süleyman when he visited the Old Palace, she must have absolved thorough training in court etiquette, already very strict by this time.¹⁵ Therefore, Hürrem's entry into the Old Palace, where she must have met Süleyman, likely occurred sometime before the accession of the latter in 1520. Even so, we do not know the backstory of how the Sultan and the slave girl became acquainted: Two alternatives both have their adherents:

- Roxelana attracted the Sultan by her dramatic or joyful behavior.¹⁶
- An intermediary, whether Hafsa, Sultan Süleyman's mother, or another woman responsible for the protocol of the harem, may have arranged the meeting.¹⁷

Hürrem's youthful grace must have charmed Sultan Süleyman, as he brought her to the Hall of Maidens in the New Palace (today the *Topkapı Sarayı*). Pleasure apart, dynastic considerations played a role: not only was reproduction vital to any dynasty, the monarch recently had lost three young children. In very short order, in 1521, Hürrem's first son Mehmed was born, which gave her a prominent place in the palace hierarchy. Remarkably, this birth did not signal the end of the intimate relationship between the Sultan and concubine, as tradition demanded. On the contrary, a relationship developed that profoundly changed the workings of the imperial court.¹⁸ Perhaps, the sudden death of three of his children during the pestilence of 1521 induced Süleyman to retain Roxelana.¹⁹ As for the young woman, she seemingly was eager to solidify the relationship, giving birth to five further children and winning the Sultan's permanent affection. Celebrated with great pomp after the Iranian campaign in 1536, their eventual marriage, too, was contrary to established palace custom, once again revealing the unprecedented power of this former slave as well as the Sultan's deep affection for her.²⁰

¹⁵ Peirce, *Empress of the East*, p. 30.

¹⁶ Yermolenko, *Roxelana*, p. 2; Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, İbrahim Delioğlu et al. (ed.), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), p. 31.

¹⁷ Peirce, *Empress of the East*, p. 35; Peirce mentions a slave in the Harem, called Gülfem, to whom Hürrem developed a close friendship, as indicated in her later letters to the Sultan. However, we know nothing about Gülfem's position within the harem at that time.

¹⁸ Peirce, *Empress of the East*, p. 62.

¹⁹ Peirce, *Empress of the East*, pp. 53ff.

²⁰ Peirce, *Empress of the East*, pp. 113-120. According to Alan Fisher, the marriage festivities took place two years earlier, in 1534. Alan Fisher, "The Life and Family of Sultan Süleyman I," Halil İnalçık, Cemal Kafadar (eds.) *Süleyman the Second and His Time* (İstanbul: The ISIS Press, 1993), pp. 10f.

However, this ‘magnificent’ event resulted from a series of unforeseen circumstances. The loss of Suleyman’s mother, Hafsa Sultan, on 19 March 1534, made the bereaved monarch ready for changes in his lifestyle: after all, the wedding with Hürrem occurred only three months after the passing of the *Valide Sultan*. Moreover, the monarch had to attend to pressing matters before the wedding became possible. While Hürrem’s manumission date is unclear, the prerequisites for marriage – the establishment of a marriage contract and dower of 5,000 ducats/annum – remain undisputed.²¹ The absence of İbrahim Pasha, who had left Istanbul in the fall of 1533 for Tabriz, deprived the Sultan of his boon companion in times of bereavement and likely favored Hürrem’s rise. Time pressures may have played a role as well, as the Sultan needed to join the campaign against Safavid Iran, and given the absence of the *Valide Sultan* and the monarch’s imminent departure, Hürrem’s plea for a more stable position became more convincing. It is quite conceivable that this unusual event animated discussions in the capital and beyond, although it is still unclear whether and if so, to what extent, the inhabitants of İstanbul related Hürrem’s rise to magic, as reported by certain contemporary diplomats.²² When, in March 1536, İbrahim Pasha, hitherto Süleyman’s intimate, was suddenly strangulated on the monarch’s orders and buried in secret, rumors arose about Hürrem’s involvement.²³ Although we have no evidence for such a plot, certain sentences in Hürrem’s letters to her husband clarify that tensions did exist between the Sultan’s spouse and İbrahim Pasha. In the early 1800s, Joseph von Hammer-Purgstall claimed that Hürrem initiated the Sultan’s mistrust by arguing that İbrahim favored the Safavids when he prevented the Ottoman army from plundering Tabriz and Bagdad.²⁴ Hürrem’s notoriety among the inhabitants of İstanbul and Ottoman dignitaries all over the empire increased precipitously following the strangulation of Sultan Süleyman’s eldest son,

²¹ Busbecq, *The Turkish Letters*, pp. 28, 118; Busbecq points out that Roxelane must have been manumitted by then, since giving birth to a child was the traditional precondition for female manumission; Peirce, *Empress of the East*, pp. 113-116; Susan A. Skilliter, “*Khurrem*,” *Encyclopaedia of Islam* V (Leiden: Brill, 1986), p. 67.

²² Busbecq, *The Turkish Letters*, p. 49. Allan Fisher quotes Luigi Bassano da Zara, the Venetian ambassador; see Fisher, “The Life and Family of Sultan Süleyman I,” p. 11.

²³ Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, p. 40; Skilliter, “*Khurrem*,” p. 66. According to Skilliter, İbrahim Pasha’s open support of Şehzade Mustafa was the reason for Hürrem’s scheming.

²⁴ Joseph v. Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III (Graz: Akademische Druck- und Verlagsgesellschaft, 1963), pp. 282f; M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları* (İstanbul: Şaka Matbaası, 1950), p. 31.

Mustafa, in 1553.²⁵ The empire's notables did not hide their disapproval, and the disaffection of the janissaries was even more palpable, for they had supported this charismatic prince and favored him as the next Sultan. One of the initiators of the killing was the grand vizier Rüstem Pasha (d. 1561), Hürrem's son-in-law, and an important figure in her faction.²⁶ Therefore, it is likely that Hürrem knew about the plotting, making a more active involvement seem probable. Indeed, many people considered her the main initiator, as Hammer-Purgstall insisted.²⁷ Nevertheless, there is no direct evidence for her involvement, and a recent study insists that by killing his son, Süleyman intended to stabilize his control over the janissaries and the execution was entirely his own decision.²⁸ Whatever the background may have been, Mustafa's death shattered public confidence in the aging Sultan, and its wake certainly tarnished Hürrem as well.

In the decades after İbrahim Pasha's execution, Hürrem engaged in philanthropic building projects all over the Ottoman Empire. In 1539, she endowed a mosque, the Haseki Camii, next to the Avratpazarı (Women's market) in İstanbul – together with a primary school, a madrasa, a hospital, and a soup kitchen.²⁹ Even this pious engagement did not redeem her reputation in İstanbul, while in the provincial periphery she did receive lavish praise for her soup kitchen as another Zubaida, a most honorific title.³⁰ Roxelana was called Hürrem (the joyful), but only by Sultan Süleyman himself. At court, she went by her title *Haseki*, and after her marriage, she became *Haseki Sultan*. Europeans called her Roxelana, the maiden from Ruthenia.³¹ Until her death in April 1558, she took part in running the empire, and her strong commitment to Islam turns her share in Ottoman Sunnization into a desideratum for further research.³²

²⁵ Peirce, *Empress of the East*, p. 272; Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, pp. 41-49; Skilliter, "Khurrem," p. 67.

²⁶ Busbecq, *The Turkish Letters*, p. 29-33; Peirce, *Empress of the East*, p. 308; for the most thorough study to date, see Atçıl, "Süleyman the Magnificent".

²⁷ Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, p. 317; Fisher, "The Life and Family of Sultan Süleyman I," p. 13; Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, pp. 41-49.

²⁸ Atçıl, "Süleyman the Magnificent," pp. 67-98.

²⁹ Peirce, *Empress of the East*, pp. 170-194.

³⁰ Peirce, *Empress of the East*, p. 194.

³¹ Peirce, *Empress of the East*, p. 4; Yermolenko chose the name Roxolana. Yermolenko, *Roxolana*, p. 2.

³² On the Safavid-Ottoman conflict and Ottoman Sunnization see Ebru Boyar, "Ottoman expansion in the East," Suraiya N. Faroqi, Kate Fleet (eds.), *The Cambridge*

The Different Layers of the Beloved in the Third Divan

Because Muhibbî never explicitly names the beloved in his poems, we can only make assumptions, but we can delineate the parameters. In the *Third Divan*, we observe three levels of love:

1. Love for the Prophet Muhammad
2. Mystical love (including the spiritual or emotional state of ecstasy)
3. Worldly love (which includes love for a specific woman)

First, the poems related to the Prophet Muhammad often provide a clue by referring to enemies or friends of the Prophet or by evoking sections of the Quran.³³ These characteristics clearly distinguish them from worldly or mystical poems, where the imagery is much more opaque. Second, in mystical poems, wine was an extremely popular trope indicating spiritual states as well as physical drunkenness.³⁴ Ottoman literati derived this image from Persian models specifically poems by the poet Hafız, whose works during Sultan Süleyman's reign were the subject of heated discussion: many people considered them heretical. Third, worldly love often had a homoerotic character, but poems for a beloved female existed as well. Muhibbî dedicated a large number of poems to a beloved woman, perfectly discernible though viewed as if from a distance: the reader gains an idea of her face and slender appearance, but that is all there is. The poems contain no tropes evoking physical power and pleasures, such as for

---

History of Turkey. The Ottoman Empire as World Power, 1453-1603, II (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), pp. 102, 114; Ahmed Yaşar Ocak, "Idéologie officielle et réaction populaire: un aperçu général sur les mouvements et les courants socio-religieux à l'époque de Soliman le Magnifique," Gilles Veinstein (ed.) *Soliman le Magnifique et son temps. Actes du Colloque de Paris Galeries Nationales du Grand Palais 7 – 10 mars 1990* (Paris: Documentation Française, 1992), pp. 185-192; Abdul Rahim Abu Husayn, "The Shiites in Lebanon and the Ottomans in the 16th and 17th Centuries," *Convegno sul Tema La Shi'a Nell'Impero Ottomano. Roma, 15 Aprile 1991* (Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1993), pp. 108-119; Sait M. Özervarlı, "Between tension and rapprochement: Sunni-Shi'ite relations in the pre-modern Ottoman period with a focus on the eighteenth century," *Historical Research* 249 (2017), p. 527; Derin Terzioğlu, "How to Conceptualize Ottoman Sunnization: A Historiographical Discussion," *Turcica* 44 (2012-2013), pp. 309, 313; Christiane Czygan, "Songs of Power and Love: Context and Content of the Third Divan of Sultan Süleyman the Magnificent," Vivian Norton (ed.), *Poetry, Interpretations and Influence on the World* (New York: Nova Publications, 2019), pp. 50-52.

³³ i.e., MKG 1886.168, f_3a_4b, 7b, 8b, 10a, 12a_13b, 14a_15b, 41b, 68a, 69a_70b, 75b_a, 84a_85b.

³⁴ i.e., MKG 1886.168, f_9a, 10b_a, 12a, 14b, 14b_a, 26a_27b, 36a_37b, 69b, 71b, 86a.

instance the game of polo. Without much risk of being wrong, we can assume that Hürrem was the subject of these worldly love poems.

Love Songs for Hürrem

Although several poems remain opaque concerning the nature of the beloved, approximately one-fifth of the poems in the *Third Divan* are about Hürrem. In order to delineate what was essential for Muhibbî when musing about his beloved, it is useful to let the poems speak. The following love poem focuses on the pliancy of the beloved. It also appears in the *Divan* manuscript of the *Türk İslam Eserleri Müzesi* and the largest copy of the *Divan-ı Muhibbî*, located in the *İstanbul University Library*.³⁵ The poem features the *recez*-meter, in which Muhibbî was not proficient, as it is often defective.³⁶

[Illustration 1]

[recez _ . . . / . . . / . . . / . . .]
 “Gül-ğonca ḥandāndur çemen-i serv-i revānum ḳandedür /³⁷
 Ḳalmadı ārām u cān u ten ārām-ı cānum ḳandedür?
 Bimār-ı zehr-i fūrḳatüm yoḳdur ümīd-i şihḥatüm /
 Telḥ oldı ‘iş u ‘işretüm şīrīn dehānum ḳandedür?
 Cān ez-cihān āvāredür şabrum yaḳası pāredür /
 Ğamla göñül bī-çāredür cān u cihānum ḳandedür?
 Dil sensüz iḳler her nefes niteki bülbül dir-ḳafes /
 Şormaz ‘acebdür hiç-kes ol nā-tüvānum ḳandedür?
 İşüm gücüm āh ile veh günden güne ḥālüm tebeh /
 Olmam muḳarrer ḥāk-i reh ol dil-sitānum ḳandedür?
 Zülf-i ruḥında destedür göñlüm aḳa peyvestedür /
 Çoḳdan Muḥibbī ḥastedür rüḥ-ı revānum ḳandedür?”

“My smiling rosebud, where in the meadow is my pliant cypress? /
 My repose, soul, appearance – thither, where do I find her?
 While the poison of separation takes effect, there is no hope for healing /
 Feasting and festivity are bitter to me, where is my sweet mouth?
 Worldly souls are ignorant, my patience has been split asunder /

³⁵ Kemal Yavuz and Orhan Yavuz (eds.), *Muhibbî Dīvānı. Bütün Şiirleri. İnceleme – Tenkitli Metin, I* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), pp. 625f; Türk İslam Eserleri Müzesi, no. 1962, f_60a; İÜK [İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi] no. 1976, f_83a.

³⁶ i.e., MKG 1886.168, f_4b_5a, 67a, 142b_a.

³⁷ MKG 1886.186, f_64a; Ak, 268, no. 812.

My soul, helpless through the gloom, where do I find my life, my world?
Without you my heart moans constantly and eventually becomes a
nightingale in a cage /
Does nobody wonder where this despair comes from?
Alas, my affairs, my verve, are constantly marred by pain /
Awaiting her on her path I die, where is the one who captivated my heart?
The lock of hair on your cheek, my soul seeks to reach out /
For a long time Muhibbî has been suffering – where is my pliant soul?”

In this poem, the lightness of rhyme contrasts with the gravity of suffering from separation, transforming the suffering into a charming longing. Separation and longing are central tropes in ghazel poetry so that this poem retains the conventional setting where the union with the beloved is an illusion, as the beloved always remains distant. However, Muhibbî's personal stance pops up by evoking worldly burdens and a distaste for festivities.

Many tropes allude to Hürrem: She is a rosebud, a pliant cypress, and a pliant soul. Her mouth is as sweet as worldly affairs are bitter, and it seems that she provides comfort in a rather uncomfortable world. The keyword is *revân* 'pliant', which appears in the *maṭlâ'* and the *maḳṭa'*, the first and the last distich. For Muhibbî, Hürrem's pliancy stands out, be it that of her figure or that of her character. Muhibbî creates a world of black and white. The beloved means comfort and repose, while the world is a burden as he moans: "Alas, my affairs, my verve, are constantly marred by pain." Colors and hues, as well as other sensual allusions, are very rare in the *Third Divan*. It is striking that only in the poems penned for Hürrem, do we find colors, flowers, and allusions to the season of spring.³⁸ Such allusions were very frequent in sixteenth-century poetry, but not in Muhibbî's poems. On a deeper level, for Muhibbî sensual pleasures were seemingly related only to Hürrem, and if true, this impression reveals a meaningful facet of the emotional constitution of the poetical ego, and perhaps even of that of the Sultan himself. Among Muhibbî's 'new,' put differently his still-unpublished poems for Hürrem, we find a text on the season of spring otherwise a rarity in his poetic oeuvre.

³⁸ Christiane Czygan, "Was Sultan Süleymân Colour-Blind? Sensuality, Power and the Unpublished Poems in the Third Dîvân (1554) of Sultan Süleymân I," Christiane Czygan and Stephan Conermann, *An Iridescent Device: Premodern Ottoman Poetry* (Göttingen: Bonn University Press, 2018), pp. 190-191.

[Illustration 2]

[remel -.-/-.-/-.-/-.-]

“Tağ-ı dilden yine düşdi akdı eşk-i cüy-bâr /³⁹
Sine bağında bitüp gül lüle oldı aşikâr
Sen gül-i nev-reste gibi hânde [eyle] her zemân /
‘Âşık-ı dil-ğasteler karşında kılsun âh u zâr
Ruğların üzre nigârâ zülfünü görüp didüm /
Rûz-ı nevrüz olsa lâ-büd ber-â-ber olur leyl u nehâr
Ger şorarsañ ‘âşık-ı ser-geştenün aḥvâlini /
Gözde nem başda hevâ dilinde anuñ odı var
‘İşk câmın bu Muhibbî çün ezel nüş eyledi /
Anuñ içündür görünür gâh mest gâhî ḥumâr”

“Again, from the mountain of my soul a stream of tears poured down/⁴⁰
The rose in the garden of my chest grew and the tulip became visible.
You laugh all the time like a freshly blooming rose /
May you become wretched and forlorn confronted with the sick heart
of the lover!
I said I saw on your cheek the lock of the beloved /
As the day of *nevrüz* is the vernal equinox.
If you ask about the state of the bewildered lover /
Damp of eye, head in the air, heart filled with her fire.
In all eternity Muhibbî drinks from the goblet of love /
And so he appears sometimes drunk, sometimes stupefied.”

In this poem, we find a nice *ḥüsn-i ta‘lîl*, as the tears are pouring down like the waters from the mountains in spring. The tulip is one symbol of spring, and the beloved as well, as her laughter turns into this joyful symbol. However, in this spring poem too, a tone of sadness overlays the joy about the new life and blooming plants of the season, as the lyrical ‘I’ emphasizes his wretched state. The equinox of *nevrüz* relates to the beloved’s lock of hair, and we may understand this image as the black and white of the beloved’s hair and face.⁴¹ The effect on the reader remains ambiguous: The poem is partly joyful, using spring imagery, but partly sad as well. Through this juxtaposition, we understand that for Muhibbî, darkness mars even the joy of the season of spring.

³⁹ MKG 1886.168. 67b_a.

⁴⁰ Translated by the author.

⁴¹ I owe this hint to Fatma Şen who kindly shared her knowledge in a private conversation.

Hürrem's Love Letters to Sultan Süleyman

Long periods of separation during the Sultan's campaigns meant that other forces, such as Hürrem's counterpart, İbrahim Pasha, gained influence on Süleyman. Therefore, letters were a useful tool to keep the royal spouse in the Sultan's mind and heart. She composed letters that not only bridged the distance but seem to have even strengthened their bonding. It is striking that Hürrem saw the need to justify her first letter by the Sultan's wish for communication.⁴² The elaborate style of the letter must have surprised and pleased the Sultan, and Uluçay dates it to 1526, the year of Sultan Süleyman's victory at Mohács.⁴³ Scholars generally assume that Hürrem did not write her first two letters, dated 1526, in person.⁴⁴ Probably, they were the work of a master of *inşa*, the elaborate Ottoman style. The poorly crafted poems inserted into the text exclude any assumption that an outstanding poet of the time, such as Hayalî (d. 1556), took on the role of a ghostwriter. Rather, any well-educated bureaucrat from the palace or an Ottoman language teacher in the harem may have written it on Hürrem's behalf. Only in the first two letters do we find encomia to the Sultan's handsomeness, written in the typical ghazel style. Instead, in the later missives, the writer expresses her longing and affection. In the first letter, the outer world is almost absent, and the only links to the outside world are greetings from the children of the royal couple to their father, the Sultan, and others addressed by Hürrem to 'the Pasha,' by which term the author meant İbrahim Pasha.⁴⁵

By the third letter, Persian-style *izafet*-connections, typical for formal writing, had decreased from 67 in the first letter to six in the third one. Besides, sentences were shorter, and scholars assume that Hürrem now was the direct author. Rather than in style or structure, the link between the first and the later letters is in terms of content: As Hürrem expressed it, the Sultan was the center of her life, and his absence had a twofold impact:

- She feared for his life and health.
- She missed his presence.

⁴² Topkapı Sarayı Arşivi, no. E. 5662, in M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 31.

⁴³ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 31.

⁴⁴ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 11.

⁴⁵ Topkapı Sarayı Arşivi, no. E 5662 in Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 31.

In total, Çağatay Uluçay has published seven letters.⁴⁶ Letters no. 1 and 2 relate to the Mohács campaign of 1526.⁴⁷ About ten years later, in 1534-1536, Hürrem wrote letters no. 3 and 4, when her husband was on the Baghdad campaign.⁴⁸ The date of the letter no. 5 is doubtful, but presumably, Hürrem wrote it during Süleyman's Hungarian offensive in 1541, or else when he was once again at war against Iran in 1549.⁴⁹ As for the letters no. 6 and 7, the editor has dated them to the second Iran campaign of 1548.⁵⁰ Apart from expressing her longing for the Sultan, from letter no. 3 onwards, the missives conveyed Hürrem's responses to Süleyman's questions. In addition, she discussed financial issues, sent greetings, and congratulated the monarch on the conquest of Baghdad. Two letters from 1534-1536 and 1548 responded to Süleyman's questions about the situation in the central provinces: One of them related to the Istanbul pestilence of 1534-36, and the other to the Kızılbaş-uprisings that seemed a threat in 1548. In both cases, Hürrem consoled her spouse by pointing out in 1534-1536 that the situation in the city was improving, while in 1548, she showed her support by being calm and affirming her loyalty towards the Sultan.⁵¹ In letter no. 4, Hürrem replied to the Sultan's question about Cihangir's state of health and that of a person called İmam Hoca, perhaps the Şeyhülislam, Sadullah Sadi Efendi (1534–1539), who passed away in 1539 while in service.⁵² Hürrem described Cihangir as being in good health, but the İmam's sickness was critical. In all cases, Hürrem seemed eager to convey a comprehensive and correct response. Only in letter no. 5, written in great haste probably because of messengers waiting for departure, did she mention, without Süleyman's having asked, that the city

⁴⁶ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 29-45. A research group of the Topkapı Archive is working on the edition of the hitherto unpublished letters. Due to Covid-19, in the spring of 2020, I was unable to travel to Istanbul and continue my work on the sources.

⁴⁷ Topkapı Sarayı Arşivi, no. E. 5426, Topkapı Sarayı Arşivi, no. E. 5656 in Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, pp. 29-36.

⁴⁸ Suraiya Faroqhi, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (München: C.H. Beck, 2018), p. 36; Topkapı Sarayı Arşivi, no. E 5038; Topkapı Sarayı Arşivi, no. E 6056 in Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, pp. 37-40.

⁴⁹ Topkapı Sarayı Arşivi, no. E. 11480 in Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, pp. 40-42.

⁵⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, no. E 5038; Topkapı Sarayı Arşivi, no. E 5859 in Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, pp. 42-45.

⁵¹ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, pp. 37, 42-43.

⁵² Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 40.

was in a rebellious mood and an uprising against the Sultan a possibility.⁵³ Information about Süleyman's personal life appeared only in letter no. 7, when she commented on her husband's pains in his feet and referred to a message for Prince Selim, resident in Manisa in 1548, which Süleyman wanted to be delivered.⁵⁴ Financial matters are on record in letters no. 2 through 4.⁵⁵ Although the edited letters are few, at least they do provide evidence that from the 1540s onwards, Hürrem did not ask for money, and the Sultan did not transfer any funds to her accounts. After all, by this time, Hürrem was extending her philanthropy, and she must have been of enormous wealth in her own right.⁵⁶

As noted, the authenticity of Hürrem's feelings remains completely unknown. However, when writing about her feelings, effusiveness was her major strategy. A mere hair of the Sultan caused extensive exclamations of appreciation, and hyperbolic descriptions of longing filled all her letters. Thus, her twofold strategy consisted of emotional effusiveness on the one hand and veracity in her responses to the Sultan's questions on the other. Institutions and positions played a substantial role in Ottoman palace life, and Hürrem knew them perfectly well. Therefore, it is striking that in her letters she ignored titles and institutional affiliations, replacing them with a more personal terminology. Süleyman could easily identify İmam Hoca and Kapucu Hacı Ali.⁵⁷ These designations may have been customary in daily communication within the Imperial harem or even merely between the two spouses. Here, further material is necessary; the upcoming edition of Hürrem's letters may reveal how daily communication worked and will undoubtedly broaden our understanding of life at the center of the empire.⁵⁸

The introductory part of the letter no. 3 responds in imagery and references to Muhibbi's poetry. Because poetry was a communicative tool of the time, it is not farfetched to assume that Süleyman recited to her some of his poems, or that she became acquainted with Muhibbi's poetry in other ways. She wrote:

⁵³ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 43.

⁵⁴ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p.45.

⁵⁵ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, pp. 36, 37, 40.

⁵⁶ Peirce, *Empress of the East*, p. 242.

⁵⁷ Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 45.

⁵⁸ Compare note 45.

“My exalted Sultan,
I prostrate myself on the ground and I kiss the fortunate dust under your protective feet, the sun of my happiness, basis of my felicity, my Sultan. The fire of this separation roasts my heart, [which dissolves] into shreds. My chest is compressed, and my eyes have become a well of tears. Without knowing the [difference between] day and night, I drown in a sea of affliction. With my wretched love for you [I am] worse than Ferhad and Mecnun in the lunacy of love. If you ask about [me], your slave, since my separation from [you] my sultan, my state is such that even my nightingale-like moans and cries are hushed. [Beyond] the separation from you, may God not burden me, the unworthy [one, any] further. My happiness, my Sultan, it is one and a half months since I have received any message from my Sultan. By the omniscient God, I cry from dawn till dusk and from dusk till dawn because I cannot see your face, which gives me so much comfort ...”⁵⁹

Conclusion

Muhibbî was the poetic voice of one of the most powerful rulers of his time. His wife, Hürrem, seemingly gave Muhibbî comfort through her joyful and pliant nature. Only in his love poetry did Muhibbî allude to sensuality, including elements of joy and pleasure. However, a painful mood soon clouded these joyful symbols. Hürrem, and thoughts about her, obviously provided Muhibbî with a kind of bliss, and the creation of ghazel poems was a related source of joy.

Muhibbî was the most prolific Ottoman ruler poet. Recent research undertaken by Hüseyin Yılmaz and colleagues has revealed a treasury of hitherto unknown poems, and there are still many others awaiting discovery.⁶⁰ The mere number of his poems documented Muhibbî’s passion for poetry, and most likely, Hürrem was his other passion, both seemingly providing comfort to the Sultan’s soul. Who was this pliant soul, who provided the Sultan with such comfort? From her careful replies, it becomes clear that she always remembered to whom she was addressing her words, and her pliancy may have been a strategic device in her communication with her husband and Sultan. Moreover, with her effusive expressions of gratitude, affection, and longing, she strove to make her way into the Sultan’s heart – and since Süleyman kept on financing charities in her name well after her death, she seems to have succeeded.

⁵⁹ Topkapı Müzesi E 5038 in Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, p. 37. Translated by the author.

⁶⁰ Yavuz and Yavuz, *Muhibbî Divânı*, I, II.

Bibliography

Primary Sources

MKG 1886.168. Third Dîvân [*Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg*]

Published and Secondary Sources

Abu-Husayn, Abdul-Rahim. "The Shiites in Lebanon and the Ottomans in the 16th and 17th Centuries," *Convegno sul Tema La Shī'a Nell'Impero Ottomano. Roma, 15 Aprile 1991*, Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1993, pp.108-119.

Allert, Beate. "Roxolana in German Baroque and Enlightenment Dramas," Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, London and New York: Routledge, 2010, pp. 89-108.

Altınay, Ahmet Refik. *Kadınlar Saltanatı*. İbrahim Delioğlu et al. (eds.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Ambros, Edith Gülçin et al. "Ottoman Women in Public Space: An Introduction," Ebru Boyar and Kate Fleet (eds.) *Ottoman Women in Public Space*, Leiden: Brill, 2016, p. 1-17.

Andrews, Walter and Kalpaklı, Mehmet. *The Age of Beloveds. Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*, Durham: Duke University Press, 2005.

Atçıl, Zahit. "Why Did Süleyman the Magnificent Execute his Son Şehzade Mustafa in 1553?" *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies*, 48 (2016), pp. 67-98.

Boyar, Ebru. "Ottoman expansion in the East," Suraiya N. Faroqhi, Kate Fleet (eds.), *The Cambridge History of Turkey. The Ottoman Empire as World Power, 1453-1603*, II, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, pp. 74-140.

Busbecq, Ogier Ghiselin de. *The Turkish Letters. Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562*, translated by Edward Seymour Forster, Oxford: Clarendon Press, 1986.

Czygan, Christiane. "Approaches to Muḥibbî's Lyricism: The Third Divan through the Prism of Kānūnī Sultan Süleymān's Other Divans," Burcu Kurt (ed.), *Kanunī Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2019, pp. 225-241.

———. "Was Sultan Süleymān Colour-Blind? Sensuality, Power and the Unpublished Poems in the Third Dîvân (1554) of Sultan Süleymān I," Christiane Czygan, Stephan Conermann (eds.), *An Iridescent Device: Premodern Ottoman Poetry*, Göttingen: Bonn University Press, 2018, pp. 183-205.

———. "Songs of Power and Love: Context and Content of the Third Divan of Sultan Süleyman the Magnificent," Vivian Norton (ed.), *Poetry. Interpretations and Influence on the World*, New York, Nova, 2019, pp. 47-68.

Faroqhi, Suraiya. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, München: C.H. Beck, 20187.

Fisher, Alan. "The Life and Family of Sultan Süleyman I," Halil İnalçık, Cemal Kafadar (eds.), *Süleyman the Second and His Time*, İstanbul: The ISIS Press, 1993, pp. 1-19.

- Illescas, Gonzalo de. *The Second Part of the Pontifical and Catholic History (1606)*," Ana Pinto (trans.), Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, London and New York: Routledge, 2010, pp. 167-171.
- Gövsä, İbrahim Alaettin. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1948.
- Gün, Doğan. "Bir Saraylı Hanım Sultan: Hürrem/A Royal Hanım Sultan: Hürrem," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38/65 (2019), pp. 135-168.
- Hammer-Purgstall, Joseph v. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. III, Graz: Akademische Druck- und Verlagsgesellschaft, 1963.
- Hayden, Judy A. "The Tragedy of Roxolana in the Court of Charles II," Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, London and New York: Routledge, 2010, pp. 71-88.
- Kut, Günay. "Muhibbî Divanı'nın Yayınları ve Nüshaları Üzere," Burcu Kurt (ed.), *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2019, pp. 74-90.
- Ocak, Ahmed Yaşar. "Idéologie officielle et réaction populaire: un aperçu général sur les mouvements et les courants socio-religieux à l' époque de Soliman le Magnifique," Gilles Veinstein (ed.), *Soliman le Magnifique et son temps. Actes du Colloque de Paris Galeries Nationales du Grand Palais 7 – 10 mars 1990*, Paris: Documentation Française, 1992, pp. 185-192.
- Özerverli, Sait M. "Between Tension and Rapprochement: Sunni-Shi'ite Relations in the Pre-Modern Ottoman Period with a Focus on the Eighteenth Century," *Historical Research* 249 (2017), pp. 526-542.
- Peirce, Leslie. *Empress of the East. How a European Slave Girl Became Queen of the Ottoman Empire*, New York: Basic Books, 2017.
- Singer, Amy. *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, Albany, NY: State University of New York Press, 2002.
- Skilliter, Susan A. "Khurrem," *Encyclopaedia of Islam* V, Leiden: Brill, 1986, pp. 67-68.
- Terzioğlu; Derin. "How to Conceptualize Ottoman Sunnitization: A Historiographical Discussion," *Turcica* 44 (2012-2013), pp. 301-338:
- Uluçay, M. Çağatay. *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul: Tarih Dünyası Mecmuası Yayınları, 1950.
- Yavuz, Kemal and Yavuz, Orhan (eds.) *Muhibbi Divanı. Bütün Şiirleri. İnceleme – Tenzitli Metin*. II vols. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Yazıcıoğlu, Özlem Ögüt. "Roxolana in Turkish Literature: Re-Writing the Ever Elusive Woman of Power of Desire," Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, London and New York: Routledge, pp. 141-164.
- Yermolenko, Galina. "Introduction," Galina I. Yermolenko (ed.), *Roxolana in European Literature, History and Culture*, London and New York: Routledge, 2010, pp. 1-20.

Illustration 1

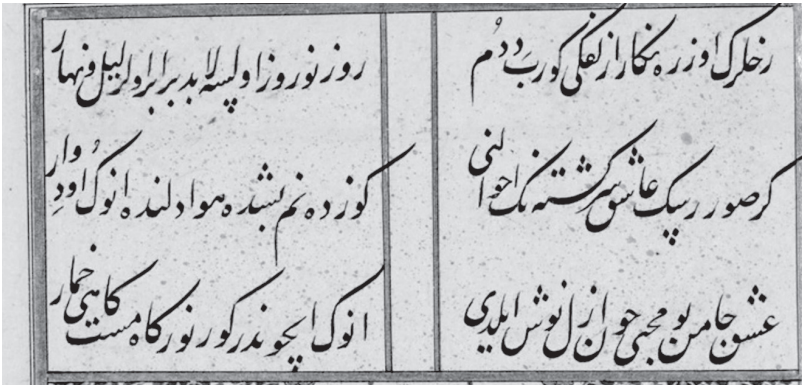
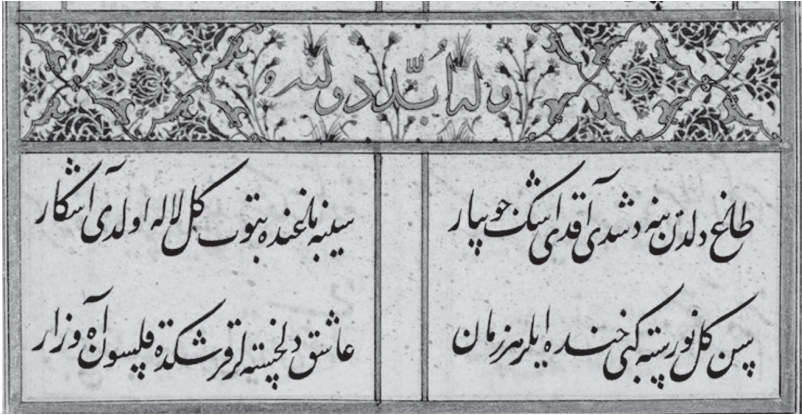

Illustration 2

POLEMIC, PANEGYRIC, AND PRAGMATISM IN OTTOMAN HISTORICAL WRITING PRODUCED DURING THE EARLY YEARS OF SULTAN SULEYMAN'S REIGN, 1520-1540

Rhoads MURPHEY*

Assessment of the literary output of Süleyman's reign has arguably given distorting weight to 'major' works and summative histories produced in the later part of his reign when concerns about his legacy and the cumulative record of his reign came to the fore. This impulse to 'set the record straight,' so to speak, is perceptible in several historians, who wrote their summative histories virtually simultaneously in the short period between 1554 and 1557. One such was the former Grand Vizier Lütü Pasha, who wrote his *magnum opus* in the style of a comprehensive chronicle of the dynasty whose title, the *Tevârih-i Âl-i Osmân*, reveals the ambitiousness of the undertaking. This work of reflection and at the same time, in part, self-justification was completed in 1553-1554, more than a decade after he retired from public office. Another was Celâlzâde Mustafa, whose role and experiences as former *nişancı*, head of the Ottoman chancellery service influenced the style and, to a significant degree, the content of his account, which was largely written, and completed circa 1557, during his forced retirement from public office during the second vizierate of Rüstem Pasha (1555-1561). The image of empire and rulership conveyed in this 'major' work of reflection on the status of the empire after Süleyman had already occupied the throne for more than thirty years reflects the evolution of political identity and sense of imperial destiny that was as yet little perceived, let alone fully formed, at the outset of his reign.¹

---

* Emeritus Professor, Birmingham University, Department of History. E-mail: r.murphey@bham.ac.uk

¹ For a comprehensive study of the origins and influences on the thought-world of Celâlzâde Mustafa, see Kaya Şahin, *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth Century Ottoman World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).

It is both dangerous and methodologically unsound to project perceptions of exalted sovereign status formed in a later imperial age onto the political circumstances and condition of the empire that informed and, at the same time, gave shape to the literary output of court historians active in the early part of Süleyman's reign. The contrast between this group of historians and likes of Lütüfi Paşa, Celâlzâde Mustafa, and another close contemporary, Arif Çelebi, whose monumentally proportioned *Şehnâme* was completed in 1558, could not be starker.² The works produced in the last decade of his reign (1556-1566) reflect in their scale and their conceptualization a ruler and a literary patron with a keen sense of his mortality and an eye to preserving his reputation and legacy for posterity. Our purpose in the present account of historical writing in the age of Süleyman will be to reveal the different ethos and order of priorities that animated court-based historiography during the 1520s and 1530s when the youthful sultan was still new to the throne. In order to accomplish this purpose, we will focus primary attention on three literary figures, first Matrakçı Nasuh, but primarily his two close contemporaries, Şah Kasım and Bostan Çelebi, whose historical output, I believe, accurately reflects the spirit of the times that pervaded and the essence of the imperial prerogatives that predominated at that stage of Süleyman's long reign.

In the early sixteenth century, a time characterized by experimental, prospective, and expanding empire, a priority was placed on fact-finding and accumulation of details on the various and diverse geographical environments in which the story of the transcendent empire was unfolding. This served, alongside other dimensions of intelligence gathering, as a basis for informed decision-making as the empire grew, not just in spatial terms but also in terms of the diversity of the regions incorporated. Many of the historians who wrote in the early Süleymanid age were not high officers of state, but individuals of modest rank who traveled with the sultan on campaigns and who were valued, apart from their literary ability, for their powers of observation and dedication to the accurate recording

² It bears remembering that Arif Çelebi's *Süleyman-nâme*, itself consisting of 609 folios comprising 60,000 rhymed couplets in Persian, constituted only the fifth volume of a five-volume project. See Esin Atıl, *Süleymanname: The Illustrated History of Süleyman the Magnificent* (Washington, D.C.: National Gallery of Art, 1986), p. 56 and the entry by Tahsin Yazıcı, "Çelebi (Çalabi), Fath-allah 'Aref" in the *Encyclopedia Iranica*.

of what they observed. Their principal brief was to produce a transparent record of events set out in clear chronological order and only secondarily to laud or eulogize the sultan in high-flowing epic style. The ultimate purpose of this exercise went beyond record-keeping, and it was conceived of as aiding the young ruler in the fulfillment of his obligation to protect and preserve the kingdom and territories inherited from his father while at the same time providing information to support the extension of his sphere of rule towards new, as yet untried, horizons. The chief aim was not inflating or broadcasting his reputation so much as informing himself about how to perform better in his role as caretaker, custodian, and protector of the empire's integrity.³ Within the context of this understanding of the responsibilities of rule, the emphasis placed on data collection and the accurate recording of factual details and operational realities, especially during the campaign, is understandable. In addition to the accurate recording of events about the sphere of Ottoman military activism, the task of maintaining a clear record and explanation of administrative matters such as personnel changes and deliberations of the imperial *divan* was another task of historians of the early Süleymanid age, such as Bostan Çelebi. The sultan assigning such duties to historians fits well within the framework of pragmatically minded rulership.⁴

Salient features of Ottoman historical writing of the 1520s and 1530s that reflect the priority placed by Süleyman on fact-finding, reconnaissance, intelligence gathering, and data collection are easily perceptible. They also confirm a tendency already in evidence during his father Selim's reign. At that time, the chief secretary of the *divan* Haydar Çelebi was tasked with maintaining a clear record of the locations of halting places and decisions about personnel changes reached in the imperial *divan*

³ Conceptually the priority which a ruler, especially a young ruler newly placed on the throne, assigned to intelligence-gathering and accumulating of information about his realm, rested on the notion that both territory and the inhabitants who resided there were a God-given 'pledge' (*vedia / wadia*) for whose protection the sultan was answerable to God at the end of his reign. See Rhoads Murphey, "Hybridity in Ottoman Legal Tradition" in Rhoads Murphey (ed.), *Imperial Lineages and Legacies in the Eastern Mediterranean* (Abingdon and New York: Routledge, 2017), pp. 35-48, in particular p. 39.

⁴ See the textual appendices at the end of our contribution for Bostan Çelebi's recording of decisions taken about promotions and dismissals in the order they actually occurred in the field rather than as a supplement to the narrative at the end of each division, segment or chapter (*sifir*) according to which he ordered his account.

as the army marched forwards and backwards during a near-continuous series of campaigns undertaken between 1514-1516. This day-journal (*rûznâme*) format for the recording of events could serve as material for historians working at the court, for example, Kemalpaşazâde, to rework and incorporate in their formal historical works written in the *tevârih-i âl-i Osmân* style. Even so, their influence as a vehicle for the retrieval of 'essential facts' connected with the campaigning of the recent past carried over into the Süleymanid period. This later period witnessed a marked preference – directed as all historical writing was – by the sultan's clearly expressed a preference for short histories covering a single campaign that was rich in precise dates and details about key features of the landscape through which the army passed. These mini-histories devoted to a single campaign itinerary often later were incorporated into larger works of more ambitious scope, but their origin in works first conceived and written in the *menzil-nâme* format is unmistakable.⁵

Before we turn our attention to a detailed account of the literary production of our two principal historians, both of whom left-behind never-completed narratives that underscore their brief as registrars and recorders of key events in the early Süleymanid age, it will be useful to focus some attention on the process of book-production, sultanic patronage, and individual authorial reward. In so doing, we concentrate on the work and careers of a few of their near contemporaries, some of whom, including Matrakçı Nasuh, wrote works of a roughly similar nature. For authors who aspired to compose a general history of a given reign, the complete work needed to pass through several stages of composition. Several re-workings often preceded finalization as a literary product suitable for dedication to a reigning sovereign in a form that would attract the sultan's favor and reward by means of an *ex gratia* payment (*in'am*), usually delivered at a public ceremony held at court. For obvious reasons, the author

⁵ For a detailed example based on the several separate accounts by Şah Kasım later woven together in an incomplete and rather haphazard account of the events of the period 1520 to 1529 that never reached final or definitive form, see below, pp. 12-16. A brief biography of the author whose fragmentary account of the first years of Süleyman's reign came to be known (in its final but still partial iteration) as the *Kenz ül-Cevahir* is provided by Christopher Markiewicz in his recent book, *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), on pp. 236-238.

of a work of history could never be sure of the longevity of a sultan or the permanence of a grand vizier, who could also assert some influence as a literary benefactor. These contingencies influenced the way an author cast the earliest drafts of his work and colored his attempts to conclude it as a successfully finished book.

There are numerous examples of authors being “caught out” by an unexpected turn of events that required the re-casting or a delay in the finalization of a work conceived as the history of a reign. Tursun Bey’s history of the reign of Mehmed II entitled the *Târih-i Ebü'l-Feth* was supplied with a continuation (up to the year 1488) and a new dedication (to Bayezid II) when the main subject of his history died in 1481 before the work was in a state ready for fair copying and submission.⁶ Regime change also affected the final shape of the celebrated comprehensive retrospective history of the dynasty in eight books by Idris Bidlisi. Thus, the final version, including both a re-cast introduction and a new versified conclusion (*hâtime*) devoted to praise of the newly enthroned sovereign Selim I, could only be finalized in 1513, seven years after the ‘completion’ of the final volume (book) of the work and submission to Bayezid II for approval and reward in May 1506.⁷ Although the composition of a major work of history might be accomplished, in its initial draft stage, in relative haste, the timing as well as the outward form of its presentation as a nicely penned, artfully-bound and often richly illustrated volume designed for final approval by an audience of critics at the court, required careful consideration. Among other things, passages devoted to the eulogizing of a disgraced minister, such as was the case in Süleyman’s reign in some works first crafted in the period before the execution of Ibrahim Pasha in March 1536, had to be thoroughly revised. After all, the author needed to avoid giving offense to current officeholders and maximize his chances for material reward in the current political climate.

---

⁶ See the article “Tursun Bey” by Celia Kerslake in the Second Edition of the *Encyclopaedia of Islam* and the article “Dursun Bey” by Mertol Tulum in *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*.

⁷ On the incomplete state of the *Hasht Bihist* in the winter of 1512-1513 and its finalization during the early part of 1513, see Markiewicz, *Crisis of Kingship*, pp. 112-13 and 117-18.

Putting aside considerations of optimal timing for an author's delivery of the final product of his labors and the overall status of literary patronage in the early years of Süleyman's reign, two features of the works produced in that period stand out. First, at the outset, the sultan did not seem to look with particular favor on works of a reflective nature or comprehensive scope that might invite comparison of his still developing reign with that of his predecessors, in particular, that of his all-conquering and highly successful though in some ways controversial father, Selim. Secondly, he seemed to have encouraged not so much works of panegyric, praise, or philosophizing as works containing practical information that could assist him in fully developing (and expanding) his empire.⁸ Historians, as recorders of place and time-specific detail, were useful companions on a campaign not just as eyewitnesses to the events, but because their style of recording the events provided a source of almost photographic recall for later review. Of particular significance for the sultan as leader of future campaigns were details concerning logistics and transport connected with the army's movements. Recording the facts of even less than entirely successful campaigns such as that of 1532, which perforce included an account of the aborted siege of Köszege, received the sultan's support and encouragement.⁹ Nasuh Matrakçı's elegantly produced and richly-illustrated history of the campaign of the two Iraqs entitled the *Beyân-ı Menâzil* is emblematic of the kind of history-writing favored by the sultan at the outset of his reign.

What the sultan sought was not just a record of his success as a military commander and conquering hero, but also a stage-by-stage description of unfamiliar places, imperial spaces, and mainly until-then unknown and

⁸ The profusion of accounts devoted to the day-to-day progress of military campaigns has been noted by Abdülkadir Özcan in his chapter included in the second volume of *The Ottoman Empire Reign of Sultan Süleyman the Magnificent* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), pp. 167-222. See in particular the section devoted to the works belonging to the *menzil-nâme* or *gazavât-nâme* genre on pp. 197-207. In addition, Ağâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956) devoted forty pages (pp. 39-79) to a listing of the *zafer-nâmes*, *fetih-nâmes* and other mostly shorter works devoted to campaign itineraries of the *menzil-nâme* type produced during the course of Süleyman's reign. His list of campaign histories devoted to only the first four imperial campaigns conducted between 1521 and 1529 runs to ten pages in the catalogue. See *op. cit.*, pp. 39-48.

⁹ See Celâlzâde Salih Çelebi, *Târih-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman*, ed. Fatma Kaytaz (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016).

unfamiliar landscapes for later reference. Nasuh also wrote several other single-campaign accounts, which it is highly probable he intended would eventually form part of a more comprehensive history of the reign, dubbed and designated as his *Süleymannâme*. Most, however, despite their excellence and the author's apparent appetite to achieve greater fame and reputation as the sultan's historiographer royal, remained in their fragmentary form.¹⁰

By way of an example illustrative of the narrative style employed by Nasuh to record the story/history of the sultan's military achievements, his account of the sultan's progress overland from Baghdad to the plain of Göktepe in northern Iraq over the first two and a half weeks of April 1535 is revealing. In this section of the *Beyân-ı Menâzil* comprising seven pages (folios 72a-75a) in the manuscript, the author has allocated space entirely to illustrations with cartouches containing the names of the individual halting places, but leaving no room at all for comment or commentary. Thereafter (on folio 75b), the narrative resumes with a stripped-down account focused mostly on the dates of the departure and arrival of the sultan's entourage to recapture the sultan's movements in real-time and space as part of a visual narrative for later use.¹¹ The narrative technique, centered on material details and the nuts-and-bolts facts together with statistics and physical and environmental attributes and mnemonic cues relating to particular parts of the empire, reminds one of the purposes of Evliya Çelebi's travel account. After all, without recourse to illustration and relying solely on physical description, this travelogue is devoted to an evoking of particular imperial spaces, to be used not just for entertainment or amusement, but at the same time also intended to record vital information and useful data for palace administrators.¹²

Towards the end of Süleyman's reign, *menzil-nâme* accounts with a less compressed and more digressive style began to be produced by authors who were influenced by the different literary fashions that came to

¹⁰ For several surviving fragments of this planned-for greater work, see Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh," *TDV İslam Ansiklopedisi* 28 (2003), pp. 143-145.

¹¹ See Hüseyin Yurdaydın (ed.) Nasuhü's-Silâhi [Nasuh-i Matrakçı]: *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976).

¹² For an account of the use and usefulness of visual narrative as exemplified by Nasuh's account, see Yonca Kösebay Erkan, "Translating Text into Image," in Alexandra Green (ed.) *Rethinking Visual Narrative From Asia: Intercultural and Comparative Perspectives* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2013), pp. 95-108

prevail at that time. Luminaries such as Ahmed Feridun authored an extended account of the Szigetvar campaign, the *Nüzhet-i-esrâr*, whose chronologically organized portion alone ran to 147 folios in the Topkapı Palace codex.¹³ Works overtly belonging to the ever-popular *menzil-nâme* genre dedicated to the cataloging of facts began, in this later imperial age, to engage more directly in political commentary. For example, Feridun's *Nüzhet-i-esrâr* contains a sustained defense and justification of the service record of his patron Sokollu Mehmed Pasha which he interjects into the narrative at various points.¹⁴ It can be argued that in such works produced in the later part of Süleyman's reign, the matter-of-fact narrative style typical of the genre in earlier days with its overriding emphasis on data collection gave way, over time, to works characterized by rhetorical flourish and polemical excess. To further explore the character, style, and content of works produced for the sultan in the decades immediately following his accession to the throne, we will devote the remaining pages of our contribution to a detailed examination of two works.

The first work we will examine is the *Kenzü'l-cevâhir*, consisting of a detailed account in Persian of Süleyman's first four European campaigns supplied at the near-final draft stage with an elaborate introduction. Because of the short chronological span (covering the events of the years 1520-1529) and the many lacunae found in the 'final' version, the whole work in its most complete version consists of just 191 folios in the Aya Sofya codex. In turn, the Aya Sofya manuscript (Süleymaniye Library, Aya Sofya, no. 3392) consists of a composite text put together by Şah Kasım, or a later copyist, from fragmentary versions covering individual campaigns preserved in preliminary draft form. Although put together at a later stage of revision to create a work of more comprehensive scope, the *Kenzü'l-cevâhir* unmistakably reveals its origins in separate works of the classic *menzil-nâme* style penned by the same author.

The second work introduced here is the far-better known work of Bostan Çelebi, referred to in its various recensions by various titles such as the *Gazavât-ı Sultan Süleyman* in earlier drafts, but later acquiring more

¹³ See Nicolas Vatin (ed.), *Feridun Bey: Les plaisants secrets de la campagne de Szigetvar* (Vienna and Berlin: Lit Verlag, 2010).

¹⁴ See Vatin, *op. cit.*, pp. 85-90 and in particular the sub-heading of the following section on pp. 90-97: "Vérité et demi-vérité."

imposing titles such as the *Târih-i Sultan Süleyman* or the *Süleymannâme*. The author intended this work as a complete chronicle of the court (*târih*), a format designed to include administrative and political as well as military matters. It also includes a wider span of history, covering the years 1520 to 1542 in its fullest recension preserved in the Vienna Ms. (*Österreichische Nationalbibliothek*, H.O. 42a), which consists of 364 folios. Despite its impressive length, however, like the *Kenzü'l-cevâhir*, which preceded it, it was abandoned by its author in the incomplete state that has survived to the present day.¹⁵

An Analysis of Structure and Form in the Works of Two Early Sixteenth-Century Ottoman 'Artisans of Glory'¹⁶ Employed at Süleyman's Court, Presented in Two Parts

First Part

Two for the Price of One: Şah Kasım and the amalgamation of several previously written tales (stories) and accounts of independent campaigns into one master narrative called the Kenzü'l-cevâhir.

We are informed from several independent sources of the date and circumstances that propelled Şah Kasım, a refugee from Iran resident at the Ottoman court since 1514, to finalize the earlier work undertaken for Süleyman as a companion on the campaign trail and recorder of campaign events during the 1520s by transforming it into a work of history. It appears from a statement made in the introduction to the composite work that he was engaged in the final redaction process during the *hicri* year 939 (August 1532 to July 1533).¹⁷ Âşik Çelebi provides another hint on the date of the final

¹⁵ For a thorough description of the five significant recensions of the text identified to date, see Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Bostan'ın Süleymannâmesi (Ferdi'ye Atfedilen Eser)," *Bellefen* XIX/74 (1955), pp. 170-176.

¹⁶ Compare the study on French royal historiographers of a later era by Orest Ranum, *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France* (Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1980).

¹⁷ The author's statement that he was writing the introduction and finalizing his work in the 240th year since the inception of the dynasty should be interpreted not as 726 + 240 or *hicri* 966 by using the date of Osman's death, but rather 699 + 240 or *hicri* 939 by using the date of Osman's accession. By adopting the former date, as Felix Tauer does in the introduction to his *Histoire de la campagne du sultan Suleyman I'er contre Belgrade en 1521* (Prague: Nákl Filosofické Fakulty University Karlovy, 1924), p. 12, we would have to conclude that the author was still working on his text in 966/1558-59. However, we know from the biography written by his close contemporary Âşik Çelebi

composition of the *Kenz* when he indicates that Şah Kasım was further encouraged to conclude his work when he joined the sultan ‘towards the end’ of the campaign of the Two Iraqs. In the latter, he participated in a two-fold guise as a close adviser to the sultan and, at the same time, pre-eminent historian of his reign.¹⁸ Another point of interest in Âşık Çelebi’s biography is his reference to Şah Kasım’s work being submitted to the sultan for approval in installments as representative samples of his art as follows: “Sultan Süleyman-ı merhum serîr-i saltanata cülus itdüklerinde siyer-i cemîlelerin tedvîn ü inşa buyurdılar. Bir kaç cüz nümüne gördüklerinde akçasın yitmiş idüp...”¹⁹ We cannot be certain about how enthusiastically the sultan’s interest in supporting and facilitating Şah Kasım’s completion of the work continued after his return from the campaign of the Two Iraqs during the remaining years of Şah Kasım’s life, which ended in 1539/40. Even so, it is perhaps noteworthy that as the official recorder of his just-completed eastern campaign, the sultan favored not an Iranian émigré writing in Persian, but the palace insider Matrakçı Nasuh, who wrote his heavily illustrated account in a straightforward narrative style delivered in Ottoman Turkish.²⁰

A cursory glance at the state of the *Kenzü’l cevâhir* in its final recension preserved in the codex Aya Sofya 3392 and a comparison with the fragmentary drafts from which it was assembled²¹ show that the process

---

in the *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ* that he died in the year 946/May 1539 to May 1540. See Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, ed. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), III, p. 1415.

¹⁸ Kılıç, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, p. 1415: ‘İrâkeyn seferi gâyetine gelüp rikâb-ı hümâyûna ihdâ itdükde ... inşa-yı tarihi yüz itdiler. *Yüz etmek* is used here in the sense of transferring responsibility for the performance of a duty or payment of a debt. As for the interpretation of the sense of the phrase *gayetine*, we can assume that it could well refer to the time when the sultan reached the front and visited Kasım’s former home city Tabriz in September 1534 or alternatively it could refer to the sultan’s second visit and brief sojourn in Tabriz in July 1535. In either case, this information would fit well with the notion that Şah Kasım was heavily engaged in revising the parts of his work composed up until then, in the period between the *hicri* years 939 and 941.

¹⁹ Kılıç, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, *op. cit.*. In English: “After the sultan had reviewed some representative samples (*cüz / ecza*) of his work, he found them praiseworthy and he raised Kasım’s daily salary from 40 to 70 *akçes*.” In so saying, Âşık Çelebi could be making reference to the sultan’s appraisal and approval of earlier drafts of the work devoted to particular campaigns, or to the introduction currently prepared. In consequence, the sultan encouraged the preparation of a final fair copy of the whole work that, in still incomplete form, has survived as the codex Aya Sofya 3392.

²⁰ For a discussion of the narrative style of the *Beyân-ı Menazil*, see above.

²¹ See for the Vienna campaign of 1529, the manuscript of 80 folios preserved in the Hacı Selim Aga library in Üsküdar (Ms. 769) and the manuscript of 146 folios preserved in

leading to the production of the final fair copy of the work was flawed. Among other things, it skips over key events of the period 1522 to 1529, including the substance of the Rhodes campaign of 1522 and the sultan's epoch-making military successes at the battle of Mohacs (the "first" Hungarian campaign), passing directly to an account of the "second" Hungarian campaign and the siege of Vienna in 1529. An examination of the *custos* "be-tahrık" at the bottom of folio 135b and a glance at the title heading at the top of folio 136a of the Aya Sofya codex makes it immediately apparent that there is a huge gap in the consistent flow of the narrative.²² Given the monumental proportions of this textual gap, it seems highly unlikely that the author had any direct supervisory role in the preparation of the finely scripted 'final' draft of the work preserved in the Aya Sofya manuscript. Furthermore, the abrupt nature of the transition from the Rhodes to the Vienna campaign in the Aya Sofya manuscript and the complete absence of the Vienna campaign in the Hekimoğlu Ali Paşa manuscript make it clear that both of these manuscripts were copied and assembled from loose folios. Alternatively, the compilers relied on partial signatures of loosely bound folios or else on versions of the text, then in the last phase of amalgamation as a single work, that had existed previously only as separate single-campaign accounts. That it was common practice to write historical works in installments and circulate them as drafts to be either augmented, revised, or in some cases, merged into larger histories, is apparent from the manuscript histories of other historical works such as that left by Bostan Çelebi.²³

In order to understand better the process by which books or composite volumes composed of several merged 'booklets' were brought into existence as finished works, a close study of the rubrication found in the codex Aya Sofya 3392 and comparison with copies of surviving portions

---

the Süleymaniye Library (Hekimoğlu Ali Paşa Ms. 764). The latter contains the introduction of the *Kenz* together with an account that ends abruptly after coverage of the first two years of the reign and terminates with the preparations for the naval expedition against Rhodes in 1522.

²² For the comparison of the relevant folios, see *Kenz Illustration No. 1* at the end of our contribution after the textual appendices.

²³ In the case of Bostan Çelebi, Yurdaydın has referred to this style of writing in installments over time or composition as a series of shorter works created by means of continuous composition step-by-step (*pey-der-pey*). See *Bellekten* XIX/74 (1955), p. 159: "peyderpey yazılmış olabileceği ..."

and partial versions of the text in draft provides some useful insights. A comparison of the fair copy, the ‘final draft’ version of the text represented by the Aya Sofya codex, with separate preliminary versions of both the Belgrade campaign of 1521 and the Vienna campaign of 1529 shows how the author or compiler altered the partial drafts created independently as single campaign accounts.²⁴ These changes accommodated the incorporation of the texts at issue into the larger meta-narrative focused on the early years of Süleyman’s reign.

First, we must identify the nomenclature used by authors to identify the separate parts of the narrative, especially for dividing their texts into ‘chapters’. As noted previously, Bostan Çelebi used the term *sifir* (‘book’ or ‘piece of writing’) to mark the beginning of each new episode making up his chronologically continuous narrative.²⁵ Şah Kasım’s chapter structure was different in that he used the term *dastan* (story/tale) to refer to the whole piece of writing on a particular campaign when composing his mini-histories in their initial draft versions. However, when re-casting these mini-histories as part of a larger meta-narrative, which he called the *Kenzü’l-cevâhir*, the term was redeployed with a different meaning to refer to sub-divisions or chapters within his successive accounts of the various campaigns. How this retitling strategy was carried out to facilitate the incorporation of the first draft account of the Vienna campaign into the body of the final draft represented by the Aya Sofya codex can be observed in *Kenz Illustration Number 2* at the end of our contribution. As readily apparent, after having used the term *dastan* (the ‘book’ / ‘story’) for the title of the work comprising a total of 80 folios in the form *Dastân-i Sefer-i Zafer-Eser*, the author then indicates that his work is comprised of seven further subdivisions or chapters (*güftârs*) of various lengths. He indicates the first of these as a ‘brief discourse on the causes’ that had prompted the sultan to initiate the campaign.

Concerning the titling strategy for the introduction of the section devoted to the account of the Belgrade campaign, the space indicating the place for the insertion of the chapter heading remains blank in HAP 764

²⁴ Hekimoğlu Ali Paşa 764; hereafter HAP 764; Hacı Selim Ağa 769; hereafter HSA 769.

²⁵ See note 4 above.

(folio 58a). However, in the final version represented by the Aya Sofya codex (on folios 63a, bott. and 63b, top), the chapter heading appears in full in red lettering.²⁶ A few folios later (HAP 764, f. 61a, line 8), a whole line is left blank to indicate the place for the sub-heading “der zikr-i...” devoted to a recollection or recounting of the departure of the sultan’s standards from Istanbul at the outset of the campaign.²⁷

During the initial phases of composition, when the work was being written in segments, each of the separate campaign accounts followed a typical structure as follows:

- (a) causes of the campaign (*bevâis*); (b) departure for the front; (c) engaging the enemy; (d) results of campaign and commencement of the return march to Istanbul; (e) arrival of the army with the sultan’s victorious standards and re-entry into the walled precincts of the capital.

In the ‘final’ recension, this repeated pattern and underlying grid established for the sequencing of the tale is, in most cases, followed. For example, immediately following the chapter heading found at the bottom of 63a and the top of folio 63b marked with the rubric: Dastân-i Nusret-Nişân-i Sefer-i Belgrad [...] (see *Kenz Illustration No. 3*), the narrative continues, nestled within the same chapter heading, with the phrase for the first sub-heading, namely: “güftâr-i evvel der bevâis-i in sefer-i zafer-mukarrer.” In like fashion, the inception of the defective and truncated account of the Rhodes campaign, whose narrative is cut off a short number of folios later on folio 135b (see *Kenz Illustration No. 1*) is marked with the rubric: “zikr-i bevâis-i gazâ-i [...] Rodos” (cf., Aya Sofya 3392, line 4). By way of exception, however, in the case of the inception of the narrative on the Vienna campaign, which begins on folio 136a, the copyist has omitted the rubric showing the title and the chapter sub-headings. He has replaced them with a simplified single chapter rubric, which reads: *Dastân-i sefer-i sultan-i sahib-kıran be ‘azm-i gazâ-i küffâr-i memâlik-i Ungurus ve Alaman* and omits any further reference to the narrative substructure according to which the tale or chapter of the completed work is to be organized. By so manipulating and altering the chapter headings of the ‘finished’ work, the scribe has sought to disguise the fact of the incorporation of an “already told tale”

²⁶ See *Kenz Illustration Number 3* at the end of our contribution.

²⁷ See *Kenz Illustration Number 4* at the end of our contribution, which shows the blank space set aside for rubrication of the text.

into the body of the larger work. The latter has assumed a new life as the *Kenzü'l-cevâhir* as the scribe has given it the appearance of a self-standing chapter division, making up a seamless part of the composite whole.

The purpose of the “original” work(s), which was (were) written as self-standing accounts of the *menzil-nâme* or *gazâ-nâme* type,²⁸ was to provide the sultan with detailed information on the features of the terrain, conditions during river crossings, confronting enemy forces and how other environmental challenges encountered on the campaign were addressed and overcome. Challenges that might impede or retard the army’s progress during any of the five principal phases of the campaign [listed above under the headings (a) to (e)] formed an integral part of the gridwork of the tale as told in its original form. This purpose has been, to some extent, subordinated in the ‘final’ narrative, but its essence remains even after its incorporation into the larger work.

From the story outlined above of the genesis and realization of Şah Kasım’s *Kenzü'l-cevâhir*, it emerges that the basic data for writing campaign histories whose composition was sought after by sultans, as a reliable record of what had transpired during the campaign – regardless of the outcome – was compiled *during* the campaign. The writing up and sometimes wider circulation of the raw data compiled during the campaign could take various forms, from single campaign histories of the *menzil-nâme* or *gazâ-nâme* type written as mini-narratives or ‘tales’ or through a process of re-working and re-casting as meta-narratives for incorporation into histories of broader scope. This was a process, which, by definition, took place *after* the campaign, as part of the post-campaign review process or to serve other purposes of court administration. History writing was, by and large, seen by the Ottomans as more than just a literary undertaking; it was also meant to have an informational, a didactic, and a pragmatic purpose as well.

Second Part

History Writing as a Form of Data Storage and Data Retrieval as Exemplified in the Detailed Chronicle of Court Events Compiled by Bostan Çelebi in his Register-Like ‘History’ of Süleyman’s Reign

²⁸ The original work or first draft of the account of the Vienna campaign is preserved in the manuscript of 80 folios found in the Selim Ağa collection (Ms. 769).

Despite the incompleteness of the work and inconclusive manner of its ending,²⁹ Bostan Çelebi's history, known under various titles in its various recensions, serves as a rich repository of facts, dates, and vital statistics relating to the operation of the court and the workings of the *divan* in the early part of Süleyman's reign. As such, it can be considered as forming a separate category within the general category of informational and fact-based history writing, which, as discussed above, had considerable currency in the early years of Süleyman's rule. To illustrate this informational aspect of Bostan Çelebi's account, I have selected some passages for presentation as a textual appendix at the end of my contribution. By way of introduction to the author's persona and historical methods, it will be useful to pause to recall some of the details of his biography and literary attributes, which set him apart from other 'historians' writing their accounts of Süleyman's reign. Bostan Çelebi was the *mahlas* or 'nom de plume' adopted by an individual who, unlike several contemporaries who wrote their accounts having traveled as aides or companions accompanying the sultan on a campaign, led a rather more sedentary existence as a serving member of the learned hierarchy. His actual name was Mustafa ibn [Mehmed] Ali, and unlike Nasuh Matrakçı, whose parentage was linked to *devşirme* roots, or Şah Kasım, a refugee from Iran, Mustafa was a native Anatolian from Tire.³⁰

As already noted,³¹ the most complete surviving version of Bostan Çelebi's text ends abruptly *in medias res* on the 364th folio, with a truncated account devoted to the initial phases of Ottoman preparations to counter the offensive mounted by the Habsburgs against Pest in autumn 1542, but which they had been forced to abandon in early October of that year.³² In Bostan's account, as it stands, we are offered no further information concerning the outcome or denouement of the affair. We are aware that in the later stages of his career, Mustafa Efendi (aka Bostan Çelebi) served

²⁹ On the character and composition of the work, which was seemingly compiled as an ongoing record or a continuous register of events written in stages as a step-by-step process over time, see above, fn. 23.

³⁰ See Nezihi Aykut, "Bostan Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 6 (1992), p. 308 and Hüseyin Gazi Yurdaydın, *op. cit.*, p. 192.

³¹ See above fn. 15.

³² For the date of the Habsburg abandonment of the siege in early October before an Ottoman response had yet materialized, see Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, Vol. 3 (Philadelphia, PA: The American Philosophical Society, 1984), p. 478.

successive terms during the mid to late 1540s as *kadi* in a series of Ottoman towns and cities, including Bursa, Edirne, and finally Istanbul, followed by appointment as *kadıasker* in 1547. These professional commitments may explain why he subsequently found himself unable to devote his full attention to the completion of his ‘unfinished’ manuscript.

It appears from Yurdaydın’s detailed account of the manuscript history of Bostan Çelebi’s work that the project advanced as a process of gradual augmentation and accumulation, starting from its first iteration, as modest book or ‘booklet’ of 42 folios completed around 1524, and continuing until it acquired its full (but still incomplete) length of 364 folios some two decades later.³³ This would suggest that the work was conceived as a continuous record or registration of events, kept primarily for informational purposes. However, as the work grew in size and comprehensiveness, it assumed a changed character with increasing claim and pretension to offering a full-scale history of the reign, or *Süleymannâme*. This more ambitious writing project, if it ever evolved as such, could never be fully realized, due to the author’s own changed circumstances and the increased scale of his official responsibilities after circa 1545. Had he wished to, he could have continued the work in retirement towards the end of his life, which reached an end in 1570 shortly after the end of Süleyman’s reign in 1566. However, the taste for works, whose primary value was as sources of information and data retrieval, had moved on by the later part of Süleyman’s reign, to the production of elaborate works of the *Şehnâme* genre such as that composed by Arif Çelebi circa 1558 or the court chronicle called the *Tabakâtü’l-memâlik* completed around the same time.³⁴ Thus, it is perhaps understandable why Bostan Çelebi chose not to devote himself to the completion of his unfinished work. In accountancy terms, the time was no longer one dedicated to the compiling of data and facts, but attention was now being drawn rather to the compiling of balance sheets and the formulating of summative statements and general evaluations of the state of the sultan’s reign after thirty-five years on the throne.

³³ The growth in size of the work from a small booklet of 42 folios in 1524 to a mid-sized partial history of the reign in 173 folios circa 1537 to the expanded (but still incomplete) coverage offered in a work worthy of designation or consideration as a full-scale *Süleymannâme* is described by Yurdaydın in his admirably detailed study. See above note 15.

³⁴ See the discussion above and the accompanying detail on Arif Çelebi’s work in fn. 2.

Concluding Remarks

Historical accounts written in the form of general court chronicles, such as the one left to us by Bostan Çelebi, certainly claimed recognition as a definitive statement about a reign and its ruler. Even so, it is possible to detect in the wealth of factual detail contained within it the same impulse to accurate record-keeping and registration of reliable factual detail. This approach had typified the kind of history writing dedicated to single campaigns, which formed the basis of the accounts by Şah Kasım and numerous other recorder-historians subsidized and supported by the sultan's patronage in the early Süleymanid age. I refer the readers' attention to the textual corpus assembled at the end of this contribution to demonstrate how Bostan Çelebi's account could (and most probably did) serve as a reliable and accurate record of the sultan's benefactions and benevolences ('*âttife*/'*âvâtıf*). Compiled for informational purposes, the account served as a medium for guiding the future practice of good governance.³⁵ My selection is based on a review of some of the earlier folios of the text (folios 7-73) drawn from Bostan's account of the years 1520 to 1525 at the beginnings of his 'history'.

We need to see the work carried out by court historians in the context of their other duties as advisers, secretaries, companions, recorders, and scribes charged by the sultan with compiling useful facts to assist and guide him in the fulfillment of various aspects of his responsibilities as ruler. Court historians supported the sultan in a variety of roles, from military commander to that of overseer and director-general of imperial administration. Only with these considerations in mind is it possible to evaluate and appreciate more fully the form and content of the histories they were commissioned to compose and construct on the sultan's behalf. Histories, in addition to being works of literary value demonstrating the artistry and skill of their authors, were also intended to serve a practical and pragmatic purpose. This expectation applied not just in terms of the "usefulness" of their content but also to the form of their presentation. In contrast to the commissioning of retrospective histories covering the whole dynasty reaching back to its earliest origins that had attracted the sultan's patronage during

---

³⁵ See Appendix I below.

the reign of Bayezid II, history-writing in the early Süleymanid age was very present-focused, dedicated to placing the momentous events of the very recent past, such as military campaigns, under scrutiny. It seems that the pre-occupation with long-term memory and memorialization of the dynasty yielded pride of place under Süleyman, at least at the outset of his reign, to works that could be consulted for their detailed content. To attract the ruler's patronage, court chronicles had to bear some relevance to the current military, bureaucratic and geo-political concerns as well as the geographical terms of reference of the rapidly expanding empire.

Appendices

Appendix I

Textual excerpts from the initial portion first part of Bostan Çelebi's chronicle illustrating its use and reliability as a source for analyzing (and re-visiting) personnel management decisions and officer recruitment to assist imperial administration

Examples of dismissals, transfers, and promotions in Bostan Çelebi's *Süleymannâme* (final recension, completed circa 1542 [Vienna Ms. H.O. 42a]). These details are given not at the end of a section or as a summation of the careers of the most notable statesmen only. Instead, they appear as a record (in some ways somewhat like a schematic *ruûs defteri*) of the precise time and circumstances that induced the sultan to extend favors and rewards (*iltifat*) to the worthy or provoked his chastisement of the blame-worthy. The record served as a useful source for inspection and reflection on the sultan's benefactions & benevolences ('*âtife*/'*âvâtif*) and at the same time as a guide to the future practice of the art of good governance.

Example 1: Illustrating the distribution of grace and favor on the occasion of Süleyman's accession to the throne, dated yak-shambeh (Sunday) or du-shambeh (Monday) the 17th or 18th of Şevval 926 (30th September or 1st October 1520) [Vienna 998/H.O. 42a, folio 7b-10a]

... 'asakir-i mansure halkına ba serihim, vüzerâ ve ümera der dergah-i ali kulları[na] hazineler in'âm eyleyip, her birinin dirliklerin artırıp, 'âli mertebelere yetiştirip, ve sâdât ve 'ulemâ ve fukarâ ve sulehâ ve bi'l-cümle zümreyi en'âm ve cumhur-i havâss u 'avâmm fevâzil-i ihsânı (8a) ile gani oldular.

Ruz-be-ruz 'âli divanlar olup 'âlemi 'adl u dâd ile âbâd kılub mahall-i himmet ve sezâvâr-i 'âtifet olanları 'âli derecelere ve bülend mertebelere yetiştirüb ve sâbıkâ mahrûse-i Mağnisa'da lalalık pâyesinde olan Kasım Paşa'ya dahi vezâret 'inâyet eyleyüb ve mahlul vâki' olan manâsib-i 'âliyye ve merâtib-ı sâmiye dahi layık olanlara ihsan ve keramet edüb ... merasim-i adl'ın ihyâsında hassiyet-i enfas-i İsa ve zülmet-i zülüm'un ifnasında yed-i beyza gösterip..."

Merhum Sultan Selim (9a) kızılbaş memleketinden gelen tüccâra yasak eyledikte emre muhâlefet edüb gelen 'Acemin sâirlerine zecr maslahatı için

hazîne-i ‘âmire haylı malları zabt olunmuştu. ... Hazine-i ‘âmireden yüz kerre yüz binden ziyade akçe ihrâc olunub, nüvvâb-i saltanet mârifetleriyle be hasb-i istihkakihim her birine tevzî‘ olunub ... her biri müreffehü’l-hâl oldu.

(9b) Ol vakt kapudan olan Cafer Bey’in dahi mezâlîmi şâyî‘ olub efvâh-i nâsa düşüb, sem-i‘ celâl-i padişâhiye yetişüb işâret-i ‘aliyye mücebince mevâli-yi ‘izâmdan ‘âli-kadr bir müfettiş tayin olunub ... hukuk-i nâs (10a) ve dima-yi müsliminden nice türlü cerâimi zâhir olub erbab-i hukûkun zâhir olan hakları mezbûrun rızkından edâ olunduktan sonra ... ‘ömrü devhasın ırkından istisal eyleyüb ...

Example 2: Showing the nature of the rewards distributed at the conclusion of the winter campaign [February 1521] launched by Ferhad Pasha for the suppression of the revolt of the Ottoman governor of Syria Canbir-di Gazâlî [Vienna 998/H.O. 42a, folio 14b]

Eyalet-i Şam ol vakt Anadolu Beylerbeyisi olan Ayas Paşa’ya keramet olub ... ve o mahal Karaman Beylerbeyisi olan mukaddem al-ümerâ Hüsrev Paşa Anadolu Beylerbeyisi ve onun makamına Şadi Paşa ki ol vakt kapudan idi, Karaman Beylerbeyisi olub ve sair mahlul olan sancaklar dahi merâtib-i kadr u istihkak müktezasınca ümerâya taklid u tefvîz olub...

Example 3: Recording the promotions and personnel changes carried out as part of the preparations in advance of the sultan’s departure in May 1521 for the Belgrade campaign [Vienna 998/H.O. 42a, folio 18a]

Ol esnada Karaman Beylerbeyisi olan Şadi Paşa’dan dergâh-ı cihanpenâha bazı tâife gelüb şikayet eyleyüb sem-i‘ padişâhiye yetiştikte menşûr-i eyâletine kalem-i ‘azl çeküb mehâyifi için müfettiş ta‘yin olunub Karaman Beylerbeyiliğini ol vakt Haleb Sancak Beyi olan Kasım Paşa’ya ih-san eyledi. ^[36]

Example 4: A set of several examples taken from the winter of 1523 after Süleyman’s late-season return (in mid-February) from the Rhodes campaign [Vienna 998/ H.O. 42a, folio 73a-75a]

³⁶ This example shows the importance assigned to putting the governance of the empire in good order before the army (under the ruler’s command) leaves the capital for a distant frontier. This includes monitoring the performance of the officers and provincial governors put in place in a previous round of appointments and promotions. Such examples illustrate for a young prince and future successor to the throne, the benefits and proper timing of disciplinary measures: *pour encourager les autres*.

Example 4a:

Ol esnada himmeti deryası (73b) vurub Rodos kalesinde yoldaşlık edenler hakkında 'avâtıf-i 'âliye gösterüb envâ-i' ri'âyetler eyleyüb 'umûmen sipâh-i zafer-penâha in'âm u ihsân edüb hazineler verüb her birin ser-feraz-i bisyar kıldı. Velâkin Ferhad Paşa ki defa-i sâniyede Anadolu cânibine sefer eyledikte³⁷ haylı bî-rahlık eyleyüb katl olunan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in malından ve esbâbından bazı nesne ketm eyleyüb ve sabıkta [that is in the campaign of February 1521] Şam'a sefer eyleyüb Canbirdi üzerine vardıkta dahi şehr-i Dimaşkın hıfz u hirâseti babında dahi tehavvün ve taksir edüb ve 'âmiyâne bazı cesaret edüb dergâh-i mu'âlla kullarından bî-günah bazı kimse katl edüb yanında olan 'askerin mâbeynine ihtilâf bırakub ol sebeble Şam'a varan 'asker mezbûrun katlına ittifak edüb âlât-i harbla üzerine varub nîm canla kaçub güçle halâs bulmuştu. Dâim bunun emsâli kabâhat ve nâ-şayeste evzâ' u hareketi eksik olmayub lâ-cerem zikr olan ahvâl ol mahal sem-i' celâl-i padişahiye yetişüb ol sebeble menşûr-i vezaretine kalem-i 'azl çekilüb südde-yi sa'âdete redd olundu. Ammâ hazret-i sahib-kırân-i gerdun-iktidâr gerü lutf u himâyet izhâr edüb mezbûrun katlini 'afv eyleyüb yedi kerre yüz bin akçe ile Semendire sancağın 'inâyet edüb Yahyapaşa-oğlu Bali Bey'e livâ-i Semendire'den Vidin sancağı verildi.

Ve ol kış [the winter of 1523] ümeradan ve küberâdan bazı kimse- nin hayatı hadîkasına semum-i fenâ esüb ... çok tebeddülât ve tagyîrât ve hayli havâdis olmuştur. Bu cümleden diyar-i Karaman Beylerbeyisi Şadi Paşa bu makam-i fenâdan dârü'l bekaya rihlet edip, ol mahal Trabzon Sancak Beyi olan Ahmed Paşa'nın 'ammisi İskender Bey dergâh-i cihân-penâhda bulunub ol esnâda vilâyet-i Rûm Beylerbeyisi olan Sinan Paşa'nın dahi südde-i sa'âdete şikayetçisi gelüb ol sebeble menşûr-i emaretine kalem-i 'azl çekilüb Rûm Beylerbeyiliği ol vakt kapudân olan Behram Paşa'ya kerâmet olundu.

³⁷ In his capacity as governor of Syria in the summer of 1522, after Ayas Pasha's promotion to the Beylerbeyilik of Rumeli, Ferhad was charged with the responsibility for border security in the southern districts.

Ve ol kış Şam Beylerbeyisi Ferhad Paşa^[38] dahi civâr-i rahmete ulaşub^[39] vilâyet-i Şam mahlûl düşüb ‘avâtıf-i ‘aliye-yi padişâhi Şam Beylerbeyiliğın o mahal Trablus Beyi olan Hürrem Paşa’ya ihsân edüb vesâir mahlûl olan sancaklar dahi merâtib-i istihkâk ve istihâl muktezâsınca lâyık-ı ikbâl olanlara ‘inâyet olundu.

Example 4b:

Example of a chain of new appointments and promotions, precipitated by the recall of Mustafa Paşa from the governorship of Egypt in Şaban 929 (late June to early July 1523) leading to the brief tenure of Kasım Paşa. At the conclusion of this term, Hain Ahmed Paşa was installed for a term, which lasted for twelve months (August 1523 to August 1524) [Vienna 998/H.O. 42a, folio 78a-78b]

Mustafa Paşa ki mertebe-i vezâret ile bir yıla karîb olmuştı ki vilâyet-i Mısır muhâfaza edüb vezâreti muktezâsınca gerü gelmesi lazım olmağın, ol mahal Anadolu Beylerbeyisi olan Kasım Paşa ... südde-i sa‘âdet gelüb ‘izz-i ‘arza ‘azim pişkeşler çeküb (78b) şeref-i destbûs-i padişâhi ile müstes‘ad oldukta ‘avâtıf-i ‘aliye-i padişâhi hasb-i merâmına şâmil olub mesned-i vezârete geçüb mertebe-i vezâretten diyâr-i Mısırın eyâleti kerâmet olunub deryâdan gemiler ile revân olub varub ol diyâra hulûl kılub ...

Ve o mahal ‘avâtıf-i ‘aliye-i pâdişâhi muktezâsınca Ayas Paşa Rumili Beylerbeyiliğinden vezir olub mezkûr Mustafa Paşa dahi **mesned-i vezârete gelmeğe icazet** alub^[40] hükm-i cihân-muta irsâl olundu ve ol tarihte Rum Beyleybeyisi Behram Paşa ki henüz dahi Sivas’a gitmeyüb südde-i sa‘âdette idi Anadolu Beylerbeyiliği ihsân olunub [in place of Kasım Paşa], ve Karaman Beylerbeyisi olan İskender Paşa [see above folio 73b] dahi **kendi tâlib olduğu sebeble** Rum Beylerbeyisi olub^[41] ve

³⁸ Ferhad Pasha had been appointed Beylerbeyi of Damascus in place of Ayas Pasha when Ayas was assigned to a new role as Beylerbeyi of Rumeli in late 1521 / early 1522 on the eve of the Rhodes campaign.

³⁹ Here *rahmet* is used in the sense of “mercy” or “forgiveness” instead of death or demise, since we know that following his retirement to Semendire, he later returned to Edirne where he died on 4 Muharrem 932/ 21October 1525. For his official biography, see Mehmed Süreyya Bey, SO IV: 15.

⁴⁰ Both were recalled to Istanbul and received appointments as viziers without portfolio (*kubbe veziri*). Ayas was promoted in recognition for his service during the Rhodes campaign and Mustafa Pasha for his quelling of the rebellion in Egypt.

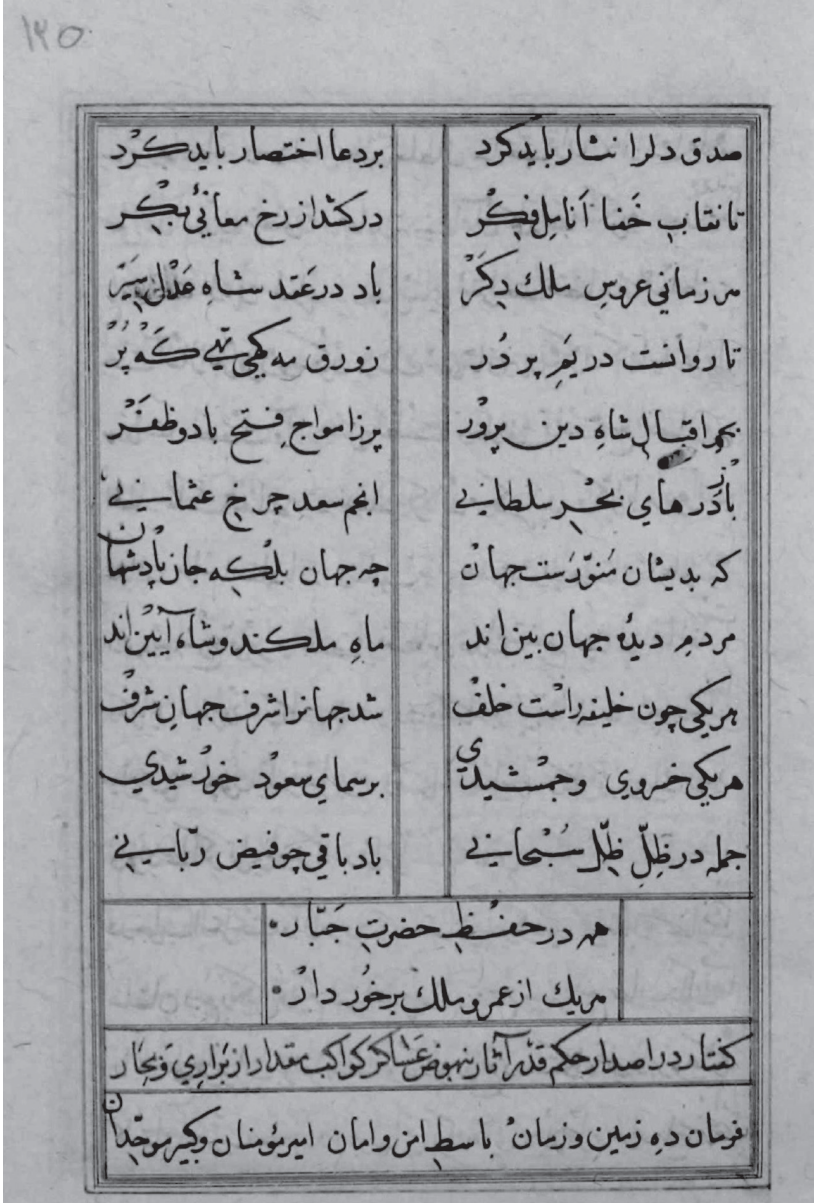
⁴¹ This request was presumably connected to his family ties with the *sancak bey* of Trabzon Ahmed Pasha, who was his nephew.

ol esnâda kapudân olan Lütfi Paşa Karaman Beylerbeyisi olub ve kapudanlılık dahi ol vakt iç hazinedâr başı olan cenâb-i sa'âdet-meâb Süleyman Paşa'ya ihsân olub vesâir mahlûl olan menâsib ... layık olanlara kerâmet ve ihsân olundu.

Appendix II

Four illustrations of the rubrication strategies employed by Şah Kasım in the creation of his composite work entitled the *Kenzü'l-cevâhir*:

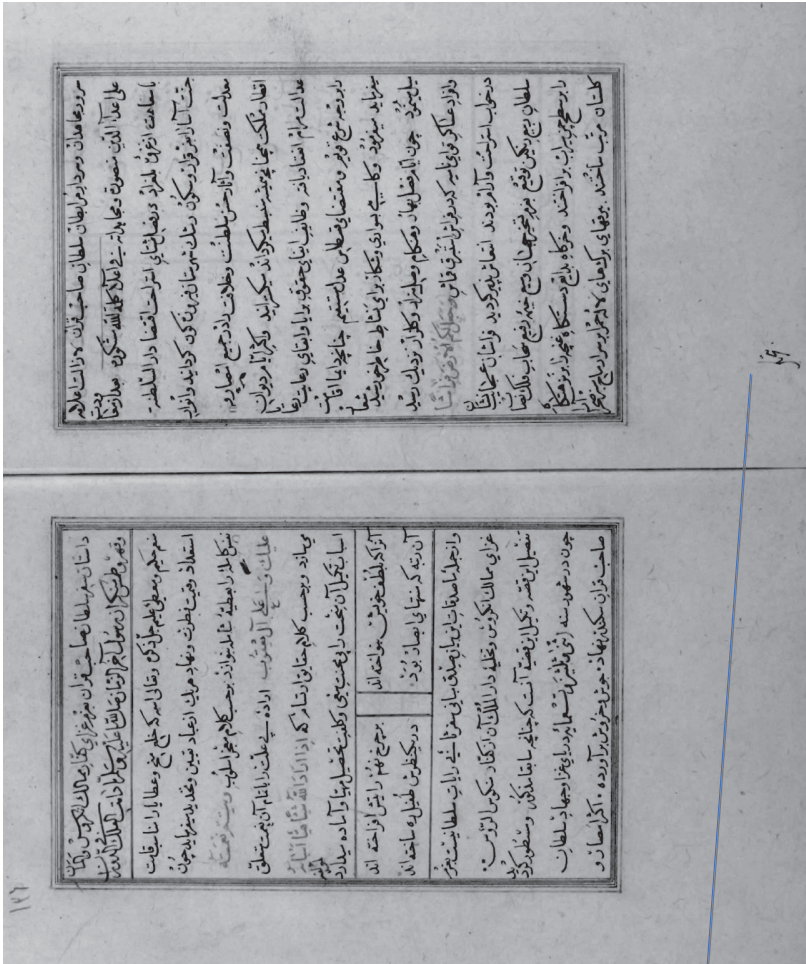
KENZ ILLUSTRATION No. 1

Rubric (güftar) on preparations for Rhodes campaign in the winter/spring of 1522 (Aya Sofya 3392, f. 135a, bott.)

KENZ ILLUSTRATION No. 1 continued

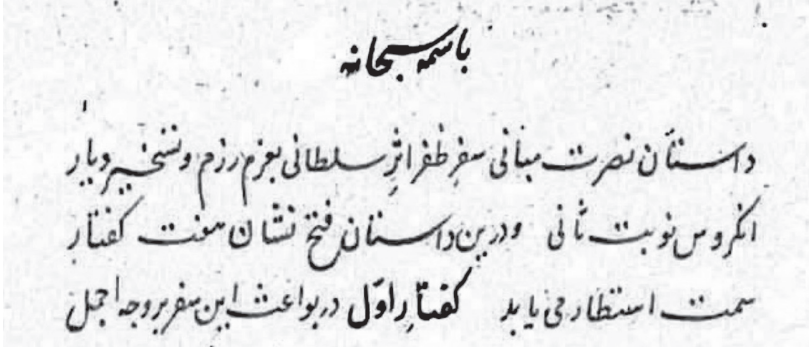
Aya Sofya 3392, f. 135b, lines 2-3: “ba’d ez mu’avedet-i ba sa’âdet ez gazve-i Belgrad der fasl-i şitâ...”

Custos “be-tahrik” at the bottom of folio 135b followed on the next folio (136a) by the rubric for beginning of the “story” (dastan) of the 1529 Vienna Campaign.

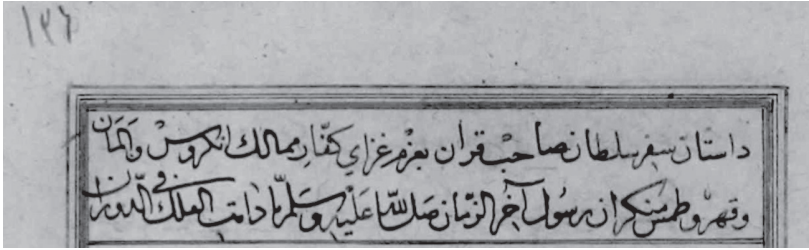
KENZ ILLUSTRATION No. 2

Hacı Selim Ağa 769, folio 1b

Main Heading of compartmentalized 'history' / tale (*Dastan*) With first of seven Divisions / Chapter Headings (*Güftar*) indicated at the outset of the mini work: "Güftar-i Evvel – der bevâ'is-i in sefer ber vech-i icmâl"

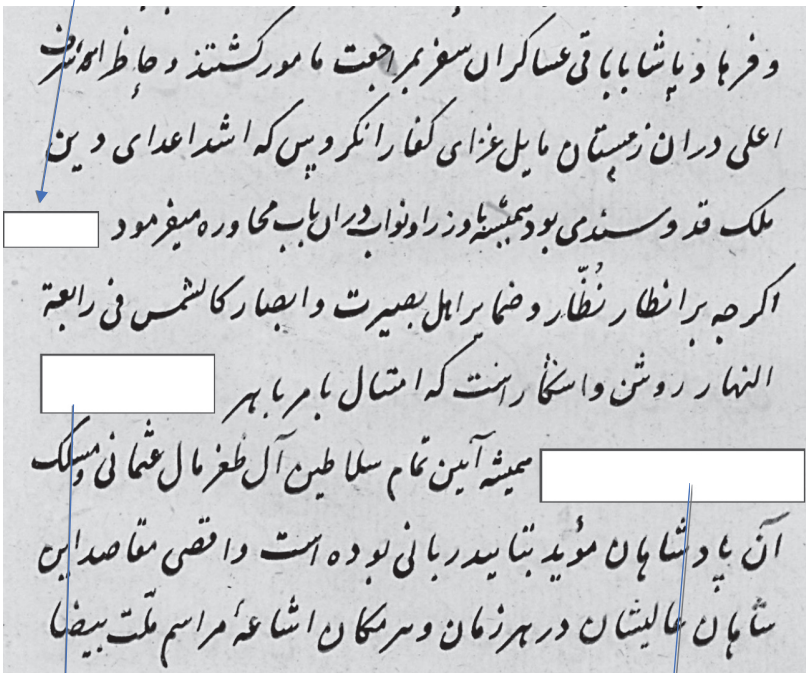
Aya Sofya 3392, folio 136a

Dastan used in the sense of a major division of a larger work of history (*tarih*) being used as a chapter rubric in the revised version of the text upon its being incorporated as the final portion (ff. 136-191) in Shah Kasim's *Kenz al Cevahir* in the section devoted to the Vienna campaign of 1529. Note the absence of any reference to other sub-divisions/ *güftars* or chapter headings at the outset of this section of the composite work.

KENZ ILLUSTRATION No. 3

Blank Space for Insertion of Chapter Heading: “*Dastan ... -i Sefer-i Belgrad*”

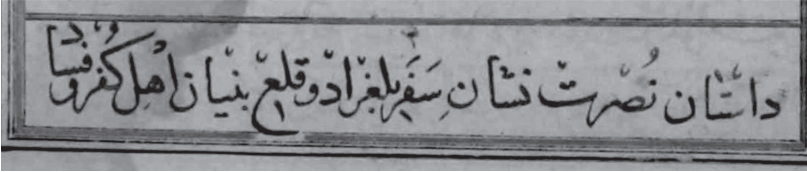

Hekimoğlu Ali Paşa 764, f. 58a

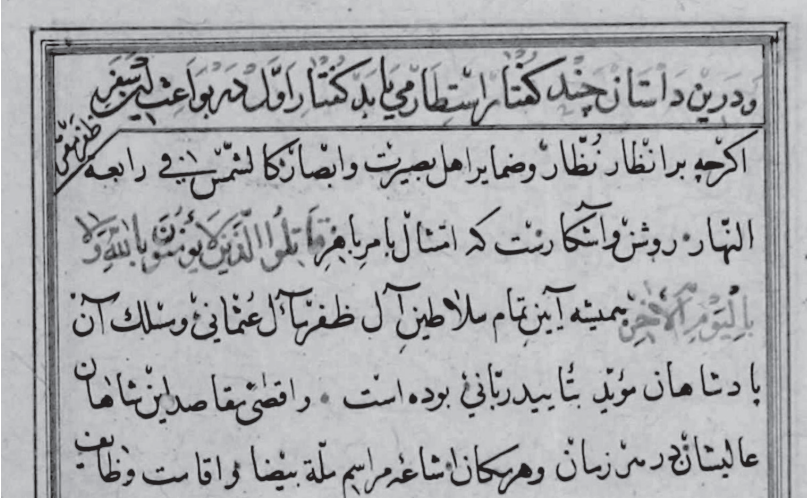
Blank spaces for beginning and continuation of Koranic verse (Surah 9: verse 29): “*kâtilü'l-lezîne ...*”

KENZ ILLUSTRATION No. 3 continued

Aya Sofya 3392, f. 63a

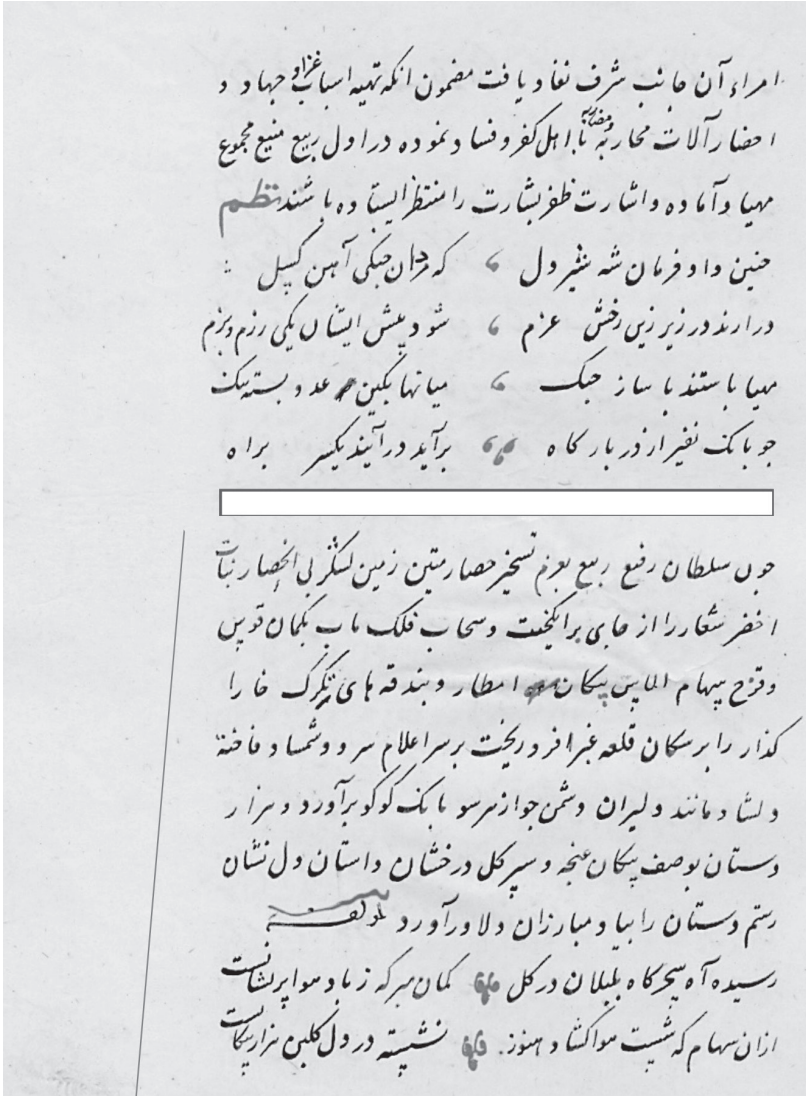

Aya Sofya 3392, f. 63b

KENZ ILLUSTRATION No. 4

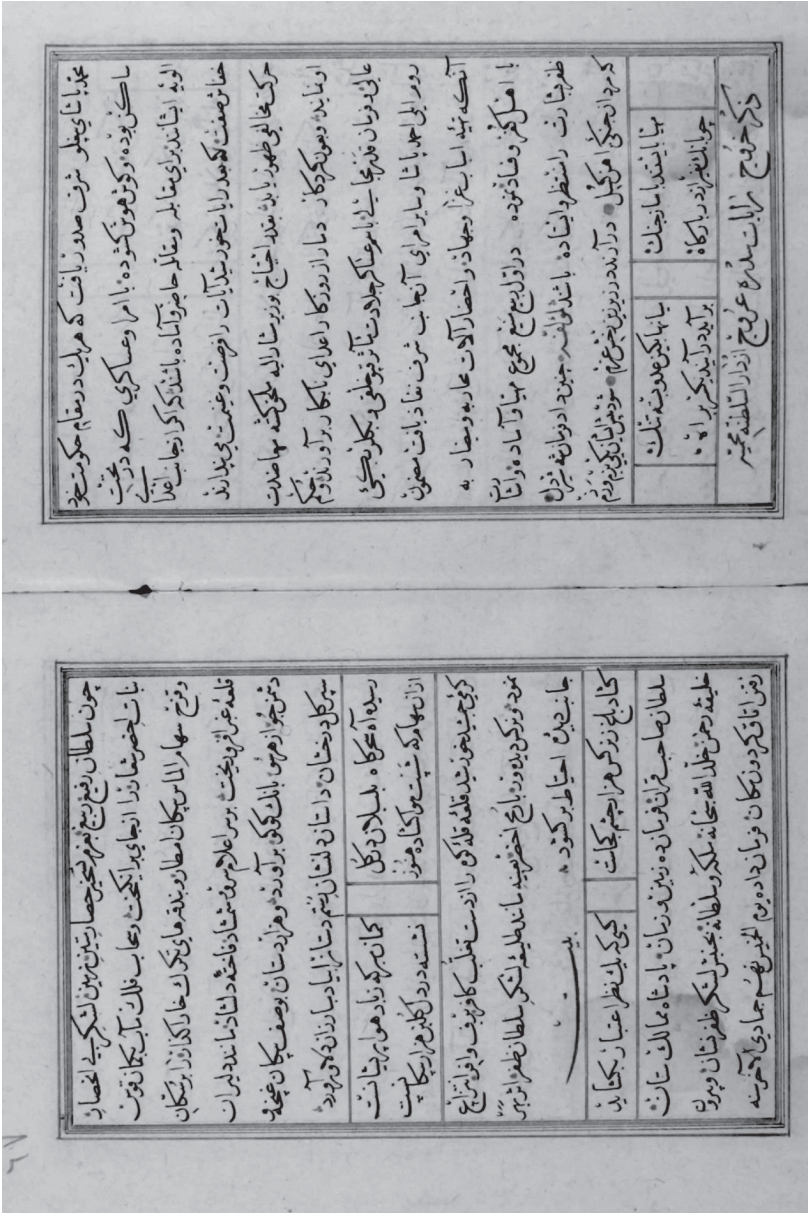
Hekimoğlu Ali Paşa 764, f. 61a

Blank space left for insertion of sub-chapter heading: “zīkr-i hurūc-i rayat ...”

KENZ ILLUSTRATION No. 4 continued

Aya Sofya 3392, ff. 66b-67a

Bibliography

Primary Sources

- Bostan Çelebi. *Gazavât-i Sultan Süleyman* Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, no. H. O. 42a.
- Şah Kasım. *Kenzü'l-Cevahir*, Süleymaniye Library, Selim Ağa, no. 769; Aya Sofya no. 3392; Hekimoğlu Ali Paşa, no. 764.

Secondary and Published Sources

- Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, edited by Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Atıl, Esin. *Süleymanname: The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*. Washington, D.C.: National Gallery of Art, 1986.
- Aykut, Nezih. "Bostan Çelebi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 6 (1992), p. 308.
- Celâlzâde Salih Çelebi, *Târih-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman*, edited by Fatma Kaytaz, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016.
- Erkan, Yonca Kösebay. "Translating Text into Image," in Alexandra Green (ed.) *Rethinking Visual Narrative From Asia: Intercultural and Comparative Perspectives* Hong Kong: Hong Kong University Press, 2013, pp. 95-108.
- Feridun Bey. *Nüzhet ül-esrar*, text in transliteration with French translation by Nicolas Vatin (ed.), *Feridun Bey: Les plaisants secrets de la campagne de Szigetvar* [Neue Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Band 7] Vienna and Berlin: Lit Verlag, 2010.
- Kerslake, Celia. "Tursun Bey," *Encyclopaedia of Islam, Second Edition* 10 (2000), pp. 737-38.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Gazavât-nâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956.
- Markiewicz, Christopher. *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Murphey, Rhoads. "Hybridity in Ottoman Legal Tradition," in Rhoads Murphey (ed.), *Imperial Lineages and Legacies in the Eastern Mediterranean*, Abingdon and New York: Routledge, 2017, pp. 35-48.
- Nasuhî's-Silâhi (Matrakçı). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, edited by Hüseyin Gazi Yurdaydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Özcan, Abdülkadir. "Historiography in the Reign of Süleyman the Magnificent," in Tülay Duran (ed.) *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*, 2 vols. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, pp. 167-222.
- Ranum, Orest. *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France*. Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1980.
- Setton, Kenneth. *The Papacy and the Levant, 1204-1571, Vol. 3: The Sixteenth Century* Philadelphia, PA: The American Philosophical Society, 1984.
- Şahin, Kaya. *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth Century Ottoman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Tauer, Felix. *Histoire de la campagne du sultan Suleyman I'er contre Belgrade en 1521* Prague: Nákl Filosofické Fakulty University Karlovy, 1924.
- Tulum, Mertol. "Dursun Bey," *TDV İslam Ansiklopedisi* 10 (1994), pp. 6-7.
- Yazıcı, Tahsin. "Çelebi (Çalabî), Fath-allâh 'âref," *Encyclopedia Iranica* 5 (1992), pp. 120-121.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. "Matrakçı Nasuh," *TDV İslam Ansiklopedisi* 28 (2003), pp. 143-145
- . "Bostan'ın Süleymanname," *Bellekten* XIX/74 (1955), pp. 137-202.

**Osmanlı Sınırlarının Ötesinde:
Bilgi Toplama, Diplomasi ve
Afrikalı Köleler /
Beyond The Ottoman Borders:
Information Gathering,
Diplomacy, and African Slaves**

INDIA AND THE INDIAN OCEAN WORLD AS SEEN BY FIRÂKÎ, AN OTTOMAN HISTORIAN OF SÜLEYMAN'S REIGN

A. C. S. PEACOCK*

The *Sa'âdetnâme*, a verse account of the wars (*gazavât*) of Selim and Süleyman, composed in Turkish verse in about 1526 or 1527 by a poet from Kütahya, Firâkî Abdurrahman Çelebi (d. c. 1580-1583),¹ has to date been neglected in discussions of Süleyman's reign and its historical writing.² Such works, of course, are not unusual, and Firâkî's has only recently been published. In his survey of Ottoman historical writing in the sixteenth century, Robert Mantran notes that some twenty-nine works on *gazavât* were produced.³ In Mantran's definition, these comprise mainly histories devoted to the conquest of a single town or region, such as Yemen or Szigetvár. Closely related were the *Shâhnâme*-type chronicles, which take a broader view of each sultan's reign, again concentrating on wars and battles. Fifteen such works in both Persian and Turkish verse were composed in the sixteenth century, according to Mantran, of which

* Prof. Dr., University of St Andrews, School of History. E-mail: acsp@st-andrews.ac.uk

¹ Acknowledgement: I am very grateful to Maya Petrovich for discussing Firâkî with me, and her valuable comments.

For the transcribed text with a facsimile of the manuscript, see Kütahyalı Firâkî Abdurrahmân Çelebi, *Se'âdetnâme: Yavuz Sultân Selîm Hân ve Kânûnî Sultân Süleymân Hân Gazâları (1512-1527 Seneleri Arası Manzûm Osmânî Tarihi)*, ed. Şaban Er (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2013) (henceforth, Firâkî, *Se'âdetnâme*); for his death date, see *ibid.* p. 21.

² For a survey of Ottoman historiography in the period, see Abdülkadir Özcan, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü," in Zeynep Tarım Ertuğ (ed.), *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006), pp. 113-154.

³ Robert Mantran, "L'historiographie ottomane a l'époque de Soliman le Magnifique," in Gilles Veinstein (ed.), *Soliman le Magnifique et son temps. Actes du Colloque de Paris, Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990* (Paris: Documentation française, 1992), pp. 25-32; cf. Özcan, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı," p. 114.

eight were dedicated to Selim I (r. 1512-1520) and five to Süleyman I (r. 1520-1566). Firâkî's *Sa'âdetnâme* might easily be dismissed as yet another such chronicle, written in uninspired verse, that offers us little new; the events in Ottoman history it relates are all told in rather more detail by other sources, although it does hold some interest as one of the earlier works of historiography to have survived from Süleyman's reign. However, the real originality of the *Sa'âdetnâme* is in the fact that it shows a considerably broader knowledge of the world, and in particular, the contemporary Indian Ocean, than we are accustomed to find in Ottoman chronicles, offering a detailed account of Portuguese conquests and the Ottomans' potential allies in India. For all that Süleyman evidently envisaged himself as a universal ruler – or least was represented as such in official documents from his reign such as inscriptions, diplomatic correspondence, and histories – the Ottoman historiographical tradition is notoriously myopic when it comes to the broader world beyond its borders or immediate neighbors.⁴ Firâkî's account is thus highly unusual.

In this study, my analysis will thus concentrate on these Indian and Indian Ocean passages to assess their significance for our understanding of Ottoman views of the outside world, as well as the composition and function of Ottoman historiography. First, however, some general remarks on the text and its author are in order.

Firâkî and the *Sa'âdetnâme*

The *Sa'âdetnâme* is preserved in a manuscript now held in the Atatürk Kitaplığı in Istanbul, MS Muallim Cevdet 92, fol. 59-108. This apparently unique copy was made in 1074/1664 by a certain İbrahim b. İbrahim. Far from being a presentation copy, it rather is a somewhat hastily written manuscript, contained in a *mecmua* of other texts, which are

⁴ On Süleyman as a universal ruler see, for example, Pinar Emiralioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire* (Farnham: Ashgate, 2014), pp. 31-8; on the lack of interest in the broader world, especially the Indian Ocean, that typifies Ottoman chronicles, see Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (New York: Oxford University Press, 2010), pp. xvii, 85-7; also Svat Soucek, "Piri Reis and Süleyman the Magnificent," in Halil İnalçık and Cemal Kafadar (eds.), *Süleyman the Second and His Time* (İstanbul: The ISIS Press, 1993), pp. 343-52; reprinted in Svat Soucek, *Studies in Ottoman Naval History and Maritime Geography* (İstanbul: The ISIS Press, 2008), pp. 31-40.

largely concerned with history. The modern editor of the text, Şaban Er, who published an edition of the *Sa'âdetnâme* in 2013, believes the work was intended to be presented to Süleyman,⁵ and certainly, the references in the introductory passages to the sultan's generosity perhaps suggest the poet was hoping for a reward. It is possible, however, that it was never actually presented to Süleyman or that it did not find favor, as the complete absence of a presentation copy in any Istanbul libraries associated with the court suggests. Moreover, it is worth noting that Firâkî rarely left his home town of Kütahya, as far as we can gather from the biographical details scattered in sources such as Âşık Çelebi's *Meşâ'irü'ş-Şu'âra*, which describes him as one of the *şeyhzâdes* of the town and its *vâiz* (preacher), who spent his spare time engaged in composing poetry.⁶ Certainly, Firâkî's other surviving works suggest a provincial author.⁷ These include a Turkish translation of Abu Hanifa's great compilation on Hanafi law, *al-Fiqh al-Akbar*, which was presented to the Beglerbegi of Anadolu, Ali Paşa, on his visit to Kütahya.⁸ In addition, Firâkî made a translation of Kâşifi's *Akhlaq-i Muhsini*, which he presented to Süleyman's son Bayezid Şah in 1557 when he was appointed governor of Kütahya; a copy is housed in the Topkapı (MS Revan 393),⁹ indicating that it found some favor with the prince. Firâkî is also the author of several ghazals and other short poems, which are quoted in *tezkires*,¹⁰ but no *divan* of his seems to have come down to us intact. The editor Şaban Er believes one work, a 46-verse letter by Firâkî entitled the *Sûretnâme*, where he asks for news of the literary elite of Kütahya, was written while he was away from the city; but the poem also suggests his strong attachment to his hometown.¹¹ Firâkî thus seems not to have participated in the court literary scene.

⁵ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 66-7.

⁶ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'âra*, ed. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), vol. 3, pp. 1153-8.

⁷ Details of these works may be found in the editor's introduction: Firâkî, *Sa'âdetnâme*, pp. 22-77.

⁸ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 41-2.

⁹ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 52-3.

¹⁰ See also Mehmet Altınova, "Kütahyalı Firâkî Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Yeni Şiirleri Üzerine Düşünceler," *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2018), pp. 374-96.

¹¹ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 61.

The *Sa'âdetnâme* comprises some fifty tightly written folios in the manuscript, using a variety of meters, and in language showing many elements of Old Anatolian Turkish. After the conventional encomia to God and the Prophet, the poet opens with praise of Süleyman, which emphasizes his world-conquering attributes.

The blood of the infidel flows from his sword; great fortune thereby accrues to Islam
On horse whether for hunting or riding [into battle] the battle cry is heard among the Franks, Hind and Sind
He gives the throne of Egypt to his lowest slave, at his door the Shah of Iran serves
When he winnows the harvest of his generosity, the Emperor of China and the Khaqan [of the Turks] seek its grains.¹²

Istanbul is similarly described as a city “which has no like in the kingdom of China, nor Hindustan, Cathay or China.”¹³ Süleyman is himself characterized in almost apocalyptic terms:

Just as God made Ahmed [Muhammad] the seal of Prophets, the last of his Friends, the best of all
With the Shah [Süleyman] he seals the end of time and decrees him to be lord of the auspicious conjunction
As long as the wheel of time turns, may the glory of the world be the King of the age
For the Second Solomon is the shadow of God, that House of Osman, king of kings of the world.¹⁴

The main text starts with a very brief account of the reign of Bayezid II (r. 1481-1512),¹⁵ the Mamluk sultans Qayıtbay and Qansuh, who are criticized for their oppression, the Aqqyunlu Rustam, and the rise of the Safavids in Iran, before progressing to a much more detailed narrative of Selim

¹² Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 98, ll. 18-21:

Kılıcından revândır hûn-ı kafır/İrer İslâm'a andan hazz-ı vâfir
Şikâr için süvâr olsa semende/Düşer gulgul Frenc ü Hind ü Sind'e
Verir ednâ kuluna taht-ı Mısır/Kapuda hıdmet eyler Şâh-ı Kısır
Savurdukda sehâvet hırmenini/ Olur Fağfur u Hâkân Hoşe-Çin'i

¹³ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 99, l. 35.

¹⁴ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 100, ll. 55-8:

Çü kıldı Ahmed'i Hakk Hatm-i Mürsel/Kamudan son veli cümleden efdal
Şehiyle hatm ider âhir-zemânı/Dahi kat' eyledi sahib-kırânı
Ki devr etdikçe devrânı zemânın/Şeh-i devrân ola Fahr-i Cihân'ın
Ki Hakk'ın zillidür Sâni-Süleymân/Şehen-şâh-i cihân ol Âl-i Osmân

¹⁵ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 115.

and his wars against the Mamluks and Safavids.¹⁶ Interestingly, Firâki's account of Selim also shows the broad geographical knowledge he will exhibit later. He relates that after the conquest of Egypt, Selim's "awesomeness filled the whole world; his glory held India. Kings served him, rubbing their faces against his door day and night; the sultan of Mecca, the king of Yemen, and the diabolical ruler of Abyssinia, King Amara, and that fine ghazi whose kingdom stretches to the Nile."¹⁷ This refers to the ruler of the Funj Sultanate of modern Sudan, 'Amara Dunqas (r. 1504-1533/4).

Süleyman's accession on his father's death¹⁸ is followed by a detailed account of the conquest of Rhodes in 1522; after Süleyman's triumph, the defenders are depicted as escaping to the Franks' lands (Frengistan),¹⁹ where they hear of the great victories the Portuguese have won against the Muslims:

How many years have they combined unbelief with hatred and made
Muslims slaves to their slaves!
They hold half the world, and support the religion of Jesus;
They wander the settled world, traveling across the ocean
They entered the Indian Ocean, you would have thought they would
have died
They seized Hormuz and entered its fortress, making Muslims Christians
Building castles, they took possession of all the coast of India and Sind.²⁰

The erstwhile defenders then hatch a plot to ally with the Portuguese against the Muslims, even to destroy Mecca.²¹ This passage introduces the long digressions on India and the Indian Ocean world, which are discussed at length below. Firâki then returns to select events in Ottoman history, discussing the Grand Vizier İbrahim Pasha's expedition to Egypt but concentrating above all on Süleyman's victorious Mohács and Buda campaign of 1526, which takes up most of the remainder of the text. This gives the

¹⁶ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 121.

¹⁷ Firâki, *Se'âdetnâme*, pp. 208-9, ll. 1357-8.

¹⁸ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 223.

¹⁹ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 304.

²⁰ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 304, ll. 665:
Nice yıl bağlamış küfrile kine/Müsülmanlar'ı kul etmiş kulına
Cihanın nısfını tutdı temamet/Verip İsa dinine istikamet
Dolaşıp rub'-ı meskunın burunın/Muhit'in rah idübeni derunun
Varıp Derya-yı Hindustan'a girdi/Ten-i mürde sanasın cana erdi
Aluben Hürmüz'i girdi hisara/Eder şimdi Müsülman'ı Nasara
Temamet Sahil-i Hind vü Sind'i/Yapuben kal'aları milk edindi

²¹ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 305.

clearest indication of the date of the composition of the work. Süleyman returned to Istanbul in the autumn of 1526, so the text must have been written shortly after this, most likely in late 1526 or 1527. As we will see, details of the Indian kings discussed support this chronology.

The Indian Ocean in the *Sa'âdetnâme*

Firâkî depicts the Portuguese as a real and present threat to Mecca – an idea which, given the Portuguese sack of Jeddah in 1517,²² may not have seemed as extraordinary to an early sixteenth-century audience as it does to us with the benefit of hindsight. Firâkî relates how his viziers told Süleyman about the Franks and their plans,²³ to which

The sultan ordered, 'Find a wise man who is experienced in the affairs of the world

Who knows the world, east and west, the turmoil and wars in every land

Who has seen many thrones and courts, whose heart is aware of every affair.²⁴

They searched "all of Rum and Syria" until they found "a well-traveled man" (*bir siyahat ehli merdî*) whom they brought to the sultan, who asked him how the Franks (i.e., the Portuguese) found a route to the Indian Ocean, allowing them to seize Hurmuz, India and Sind, and where they built fortresses.²⁵ The well-traveled man explains at length how the Portuguese traveled via Zanzibar, building a fortress in Madagascar, reaching Abyssinia, and entered the Indian Ocean. He describes their fortifications on the western Indian coast:

In Cochín, they put up the first building...

Then in Cannanore, and also the kingdom of Honnavar

Thirdly they build a fort in Goa; it belongs to the kingdom of Deccan, but has no king.

That island is Adil Khan's port; may no traitor in the world achieve his aim.

They made that island like Rhodes.²⁶

²² For this see Jean-Louis Bacqué-Grammont and Anne Kroll, *Mamlouks, ottomans et portugais en Mer Rouge: L'affaire de Djedda en 1517* (Cairo: IFAO, 1988).

²³ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 321-2, ll. 48-50
Buyurdu şeh bulun bir merd-i dâna/Cihân ahvâline ol ola binâ
Cihânın bile ol şark ile garbın/Dahî her iklimin ceşin ü harbın
Dahî görmüş ola çok taht u der-gâh/Her işden ola anın kalbi âgâh

²⁴ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 321-2, ll. 48-50.

²⁵ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 322, ll. 55-7.

²⁶ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 323, ll. 70-4.
Küçü'de yapıdı ol evvel binâyı/Ki buldı anın ile rû-şenâyı

He goes on to explain how the Portuguese were keen to reach Mecca and had allied with the Abyssinians, sending priests to them. Whilst some of the detail in this passage is unusual, it finds a parallel in the verse preface to Pîri Reis's famous *Kitâb-ı Bahriye*, of which the second edition was presented to Süleyman in Cairo in 1525. Pîri Reis also discusses the Portuguese penetration of the Indian Ocean in detail. However, there is no relationship between the two works, and Firâki frequently has much more detailed material on the political situation. We can see the difference between the two works clearly, if we consider Firâki's account of Portuguese activities in Southeast Asia, in particular their capture of the great emporium of Melaka in 1511, which was long remembered as a turning point in the history of the region. This is alluded to in a single line by Pîri Reis, whereas Firâki devotes a substantial section to the exploits of the Portuguese in Southeast Asia, described here as Şiyabad, a clear copyist's error for Zirbad, "Below the Winds," the Persian term for Southeast Asia.

Chapter on the Situation of the Franks who have gone Below the Winds
Then they made for the Kingdom of China; when they reached its harbor,
they struck anchor.
The fair city's name is Melaka; cardamom and hyacinth are its flowers.
After they had built a high castle over the harbor, all of that region became theirs.
They returned, reaching Shahr-i Naw [Ayutthaya], the region of Ava
and the kingdom of Java.
They closed all their ports, fettered each one to the other.²⁷

Firâki goes on to enumerate the parts of the India Ocean where the Franks have reached, from Ceylon, famous in Muslim tradition as the place of Adam's fall, to Cochin in South India and even the distant Comoros.²⁸ It is interesting how accurate this passage is, reflecting not just the realities of

---

Pes andan sonra yaptı Kâliner'de/Makâmın eyledü Milk-i Hener'de
Üçüncü Kûke'de yaptı hisârı/Deken Milki'dürür yok şehir-yârı
Adel Hân benderidürür ola ada/Cihânda hâyin ermeye murâda
Rodos gibi yapıldı ol cezîre...

²⁷ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 325, ll. 95-99.

Pes andan azm idüben Milk-i Sin'e/Varıp urdı bina iskelesine
Melaka ismi hurrem şehri anın/ Karanfil, sünbül olur zühri anın
Yapuben bender üzre kal'a ali/anın oldu temamet ol havali
Dönüben vardı andan Şehr-i Nav'a/Eva iklimi vü hem Milk-i Cava
Kamunun benderini eyledi bend/Birbirine cümle kıldı peyvend.

²⁸ Firâki, *Se'âdetnâme*, pp. 326-7.

Portuguese policy, which was to shut down the existing commercial routes, but also the fact of Melaka having been effectively China's window on the outside world, the sole port during the fifteenth century where Muslims were authorized to do business. Indeed, even the comment about the flowers of Melaka seems to reflect not a poetic description, but the city's reputation for its orchards, which were such a significant source of wealth that after the conquest they were held directly by the Portuguese crown.²⁹

To Süleyman's questions as to how to repel the Portuguese, the man replies recommending that rather than the Red Sea, the Ottomans advance by way of Iraq to the Gulf, to seize Hurmuz and Bahrayn. The sultan then asks about the kings of India. A detailed reply comes discussing Sultan Ibrahim Lodi of Delhi (1517-1526), Sultan Mahmud Shah of Mandu (r. 1511-1531), Sikandar Khan of Gujarat (r. 1526), 'Ala' al-Din Firuz Shah of Bengal, and Firuz Shah of Sind.³⁰ The identification of the last two names deserves some comment.

Firâki's Firuz Shah of Sind must refer to the last ruler of the Samma dynasty, Jam Firuz, who lost his throne in 1523, although he survived in exile in Gujarat until 1535-6, launching occasional abortive attempts to regain power in Sind.³¹ However, 'Ala' al-Din Firuz Shah of Bengal is more problematic. There is an 'Ala' al-Din Firuz Shah II of Bengal who ruled between 1533 and 1534, but he seems an unlikely candidate given the presumable date of completion of the work of 1526-7. Although the possibility of a later date of completion cannot be wholly dismissed, it seems fairly unlikely that Firâki would have access to information dating post-1526 about Bengal, but not about Süleyman and the Ottoman Empire in which he lived. Furthermore, all of the other Indian rulers listed were ruling in or before 1526; the absence of any mention of the Mughals, for instance, who installed themselves in Delhi after the battle of Panipat in 1526, strongly suggests that Firâki's information predates their take-over.

²⁹ For these details see A. C. S. Peacock, "Melaka in the Arabic, Persian and Turkish Sources," in Peter Borschberg (ed.), *Melaka in the Long Fifteenth Century* (in press).

³⁰ I rely for the regnal dates given here on C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996).

³¹ On him see Simon Digby, "The Coinage and Genealogy of the later Sâms of Sind," *Journal of the Royal Asiatic Society* 2 (1972), pp. 125-34, at pp. 127-9.

Moreover, 'Ala' al-Din Firuz Shah II's brief reign was beset by military disaster, thus hardly befitting Firâkî's description of him as possessing an army with 700,000 cavalry, however, exaggerated this is. There was also an 'Ala' al-Din Firuz Shah I (r. 1414) who had an equally unsuccessful reign and, given his obscurity, seems an even more unlikely candidate for Firâkî's ruler. It seems more likely that Firâkî's 'Ala' al-Din Firuz Shah is actually a slip for Firuz Shah II's predecessor, 'Ala' al-Din Husayn Shah (r. 1519-1533),³² an Arab emigrant who inaugurated a new dynasty and a golden age of Muslim rule in Bengal. Firâkî seems to refer directly to his prestigious *sayyid* ancestry when mentioning that he is one of the "descendants of 'Alî" (*neseb berledürür evlâd-ı Hayder*),³³ and 'Ala' al-Din Husayn Shah made much of this claim on his inscriptions. He also used the *laqab* Abu'l-Muzaffar, which might have been Persianized as Firuz, which has the same meaning of 'victory' as the Arabic *laqab*, possibly explaining the confusion. However, the matter cannot be reduced to a simple scribal error because the rhyme between the first and second hemistich of l. 174 depends on Firuz matching the word *ruz*.

Whatever the precise identity of the Bengali ruler, it is clear that some of the sultans discussed by Firâkî were far from being famous names. Sikandar Khan of Gujarat was only in power in the year 1526, while the Sammas of Sindh were a relatively minor north Indian dynasty. The fact that specific details, such as 'Ala' al-Din of Bengal's sharif ancestry, are reported so precisely suggests Firâkî had access to remarkably accurate and up to date information. The passage on Sikandar Khan of Gujarat give a flavor of the text:

One is Sultan the Alexander of his time, in whose safekeeping is Gujarat ...
 In that region all are believers, having swept away unbelief and made it Muslim
 He has 200.000 cavalries and 3000 elephants, a region prosperous like Egypt
 Buildings and land all fair and fine, [a place] the Franks were not able to penetrate.
 It is well known that their boats come to Jeddah.³⁴

³² Bosworth, *New Islamic Dynasties*, p. 307; on his rule see Richard M. Eaton, *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204-1760* (Berkeley: University of California Press, 1993), pp. 63-4.

³³ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 330, l. 175.

³⁴ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 331, l. 178:
 Biri Sultan İskender-i zemandır/ Ki Gucerat-emin andan emandır ...

The purpose of this passage is thus evidently to list the potential allies the Ottomans have in India and their military strength. Süleyman's mission, however, is not simply to join forces with local Muslim allies. The arrival of Ottoman forces in India is promised to be the occasion of the conversion of non-Muslims. Firâkî turns to Calicut, the first major South Indian port seized by the Portuguese,

One [of the great rulers of India] is the Zamorin, who rules all of Malabar
His capital is Calicut, although his fortunes have been reversed by
the Franks
But he has sworn to God that when the sultan's army reaches India
He will look after Islam and, having become Muslim, will be obedient.³⁵

The Kingdoms of South India

The spread of Islam among infidel rulers is also reflected in the substantial section Firâkî devotes to the kingdoms of South India. He enumerates three kings who, he says, between them ruled half of India.³⁶ Two of these he mentions only in passing, the "Ray-i Teleng" or king of Telengana, who was an infidel who possessed a boundless kingdom and Uriya, described as a king with an army comprised of elephant cavalry.

The identification of the first of these is somewhat problematic, for by the late fifteenth century, Telangana was highly fragmented, and it seems unlikely that any contemporary king could match the description of the text. The most likely candidate for ruler of Telengana around the time Firâkî was writing was Sultan-Quli, founder of the Qutbshah line of sultans, who established himself in 1512 as an independent ruler. However, Sultan-Quli was a Muslim, while Firâkî's "Ray-i Teleng" is explicitly an infidel. One candidate might be, therefore, the Velama or Recherla Nayaka dynasty, who were known as the Rayas of Telengana, evidently

---

Ol iklimi hem anlar ehl-i iman/ Sürübün küfri etmişler Müslüman
İki yüz bin süvar üç bin fili var/ Mısır milki gibi ma'mur ili var
Bina vü yeri temamet hub u hurrem/Edemedi Freng anlara derhem
Gemiler kim gelir Cidde'ye ma'lum....

³⁵ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 333, l.208:

Birisi Samiri'dir kim Malibar/anın hükmündedürür her ne kim var
Kelecut Şehri'dürür tahtı anın/Freng'den ser-nigundur bahtı anın
Veli ahd eyleyüpdür ol ili Allah/Kaçan kim vara Hind'e leşker-i şah
Din-i İslam'a eyleye murâ'at/ Müslüman oluben ede itâ'at

³⁶ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 333-338, esp. l. 215

the title to which Firâkî refers.³⁷ They were allies of the great Hindu empire of Vijayanagara, but their power was largely destroyed by the Bahmanids in the 1430s, in revenge for the abandonment of their earlier alliance to that dynasty. However, the family continued to play an important role as landowners in Telengana into the sixteenth century and beyond,³⁸ and it is possible that allusion in Firâkî's text is based on a memory of the early fifteenth-century might of the Velamas.

However, a second possibility which takes us much closer to Firâkî's own time and which I believe to be preferable is that the "Ray-i Teleng" refers to Shitab Khan, who established himself as ruler of the great Telengana fort town of Warangal around the beginning of the sixteenth century. Despite his name, it is clear that Shitab Khan was not a Muslim, so he could be a credible candidate for the infidel king. Shitab Khan envisaged himself as a successor to the ancient Kakatiya kingdom (1136-1323), of which Telengana formed the heartland.³⁹ A Telugu inscription to mark his conquest of Warangal in 1504 makes it clear that "Shitab Khan was boldly asserting his status as a paramount king."⁴⁰ By 1512, he dominated much of eastern Telengana, although he suffered a heavy defeat by the Qutbshahi Sultan-Quli in this year; nonetheless, Shihab Khan seems to have remained active until 1516, a decade before the *Sa'âdetnâme* was composed.⁴¹ It is possible that the text reflects memories of his deeds and his aspirations to be a paramount ruler over all Telengana, just as his Kakatiya predecessors had.

The name of the second king, Uriya, must refer to the kingdom of Orissa, whose people were known as the Oriya. Medieval Orissa was a mighty kingdom, a bulwark of resistance against Islam, and was ruled between 1434 and 1541 by the Gajapati dynasty, a major rival to Vijayanagar.⁴²

³⁷ Saila Bala, "External Relations of the Vijayanagar Kingdom" (Ph.D. dissertation), Osmania University, Hyderabad, 1990, p. 36.

³⁸ Cynthia Talbot, *Precolonial India in Practice: Society, Religion and Identity in Medieval Andhra* (New York: Oxford University Press, 2001), pp. 180-2, 190-1.

³⁹ Talbot, *Precolonial India*, pp. 128-131, 182; Shitab Khan is treated in detail in Hinananda Sastri, *Shitâb Khân of Warangal* (Hyderabad: H. E. The Nizam's Government, 1932, Hyderabad Archaeological Series, no 9); see also Richard M. Eaton and Phillip B. Wagoner, *Power, Memory, Architecture: Contested Sites on India's Deccan Plateau, 1300-1600* (New Delhi: Oxford University Press, 2014), pp. 168-73.

⁴⁰ Eaton and Wagoner, *Power, Memory, Architecture*, p. 168.

⁴¹ Eaton and Wagoner, *Power, Memory, Architecture*, pp. 169-70.

⁴² Bala, "External Relations," Chapter 3.

The identity of the Uriya of the text with the Gajapati dynasty seems to be confirmed by the reference to the Uriya king's elephant cavalry. Gajapati meant "lord of the elephant forces," and originally appears as a frequently used epithet for the ruler on inscriptions, for which reason modern scholars adopted it as the dynastic name.⁴³ Although in decline by the early sixteenth century, losing ground to Vijayanagara, the Gajapatis remained powerful in much of east India, and they were allied to Shitab Khan.⁴⁴ Even if Firâkî does not explicitly mention such an alliance, it may explain why these two rulers are mentioned close together.

The third ruler is introduced as the mightiest of them all, with his capital at Bicane. This is doubtless a reference to Vijayanagara, the Hindu kingdom ruling most of the Deccan. At the time Firâkî was writing, Vijayanagara was enjoying the peak of its power under Krishnadevaraya (r. 1509-1529), and was both the wealthiest and most extensive kingdom in India. Although Firâkî does not mention Krishnadevaraya by name, there can be no doubt as to the identification, and the wealth of his kingdom is expounded in detail:

His treasury is full of pure diamonds, emeralds, garnets, rubies, and other jewels
He has 1.200.000 soldiers; he has an army that gives its life for him,
A hundred thousand mail-clad cavalry drink the cup [of death] for love of him.⁴⁵

In keeping with his project of emphasizing the role of Islam in the sub-continent, Firâkî discusses at length Vijayanagara's substantial Muslim population:

There are thirty thousand Sunni Muslim households; that is the total of believers in his kingdom
He has made mosques, congregational mosques, and minarets in his kingdom for them.
The khutba is read in the name of the king of the world [Süleyman];
King, do not doubt the truth of this!

⁴³ Cynthia Talbot, "Inscribing the Other, Inscribing the Self: Hindu-Muslim Identities in Pre-Colonial India," *Comparative Studies in Society and History* 37/4 (1995), pp. 692-722 at p. 708

⁴⁴ Eaton and Wagoner, *Power, Memory, Architecture*, p. 169.

⁴⁵ Firâkî, *Se'âdetnâme*, p. 334, ll. 222-224:

Doludur mahzeni elmâs-ı tâhir/Zümürürüd, la'l ü yâkût u cevâhir
On iki kerre yüz bin askeri var/Önünde cân verici leşkери var
Veli yüz bin süvari var zırh-puş/Anın ışkına câm eyler kamu nuş.

He has appointed a Muslim judge and commander so that no one will interfere with them,
So that they give judgment according to the sharia, distinguishing right and wrong.⁴⁶

The detail of Süleyman's name being mentioned in the khutba at Vijayanagara may be regarded as unlikely, but it is not wholly incredible, given the widely attested phenomenon of what Elizabeth Lambourn has branded "khutba networks" in the Indian Ocean world. These were communities, often largely constituted of merchants, in which, as she explains,

the mention of the name of a contemporary Muslim ruler in the khutba formalized a relationship of allegiance (*ṭā'a*) between each local Muslim community and a specific Islamic polity. From the evidence available so far, these networks appear to have been constituted essentially along politico-economic lines, forging and maintaining favored trading relations between parties.⁴⁷

Thus later in the sixteenth century, a letter purportedly from the Acehnese sultan Alauddin Riayat Shah to Süleyman, dated 973/1565, refers to the mentioning of Süleyman's name in the khutba in Calicut, the Maldives, and no fewer than fourteen mosques in Sri Lanka.⁴⁸ The latter point is particularly relevant, for, like Hindu Vijayanagar, Buddhist Sri Lanka was under non-Muslim rule, thus suggesting how these khutba networks, for all their apparent political implications, could be initiated by non-state actors.

If the khutba may be questionable, although not incredible, other details of the Islamic presence at Vijayanagara are clearly attested in the sources. The Vijayanagara army contained a substantial Muslim cavalry contingent,⁴⁹ while there was a distinct vogue for all things Islamic at the Vijayanagara court, where Muslim dress and architectural styles

⁴⁶ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 334, ll. 226-230.

Otuz bin hâne var Sünni-Müsülmân/Anın milkinde cümle ehl-i îmân
Mesâcidler vü câmi' hem menâra/Yapıdır milki içinde olara
Okudur hutbesin şâh-ı cihânın/Bu sıdka olmasın şâhâ gümânın
Müsülmân kâdi ile hem sübâşi/Komiş dahl etmeye anlara nâşi
Rûsüm-i Şer' ile hükm eyleyeler/Hak içre bâtlı ketm eyleyeler.

⁴⁷ Elizabeth Lambourn, "Khutba and Muslim Networks in the Indian Ocean (Part II) – Timurid and Ottoman Engagements," in Kenneth Hall (ed.), *The Growth of Non-Western Cities: Primary and Secondary Urban Networking* (Lanham: Lexington Books, 2011), pp. 131-158 at p. 131.

⁴⁸ Lambourn, "Khutba and Muslim Networks," pp. 145-6

⁴⁹ Talbot, "Inscribing the Other," p. 707.

were widely emulated, and the Hindu rulers even on occasion used the title sultan.⁵⁰ Indeed, Krishnadevaraya is depicted as profoundly respectful of Muslims:

Hear what is even nobler and finer than that: they take the Qur'an on
a book stand to the Council chamber
Believers put it beside him, and Muslims come to pray before it.
He may not have the peace [of Islam] in his heart, but he respects the
word of God.⁵¹

However, despite the earlier description of Vijayanagara as a quasi-Muslim polity, Firâkî also gives much detail on a great idol he calls Tirmâl. The allusion must be to the great Vaishnite temple of Venkateswara in Tirumala, Andhra Pradesh. This fabulously rich temple was the recipient of numerous gifts from Krishnadevaraya, as contemporary inscriptions record, and the king visited seven times. Numerous private individuals also endowed the temple,⁵² but the temple only began to enjoy such extensive royal patronage from the beginning of Krishnadevaraya's reign, owing to its new role in promoting the ruler's legitimacy.⁵³ This confirms that Firâkî's is not a generic description of a Hindu temple, but rather one specifically rooted in Krishnadevaraya's reign. Firâkî vividly describes these bequests and the popular devotion that the Tirumala cult inspired:

"They made an idol, calling it Tirumala; and how they filled its temple up with riches!
They made it a place in the middle of the mine [of jewels], encrusted with jewels like Caesar's cup
All the infidel worshipped it, so that the curses they left upon it reached God.
They set a specific day to make the pilgrimage [hajj] according to their religion
Whenever that promised day arrives, those infidels all make preparations

⁵⁰ Phillip B. Wagoner, "Sultan among Hindu Kings': Dress, Titles, and the Islamicization of Hindu Culture at Vijayanagara," *The Journal of Asian Studies* 55/4 (1996), pp. 851-880; in general on Vijayanagara and its Islamic connections see Richard M. Eaton, *India in the Persianate Age, 1000-1765* (London: Allen Lane, 2019), pp. 157-67.

⁵¹ Firâkî, *Se'âdetnâme*, pp. 334-5, ll. 231-3:
İşit bundan dahî a'lâ vü eltaf/Divân'a götüre rahlıle mîshaf
Yanında kodurur kim ehl-i imân/Gelip tapu ana ide Müsülmân
Özine olmaya anın selâmı/Kelâmu'llâh'a ola ihtirâmı.

⁵² See for details, S. Krishnasvami Aiyangar, *A History of Tirupati: A History of the Holy Shrine of Sri Venkatesa* (Madras: Ananda Press, 1941), vol. 2, pp. 96-139.

⁵³ Eaton, *India in the Persianate Age*, p. 159.

They take out the great idol of each land, along with equipment, tents,
and sustenance
If they call out throughout the kingdom, 'Gather, make for Tirumala',
Fifty thousand men will gather around each idol, with equipment,
bounty and the world's wealth
They strike the drums twice a day, morning and evening -
Belt, crown and gilded waist, you would think it was a fellow made out
of black stone
[Like a] bejeweled arrow in the firmament, clad all over in Chinese cloth
They come to Tirumala, many hundreds from each region
The king arrives with twelve hundred thousand soldiers and an im-
age of an idol."⁵⁴

Firâki goes on to mention how the festivities would last for a week, with buying and selling, while a part of the devotions, people would wash their faces with water before the idol to wash away their sins, just as Muslim pilgrims get water from the well of Zamzam in Mecca.⁵⁵ Along with his use of the term *hac* (hajj) to describe the infidel pilgrimage, the comparison with Zamzam seems designed to underline that even if the ruler and people of Vijayanagara are not Muslims, there are similarities that make them, perhaps, ready for conversion or at least worthy to serve as allies of Süleyman. This is also suggested by the description of the high-status Muslims in the Vijayanagara kingdom enjoy, and the respect their king shows to the Qur'an.

Firâki's sources and agenda

The detail provided by the *Sa'âdetnâme* about the political situation in the Indian Ocean world is unparalleled in Ottoman historiography of the sixteenth century. While sources about India certainly were

⁵⁴ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 335, ll. 235-247:

Düzedüp bir pütun adını Tirmâl/Komişlar bre dip put-hânesin mâl
Miyân-ı ma'den etmişler makâmın/Murassa' cevherile Kaysarî-câmın
Temâmet kafir anı ma'bed etmiş/Ki la'nî ana izin Hakk'a yetmiş îdi
Kaçan kim yaklaşa ol rûz-i uhde/Yarâki eyler kamu ol kufr-i ahde
Çıkarıp her diyârın ulu pütin/Yarâğ u hayme vü har-gâh u kütin
Nidâ etseler ol milke temâmet/Ki cem' ola eden Tirmâl'e niyyet
Beş on bin cem' olur her pûta âdem/Yarâğ u ni'met ü hem ni'met mâl-i âlem
Ururlar günde iki kez nevbetini/Çekerler subhile şam nikmetini
Kemer tâc u murassa' belinde Cem-der/Siyah taşdan sanasın kara kanber
Murassa' eyleyip gerdünda tirin/Kumâş-i Çin'ile bâlâ vü zirin
Giderler sû-yi Tirmâl'e tutup yüz/Her iklimden bunun gibi nice yüz
On iki kerre yüz bin leşker ile/Varrî Rây anda bir püt-i peyker ile

⁵⁵ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 336, ll. 248-252.

known at the Ottoman court, these did not deal with contemporary affairs. For instance, Hasan Nizami's Persian *Taj al-ma'athir*, a record of the thirteenth century Ghurid conquests of North India, is preserved in several Istanbul manuscripts and evidently comprised part of Beyazid II's library. Most likely, it was valued for its ornate Persian literary style, but it also may have attracted attention, it has been argued, because of the parallels between the Ghurid occupation of largely non-Muslim north India and the process of Islamization in Ottoman-conquered Balkans.⁵⁶ Although a Persian account of Vijayanagara had been written by the envoy of the Timurid court, 'Abd al-Razzaq al-Samarqandi, recording his visit in 1443, which was probably available in the sixteenth century Istanbul, it seems to bear no relation to Firâki's text.⁵⁷ There were somewhat later Ottoman accounts of India or parts of it, but again these seem to be independent of Firâki. The Ottoman admiral Sidi Ali Reis's *Mir'atü'l-Memâlik*, composed for the vizier Rüstem Pasha in 1557, contains details about the route to India and the geography and history of Gujarat, where he was shipwrecked. A work dedicated to Murad III in 1590, the history of Seyfi Çelebi, contains a chapter on the rulers of India and some brief mentions of Pegu and Aceh.⁵⁸ However, such later accounts seem to have been composed in ignorance of the *Sa'âdetnâme*.

As noted above, perhaps the closest parallel to the *Sa'âdetnâme*'s discussion of the Indian Ocean world in an Ottoman literary text is Pîri Reis's verse preface to his *Kitâb-ı Bahriye*, which was rededicated to Süleyman in 1526, shortly before the *Sa'âdetnâme* was probably written. Although Pîri Reis also discusses the Portuguese penetration of the Indian Ocean at some length, there is no direct connection between the two texts. The information about Indian rulers, and the details of the capture of Melaka, are

⁵⁶ Christopher Markiewicz, *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), pp. 177-8.

⁵⁷ For comparison, an English translation of the relevant parts of Samarqandi may be consulted in Wheeler M. Thackston (trans.), *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art* (Cambridge: Aga Khan Program for Islamic Architecture, 1989), pp. 307-316; Samarqandi's emphasis is on the physical structures of Vijayanagara, and he has nothing to say about local Muslim communities.

⁵⁸ Joseph Matuz, *L'ouvrage de Seyfi Çelebi; Historien ottoman du XVIe siècle* (Paris: Institut français d'études anatoliennes d'Istanbul, 1968), and see on Ottoman accounts of India also Emiralioglu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture*, pp. 121-9.

all absent from Pîrî Reis, who is much more schematic in his description and concentrates on the navigational challenges of the Indian Ocean. In one place, Firâkî does seem to suggest he (or perhaps his source) had access to a navigational manual. In his section on Melaka, he describes how maritime Southeast Asia is comprised of twenty-four thousand islands, a fact to which “the *Rahmani* attests.”⁵⁹ This must refer to the navigational manuals known by this name (derived from Persian *rahnama*, meaning ‘guide’), which are mentioned by the fifteenth-century Arab navigator Ahmad b. Majid, although he is distinctly dismissive of their value.⁶⁰ Nonetheless, such sources would mainly have contained information regarding navigation and topography, which does not really feature in Firâkî’s text. A *Rahmani* then can only have been the source for very limited parts of the *Sa‘âdetnâme*.

In fact the closest parallel to the *Sa‘âdetnâme*’s text comes not in a literary source, but an archival one. This is a report written by the commander of the Ottoman Red Sea fleet, Selman Reis, in 1525, which is today preserved in the Topkapı Palace archives as E. 6455.⁶¹ In this report, written at Jeddah, Selman Reis reports on the Portuguese penetration of the Indian Ocean and tries to persuade the authorities in Istanbul to adopt an aggressive policy of expansion to expel them, going so far as to advocate a campaign against distant Melaka on the Malay peninsula as well as one into Ethiopia against the Funj. Indeed, in places the similarities between the two texts are so striking that one is tempted to wonder if there is a direct relationship. The 1525 report and the *Sa‘âdetnâme* are the only two Ottoman documents to mention the Funj ruler Amara Dunqas; just like the *Sa‘âdetnâme*, Selman Reis’s report lists the main Indian ports seized by the Portuguese – Goa, spelled in the same orthography as كوكا, Calicut and Cochin. However, the 1525 report is much less detailed and contains none of the information on Indian rulers that Firâkî does. There is no discussion of Vijayanagara or other inland South Asian states.

⁵⁹ Firâkî, *Se‘âdetnâme*, p. 325, ll. 102-3:

Dahi Rahmâni kılmiş bunu tasdik/Kitâbında cümle idüben tahkik
Temamet berr ü bahre ilmi ermiş/Kitâb etmiş adın Rahmâni vermiş

⁶⁰ G. R. Tibbetts, *Arab Navigation in the Indian Ocean Before the Coming of the Portuguese being a translation of Kitâb al-Fawa'id fi usul al-bahr wa'l-qawa'id of Ahmad b. Majid al-Najdi* (London: Royal Asiatic Society, 1971), p. 71.

⁶¹ Michel Lesure, “Un document ottoman de 1525 sur l’Inde portugaise et les pays de la Mer Rouge,” *Mare Luso-Indicum* 3 (1976), pp. 137-160.

Firâkî himself clearly states that his information about the Indian Ocean world came from the testimony of a “well-traveled man” who is interrogated by the sultan. It seems highly likely that Selman’s report – which in places contains notable inaccuracies, such as the misunderstanding that Melaka was under Hindu control - similarly derived from oral reports, from travelers, merchants, and spies that reached him in Jeddah. This seems to be confirmed by the fact that most of the Indian rulers listed by Firâkî would either have been ruling in or shortly before 1526-7 when the work was probably compiled, including Sikandar Khan of Gujarat, who was only on the throne in the year 1526, and the absence of the Mughals who started to establish their rule in India from 1526. This suggests it is unlikely that a written text lies behind Firâkî’s information, given it would have not only to be composed but disseminated to the Ottoman Empire in a remarkably short space of time. Although this possibility cannot be totally excluded, it seems more credible to take Firâkî at his word and credit an oral source, presumably someone who had spent considerable time in India, most probably in Vijayanagara, which plays such a prominent role in his account. One possible source for such intelligence may have been not spies but Sufis, in particular Mevlevis. Şaban Er, the editor of the text, notes the importance of Mevlevis in Firâkî’s circle,⁶² and Mevlevis were linked both directly and indirectly to South Asia. Mevlevi texts were extremely popular in the sub-continent, while Mevlevis must also have obtained the coconuts of which their *keşkuls* (begging bowls) were made from somewhere in the Indian Ocean region.⁶³ We do have occasional records of wandering Indian scholars and holy men reaching Anatolia.⁶⁴ Such a connection is speculative, but it is worth bearing in mind the possibility of the existence of informal networks that might have given individuals privileged access to information.

⁶² Firâkî, *Se’âdetnâme*, pp. 17-8.

⁶³ I am grateful to Maya Petrovich for this suggestion.

⁶⁴ For one example from the seventeenth century see Maya Petrovich, “Land of the Foreign Padishah: India in Ottoman Reality and Imagination”, Unpublished PhD dissertation, Princeton University, 2012, p. 351; for a medieval example, see İlyas Çelebi, “Hindî, Ebu ‘Abdillah Safiyyüddin b. Abdirrahim (Abdirahman) b. Muhammed el-Hindî el-Urmevi (ö. 715/1315),” *TDV İslam Ansiklopedisi* 18 (1998), pp 66-7.

At the same time, we need not read Firâki's account of Süleyman's interrogation of "the well-traveled man" at face value. One of Firâki's aims may be to emphasize the value of his work as a source of intelligence about the outside world, just as geographers and historians did. Similarly, the works of such authors supported Süleyman's claims to be the world conqueror and the Ottoman Empire's place at the center of the universe.⁶⁵ The concluding lines of the *Sa'âdetnâme* emphasize this point:

His army marches on in glory, seizing west and east with his magnificence,
Conquering India and Cathay, burning the wrong-doers ...
May he possess the world like Jamshid, as long as moon and sun turn in the heavens.⁶⁶

The function of the passages dealing with Asia is thus to encourage the sultan to wage his holy war against the infidel in this arena, having triumphed in Rhodes and Hungary, and also undertake the conversion to Islam of non-Muslims. Firâki's repeated urging, directly or by implication, for Süleyman to campaign against the Portuguese in the furthest reaches of the Indian Ocean, validated the sultan's universal claims, while his enumeration of potential or actual local allies underlined that this was not merely a rhetorical flourish but a viable proposal. The muted reception of the *Sa'âdetnâme*, to judge from its manuscript history, suggests there were clear limits to how far the Ottoman court was willing to take this sort of rhetoric seriously.

Beyond this imperial agenda, Firâki's account shows how information about the Portuguese conquests in Asia, and demands for a reaction to them, circulated. The Topkapı holds a Portuguese map showing many of their new Asian possessions that were probably acquired around 1525; this would have been highly secret information (at least from a Portuguese perspective),⁶⁷ and along with Selman Reis's report, composed around this

⁶⁵ Emirlioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture*, pp. 38-42; Casale, *Ottoman Age*, pp. 37-9.

⁶⁶ Firâki, *Se'âdetnâme*, p. 377, ll. 857-8:

Sipahın yürüyüben şevketile/ Temamet garb u şark heybetile
Alup feth edeler Hind u Hita'yı/Yakalar od'a eshab-ı hatayı...
Cihana malik olsun hem çü Cemşid/Felekde döndükce mah u hurşid

⁶⁷ Marcel Destombes, "The Chart of Magellan," *Imago Mundi* 12 (1955), pp. 55-88; Casale, *Ottoman Age*, pp. 37-9.

date, its acquisition shows an interest in the highest of the Ottoman state in developments in the Indian Ocean. Yet Firâkî is a very different case; a provincial author, strongly associated with his hometown of Kütahya, he was not part of a court circle of poets or historians. His other works dedicated to prominent political figures were presented on the occasion of their visits to Kütahya, as with the translations of *al-Fiqh al-Akbar* and the *Akhlaq-i Muhsini*. It is possible that he never visited Istanbul. That a provincial author should have such an interest in and knowledge about the outside world is both intriguing and unexpected. The consensus of historiography on what has been dubbed the “Ottoman Age of Exploration” has emphasized that Ottoman engagement in the Indian Ocean in the age of Süleyman was propelled largely by practical considerations – Portuguese attacks on the spice trade and the resulting damage to the Egyptian economy, an issue completely ignored by Firâkî – and was a policy made by palace factions such as İbrahim Pasha and Selman Reis himself.⁶⁸ However, the *Sa‘âdetnâme*, this provincial work from a provincial author that quite probably never even entered the palace library, suggests that this information penetrated much more widely. Evidently, it derived from oral sources, whose information, even if it also formed the basis for intelligence reports such as Selman Reis’s of 1525, was far from being the preserve of palace insiders. While Süleyman’s response to these demands was, in reality, distinctly underwhelming, the dissemination of this information suggests the need to reassess the nature of Ottoman engagement with the wider world during the Süleymanic age. If the attention of most Ottoman chronicles is fixed firmly on the Balkans and the Middle East, individual travelers could provide not just the court but wider circles with information about the crises besetting distant parts of the Muslim world, perhaps stimulating some of the universalist rhetoric that characterizes the response to European expansion.

⁶⁸ For example, Casale, *Ottoman Age*, pp. 26, 37-45, 48-9, 114-5.

Bibliography

- Altınova, Mehmet. "Kütahyalı Firâki Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Yeni Şiirleri Üzerine Düşünceler," *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2018), pp. 374-96.
- Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, edited by Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Aiyangar, S. Krishnasvami. *A History of Tirupati: A History of the Holy Shrine of Sri Venkatesa*, Madras: Ananda Press, 1941.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis and Anne Kroll. *Mamlouks, ottomans et portugais en Mer Rouge: L'affaire de Djedda en 1517*, Cairo: IFAO, 1988.
- Bala, Saila. "External Relations of the Vijayanagar Kingdom," Unpublished Ph.D. Dissertation, Osmania University, Hyderabad, 1990.
- Bosworth, C. E. *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.
- Casale, Giancarlo. *The Ottoman Age of Exploration*, New York: Oxford University Press, 2010.
- Çelebi, İlyas. "Hindî, Ebu 'Abdillah Safiyyüddin b. Abdirrahim (Abdirahman) b. Muhammed el-Hindi el-Urmevi (ö. 715/1315)," *TDV İslam Ansiklopedisi* 18 (1998), pp. 66-7.
- Destombes, Marcel. "The Chart of Magellan," *Imago Mundi* 12 (1955), pp. 55-88.
- Digby, Simon. "The Coinage and Genealogy of the later Sâms of Sind," *Journal of the Royal Asiatic Society* 2 (1972), pp. 125-34.
- Eaton, Richard M. *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204-1760*, Berkeley: University of California Press, 1993.
- _____. *India in the Persianate Age, 1000-1765*, London: Allen Lane, 2019.
- _____. and Phillip B. Wagoner. *Power, Memory, Architecture: Contested Sites on India's Deccan Plateau, 1300-1600*, New Delhi: Oxford University Press, 2014.
- Emirialioğlu, Pinar. *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*, Farnham: Ashgate, 2014.
- Kütahyalı Firâki Abdurrahmân Çelebi. *Se'âdetnâme: Yavuz Sultân Selîm Hân ve Kânûnî Sultân Süleymân Hân Gazâları (1512-1527 Seneleri Arası Manzûm Osmânî Tarihi)*, edited by Şaban Er, İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2013.
- Lambourn, Elizabeth. "Khutba and Muslim Networks in the Indian Ocean (Part II) – Timurid and Ottoman Engagements," in Kenneth Hall (ed.), *The Growth of Non-Western Cities: Primary and Secondary Urban Networking*, Lanham: Lexington Books, 2011, pp. 131-158.
- Lesure, Michel. "Un document ottoman de 1525 sur l'Inde portugaise et les pays de la Mer Rouge," *Mare Luso-Indicum* 3 (1976), pp. 137-160.
- Mantran, Robert. "L'historiographie ottomane à l'époque de Soliman le Magnifique," in Gilles Veinstein (ed.), *Soliman le Magnifique et son temps: Actes du*

- Colloque de Paris, Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990*, Paris: Documentation française, 1992, pp. 25-32.
- Markiewicz, Christopher. *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Matuz, Joseph. *L'ouvrage de Seyfi Çelebi: Historien ottoman du XVIe siècle*, Paris: Institut français d'études anatoliennes d'Istanbul, 1968.
- Özcan, Abdülkadir. "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü," in Zeynep Tarım Ertuğ (ed.), *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006, pp. 113-54.
- Peacock, A. C. S. "Melaka in the Arabic, Persian and Turkish Sources," in Peter Borschberg (ed.), *Melaka in the Long Fifteenth Century* (in press).
- Petrovich, Maya. "Land of the Foreign Padishah: India in Ottoman Reality and Imagination," Unpublished Ph.D. dissertation, Princeton University, 2012.
- Sastri, Hinananda. *Shitāb Khān of Warangal*, Hyderabad: H.E. The Nizam's Government, 1932.
- Soucek, Svat. "Piri Reis and Süleyman the Magnificent," in Halil İnalçık and Cemal Kafadar (eds), *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul: The Isis Press, 1993, pp. 343-52; reprinted in Svat Soucek, *Studies in Ottoman Naval History and Maritime Geography*, İstanbul: The Isis Press, 2008, pp. 31-40.
- Talbot, Cynthia. "Inscribing the Other, Inscribing the Self: Hindu-Muslim Identities in Pre-Colonial India," *Comparative Studies in Society and History* 37/4 (1995), pp. 692-722.
- . *Precolonial India in Practice: Society, Religion and Identity in Medieval Andhra*, New York: Oxford University Press, 2001.
- Thackston, Wheeler M. (trans.), *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art*, Cambridge: Aga Khan Program for Islamic Architecture, 1989.
- Tibbetts, G. R. *Arab Navigation in the Indian Ocean Before the Coming of the Portuguese being a translation of Kitab al-Fawa'id fi usul al-bahr wa'l-qawa'id of Ahmad b. Majid al-Najdi*, London: Royal Asiatic Society, 1971.
- Wagoner, Phillip B. "Sultan among Hindu Kings' Dress, Titles, and the Islamization of Hindu Culture at Vijayanagara," *The Journal of Asian Studies* 55/4 (1996), pp. 851-80.

SOLOMON'S UNICORN

Hedda REINDL-KIEL*

The Nature of Ottoman *Hazines*

We usually translate the term *hazine* as 'treasury,' which is not entirely wrong in the Ottoman context, but it is not entirely adequate either. Of course, Ottoman grandees, as well as officials of the royal court, always a model for the households of the ruling elite, kept money and valuables in their respective *hazines*. In addition, however, these places served for the storage of mundane items not needed for the moment, but which might be useful in the future, perhaps as gifts, or else for the personal and household consumption of the sultans.

This concept brings to mind the late medieval/early modern *guardaroba*, the Italian antecedent of the chambers of curiosities popular among wealthy people of the sixteenth and seventeenth centuries. The famous Venetian collector Gabriele Vendramin even called the hall, where he displayed his collection a 'lumber room' (*camerino delle anticaglie*).¹

Although the architecture of the Topkapı Sarayı, the royal palace built by Mehmed the Conqueror, provided premises ideal for the emergence of a system resembling that of a Western *Wunderkammer*, adverse tendencies did not allow a transformation of this kind. The upper part of the royal 'Inner' *hazine* (in principle, the personal 'treasury' of the sultan) was located in three large rooms in the early sixteenth century. One of them had initially been a royal reception (or throne) hall (*divanhane*) with niches for conspicuous luxury display.² We can only speculate why this architectural feature did not de-

---

* Dr. Bonn University, Department of Oriental and Asian Studies (retired). E-mail: Reindl-Kiel@uni-bonn.de

¹ Klaus Minges, *Das Sammlungswesen der frühen Neuzeit: Kriterien der Ordnung und Spezialisierung* (Münster: LIT, 1998), p. 26.

² Gülru Necipoğlu, "The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and its Inventory," *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar and Cornell H. Fleischer (Leiden-Boston: Brill, 2019), pp. 3-6.

velop into an institutionalized showcase for royal collections. The location in the sultan's 'private' quarters and the monarchs' propensity toward splendid isolation certainly played a role. In principle, a tendency of the latter kind existed in the West as well; as Andrew Morrall put it, "the wondrous was intertwined with secrecy, and secrecy was the province of princes."³ Nevertheless, the owners of Western chambers of curiosities intended to impress the public (albeit usually of the privileged classes), while Ottoman sultans preferred a more idiosyncratic method of highlighting their power utilizing material culture. Depending on the situation and the individuals they wished to impress or intimidate, they selected from their treasuries imposing objects for semi-public display. Sometimes these valuables were made to lie around 'accidentally,'⁴ and this latter method proved quite successful.⁵

The sophisticated classification system that Bayezid II (r. 1481-1512) introduced for his library in the years 1502-1504⁶ intrinsically suggests that officials may have devised a similar arrangement for the holdings of the royal treasury. Today, four inventories of the 'Inner Treasury' are extant from the reign of Bayezid II.⁷ None of these records seems to present a particular systematic. Michael Rogers, who has analyzed the register of 1505,⁸ even calls it "extremely unsystematic."⁹ A closer look reveals, however, that enumerators traversed the different storage rooms, recording the pieces that

³ Andrew Morrall, "The Power of Nature and the Agency of Art: The Unicorn Cup of Jan Vermeyen," in *The Agency of Things in Medieval and Early Modern Art: Materials, Power and Manipulation*, ed. Grażyna Jurkowlanec, Ika Matyjaskiewicz and Zuzanna Sarnecka (New York – London: Routledge, 2018), p. 19.

⁴ Cf. Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması," *Türk Kültürü Araştırmaları* 27/1-2 (1989), pp. 199-231.

⁵ Cf. for example, Robert Finlay, "Prophecy and Politics in Istanbul: Charles V, Sultan Süleyman, and the Habsburg Embassy of 1533-1534," *Journal of Early Modern History* 2/1 (1998), p. 12.

⁶ See Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleischer (eds.), *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, 2 vols. (Leiden-Boston: Brill, 2019).

⁷ TSMA, D. 10730/1-2, dated 2 Zilhicce 892/19 November 1487. TSMA, D. 4/1, bearing the date 23 Şa'ban 901/7 May 1496. TSMA, D. 3/1 from 1 Şa'ban 907/9 February 1502. TSMA, D. 10026 and D. 3/4, from 10 Şa'ban 910/16 January 1505 represent a single inventory in two copies of almost identical content.

⁸ He worked on TSMA, D. 10026. Michael Rogers, "An Ottoman Palace Inventory of the Reign of Beyazid II," Jean-Louis Bacqué-Grammont – Emeri van Donzel (eds.), *Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes: VIth Symposium, Cambridge, 1st-4th July 1984, Proceedings* (Istanbul-Paris-Leiden: The Divit Press, 1987), pp. 39-53.

⁹ Rogers, "An Ottoman Palace Inventory," p. 41.

they saw in each space. In addition, at least two other organizational principles overlap: one involves the materials of the items at issue, such as silver, gold, or textile. As a further criterion, court officials focused on the types of articles before them, distinguishing between vessels, garments, and riding equipment, among others.¹⁰ The presence of “broken objects, valueless bits of things and miscellaneous junk”¹¹ seems, however, to be a constant characteristic of Ottoman royal treasuries.¹² In particular, the palace collected objects such as broken clocks as sources of spare parts, useful for repairing other pieces. The large body of skilled artisans working for the sultan’s court was, in any case, able to refurbish most defective items.

The Inventory of 1530

In their structure, the two extant inventories from the time of Süleyman the Magnificent are not fundamentally different from their forerunners compiled at the beginning of the sixteenth century. Only the earlier of the two *defter*s bears a date: Safer 937/24 September-22 October 1530.¹³ The brevity of the register (4 folios, one page empty), as well as the absence of money and jewelry, indicate that it covers only part of the royal treasury, perhaps only the contents of a single room.

The document begins with a series of 47 ceremonial high turbans (*mücevveze*),¹⁴ seven of them labeled as ‘new,’¹⁵ and 14 as ‘used,’ with the

¹⁰ We should remember that in the West as well, it is often difficult to figure out early-modern principles of ordering collections; cf. Minges, *Das Sammlungswesen*, pp. 62-76.

¹¹ Rogers, “An Ottoman Palace Inventory,” p. 41.

¹² A register of items that palace officials selected from the assets of deceased (or executed) high dignitaries for the *enderun hazinesi*, compiled in the years 1680-1687, lists for example a rather large number of pieces labelled ‘shabby,’ or ‘used,’ among them clocks (T SMA, D. 26, fols. 2b, 9b), household textiles (D. 26, fols. 3a, 5a, 14b, 15a, 26b, 29a, 30b 41b), and coats of sable fur (D. 26, fols. 4b, 12a, 14b, 16a, 21b, 26a, 32a). Among the stoles listed, the enumerators called 22 pieces ‘stained’ and ‘rumpled’ (D. 26, fol. 3b). We even find four unworked plates (*tahta*) of squirrel fur, which had shed (D. 26, fol. 26b). (In this context, *tahta* denotes a square composed of several pieces of fur matching in color and derivation)

¹³ T SMA, D. 1023, fol. 1a. As the document does not have a heading, it is possibly a fragment of a larger inventory.

¹⁴ Cf. Hakan T. Karateke, *An Ottoman Protocol Register Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in the Prime Ministry Ottoman State Archives, Istanbul* (Istanbul-London: The Ottoman Bank Archive and Research Centre/The Royal Asiatic Society, 2007), p. 177.

¹⁵ Count Marsigli’s catalogue of turbans has a ‘new model’ of this type of turban, called *mücevveze-i cedid*, see Kudret Altun, *Osmanlı’da Sosyal Sınıf ve Kimlikler: Catalogo dei*

remainder unspecified. A range of baggy trousers (*şalvar, çakşır, dizlik*)¹⁶ follows before the caption ‘*varia*’ (*enva’i*) leads to the non-textile part of the holdings, including backscratchers, pen-cases, and fans. Backscratchers being luxury objects, we find items made of ivory worked with black horn, while others are completely of walrus ivory, of the black horn with a walrus ivory handle, or else of hammered steel.¹⁷ The range of materials for pen-cases extends from elephant ivory over silver-plated copper, marble, leather (*sağrı*), silver, engraved (*kündekârî*) wood to walrus ivory.

Intriguingly, the document differentiates between *kalemdan* and *divit*. While *kalemdan* is probably the term for a lengthy box (often without an integrated inkwell), *divit* is the long case with an inkwell (usually placed on one side of the box, close to the upper end).¹⁸ Among the fans, we find two items adorned with *kılabdan* (a very thin silver strip, sometimes gilded, wrapped with silk yarn, but with the metal showing through).¹⁹ The register records two items with lapis lazuli covers and one piece of decorated (*münakkaş*) Morocco leather. In addition, the record shows that court artisans had used the roots of date palms to manufacture five other pieces (*hurma kökünden urulmuş*). Finally, the *defter* mentions nine fly whisks (*sinek si-lecek kuyruk*).²⁰ While fans made of palm roots, because of their -- albeit slight -- religious connotation²¹ do not seem out of place in a royal treasury, fly whisks are somewhat outlandish, even if we consider them as paraphernalia of elevated status. As the document remains silent about their material, it was probably quite modest.

A new headline, once again announcing ‘various items’ (*enva’i es-bab*), probably marks the transition to another part of the storage space. From the first array of objects, we gain the impression of a well-ordered

---

Turbanti, Tesori della Biblioteca Universitaria di Bologna (İstanbul: Bilge, 2019), p. 133. It is, however, unlikely that this ‘new’ version already had existed in 1530, over 150 years earlier. The contrast to ‘used’ (*kullanılmış*) turbans signals that the enumerators referred not to novel styles, but to items that did not show any signs of use.

¹⁶ TSMA, D. 1023, fols. 1a/b.

¹⁷ TSMA, D. 1023, fol. 1b.

¹⁸ See M. Şinasi Acar, *Osmanlı’da Günlük Yaşam Nesnelere* (İstanbul: YEM Yayın, 2011), pp. 124-132.

¹⁹ Halil Sahillioğlu, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 16 (1969), pp. 48-54.

²⁰ TSMA, D. 1023, fols. 1b-2a.

²¹ Cf. Nebi Bozkurt, “Hurma,” *DİA* 18 (1998), pp. 391-393.

treasury chamber, starting with large and small fragments of the Ka'ba cover and two purses (*kese*) made of this material. A 'lettered' *dolama* (long dress, open at the front) tailored of simple twill (*boğasi*) may have been a kind of talisman shirt²² and as such, it fitted perfectly into the religiously connoted surroundings. Another cotton garment of this type, although listed in the same section, lacked religious references. By contrast, rosaries were religious objects: the list records black coral,²³ clay, amber, red coral, and an unspecified white material. Another object with a pious reference is the mantle (*hirka*) of a (dervish) sheikh. Concluding the enumeration of religiously determined objects, we find fifteen *misvak* (*salvadora persica*) sticks, mentioned here presumably because it was *sunna* for pious Muslims to use them as toothbrushes.²⁴ Eight toothpicks accompanied the *misvaks*.

Nine eyeglasses with frames of mother-of-pearl, walrus ivory, elephant ivory, and horn (*boynuz*) almost certainly had been the property of Selim I, who needed to wear spectacles.²⁵

The next section mainly comprises of scents and ivory. A rosary (*tesbih*) of *'anberina* is the first object mentioned. In the Ottoman world, *tesbihs* containing ambergris were prepared by mixing the substance with the resin of *cistus ladanum*.²⁶ Thus, *'anberina* signifies probably this (or a related) mixture. We find it in 'pieces,' i.e., in large, smaller, and tiny lumps. The officials must have removed thirty lumps of *'anberina*, as they have crossed out the relevant entry in our *defter*. The same is true for some balsam oil in a bottle, ambergris in two bottles, and musk²⁷ in a tiny flask, with three further bottles remaining in the *hazine*. By contrast, twenty-four pieces of agalloch (*'öd ağacı*)

²² For talisman shirts see Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

²³ The document writes *yüz sârî* (TSM, D. 1023, fol. 2a), which does not make sense. Certainly, the correct form is *yusuri*, black coral.

²⁴ See Turhan Baytop, "Misvak," *DİA* 30 (2005), pp. 190-1, and Ahmet Özel, "Misvak: Fıkıh," *ibidem*, pp. 191-2.

²⁵ Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017), pp. 368 and 372.

²⁶ Sargon Erdem, "Amber," *DİA* 3 (1991), pp. 7-8. In modern Persian, *'anbarina* signifies a "perfume compounded of ambergris, musk and wood of aloes," F[rancis Joseph] Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, (London et al.: Routledge & Kegan Paul, 1977), p. 870.

²⁷ Cf. K. Hüsnü Can Başer, "Hayvansal Kokular/Animalic Aromatics," *Kutsal Dumandan, Sihirli Damlaya: Parfüm / Sacred Incense to Fragrant Elixir: Perfume* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), p. 124.

and a sealed bottle of imitation (*mülebbes*²⁸) agalloch remained in the *hazine*, as evidently, they were not much in demand. Among the aromatics, we find a silver amulet holder and a silver giraffe as well, in addition to seventy walrus tusks (*balık dişi*) and three elephant tusks.

The next section consists of hourglasses. By the 1500s, these somewhat outdated items certainly owed their presence to the precious material of which they were made, such as gold, silver, elephant ivory, and ebony. Even so, we find five hourglasses without any specification. The treasury officials had removed two mechanical clocks, one of a crystal (possibly rock crystal)²⁹ and a small iron timepiece: evidently, the court kept pace with the times. Furthermore, the officials got rid of twelve hourglasses with wooden holders, maybe because they were outdated and of no particular material value. Three other clocks (or hourglasses?) without holders had been crossed out as well, but we do not know the reason for their removal.³⁰ Several compasses showing the direction of Mecca (*kible-nüma*) made of silver, wood, and walrus ivory, and five quadrants (*rub'-u daire*), silver wire, silver plumb lines (*şakul*), and silver baskets (crossed out/removed) complete this section.

Two articles leave the modern researcher rather puzzled: seven lion claws, three of them ornamented with silver and two silver-plated wolf's jaws.³¹ We will discuss these items *infra*.

In the next section, we find some inconspicuous objects, such as locks (one of silver), yardsticks (one sartorial, one architectural, and one without specification), lids (three of them leather-covered), and several pairs of scales. In addition, this storage space contains two incense burners, one of silver, the other of copper, two longneck-bottles (or jugs, *kumkuma*) of yellow leather, leather, and wooden flasks (*matara*), leather ladles, and a wooden boat-shaped cup (*keşkül*). Some slightly exotic everyday objects

²⁸ Erroneously, this term appears as *mülebest* (TSMA, D. 1023, fol. 2b). The inventory being a copy, the scribe, obviously unfamiliar with the term, misread the *teşdid* in his template as 'ta'.

²⁹ TSMA, D. 1023, fol. 2b. As the entry has been crossed out, the specifications are illegible.

³⁰ TSMA, D. 1023, fol. 2b; two other red wooden (?) objects have been crossed out so thoroughly that the entry is for the most part illegible.

³¹ *Bir fil dişi kutu içinde yedi dane arslan dırnağı, üçü gümüşlü, dördü sade. Def'a iki dane gümüşlü kurd çenesi.* TSMA, D. 1023, fol. 2b.

are present as well: four censers of coconut (*Hindistan kozından*), an ebony ladle with a silver handle, a flat vessel (*yatuk*) of red sandalwood, and six ladles made of coconut shell. A silver basin (*leğen*) with a leather lid and a silver base for a pitcher (*ibrik ayakları*) from the Maghreb are other items suitable for a treasury chamber.³² The Maghrebi origin of the latter object suggests that it had been a gift, perhaps together with the silver basin. Some locks, yardsticks, scales, and ladles may have been gifts as well because at later royal circumcision celebrations, some of the guilds presented either their tools or their products to the sultan.³³ After all, in the summer of 1530, Süleyman had staged a huge festival to mark the circumcision of his sons Mehmed, Mustafa, and Selim.³⁴ However, the surviving sources do not mention the participation of artisans; thus, we cannot be sure.³⁵

The very last section of our inventory seems to be an addendum, written by another hand. It lists many gala caps for a soiree (*şeb külah*)³⁶ and a few fabric remnants. The scribes have crossed out all caps but one, which I interpret as 'removed for use.' The mention of *seraser* is most intriguing,³⁷ as modern researchers (including myself) tend to date the emergence of this textile towards the mid-16th century.³⁸ The material appears in nine caps and two fabric remnants, all removed from the treasury, which suggests that *seraser* was highly popular at the royal court. Even so, it was

³² TSMA, D. 1023, fol. 3a.

³³ Cf. Hedda Reindl-Kiel, "Power and Submission: Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th-18th Centuries)," *Turcica* 41 (2009), pp. 54-58.

³⁴ See Kaya Şahin, "Staging an Empire: An Ottoman Circumcision Ceremony as Cultural Performance," *The American Historical Review* 123/2 (2018), pp. 463-492; Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III (Pest: Hartleben, 1828, reprint Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1963), pp. 95-101.

³⁵ Cf. Zeynep Yelçe, "Evaluating Three Imperial Festivals: 1524, 1530 and 1539," in *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*, ed. Suraiya Faroqhi and Arzu Öztürkmen (London-New York-Calcutta: Seagull Books, 2014), pp. 79-83.

³⁶ At first glance, the term *şeb külah* seems to mean 'nightcap'. Yet, a *külah* is a conical hat, and the material is brocaded, a combination not conducive to a restful sleep. Therefore, the meaning must be a 'cap for a soiree'.

³⁷ This most regal of all Ottoman silks is woven in a taqueté structure with an additional thread made from an amalgam of silver and gold. For a closer description see Nurhan Atasoy et al., *Imperial Ottoman Silks and Velvets*, ed. Julian Raby and Alison Effeny (Istanbul-London: TEB, Azimuth, 2001), p. 222.

³⁸ Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu/Cotton, Woolen and Silk: Fabrics Collection*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993), p. 34. See also Hedda Reindl-Kiel, "The Empire of Fabrics: The Range of Fabrics in the Ottoman Gift Traffic (16th-18th Centuries)," in *Inventories of Textiles – Textiles in Inventories: Interdisciplinary Studies on Late Medieval and Early Modern Sources and Material Culture*, ed. Barbara Karl and Thomas Ertl (Wien: V&R unipress, Vienna University Press, 2017), p. 148.

not a complete novelty, for an undated inventory of the *hizane-i 'amire-i enderunî*, definitely recorded after 1514,³⁹ already contains a small section of *seraser-i müzehheb-i Yezdi* (“*seraser* from [the area of] Yazd, worked with gold”).⁴⁰ Perhaps we should date the register to 1517 or slightly later, as several objects are on record as Egyptian or Arab.⁴¹ Thus, when court officials compiled the inventory for Süleyman the Magnificent in 1530, *seraser* was a luxury commodity with which the Ottoman court had already been familiar for over ten years.

At the end of the inventory, we find several small jars (*hokka*) and other little vessels, one filled with *galia moschata* (*galiye miski*, a mixture of musk and ambergris on an oil basis), and two walrus tusks containing musk. The small jars were of silver, gold, black ebony, and red sandalwood.⁴²

We now return to the exotica: in particular, the outlandish silver-plated wolf’s jaws and the lion’s claws suggest that the sultan and his treasurers had developed a taste for exotica in the style of a European cabinet of curiosities; remarkably, in the West such chambers were to develop only some thirty years later. Perhaps, the influence of Makbul İbrahim Pasha had been at work; after all, he had been the *spiritus rector* of Sultan Süleyman’s magnificence when directed to Western audiences.⁴³ On the other hand, İbrahim’s enthusiasm for Western Renaissance culture, nourished through his friendship with Alvise Gritti (1480-1534),⁴⁴ focused more on classical antiquity and conspicuous splendor than on the wonders of nature.

³⁹ TSMA, D. 3/2, fol. 10a, records the assets of the ‘late Sultan Ahmed in a single chest’ (Şehzade Ahmed was strangled in April 1513); fol. 9b mentions “things taken from Shah İsmâ‘il”, evidently referring to the Battle of Çaldıran in 1514.

⁴⁰ TSMA, D. 3/2, fol. 2a.

⁴¹ As a cursory inspection of both registers suggests, the document may be part of a treasury inventory drawn up on 23 Zilhicce 923/6 January 1518, TSMA, D. 6.

⁴² TSMA, D. 1023, fols. 4a/b.

⁴³ Cf. Gülrü Necipoğlu, “Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry,” *The Art Bulletin* 71/3 (1989), pp. 401-427, here: p. 409. On İbrahim Pasha see Ebru Turan, “The Sultan’s Favorite: İbrahim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultan Süleyman (1516-1526),” 2 vols. (doctoral thesis), University of Chicago, 2007.

⁴⁴ For Alvise Gritti as political advisor and friend of İbrahim Pasha, see Turan, “The Sultan’s Favorite,” vol. II, pp. 280-316. As the illegitimate son of Andrea Gritti, the Venetian Doge (1523-1538), Alvise had grown up in the Ottoman capital, where his father was a merchant and representative of the *Serinissima*. When Andrea Gritti

A Second Inventory of Süleyman's Time

Unfortunately, for the later days of Süleyman, the only archival document located to date is a mere supplement (*eski defterden ziyade gelen esbablar*) to a royal *hazine* register, allegedly from 1563.⁴⁵ According to the archive catalog, it is in all likelihood a sequel to a list of precious items (two jeweled swords, two jeweled daggers, four kaftans, three *nimtan*es, short-bodied coats, and six fur-lined garments) sent to Şehzade Selim on 8 Cemazi I 970/3 January 1563.⁴⁶ The document is in an impeccable *neshi*, which we find in many Ottoman records of the sixteenth century. While the cataloguers must have used this evidence, the date of the *hazine defteri* remains hypothetical. Intriguingly, this inventory is much less precise than the register of 1530.

Even so, it lists a greater quantity of textiles. After Rüstem Pasha's austerity measures from the early 1540s onwards,⁴⁷ we might expect mainly silks from Bursa and Istanbul. It seems, however, that Western fashion stood

---

returned to Venice (in 1502), Alvise followed him and studied at the University of Padua, returning to Istanbul in 1506. Apparently, he was the main supplier of the Ottoman court and the ruling elite with gemstones and other luxury products (Cf. for example, Marino Sanuto, *I Diarii*, vol. L (Venezia: A spese degli editori, 1898), col. 581). In addition, he traded in grain, saltpeter, salt meat, textiles, saffron, tin, and wine. He had three humanist officials in his service, Tranquillo Andronico (who was his Latin secretary), Francesco Della Valle who came to the Ottoman capital in 1531, and Agostino Museo who worked as a preceptor of his master's children. For Alvise's Ottoman career, see Aurel Decei, "Aloisio Gritti au service de Soliman le Magnifique d'après des documents turcs inédits (1533-1534)," *Anatolia Moderna – Yeni Anadolu III* (1992), pp. 10-60. For a good overview, see Finlay, "Prophecy and Politics in Istanbul," pp. 5-30, and Elvin Otman, "The Role of Alvise Gritti within the Ottoman Politics in the Context of the "Hungarian Question" (1526-1534)," (master's thesis, Bilkent University, 2009). See also Gülru Necipoğlu, "The Aesthetics of Empire: Arts, Politics and Commerce in the Construction of Sultan Süleyman's Magnificence," in *The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*, ed. Pál Fodor (Leiden-Boston: Brill, 2019), pp. 125-6.

⁴⁵ TSMA, D. 10019.

⁴⁶ TSMA, D. 10021 (consisting of only one page).

⁴⁷ Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power," pp. 422-3. Eadem, "From International Timurid to Ottoman: A Change of Taste in Sixteenth-Century Ceramic Tiles," *Muqarnas 7* (1990), p. 155. Nurhan Atasoy et. al., *İpek*, pp. 171-2. For Rüstem Pasha's commercial policy see also Muhammet Zahit Atçıl, "State and Government in the Mid-Sixteenth Century Ottoman Empire: The Grand Vizierates of Rüstem Pasha (1544-1561)," (doctoral thesis), University of Chicago, 2015, pp. 254-289, esp. 283-6.

its ground since the bulk of textiles⁴⁸ has the label *Frenğî*.⁴⁹ Almost equally frequent are imports from Yazd⁵⁰ in Iran, while Indian textiles do not play a major role, and remarkably, there are no mentions of *seraser*. Apart from silks, this inventory lists several gala turbans (*mücevveze*), a loose gown (*fiston*), a number of camlet (*murabba'*) kaftans,⁵¹ skullcaps, and a pair of baggy trousers (*çakşır*) made of mohair (*tiftik*).⁵² If we assume that the fabrics listed in this section of the document mirror actual fashions, the record should date to the 1540s, but we do not have any proof.

Once again, we re-encounter some items present in the earlier register, such as Ka'ba covers,⁵³ compasses indicating the direction of prayer (one probably an old import from Europe),⁵⁴ astronomical quadrants,⁵⁵ fans,⁵⁶ and 46 backscratchers.⁵⁷ This time skilled artisans had processed coconut husks into spoons for *şerbet* and pudding (*paluze*).⁵⁸ The inventory records thirteen whole walrus tusks⁵⁹ and two pieces of walrus ivory worked up into combs,⁶⁰ a small fork, handles of whips, hilts of daggers, and ornaments for belts.⁶¹ Even a lion's claw of paper (*bir kâğıd arslan dırnağı*)⁶² surfaces among the entries. This was, however, a shelf warmer, since it had already occurred in the inventory of 1505.⁶³

⁴⁸ We find *kemha* (multi-colored brocaded silk), *benek kemha* (dotted brocaded silk), *çatma kemha*, velvet, voided velvet (*çatma kadife*), watered silk (*hâre*), *çatma atlas* (a kind of light satin), and dotted velvet (*benek kadife*) marked as *Frenk* or *Frenğî*.

⁴⁹ *Frenğî* could also denote 'in the European style'. It is, however, very likely that here the enumerators meant 'European' or 'Italian'.

⁵⁰ The spectrum of fabrics from or in the style of Yazd comprises mainly *kemha* (in the varieties *çatma*, *benek*, *zerbaft*) and light satin (*atlas*, of the kinds called *benek* and *çatma*). Velvet occurs only once, as *benek Yazd kadifesi minder* (sitting pad of dotted velvet from Yazd), TSMA, D. 10019, fol. 8b.

⁵¹ TSMA, D. 10019, fols. 4b, 8a. Some of the kaftans had linings of fur, such as sable, lynx, ermine and squirrel (fol. 8a).

⁵² TSMA, D. 10019, fols. 4b, 5b, 7a.

⁵³ TSMA, D. 10019, fol. 4b.

⁵⁴ TSMA, D. 10019, fol. 7a. The silver prayer compass bears the epithet *Frenğî*, 'European/Italian'. The inventory of 1502 lists three *Frenğî* prayer compasses, one of silver, and two of brass, D. 3/1, fol. 5a.

⁵⁵ TSMA, D. 10019, fol. 2b. The register of 1502 lists 18 quadrants, one unspecified, six of brass, the others wood; D. 3/1, fols. 2a, 5a.

⁵⁶ TSMA, D. 10019, fols. 2b, 5b, 8b.

⁵⁷ TSMA, D. 10019, fol. 3a.

⁵⁸ TSMA, D. 10019, fol. 6a.

⁵⁹ TSMA, D. 10019, fol. 8b.

⁶⁰ TSMA, D. 10019, fol. 3b.

⁶¹ TSMA, D. 10019, fols. 3b, 5a, 5b, 7a, 8a.

⁶² TSMA, D. 10019, fol. 5b.

⁶³ TSMA, D. 10026, fol. 15b.

The lion's claw made of paper is not the only strange item on the list. Silver-plated 'jaws' of a wolf (*kurt çenesi*) and a lion (*arslan çenesi*),⁶⁴ are probably not parts of animals' skeletons, but amulets for man and horse. In the undated inventory of Süleyman's time, they appear between lists of *dolamas* (outer garments, open at the front and belted) and silk fabrics; in Bayezid II's inventory of 1505 they turn up right beside horse gear; additionally, one *kurt çenesi* is described as *bendlü* ('with a strap').⁶⁵ The inventory of 1502 mentions a *çene-i gurg* ('wolf's jaw') directly after three holders of amulets (*zarf-ı hama'il*).⁶⁶

A bovine horn with silver mounting on both ends (*bir ağzı ve dibi gümüşlü sığır boynuzu*)⁶⁷ in the undated register of Süleyman's time must have been a musical horn, as the record of 1505 bears the note *altı kıt'a ağzı ve dibi gümüşlü sığır boynuzundan borı* ('musical horn [made] of bovine horn which is silver-plated on both ends').⁶⁸ The antler or 'horn' of a reindeer or elk (*bulan boynuzu*),⁶⁹ seems again to be left-over from a collection of initially ten pieces, registered in Bayezid II's inventory of 1502.⁷⁰ Three years later, one of them had disappeared, and nine remained.⁷¹ Over time, eight further specimens must have left the treasury, serving as gifts or talismans. We will revert to the object below.

Some other entries in Süleyman's undated inventory are enigmatic, such as a box with 'unknown' (*nâ-ma'lum*) teeth,⁷² eleven Egyptian (*Mısri*) teeth (or of an Egyptian stallion?), and one of a rat or mouse.⁷³ The latter might have served a medical purpose, but this is mere speculation.

⁶⁴ TSMA, D. 10019, fol. 2a.

⁶⁵ TSMA, D.10026, fol. 2b. Amulets called *hama'il* were worn diagonally from shoulder to waist. See İlyas Çelebi, "Muska. Kelam," *DİA* 31 (2006), p. 267.

⁶⁶ TSMA, D. 3/1, fol. 2a.

⁶⁷ TSMA, D. 10019, fol. 3b.

⁶⁸ TSMA, D. 10026, fol. 14. D. 3/4, fol. 3a, (from the same year) has one surplus bovine musical horn with silver on both ends.

⁶⁹ TSMA, D. 10019, fol. 8b. I am very grateful to Sevgi Ağcagül for her help solving the riddle of the term *bulan*.

⁷⁰ TSMA, D. 3/1, fol. 4a.

⁷¹ TSMA, D. 10026, fol. 8b. TSMA, D.3/4, fol. 7, (of the same year) lists the missing piece under the heading *eski defterden eksik gelen esbablar bunlardır ki zikr olunur* ("These are the items which are absent from the old register").

⁷² TSMA, D. 10019, fol. 5b.

⁷³ TSMA, D. 10019, fol. 3b. The inventory of 1518 has an entry *muş dendan[ı]: bir* ("mouse tooth: 1"), TSMA, D. 6, fol. 6.

Additionally, the list records eight magnets⁷⁴ and a depiction of stars on a cloth (*bez resm-i kevâkib*),⁷⁵ which had been present in Bayezid II's time as well.⁷⁶ The same thing might be true of a map described as *bir vilayet tasvir olmuş hartı* ('a map on which a land is depicted'),⁷⁷ which appears in the register of 1505 as *bir büyük musavver hartı* ('a large illustrated map').⁷⁸

An entry in the register attributed to the year 1563, concerning mainly a purse full of money, refers to the belongings of an unbeliever from Nauplio (Anaboli, Nafplio in modern Greece) who had fled.⁷⁹ This seems to point to the Ottoman take-over in 1540. However, it hints to the aftermath of Bayezid II's campaign against the Venetian territories on the Morea in 1499-1500, since the inventory of 1502 has an almost identical entry⁸⁰ that must refer to a skirmish that Hadım 'Ali Pasha fought at Nauplio in the late autumn of 1500.⁸¹

As apparent from these comparisons, a sizeable number of items had been in the royal *hazine* for a very long time. Indeed, some sections of the inventory give the impression that they recorded the tail end of a great cleaning-up campaign. Unfortunately, we cannot be sure that the inventory dates to 1563, and thus, we do not know whether the two inventories of Süleyman's time reflect the inclinations of the ruler or, at least, the *Zeitgeist*. However, the presence of unusual items such as teeth, tusks, and horns continues to puzzle and intrigue historians.

⁷⁴ TSMA, D. 10019, fol. 5b. It is noteworthy that Qazwîni's cosmography categorizes magnets as marvels, albeit of a secondary rank. Hermann Ethé (trsl.), *Zakariya ben Muhammed ben Mahmûd el-Kazwîni's Kosmographie. Die Wunder der Schöpfung*, (Leipzig: Fues, 1868, reprint: Frankfurt/Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994), p. 21. Marinos Sariyannis, "Ajâ'ib ve gharâ'ib: Ottoman Collections of Mirabilia and Perceptions of the Supernatural," *Der Islam* 92/2 (2015), p. 446.

⁷⁵ TSMA, D. 10019, fol. 4b.

⁷⁶ TSMA, D. 10026, fol. 12b (*kevâkib resm[i], bez*). D. 3/4, fol. 4a, has *bir pare bezden resm-i kevâkib*.

⁷⁷ TSMA, D. 10019, fol. 5a.

⁷⁸ TSMA, D. 10026, fol. 14b. D. 3/4, fol. 4b, has only *bir musavver hartı*.

⁷⁹ TSMA, D. 10019, fol. 7b.

⁸⁰ TSMA, D. 3/1, fol. 5.

⁸¹ Hedda Reindl, *Männer um Bâyezîd. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bâyezîds II. (1481-1512)*, (Berlin: Klaus Schwarz, 1983), p. 156.

Sultan Süleyman's Expense Register

Nobody knew better than Sultan Süleyman that precious items displayed in public were crucial for constructing the persona of a successful monarch. After all, this knowledge, combined with personal propensities, earned him the epithet 'the Magnificent' in the West. A semi-private expense register from the years 1538-48⁸² indicates that the sultan took an active role in shaping this image on the domestic scene. He gave extraordinarily lavish gratuities, more often than not in gold coins, and spent considerable amounts of money for precious stones, such as turquoises, rubies, spinels, diamonds, and emeralds. Additionally, Süleyman's frequent payments to palace artisans (*ehl-i hiref*) indicate his concern with art and a splendid court. In this context, it is interesting to see his recurrent orders to gild objects made of less valuable metals. Thus, it is rather tempting to speak of a gilded rather than a golden age.

There are, however, no references revealing a specific interest of the ruler in exotica, including tusks, horns, and suchlike. Every now and then however, Sultan Süleyman withdrew substantial sums from the royal treasury, but the record does not reveal any purchases undertaken with this money. As to the monarch's expenditure for personal interests, we are entirely in the dark.

A Request from Venice

However, a report in the diaries of Marino Sanuto shines a ray of light into the dark. In early June 1530, the Venetian representatives at the Porte, Pie(t)ro Zen and Tomà Mozenigo reported that İbrahim Pasha requested a "piece of the unicorn which we have," expressing his wish with great emphasis and persuasiveness.⁸³ In early August of the same year, Zen and Mozenigo wrote to the Venetian decemvirate that İbrahim Pasha had complained that the *Serenissima* had not sent the requested unicorn horn. As

⁸² TSMA, D. 2501. The register has been analyzed and transcribed by Kaan Doğan, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde On Yıl: Bir Filori Defteri Işığında Harcamalar ve Rumeli Güzergâhı" (yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, 2017. I thank the advisor, Zeynep Tarım, for providing me with a copy.

⁸³ Marino Sanuto, *I Diarii* LIII, (Venezia 1899), col. 344, (*parte del lioncorno che nui havemo*).

there were three horns in Venetian possession⁸⁴ -- the oldest, unfortunately, had been stolen -- the authorities decided to send a white specimen, previously procured on Corfu by Bernardo Barbarigo.⁸⁵ In October, Francesco Bernardo, the *baylo* at the Porte, could communicate the good news to İbrahim Pasha that the *Signoria* would dispatch the horn.⁸⁶ Finally, in February of the next year, the *Collegio* decided to send a secretary to Constantinople, who was to bring the horn to the Sultan.⁸⁷

The Unicorn in West and East

In the sixteenth century, the legend of the unicorn had an established place in the Western world of belief. Although nobody had ever seen the mythical creature, a more or less fixed iconographic concept was present in people's imagination: generally an equine (sometimes a goat-like) animal bearing a straight long and pointed single horn (often called: alicorn)⁸⁸ on its forehead. Alicorns were almost a 'must-have' for princes and kings in the West, who paid enormous fortunes for a specimen. In reality, these 'alicorns' were narwhal tusks⁸⁹ from the Arctic Sea. These corrugated and spiraling tusks appeared around the year 1200 in England and subsequently determined the depiction of unicorns in art.⁹⁰

It would be beyond the scope of this article to give a detailed overview of the unicorn legends in history, reaching back into the mists of time. In the Christian world, the legend received a religious varnish; hence, the unicorn became a symbol of the Virgin Mary and Christ as well, the horn standing for the unity of Jesus and the Father.⁹¹ The underlying story is approximately as follows: The unicorn is a wild and fierce beast, and men are

⁸⁴ For extant Venetian horns, see Odell Shepard, *The Lore of the Unicorn*, (London: Allen & Unwin, 1930). I used the edition produced by Dover Publications (New York, 1993), pp. 106-108. On this topic, Shepard's book remains the classical treatment.

⁸⁵ Sanuto, *Diarii* LIII, col. 536.

⁸⁶ Marino Sanuto, *I Diarii* LIV, (Venezia 1899), col. 155.

⁸⁷ Sanuto, *I Diarii* LIV, col. 291.

⁸⁸ Following Shepard, *The Lore of the Unicorn*, p. 101, I prefer the term 'alicorn' to avoid the frequent cacophony of 'unicorn's horn'.

⁸⁹ The unsurpassed study on narwhale tusks and their usage in art is Guido Schönberger, "Narwal-Einhorn: Studien über einen seltenen Werkstoff," *Städel-Jahrbuch* IX (1935-36), pp. 167-247. For prices paid from the late 15th to the early 17th century, see *ibidem*, p. 209.

⁹⁰ Schönberger, "Narwal-Einhorn," pp. 194-5.

⁹¹ For more details, see Shepard, *The Lore of the Unicorn*, p. 48.

unable to catch, let alone to tame him. Nevertheless, when a virgin appears and sits within the animal's reach, he comes running up and lays his head in her lap. When she caresses him, he falls asleep.⁹² In addition, according to popular belief, an alicorn had practical value as a detector of poison and, more generally, as a cure for fevers, bites of mad dogs and scorpions, epilepsy, diarrhea, plague, and other ailments.⁹³

In the Islamic world, the legend involving the virgin is also present, albeit in a slightly modified version.⁹⁴ Different from Western mythology, the unicorn had no religious connotation at all.⁹⁵ On the other hand, Muslims, too, considered the horn of the 'unicorn' to be a perfect antidote against poison and a remedy for diverse sicknesses and infirmities.⁹⁶ In that sense, unicorn stories were not significantly different from Western beliefs, but the imagery and the conception of the animal were much more complicated. Conceived as a rare, fierce, evil, and vicious beast from a distant land,⁹⁷ in the iconography of the Islamic world, the unicorn took on various appearances, and there seemed to be no unitary name and shape for the fabulous creature. According to Ettinghausen's book on the topic, which unfortunately does not include the Ottoman period, the most common name in Arabic was *karkadann* (or *karkaddan*, 'rhinoceros'), which turns into *gergedan* in Turkish.

The Rhinoceros and other Unicorns

We have some indications that the Ottomans did indeed perceive rhinos as unicorns. An inventory of 1505 lists two unicorn horns right beside nine elk 'horns' (*bulan boynuzı*),⁹⁸ and the *bulan* is, as Ettinghausen notes, a unicorn in Turkestan.⁹⁹ Mahmud of Kashgar explains *bulan* in his *Dīwān lughāt al-turk* as the "name of a large wild animal hunted in the Qifčāq regions. It has one horn, shaped like a jar, hollowed out and erect

⁹² Shepard, *The Lore of the Unicorn*, p. 47.

⁹³ Shepard, *The Lore of the Unicorn*, p. 120.

⁹⁴ Richard Ettinghausen, *The Unicorn* (Washington: The Lord Baltimore Press, 1950), pp. 60-1.

⁹⁵ Ettinghausen, *The Unicorn*, pp. 57-58.

⁹⁶ Ettinghausen, *The Unicorn*, pp. 111-113.

⁹⁷ Ettinghausen, *The Unicorn*, p. 58.

⁹⁸ TSMA, D. 10026, fol. 8b. The inventory of Yavuz Sultan Selim has two large rhino horns and three small pieces, next to seven *bulan* 'horns', TSMA, D. 3/2, fol. 10b.

⁹⁹ Ettinghausen, *The Unicorn*, p. 67, note 30.

toward the sky, in which snow and rain accumulate. The female kneels so that the male may drink from her horn, and the male kneels so that the female may drink from his.”¹⁰⁰

In the assets of Kanuni’s beloved grandnephew Osman Şah,¹⁰¹ sent to the royal palace after his death in 1570, we find next to a golden case for the Holy Script, golden and jeweled riding equipment and trappings, splendid weapons, aigrettes, and rings. The collection includes one ring with an odd ‘stone,’ namely rhino horn (*bir altun yüzük, gergedan boynuzundan kaşı*),¹⁰² which tops the list of six other rings (sporting a ruby, a diamond, an emerald, two yellow sapphires, and a turquoise). Given the hierarchical thinking current in Ottoman society, the position of the ring ornamented with rhino horn at the beginning of the list suggests a special value. As this ‘gem’ cannot have looked exciting or attractive, it must have had other, apotropaic qualities, probably reflected in an exorbitant price. Thus, we can be sure that a rhino was a unicorn for the Ottomans. In addition, other names and beasts (i. a. *karg, harîsh, sharav, shādavar, sinad*) might designate unicorns as well.¹⁰³

Different from its Western counterpart, Islamic art did not establish – what Ettinghausen calls – an “iconographic prototype.”¹⁰⁴ On the contrary, we find, next to the rhinoceros, equine, bovine, and lupine single-horned animals as well as unicorns in the shape of an onager, an antelope, a deer, a lion, and a huge dark-colored monster akin to an elephant.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Translation by Robert Dankoff, “Kāşğarî on the Beliefs and Superstitions of the Turks,” *Journal of the American Oriental Society* 95/1 (1975), p. 79.

¹⁰¹ On ‘Osman Şah see İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Yavuz Sultan Selim’in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri,” *Belleten* 159 (1976), pp. 467-478. Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (London: Reaktion Books, 2005), pp. 442-444. ‘Osman Şah commissioned an Ottoman ‘translation’ (actually, an enlarged adaption) of a 15th-century Arabic cosmography attributed to Ibn al-Wardî, *Kharîdat al-‘ajâ’ib wa farîdat al-gharâ’ib*, containing not only information about geography and nature, but also legends and stories about marvels. See Feray Coşkun, “A medieval cosmography in an Ottoman context: a study of Mahmûd al-Hatîb’s translation of the *Kharîdat al-‘Ajâ’ib*,” (master’s thesis), Boğaziçi University, 2007, pp. 92-3.

¹⁰² TSMA, D. 2787, fol. 2a.

¹⁰³ Ettinghausen, *The Unicorn*, pp. 6-7, 62-64; he lists not less than 17 different animals and names that counted as unicorn, *ibidem*, pp. 207-8 (index). The *chatuq* named there is, however, a misreading of *khutû*, see Robert Dankoff, “A note on *khutû* and *chatuq*,” *Journal of the American Oriental Society* 93/4 (1973), pp. 542-543.

¹⁰⁴ Ettinghausen, *The Unicorn*, p. 154.

¹⁰⁵ Ettinghausen, *The Unicorn*, pp. 26, 28, 37, 38, 40, 41.

Sultan Süleyman's Alicorns

The uncertainty resulting from this complex situation may have facilitated the adoption of a narwhal tusk from Venice as another alicorn. As we have seen, the piece, which İbrahim Pasha had so insistently requested, was not destined for himself, but his lord. On 4 October 1531, before delivering it, Pie(t)ro Zen, the Venetian representative,¹⁰⁶ and the *baylo* Francesco Bernardo showed it to İbrahim. The pasha admired the horn and told his Venetian interlocutors that the *Gran Signor* had possessed an alicorn that was much thicker (*molto più grosso*) but now in two pieces because Prince Mehmed had used a dagger on it. Hence, the sultan ordered to process the mutilated alicorn into belt platelets and archer's rings.¹⁰⁷

This little anecdote indicates an active interest of the ruler in the magical horn; otherwise, he would not have kept it in his private chambers, where his ten-year-old son managed to demolish it. The working up of the broken parts into belt platelets and archer's rings might point rather to a walrus than to a narwhal tusk. The later inventory of Sultan Süleyman's *hazine* lists two belts with walrus ivory, although no platelets are on record.¹⁰⁸ Walrus ivory platelets of a belt have been found at excavations in the Ottoman fort at Barcs¹⁰⁹ in the southwest corner of Hungary, close to the border of today's Croatia, a relatively remote place when viewed from Istanbul. An entry in the inventory of Yavuz Sultan Selim reads: "archer's rings of walrus ivory and other [material]: thirty five items" (*zehgir 'an dendan-i mahi*

¹⁰⁶ On him see N. Zeynep Yelçe, "Müzmin bir Venedik Elçisi: Pietro Zen," in *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 19-21 Mayıs 2017, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016), pp. 165-190; Carla Coco – Flora Manzonetto, *Baili Veneziani alla Sublima Porta: Storia e caratteristiche dell'ambasciata veneta a Costantinopoli*, (Venezia: Stamperia di Venezia, s.a. [1985]), pp. 31-34.

¹⁰⁷ Marino Sanuto, *I Diarii LV*, (Venezia 1900), col. 178.

¹⁰⁸ TSMA, D. 10019, fols. 5b (*ve bir balık dişi bendlü kemer kuşak*), 8a (*ve bir balık dişi bendlü bulgari kuşak*).

¹⁰⁹ Erica Gál, "Objects Made from Tusk, Bone, and Antler from the Ottoman-Turkish Fort at Barcs, Hungary," in *"per sylvam et per lacus nimios" The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary: the Contribution of the Natural Sciences*, ed. Gyöngyi Kovács and Csilla Zatykó (Budapest: Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2016), pp. 133-135.

ve gayri: otuz beş kıt'a).¹¹⁰ Walrus ivory was a favorite for handles and hilts of knives, daggers, and swords; sometimes, as we have seen, artisans processed it into combs, inkwells¹¹¹, and other small items of daily use.

Walrus Tusks

For Ottoman sultans and princes, walrus tusks¹¹² were more than just raw material for valuable objects, as an almost obsessive collecting mania indicates. Bayezid II's inventory of 1502 notes no less than 760 tusks.¹¹³ For Süleyman's time, the fragment of 1530 records 70 tusks,¹¹⁴ while the document attributed to 1563 logs only 13 tusks and 19 pieces bound together with a string.¹¹⁵ Even more telling is two walrus tusks that Bayezid II's favorite son, Prince Ahmed, had carried with him when strangled near Iznik, after fleeing from the battlefield of Yenişehir in April 1513. Most of the things seized on this occasion were for daily use; the only exceptions were the two tusks and a book on geomancy (*kitab-ı remil*): probably the prince had selected them¹¹⁶ for their apotropaic

¹¹⁰ TSMA, D. 3/2, fol. 7a.

¹¹¹ TSMA, D. 1023, fol. 2a.

¹¹² Walrus tusks were part of the merchandise that Ottoman royal merchants (*hassa tacirleri*) brought from Muscovy and sold by weight: BOA, D.BRZ d. 20614, pp. 53, 86, 202, 204, and 282. In 1543 a merchant, called Andreyka, traded sable and miniver furs as well as walrus ivory in the Ottoman capital. On 24 January 1543 he presented the sultan with three loose (*avara*) pieces of sable fur from the back (*sırt*) of the animal and three large walrus tusks; *ibidem*, p. 53. Three months later, when he received a robe of honor in return for his gift, "Andreyka" appears as a merchant of sable furs, *ibidem*, p. 80. We may identify him with the wealthy Ottoman court merchant (*hassa tacir*) Andreas Chalcocondyles. Cf. Andrzej Dziubiński, "Polish – Turkish trade in the 16th to 18th centuries," in *War and Peace: Ottoman – Polish Relations in the 15th – 19th Centuries*, ed. Selmin Kangal (Istanbul: Turkish Republic Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums, 1999), p. 40. Another, albeit weaker, candidate is a certain Andre or Andrian Karkokandella, also labelled as Greek; see M. Nekrasov, "XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992: Ankara, 12-14 Aralık 1992* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), p. 94.

¹¹³ TSMA, D. 3/1, fol. 4a. The register of 1505 mentions 740 whole tusks and 19 pieces, D. 10026, fol. 7b, and Yavuz Sultan Selim's undated inventory (probably from 1518) has 625 whole tusks and 26 pieces, D. 3/2.

¹¹⁴ TSMA, D. 1023, fol. 2b.

¹¹⁵ TSMA, D. 10019, fols. 8b, 3b.

¹¹⁶ TSMA, E. 747/12. The other belongings were a silver candlestick, a red camlet kaftan lined with ermine, three belts, a sitting pad, a dagger, a jade tablet, underwear, kerchiefs, a cushion, two ornamented (*münakkaş*) wrappers, an ornamented (*münakkaş*) bed sheet, and a sealed little pot. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi* 11-12 (1954-55), p. 198 (the document number of the Saray Archives given there is no longer valid). The inventory of Sultan Selim's time, D. 3/2, fol. 10a,

meaning. Additionally, the tusks symbolized power, as apparent from an assortment of diplomatic gifts from Bayezid II to his Persian antagonist Shah İsmā'il who, in 1510, received nine tusks from the sultan.¹¹⁷

In the secondary literature on unicorns, walrus tusks sometimes make brief appearances as forgeries¹¹⁸ of 'real' unicorn horns, i.e., narwhale tusks. Different from elephant and narwhale tusks, walrus ivory has an inner core of granular osteodentine (the ossified pulpa). Thus, this part looks reddish and mottled, and Ottoman artisans integrated this element into their compositions.¹¹⁹ Admittedly, it does not seem very sensible to consider a material well known to cognoscenti of Ottoman luxuries, namely ivory called 'fish tooth' (*dendan-ı mahi/balık dişi*), as a miraculous horn. Hence, walrus tusks must have had a significance of their own.¹²⁰

Teeth and tusks are conspicuous elements in sixteenth-century Ottoman royal *hazines*, likely because of their symbolic connotation of aggressiveness and subjugation of enemies. Moreover, references in the text of the *Shāhnāme* or Book of Kings, and depictions in miniatures ornamenting this classic work must have made their inclusion into the *hazine* collections desirable. Probably dated to 1518, the inventory of Süleyman's father Selim even notes 23 boar tusks (*dendan-ı hınzır*), items that surface in the Book of Kings as well.¹²¹ Given the disgust, which most Muslims feel for pigs, boar tusks are not objects that one would expect to find in the royal treasury. Their integration into the sultan's collection only makes sense if court officials perceived their benefit as greater than the revulsion they felt at this impure animal. In this context, we should recall that hunting wild boars was a gentleman's sport among the Ottoman ruling elite.¹²²

---

lists (under the heading *esbab-ı merhum Sultan Ahmed der yek sanduk*) different items, evidently not the things the Prince carried with him when he died. The only unusual articles in this record are two 'Frankish' images (*tasvir-i Frengi*).

¹¹⁷ Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet no. 71, fol. 207a.

¹¹⁸ See Schönberger, "Narwal-Einhorn," p. 196; Shepard, *The Lore of the Unicorn*, pp. 115-116, 132-133, 258.

¹¹⁹ Matthew Elliott Gillman, "A Tale of Two Ivories: Elephant and Walrus," *Espacio, Tiempo y Forma, Serie VII, Historia del Arte* (N. Época) 5 (2017), pp. 89-91.

¹²⁰ Cf. Shepard, *The Lore of the Unicorn*, p. 133.

¹²¹ TSMA, D. 3/2, fol. 12 a. For boar tusks in the *Shāhnāme*, see Ettinghausen, *The Unicorn*, pp. 39-40.

¹²² The clergyman of the German embassy to the Porte (1573-78), Stephan Gerlach, reports even that the royal stables kept shoats near the horses. As the piglets grew up, they were put into the royal gardens, where the sultan hunted them with arrows. His slaves

Maybe a thorough examination of the classics of Islamic literature, such as Ferdowsi's *Shāhnāme* and possibly Qazwini's *'Ajā'ib al-makhlūqāt*, will shed further light on the Ottoman enthusiasm for tusks and teeth. After all, the puzzling presence of lion claws in the royal *hazine* finds its explanation in the *Shāhnāme* as well. Some passages in the latter work refer to the lion claws of the *karg*, one of the manifestations of the unicorn.¹²³

Horns as Symbols of Power

In general, however, the emphasis was on horns. They certainly possessed a magical, protective function, mainly through their link to the multi-shaped and multi-named unicorn. Doubtless, their association with royal power was of equal importance, induced by the image of Dhu 'l-Qarnayn ('the two-horned'), the legendary Iskandar/İskender (Alexander the Great), whom pious Muslims knew from the Koran, and educated people from the *İskendername*.¹²⁴ Around 1500, a phenomenon parallel to the Ottoman enthusiasm for horns emerged in the Mamluk Empire, where the elite, and mostly the sultans, indulged in a fashion of wearing turbans with several horns as symbols of power.¹²⁵ This association might have influenced Ottoman imaginations; if so, it merged with the belief in the wonder-working force of the alicorn.

Süleyman the Magnificent very consciously cultivated his image as a mighty, splendid, and just ruler, following the model of Alexander the Great (Dhu 'l-Qarnayn) and Solomon.¹²⁶ To this end, the alicorn probably allowed court ideologues to append an additional facet, as the horn

---

then sold the shot animals or offered them to ambassadors such as Gerlach's employer and others in Galata. Stephan Gerlach, *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch/ Der von zween Glorwürdigsten Römischen Kaysern/ Maximiliano und Rudolpho, Beyderseits den Andern dieses Namens/ Höchstseeligster Gedächtnuß/ An die Ottomanische Pforte zu Constantinopel Abgefertigten/....Gesandtschaft*, (Frankfurt am Mayn: In Verlegung Johann-David Zunners. Gedruckt bey Heinrich Friesen, 1674), pp. 336-337. The *Hünername* (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Hazine*, no. 1524) has a miniature depicting three wild boars that Süleyman killed with a single arrow. For a reproduction see Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002), p. 407.

¹²³ Ettinghausen, *The Unicorn*, p. 17.

¹²⁴ See İsmail Ünver, "İskender. Edebiyat," *DİA* 22 (2000), pp. 557-559.

¹²⁵ See Albrecht Fuess, "Sultans with Horns: The Political Significance of Headgear in the Mamluk Empire," *Mamluk Studies Review* XII/2 (2008), pp. 71-94, esp. 78-80.

¹²⁶ Gülru Necipoğlu, "The Aesthetics of Empire," p. 128.

could function as a pointer to Sultan Süleyman's namesake, the Koranic prophet Sulaymān, the biblical Solomon, whose power gave him control over the animals, the jinns, and the unicorn, as early sixteenth-century miniatures indicate.¹²⁷ In these depictions, the otherwise ferocious unicorn is tamed, apparently due to Sulaymān's supernatural power. Since people customarily conceived it as a rambunctious and dangerous animal with a deadly voice,¹²⁸ they considered the killing of a unicorn as a feat comparable to the killing of a dragon.¹²⁹ Thus, in any case, possessing an alicorn was a publicity gain for the sultan.

Conclusion

At first glance, many of the objects stored in the royal *hazine* make present-day readers think of an Ottoman antecedent to a Western *Wunderkammer*. A closer look, however, reveals that the Ottoman court was fascinated not by many products derived from nature and the wide world in general, but by magic, panacea, and fabulous creatures. Although this belief had parallels in the West, the Islamic and Iranian tradition was crucial, for the Ottomans embodied predominantly in Ferdowsi's *Shāhnāme*. The Venetian alicorn gift to the sultan, evidently a narwhale tusk, dovetailed perfectly with Ottoman practice, all the more as people around the entire Mediterranean and beyond could integrate the horn's symbolism into their respective creeds and value systems. Thus, possessing the alicorn added another component to Süleyman the Magnificent's tremendously successful public image.

Treasuries in general house collections in motion and inventories have the implicit defect of presenting snapshots that only reflect a momentary situation. Thus, to derive conclusions about fashions or tendencies from a single register seems somewhat problematic. Our little study indicates that – if available – we must regard such records in series, in order to discern trends and tease out the material manifestations of the *Zeitgeist*.

¹²⁷ Ettinghausen, *The Unicorn*, p. 47 and pls. 34 and 35. Both miniatures show a unicorn with a straight horn of the narwhale type that we find in paintings, drawings, and tapestry in the West.

¹²⁸ Ettinghausen, *The Unicorn*, p. 35.

¹²⁹ Ettinghausen, *The Unicorn*, p. 37.

Until recently, beliefs and perceptions beyond Islamic religiosity but current in the Ottoman world have attracted the attention of modern scholars only in exceptional cases. Practices related to magic, the occult, and the supernatural, when outside the domain of the Koran and the practice of the Prophet Muhammad, still are mainly *terra incognita*, although, during the last few years, we are witnessing a gradual turn toward these issues. Outside the corpus of religious texts, sources shedding light on Ottoman approaches to the supernatural are not easy to detect, and this is the main impediment to a broader investigation. Even so, as we have seen, studying a series of *hazine* inventories has yielded an unexpected result: by themselves, the objects on record can open a small window into pre-modern Ottoman mentality.

For a long time, modern scholarship dealing with material culture as manifest in inventories, *post mortem* estate records, and the like has confined itself to identifying and statistically analyzing the mass of items important for their one-time owners. At present, however, we have reached a point when we need to dig deeper if we want to understand the material culture and its significance for Ottoman mentalities: We have to learn the language of things.

Bibliography

Archival Sources

Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, no. 71.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Büyük Ruznâmçe Kalemi, D.BRZ d. 20614.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA): D. 3/1; D. 3/2; D. 3/4; D. 4/1; D. 6; D. 26; D. 1023; D. 2501; D. 10019; D. 10026; D. 10730/1-2; E. 747/12.

Secondary Sources

Acar, M. Şinasi. *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, İstanbul: YEM Yayın, 2011.

Altun, Kudret. *Osmanlı'da Sosyal Sınıf ve Kimlikler: Catalogo dei Turbanti, Tesori della Biblioteca Universitaria di Bologna*, İstanbul: Bilge, 2019.

And, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Atasoy, Nurhan et al. *Imperial Ottoman Silks and Velvets*, Julian Raby – Alison Effeney (eds.), İstanbul-London: TEB, Azimuth, 2001.

Atçıl, Muhammet Zahit. "State and Government in the Mid-Sixteenth Century Ottoman Empire: The Grand Vizierates of Rüstem Pasha (1544-1561)" (Unpublished Ph.D. dissertation), University of Chicago, 2015.

Bağcı, K. Hüsnü Can. "Hayvansal Kokular/Animalic Aromatics," *Kutsal Duman-dan, Sihirli Damlaya: Parfüm / Sacred Incense to Fragrant Elixir: Perfume*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, pp. 123-125.

Baytop, Turhan. "Misvak," *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 30 (2005), pp. 190-191.

Bozkurt, Nebi. "Hurma," *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 18 (1998), pp. 391-393.

Coco, Carla – Flora Manzonetto. *Baili Veneziani alla Sublima Porta: Storia e caratteristiche dell'ambasciata veneta a Costantinopoli*, Venezia: Stamperia di Venezia, s.a. [1985].

Coşkun, Feray. "A medieval cosmography in an Ottoman context: a study of Mahmūd al-Hatib's translation of the Kharīdat al-'Ajā'ib," (Unpublished MA Thesis), Boğaziçi University, 2007.

Çelebi, İlyas. "Muska. Kelam," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 31 (2006), pp. 267-269.

Dankoff, Robert. "Kāşğari on the Beliefs and Superstitions of the Turks," *Journal of the American Oriental Society* 95/1 (1975), pp. 68-80.

_____. "A note on khutū and chatuq," *Journal of the American Oriental Society* 93/4 (1973), pp. 542-543.

Decei, Aurel. "Aloisio Gritti au service de Soliman le Magnifique d'après des documents turcs inédits (1533-1534)," *Anatolia Moderna – Yeni Anadolu* 3 (1992), pp. 10-60.

- Doğan, Kaan. "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde On Yıl: Bir Filori Defteri Işığında Harcamalar ve Rumeli Güzergâhı," (Unpublished MA Thesis), İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Dziubiński, Andrzej. "Polish – Turkish trade in the 16th to 18th centuries," Selmin Kangal (ed.), *War and Peace: Ottoman – Polish Relations in the 15th – 19th Centuries*, İstanbul: Turkish Republic Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums, 1999, pp. 38-44.
- Emecen, Feridun. *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.
- Erdem, Sargon. "Amber," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 3 (1991), pp. 7-8.
- Ethé, Hermann (trsl.) *Zakariya ben Muhammed ben Mahmûd el-Kazwî'nî's Kosmographie. Die Wunder der Schöpfung*, Leipzig: Fues, 1868, reprint: Frankfurt/Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994.
- Ettinghausen, Richard. *The Unicorn* (Studies in Muslim Iconography 1), Washington: The Lord Baltimore Press, 1950.
- Finlay, Robert. "Prophecy and Politics in İstanbul: Charles V, Sultan Süleyman, and the Habsburg Embassy of 1533-1534," *Journal of Early Modern History* 2/1 (1998), pp. 1-31.
- Fuess, Albrecht. "Sultans with Horns: The Political Significance of Headgear in the Mamluk Empire," *Mamluk Studies Review* 12/2 (2008), pp. 71-94.
- Gál, Erica. "Objects Made from Tusk, Bone, and Antler from the Ottoman-Turkish Fort at Barcs, Hungary," Gyöngyi Kovács and Csilla Zatykó, (eds.): *"per sylvam et per lacus nimios" The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary: the Contribution of the Natural Sciences*, Budapest: Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2016, pp. 133-143.
- Gerlach, Stephan. *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch/ Der von zween Glorwürdigsten Römischen Kaysern/ Maximiliano und Rudolpho, Beyderseits den Andern dieses Nahmens/ Höchstseeligster Gedächtnüß/ An die Ottomanische Pforte zu Constantinopel Abgefertigten/...Gesandtschaftt*, Frankfurt am Mayn: In Verlegung Johann-David Zunners. Gedruckt bey Heinrich Friesen, 1674.
- Gillman, Matthew Elliott. "A Tale of Two Ivories: Elephant and Walrus," *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII, Historia del Arte (N. Época) 5 (2017), pp. 81-105.
- Göyünç, Nejat. "Anabolu," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 3 (1991), pp. 105-106.
- Karateke, Hakan T. *An Ottoman Protocol Register Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in the Prime Ministry Ottoman State Archives, İstanbul*, İstanbul-London: The Ottoman Bank Archive and Research Centre/The Royal Asiatic Society, 2007.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması," *Türk Kültürü Araştırmaları* 27/1-2 (1989), pp. 199-231.
- Minges, Klaus. *Das Sammlungswesen der frühen Neuzeit: Kriterien der Ordnung und Spezialisierung*, Münster: LIT, 1998.

- Morrall, Andrew. "The Power of Nature and the Agency of Art: The Unicorn Cup of Jan Vermeyen," Grażyna Jurkowlaniec, Ika Matyjaszkiewicz, Zuzanna Sarnecka (eds.), *The Agency of Things in Medieval and Early Modern Art: Materials, Power and Manipulation*, New York – London: Routledge, 2018, pp. 17-32.
- Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London: Reaktion Books, 2005.
- _____. "The Aesthetics of Empire: Arts, Politics and Commerce in the Construction of Sultan Süleyman's Magnificence," In Pál Fodor (ed.), *The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*, Leiden-Boston: Brill, 2019, pp. 115-159.
- _____. "From International Timurid to Ottoman: A Change of Taste in Sixteenth-Century Ceramic Tiles," *Muqarnas* 7 (1990), pp. 136-170.
- _____. "The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and its Inventory," Eadem, Cemal Kafadar and Cornell H. Fleischer (eds.), *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, Leiden-Boston: Brill, 2019, I, pp. 1-77.
- _____. "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry," *The Art Bulletin* 71/3 (1989), pp. 401-427.
- Necipoğlu, Gülru, Cemal Kafadar, and Cornell H. Fleischer (eds.) *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, 2 vols. Leiden-Boston: Brill, 2019.
- Nekrasov, M. "XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992: Ankara, 12-14 Aralık 1992*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, pp. 91-96.
- Otman, Elvin. "The Role of Alvise Gritti within the Ottoman Politics in the Context of the "Hungarian Question" (1526-1534)" (Unpublished MA Thesis), Bilkent University, 2009.
- Özel, Ahmet. "Misvak: Fıkıh," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 30 (2005), pp. 191-192.
- Reindl, Hedda. *Männer um Bâyezîd. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bâyezîds II. (1481-1512)*, Berlin: Klaus Schwarz, 1983.
- Reindl-Kiel, Hedda. "The Empire of Fabrics: The Range of Fabrics in the Ottoman Gift Traffic (16th-18th Centuries)," Barbara Karl – Thomas Ertl (eds.), *Inventories of Textiles – Textiles in Inventories: Interdisciplinary Studies on Late Medieval and Early Modern Sources and Material Culture*, Wien: V&R unipress, Vienna University Press, 2017, pp. 143-164.
- Rogers, Michael. "An Ottoman Palace Inventory of the Reign of Beyazid II," In Jean-Louis Bacqué-Grammont – Emeri van Donzel (eds.), *Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes: VIth Symposium, Cambridge, 1rst-4th July 1984, Proceedings*, Istanbul-Paris-Leiden: The Divit Press, 1987, pp. 39-53.

- Sahillioğlu, Halil. "XVII. Yüzyıl Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 16 (1969), pp 48-54.
- Sanuto, Marino. *I Diarii*, vols. L, LIII-LV, Venezia 1898-1900.
- Sariyannis, Marinos. "Ajā'ib ve gharā'ib: Ottoman Collections of Mirabilia and Perceptions of the Supernatural," *Der Islam* 92/2 (2015), pp. 442-467.
- Schönberger, Guido. "Narwal-Einhorn: Studien über einen seltenen Werkstoff," *Städel-Jahrbuch* IX (1935-36), pp. 167-247.
- Shepard, Odell. *The Lore of the Unicorn*, New York: Dover Publications, 1993.
- Steingass, F[rancis Joseph]. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London et al.: Routledge &Kegan Paul, 1977.
- Tezcan, Hülya. *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu/Cotton, Woolen and Silk: Fabrics Collection*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- _____. *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Turan, Ebru. "The Sultan's Favorite: İbrahim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in The Reign of Sultan Süleyman (1516-1526)," 2 vols. (Unpublished Ph.D. Dissertation), University of Chicago, 2007.
- Uluçay, Çağatay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi* 8/11-12 (1954-55), pp. 185-200.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri," *Belleten* 159 (1976), pp. 467-478.
- Ünver, İsmail. "İskender. Edebiyat," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 22 (2000), pp. 557-559.
- Yelçe, N. Zeynep. "Müzmin bir Venedik Elçisi: Pietro Zen," Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (eds.), *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 19-21 Mayıs 2017, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi*, 2016, pp. 165-190.

AFRICAN SLAVES IN SIXTEENTH-CENTURY OTTOMAN ANATOLIA

Suraiya FAROQHI*

African slaves and freedmen living in the Ottoman world during the early modern period, put differently in the sixteenth to eighteenth centuries, have not attracted much attention apart from a few exceptional individuals who achieved outstanding careers.¹ Typically, the Africans who entered the chronicles worked for the sultan's court as eunuchs, or at least they enjoyed the patronage of powerful courtiers, as happened in the case of Mullah 'Alî, a religious scholar who was likely a slave at some point in his career. Apparently, this personage arrived in the Ottoman lands in the mid-1500s and became part of the circle of the Chief Black Eunuch Mehmed Ağa. The support of this influential figure allowed the young man to complete his studies in Islamic law and divinity; afterward, Mullah 'Alî began what was to become a highly successful career in the hierarchy of madrasa teachers and judges (*'ilmiyye*). In the reign of 'Osmân II (r. 1618-22), Mullah 'Alî reached the peak of his career, becoming the army judge of Rumelia, the second-highest position in the hierarchy of Ottoman scholar-officials.² Mullah 'Alî owes much of his recent fame to his defense of Black people against spurious negative traditions, wrongly attributed to the Prophet Muhammad, which had gained currency within certain circles in the Ottoman Empire and elsewhere.

---

* Prof. Dr., Ibn Haldun University, History Department. E-mail: suraiya.nfaroghi@gmail.com

¹ Jane Hathaway, *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power Broker* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).

² Bernard Lewis, *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Inquiry* (New York: Oxford University Press, 1992); Baki Tezcan, "Dispelling the Darkness: The Politics of 'Race' in the early Seventeenth Century Ottoman Empire in the Light of the Life and Work of Mullah Ali," in *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*, ed. Baki Tezcan and Karl K. Barbir (Madison, Wisconsin: The Center for Turkish Studies at the University of Wisconsin & the University of Wisconsin Press, 2007), pp. 73-96.

However, in this study we deal not with members of the elite, but with ordinary people of African backgrounds. On these men --and perhaps women, although they remain undocumented-- archival sources are not very explicit, and we cannot even be sure that those slaves that Ottoman officials recorded as 'Arab' were the only Black people present in the empire. There may have been others about whom we know nothing. For quite possibly, when the scribes did not use the ethnicity of a given slave to identify him or her, they may not have bothered to record whether the person at issue was Black or not.³ Moreover, while Turkish citizens of our own time, whose ancestors had arrived in the 1800s or early 1900s, may be conscious of their African backgrounds, the descendants of the men and women sold to Anatolia in the sixteenth or seventeenth century usually will not know anything about their African connections. After all, for many generations, the descendants of slaves and former slaves have intermarried with the previously resident population.

Differently from the Greeks, Southern Slavs, Ukrainians, and Hungarians, who beginning with the fourteenth century, became slaves after capture by Ottoman soldiers or seamen, Black people were not a likely war booty, at least not before the conquest of the province of Habeş/Abyssinia by Özdemiroğlu Hasan Pasha in 1561-7. Before this date, at the most, a few Africans in the service of Mamluk lords may have reached the Ottoman lands as war booty, after Sultan Selim I (r. 1512-20) had conquered Egypt in 1517. Thus, inhabitants of the Ottoman central provinces must have purchased their Black slaves from professional slave traders, who probably charged higher prices than soldiers would have done, as the latter often wanted to turn their human booty into cash as soon as possible. Given this situation, we may think that Black slaves were rare luxuries unknown outside of major commercial and politico-administrative venues.

However, enough references survive to show that this was not the case at all, even though we have to combine anecdotal evidence from a variety of Ottoman sources: African slaves were more widespread in sixteenth-century Anatolia than previously believed. Admittedly, in the

³ On the methodological problems see Yannis Spyropoulos, "Beys, Sheikhs, *kolbaşıs* and *godiyas*: Some Notes on the Leading Figures of the Ottoman-African Diaspora," *Turcica* 48 (2017), pp. 187-218.

southern parts of the peninsula, 'Arab' might upon occasion, be a personal name, and there was a tribal community going by the name of *Arablar*.⁴ However, such instances were rare; and when the term occurred, it usually referred to African ethnicity. Most of the relevant texts were on record in the qadi registers of Anatolian towns; typically settlements located close to the Aegean and the Mediterranean coasts. In the 1500s, customary rules governing the compilation of these registers differed quite strongly from one district to the next, and Black slaves and ex-slaves appeared in a variety of contexts.

It would have been desirable to proceed in an orderly sequence from one aspect of the lives of Black slaves to another, beginning, for instance, with the capture and transportation of African men and women and continuing with their sale in the slave markets. After completing that first stage of the discussion, it would have been logical to focus on the conditions under which African slaves labored once they had arrived in Ottoman Anatolia. At an even later stage of his/her investigations, the historian would have wanted to discuss the arrangements for future liberation and, finally, the actual manumission of African slaves, either during the lifetimes or after the deaths of their owners. However, the information available for the cities and towns of Bursa, Üsküdar, and Lârende/Karaman as well as the region of Aydın, put differently the places where African people have entered the official records of the sixteenth century, is too idiosyncratic for such a proceeding to be possible. Therefore, we discuss the evidence town by town, and in the concluding sections lay out the provisional results of our analysis.

Bursa

By the late 1400s and early 1500s, Black slaves or freedmen were appearing in the registers of the Bursa qadis, usually because their owners sold or else manumitted them.⁵ Black slaves were a small minority, as most of the people entering the registers had been war captives from southeastern

⁴ For example, Alaattin Aköz, "XVI. Yüzyıla ait bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler," *İstem* 2/3 (2004), pp. 91-118, at pp. 31, 39, 101, and 186.

⁵ Halil Sahillioğlu, "Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the late 15th and early 16th Centuries," *Turcica* 17 (1985), pp. 43-112, reprinted in idem, *Studies in Ottoman Social and Economic History* (Istanbul: IRCICA, 1999), p. 135.

Europe, or else the victims of raids in borderlands, dangerous even in times of peace. However, given the role of Bursa as a commercial center, where trade goods, including humans from different parts of the earth, came together, Black slaves did occasionally appear in the records. Admittedly, in some instances, the scribes may have confused people from South India with Africans, as slaves that were clearly from South Asia appear in the Bursa records as well. Sometimes, the scribes probably did not know the difference, merely noting that the slave or ex-slave had very dark skin.

As we cannot compile any statistics, not even approximate ones, we glean whatever information we can from anecdotal evidence. In November 1559, a police officer (*subaşı*), who probably served in Bursa although alternatively, his seat could have been in one of the nearby villages, demanded the preparation of an official record concerning the declaration of a Black slave named Ca'fer, who lived in the village of Umurbey. Probably, this man, who had received a promise of freedom (*mükâtebe*), was more zealous in protecting his master's house than an 'ordinary' slave might have been, and we see him acting as the caretaker and representative of the absent owner.⁶ Through local gossip, Ca'fer had advance knowledge of the plans of two dubious individuals, who had been scheming to enter his master's house at night.⁷ As Ca'fer knew the names of these people, they either lived in the neighborhood or else had a well-earned reputation for theft and robbery. When discovered by the slave caretaker, the intruders ran off, but Ca'fer followed and grabbed one of them, whom he hit over the head. The victim first fainted, but then came to and managed to get home, where he lay in his bed for about a week and then died.

There were some ambiguities in this story, because in a note later deleted from the official protocol but readable even today, Ca'fer had --in advance-- expressed his intention to kill. Presumably, someone familiar with court protocol had advised him that there might be trouble if his declaration included homicidal intentions, for, in that case, he probably had exceeded his rights as the defender of his master's property. After all, Ca'fer

⁶ On contracts of this kind (*mükâtebe*) see Sahillioğlu, "Slaves," pp. 115-20.

⁷ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Bursa Şer'iyye Sicilleri, A 78, fol. 43. My heartfelt thanks to Fırat Yaşa, who helped me to gain access to this text, and to Zeynep Dörtok Abacı, who read some of the more difficult words.

had killed the intruder, not in the house, but after the miscreant had already run away. By contrast, if premeditation was absent, the judge might regard his action as the equivalent of ‘justifiable homicide.’

Üsküdar

Colorful records concerning Black slaves living in the sixteenth century come from Üsküdar, a coastal town close to Istanbul, soon to become an integral part of the Ottoman capital. While small and semi-rural, Üsküdar was a place that many transients passed through on their way into and out of Istanbul; and in a short period during the mid-1500s, officials serving the qadi of Üsküdar produced 118 documents concerning slaves, both male and female.⁸ In 65 cases, the scribes mentioned ethnicity. In 14 instances, the persons at issue, usually re-captured fugitives, were ‘Arab’ and sometimes ‘Habeşi Arab.’ While these figures have no statistical value, they do indicate a significant presence of Black slaves and indirectly, the activities of slave traders, who had sold these men in northwestern Anatolia. As no ethnic Arabs in the present-day sense of the term could legally suffer enslavement, as they were Muslims of long standing, we can take this term as referring to Black people exclusively, whom Istanbul inhabitants called ‘Arab’ even in the early twentieth century.⁹

Despite the rarity of African slaves, it is unrealistic to assume that the escaped Black men tracked down in Üsküdar all belonged to members of the Ottoman elite, because some of the owners reclaiming their human property were inhabitants of Anatolian villages without any titles to indicate elite connections. Other owners, by contrast, may well have been members of the Ottoman central administration, for these personages might hold sizeable farms in different parts of Thrace, with a few slaves

⁸ Yvonne Seng, “The Üsküdar Estates (*tereke*) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524,” (doctoral dissertation), The University of Chicago, 1991; Ekrem Tak, “1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline göre Kaçkın Köleler,” *12-14 Mart 2004 II. Üsküdar Sempozyumu: Bildiriler*, 2 vols. (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005), I, pp. 19-28; Suraiya Faroqhi, “Mostly Fugitives: Slaves and their Trials and Tribulations in Sixteenth-century Üsküdar,” in Suraiya Faroqhi, *Travel and Artisans in the Ottoman Empire: Employment and Mobility in the early Modern Era* (London: I. B. Tauris, 2014), pp. 129-42; eadem, “Captured in Üsküdar, during the 1550s: Fugitive Slaves and their Clothing,” unpublished manuscript awaiting publication.

⁹ As for Christian Arabs, they had been the subjects of Muslim rulers for centuries, and thus were not legitimate booty for Muslim slave-hunters either.

employed as year-round laborers.¹⁰ Fugitives may have crossed the Bosphorus in the hope of making new lives for themselves in Anatolian villages. However, such plans were quite unrealistic, given the existence of officials whose very job it was to track down escaped slaves.

Aydın

Presumably, sizeable landholdings held by members of the Ottoman elite existed in the area of İzmir and Aydın as well, for we possess evidence of a significant number of Africans working the land during the last quarter of the sixteenth century. For a document preserved in the Registers of Important Affairs (*Mühimme Defterleri*) refers to Black slaves and freedmen that organized a festivity whose details remain unknown, but which may have resembled the ‘feast of the calf’ that people of African descent celebrated in İzmir in the late nineteenth and early twentieth centuries.¹¹

Whatever the nature of these celebrations, the organizers required money. In fact, our evidence of this rural festival and the appreciable presence of Africans, at a time when the meteoric rise of İzmir to commercial prominence was still in the distant future, comes from a complaint of local landholders. Ten years after the death of Sultan Süleyman (r. 1520-1566), in 1576, these holders of local power claimed that the Africans used threats when demanding contributions to the festival fund, and in addition, they supposedly menaced slaves unwilling to participate. Perhaps some of these laborers worked the lands of major pious foundations of the İzmir-Urla district, which may have held farms worked by slaves, an arrangement known from the Istanbul region.¹² At the same time, we may hypothesize that certain Africans worked the cotton fields that had been typical of the region ever since the middle ages; but secure information is lacking.

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassam’ına ait Tereke Defterleri (1545-1659),” *Belgeler* III/5-6 (1966), pp. 1-479 at pp. 85, 94-97.

¹¹ Suraiya Faroqhi, “Black Slaves and Freedmen Celebrating (Aydın, 1576),” *Turcica* 21-23 (1991), pp. 205-15.

¹² The edition of Ömer Bıyık, *Defter-i Evkâf-i Vâlide Sultan der Mağnisa: Ayşe Hafsa Vâlide Sultan Vakfı ve XVI. Yüzyılda Urla* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2014) refers to *çiftlik*s belonging to the pious foundation instituted by Hafsa Sultan, the mother of Sultan Süleyman. Many former slaves lived in Urla and the surrounding villages; but as the index of this publication does not include individuals and their ethnicities, it is hard to tell whether there were any Black people among the freedmen.

Black People in Lârende/Karaman

More surprisingly, we find a significant number of Black slaves in the sharia court records of the small land-locked town of Lârende/Karaman in southern Anatolia. The register at issue is a collection of disparate small fascicules, dating to the earlier years of Süleyman the Magnificent and likely joined into a single volume at a later stage. Barring errors in counting, the volume, which has resulted from this re-binding and which covers the period from 1532 to 1535, contains references to 31 slaves.¹³ Thirteen of these people were Blacks, while in the case of the others, the text either specified a European (often of Ukrainian or Russian) background or else gave no information on ethnicity. Thus, there may have been a few Black people present in the record, who remain impossible to retrieve.

To outsiders, the town of Lârende/Karaman was noteworthy for two major pious foundations. One of them was a complex comprising a mosque and other charities, founded by the Karaman prince İbrâhîm Bey II (d. 1464) and the other a madrasa-cum-mausoleum established by Melek Hatun, a daughter of the Ottoman Sultan Murâd I Hüdavendigâr (r. 1362-89, married to a prince of the Karaman dynasty).¹⁴ Elsewhere, the same princess appeared as 'Nefise.' Likely, in the time that is of interest here, namely the reigns of Sultan Süleyman and his immediate successors, Lârende/Karaman had lost most of the importance that it had possessed when still part of the Karaman principality and in the first years after the Ottoman conquest; for most pious foundations of any significance dated back to the Karamanid period.

In 1474, Mehmed the Conqueror had sent his son Prince Cem (1459-95) to govern the province of Karaman, recently conquered after the death of İbrâhîm Bey. With the advice of his entourage, the teenage Cem Sultan managed to frustrate any attempts of the defeated dynasty to return to power. At that time, the prince and his household seem to have established connections to the town of Lârende/Karaman, for a local pious foundation

¹³ *Kanuni Devrine Ait 939-941 / 1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili / Özet, Dizin, Tıpkıbasım*, ed. Alaattin Aköz (Konya: Tablet Basım Yayın, 2006).

¹⁴ *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, ed. Feridun Nafiz Uzluk (Ankara: Vakıf Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958), p. 7 records the madrasa and mausoleum of this woman, whom the register merely calls 'the lady' (*hatun*).

financed the reading of sections from the Qur'an for the benefit of Cem Sultan's soul. Admittedly, most of the revenue sources assigned to the foundation were no longer productive by 1530; and as the latter were mostly located in and around the covered market (*bedesten*), the 'business center' of the town was probably not in very good shape. In addition, Lârende/Karaman contained a small pious foundation in memory of a woman named Hüsnîşâh Hatun, described as the 'mother of the prince' (*şehzâde*); while it is probable that the *şehzâde* at issue was Cem, we cannot be entirely sure.¹⁵ If so, this brief record gives us the name of Cem Sultan's mother.

Thus, by 1530, Lârende/Karaman was only a minor provincial town. According to the abridged (*icmâl*) register dated to 1530 but probably summarizing data collected during the earliest years of Kânûni Süleyman's reign, the town contained 462 households and 570 taxable males.¹⁶ If we estimate that a household consisted of five people and add on about one hundred bachelors, the population should have been between 2400 and 2500 people. While urbanization in the early sixteenth century was limited throughout Anatolia, compared to Konya or Kayseri, which had been centers of pre-Ottoman rulers as well, Lârende-Karaman cut a very modest figure.

Protected by a fortress manned by 37 soldiers under the responsibility of a commander (*dizdâr*) and his second in command (*kethüdâ*) the town had a market for horses, cattle, and salt. As noted, the covered market must have been at least partly in ruins, since the registrars did not even bother to list the institutions that, apart from Cem Sultan's somnolent foundation, derived revenue from this source. We only know that the building contained some chests, where presumably merchants and artisans deposited their money for safekeeping. The town's primary resource was an ample

¹⁵ Mahmut Şakiroğlu, "Cem Sultan," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 7 (1993), pp. 283-84. Şakiroğlu does not name Cem Sultan's mother.

¹⁶ 387 *Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937-1530)*, part I *Konya, Bey-şehri, Ak-şehir, Lârende, Ak-saray, Niğde, Kayseriyye ve İç-il Livaları <Dizin ve Tıpkıbasım>*, ed. İsmet Binark et alii (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996), pp. 106-22. İbrahim Hakkı Konyalı had published the same text in 1967: *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), pp. 103-10. In the same volume, on pp. 461-82, Konyalı had introduced the original foundation document (*vakfiyye*) of Melek/Nefise Hatun.

supply of water, as apparent from the many mills that permitted the operation of quite a few local charities. Given the availability of water, the major urban manufacture was a dye-house, on record as producing 20,000 akçe in revenue for the governor of the sub-province (*sancakbey*). Local artisans specialized in the production of cotton cloth (*kirpas*), an activity that attracted traders to this outlying region, but differently from Bursa practice, weavers apparently did not employ slaves.

For the most part, the slaves at issue seem to have worked in villages and one instance, at least, in an encampment of nomads or semi-nomads. As many inhabitants of the town made a living from gardens, fields and vineyards, most slaves were agricultural laborers, as we learn from the records documenting the recapture of escapees. For similar to the practice in Üsküdar, when an escaped slave fell into the hands of the authorities, it was customary to hold him for several days, known as the *müddet-i 'örfiyye*. During this period, the owner, normally identified by his place of residence and notified by intermediaries, could come to the qadi's court to retrieve his property. The slave owner then paid a fee for the retrieval (*müjde*), feeding (*nafaka*), and registering (*defter*) of the slave. As in Üsküdar, the person responsible for guarding the retrieved slaves and collecting the appropriate dues from the owners had farmed his office; put differently this man had invested money in his appointment and expected to make a profit from the recovered slaves.

In some cases, the scribes of the qadi's court elicited the owner's names from witnesses before these property owners actually arrived. Thus, we learn that apart from the villages of the Lârende/Karaman district, the Black slaves on record had worked in places quite distant from the town. One African had labored in the mountainous district of Mud (today: Mut), and others had come all the way from Konya and Tarsus.¹⁷ We do not know why these persons had chosen to travel long distances to Lârende/Karaman, presumably on foot. Perhaps they hoped for charity in one of the pious foundations of the town. Furthermore, it is somewhat enigmatic how witnesses from remote villages, who as noted testified to the identity of the often absent slave owners, had found their way

¹⁷ *Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, pp. 5-9.

into the local court. Perhaps at least some of these men worked as ‘investigators’ for the tax farmer of the *müjde* dues and received some remuneration from the fees that the owners paid when retrieving their slaves, but this is merely an unproven assumption.

It is extremely rare to find documents recording the slave’s (presumed) reasons for flight. Even so, an unnamed African, who had first worked in the village of Karkın and after sale to Hacı Yaylaoğlu Hüseyin, had been moved to the town of Tarsus, told the court of Lârende/Karaman that he had fled because his new owner beat him.¹⁸ At the same time, we frequently encounter local people denouncing an unknown man that they had met on the road or in the woods as a fugitive slave, perhaps hoping for a reward from the owner. We do not know whether these types of denunciation were so ‘normal’ that nobody thought about the possible moral implications; after all, a slave that ran away from his master committed a crime. Even so, we may wonder whether there ever were discussions about the propriety -- or otherwise -- of denouncing another human being to the authorities and ensuring that he would return to his owner, who might well mistreat him.

Exceptionally, we encounter arrested persons who could prove their freedom, after having stayed in the lockup, probably under much discomfort, for a couple of days. We do not know whether any of these wrongfully imprisoned Black people ever took their captors to court. However, in one case involving the sale of a free person who was not Black, the man responsible for the fraudulent sale did end up in prison. On the other hand, as imprisonment was a measure to ensure that the accused remained at the disposal of the court, rather than a punishment, we may wonder what --if anything-- happened to the fraudster in the long run.¹⁹ If not resident in Lârende/Karaman, where their neighbors could vouch for them, Black people only could have convinced the court of their free status if they possessed a manumission document. By contrast, people born as Ottoman subjects, if challenged by the men hunting for fugitive slaves should have had less trouble in finding witnesses who could testify to their free status. Being born to free parents outside the Ottoman borders, in Africa in this case, unfortunately would not have been of much help, even if the slave had

¹⁸ *Lârende (Karaman) Şer‘iye Sicili*, p. 28.

¹⁹ *Lârende (Karaman) Şer‘iye Sicili*, p. 234.

witnesses to that effect. For the Ottoman courts would have considered enslavement outside the empire's borders, in the realms governed by 'infidel' rulers, as perfectly legitimate. As for the subjects of Muslim African kings, who could have claimed that their enslavement was illegal according to religious law, the sources hitherto located are completely silent. Presumably, when in flight, Black people were more at risk than other strangers would have been, for they would have immediately stood out among the locals. As we do not find any 'clusters' of Black slaves documented in the local qadi's records, the slaves laboring near Lârende/Karaman probably were unable to found communities, of the type existing in late sixteenth-century Aydın.

As noted in the case of Ca'fer, the caretaker of his owner's house in Umurbey/Bursa, the presence of Black slaves sometimes emerges from court cases in which they play a pivotal role. In other instances, by contrast, their presence may be marginal. Thus, when a man from Lârende/Karaman claimed that he had found five of his stolen pigeons in possession of a certain Hamza b. Hayreddin, the latter countered that he had purchased the birds from 'the Arab of Çavdar Ahmed,' a claim confirmed by witnesses.²⁰ Likely, the Black slave of Çavdar Ahmed had acquired the pigeons from an unidentified source, if indeed the complainant had correctly identified the birds and had not tried to claim Hamza's pigeons fraudulently. It was incidental to the case that Çavdar Ahmed's slave was Black, but for our present purposes, all references to black slaves are very valuable.

Another case in which the existence of African slaves enters the records 'by chance' involves a case of killing and the subsequent payment of blood money (*diyet*). Before April 1534, a certain Mûsâ Bey had mortally wounded a man named Mahmud b. Ahmed, whose heirs took the culprit to the court of Lârende/Karaman. Perhaps because their evidence did not satisfy the exacting standards set by the sharia, the relatives of the dead man obtained a settlement out of court. Even so, the claimants must have been in a strong position, for the settlement required the killer to pay 15,000 *akçe* to the estate of the victim, a large sum of money for a rural environment in which money was scarce.²¹ The two sides agreed on a list of goods belonging to Mûsâ Bey and one of his brothers, which the two men would

²⁰ Lârende (Karaman) *Şer'îye Sicili*, p. 229.

²¹ Lârende (Karaman) *Şer'îye Sicili*, p. 240-41.

have to sell in order to meet the obligations of the killer towards the family of his victim. Prudently, the killer himself had not shown up at all but left his brothers to speak for him. The agreement contained a clause that if the property of Mûsâ Bey and his brother proved insufficient, Mustafâ Bey, another sibling of Mûsâ and the killer, would have to divest himself of some of his properties to make up the total.

The lengthy enumeration of Mustafâ Bey's possessions began with two Black slaves (*kara köle*), followed by one white slave (*ak kul*) and four pairs of oxen, ten head of black cattle (*kara sığır*), 150 sheep, (one?) camel and some real estate. As at that time, the title *bey* still denoted persons of status, the three brothers must have belonged to the local elite, engaged in field agriculture as well as in herding, and who employed both Black and white slaves. Unfortunately, we do not know how many slaves in total worked on their holdings.

Other ex-slaves entered the record because on manumission, they needed to pay the taxes demanded from peasant householders. These payments varied according to the size of the holding, and as recently liberated slaves were typically smallholders, they often paid the *resm-i bennâk* that was lower than the dues, which the sultan's servitors demanded from full and half-sized farmsteads.²² In one case, we encounter a slave whose owner promised to manumit him after an additional ninety days of service; the soon-to-be-liberated slave already held two *dönüm* sowed with wheat and one *dönüm* where a harvest of barley was ripening.²³ This short document is one of the few sources recording how owners living in villages might facilitate the integration of their liberated slaves into the local community. The text does not indicate the ethnicity of the slave; however, at least in this particular respect, there probably was no difference between Black and non-Black freedmen.

Records of female slaves being extremely rare, we cannot say whether the general rule that freedwomen paid the bride-tax (*resm-i 'arûs*), applied to Black as well as to white females. However, the probability is high: For whatever their ethnicity may have been, these women presumably

²² *Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, p. 221.

²³ *Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, p. 54.

needed husbands in order to survive, and the *timâr*-holders, who usually had the right to collect the bride-tax, must have been on the lookout for recently manumitted women. The records covering Black slaves do not contain any references to women. In contrast, we do find some females among the slaves either described as European or about whose backgrounds the texts do not give any information. As the number of cases is small, we cannot be sure that there were no females of African descent among the slaves in Lârende/Karaman; but as noted, they must have been quite rare.

Usually, Ottoman records concerning African slaves do not tell us where these men had originated; the designation *Habeşî*, rather vague but common in Üsküdar does not occur in the registers of Lârende/Karaman.²⁴ In one case, however, we learn of a manumission involving a man named Sa'idi 'Abdullâh, who had likely come from Upper Egypt. In Bursa, during the late 1400s and early 1500s, this term, which refers to Upper Egypt, occasionally occurred among the slaves mentioned in the qadi registers, while it was apparently unique in Lârende/Karaman.²⁵ Sahillioğlu has rightly pointed out that Egyptians, being Muslims by birth (or else Christians subject to a Muslim sultan), should not have suffered enslavement. Unfortunately, we are no closer to an explanation of this dilemma than Sahillioğlu was, now over thirty years ago.

Another singular record from the Lârende/Karaman register concerns the marriage of a Black slave. Unfortunately, the laconic expressions typical of Ottoman qadi registers do not allow us to determine why either the owner of the slave or else the groom had decided to put this particular marriage on record.²⁶ Perhaps the reason was the order of Sultan Süleyman, supported by his chief *müftü* Ebüsuûd Efendi (1490-1574), that marriages would need approval by the local qadi; in Karaman during the 1530s the local judges took this command quite seriously, although application often seems to have lapsed in later years.²⁷

²⁴ Spyropoulos, "Beys, Sheikhs, *kolbaşıs* and *godiyas*."

²⁵ Sahillioğlu, "Slaves," p. 135; *Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, p. 133.

²⁶ *Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, p. 173.

²⁷ Aköz, "XVI. Yüzyıla ait bir Nikâh Defteri."

Black Slaves, Perhaps Exchanged for Timber

These findings invite hypotheses concerning the trade that brought Black people, mostly males, to remote sites in rural Anatolia. A possible explanation is the timber trade, as Egypt had no trees useful for building ships and dwellings, and Anatolia had supplied Cairo already in Mamluk times. During the middle ages, the Syrian provinces and the southern coast of Asia Minor were major sources for pinewood, supplemented by timber from the western Mediterranean that Venetians and Genoese carried to Egypt for sale. Gallnuts from Balat and Antalya, used in the manufacture of dyes and ink, found buyers in Cairo as well. In addition, many artisans worked with imported wood, for instance, carving the famous screens known as *mashrabiya*. Given the closeness of southern Anatolia to Egypt, much of this critical raw material must have come to Cairo from the coastlands to the north of the Mediterranean. In 1510, when southern Anatolia had been in Ottoman hands for some forty years, Sultan Bâyezîd II (r. 1481-1512) sent arms and Anatolian timber to Egypt in pursuance of a temporary alliance with the Mamluks. Quite possibly, the Mamluk dignitary sent by his monarch to pick up the Ottoman sultan's aid engaged in some slave trading as an additional source of income.

Certainly, Ottoman-Mamluk relations soured after a short time and the conquest of the Mamluk sultanate was to follow but a few years later, in 1516-17.²⁸ However, after the Ottoman conquest, the demand for Anatolian timber in Egypt must have increased even more, when the use of wood in construction became more fashionable among the Cairo elite. As a study of the monumental dwellings of the Egyptian capital has shown, wealthy people of the Ottoman era favored wooden ceilings and/or paneling, likely in imitation of Ottoman customs.²⁹ In the estates of eighteenth-century Egyptian decedents of moderate wealth, wooden items were among the most valuable goods, as pottery or textiles were far cheaper to produce.³⁰

²⁸ Subhi Y. Labib, *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)* (Wiesbaden/Germany: Franz Steiner, 1965), pp. 330-31 and 467.

²⁹ Bernard Maury, André Raymond, Jacques Revault, Mona Zakaria, *Palais et maisons du Caire, II, Époque ottomane XVIe - XVIIIe siècles* (Cairo and Paris: IFAO and CNRS, 1979).

³⁰ Alan Mikhail, "Anatolian Timber and Egyptian Grain: Things that Made the Ottoman Empire," in *Early Modern Things: Objects and their Histories 1500-1900*, ed. Paula Findlen (New York: Routledge, 2013), pp. 274-93.

Supplying Ottoman dockyards in Suez was an even more urgent concern. For in the sixteenth century, countering the Portuguese threat against the Holy Cities of the Hijaz required a substantial investment in ocean-going ships.³¹ Ottoman ambitions for expansion in the Indian Ocean increased official demand even further, particularly since, in the warm waters of the Indian Ocean, parasites were more likely to attack the hulls of ships than was true of the Mediterranean environment; the ships thus became unsafe after only a few years of use. In addition, feeding the permanent inhabitants of Mecca and Medina, as well as the numerous pilgrims, required ships to carry grain from Egypt to the Hijaz, a constant worry of the Ottoman authorities, to say nothing of the pilgrim traffic between Egypt and Mecca. For these enterprises, timber was indispensable; and it must have primarily come from the Anatolian coastlands.

Partly, the exportation of Black slaves may have paid for these deliveries. While we know very little about the transit routes by which Black slaves reached the eastern Mediterranean during the sixteenth century, eighteenth- and nineteenth-century records indicate the Hijaz and Egypt as the venues where slaves would have changed hands; and probably the situation was no different in the 1500s. Likely, the active slave market in Cairo, on record in Mamluk sources, continued to operate. Unfortunately, this hypothesis is difficult to prove. After all, as Sahillioğlu has noted, many slaves, Africans and others, changed hands several times before reaching their final destinations because merchants whose leading trade was in other wares, sold and bought slaves whenever they had an opportunity to do so.³² In most cases, we thus have no evidence about the routes that African slaves followed before reaching the principality of Karaman, and later on the Ottoman province of the same name. This intriguing problem needs further study.

³¹ Gian Carlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (New York: Oxford University Press, 2010); Mikhail, "Anatolian Timber and Egyptian Grain" discusses this matter for the eighteenth century. Compare the chapter by Andrew Peacock in the present volume.

³² Sahillioğlu, "Slaves," p. 136.

In Conclusion

To date, we have very little evidence of Black slaves laboring in Anatolian towns further inland, for example, in Ankara or Konya – admittedly, in Konya during the 1660s, a few such people do appear in the records. However, the vast majority of the slaves working in Central Anatolia came from the Ottoman borderlands in southeastern Europe, in addition to the men and women captured by Tatar warbands and sold in Black Sea ports. Until future finds in the archives show our hypothesis to be mistaken, we may assume that Black slaves arrived in the Anatolian coastlands by ship, with Egypt a likely transit place. In the case of eunuchs destined for the sultans' palace and a few elite harems, a passage through Egypt must have been the rule, as there were not many places with inhabitants 'specializing in the manufacture' of eunuchs, and certain Coptic villages on the southern fringes of Egypt engaged in this kind of mistreatment.³³ However, the available documents do not indicate that there was any demand for African eunuchs in Anatolia.

As the documents located at present do not lend themselves even to 'guesstimates,' we cannot say whether Lârende/Karaman had a higher concentration of Black slaves than the regions of Üsküdar or Aydın. Even so, given the smallness of the town's population and its very limited role in interregional trade, it is noteworthy that we find a significant number of Black slaves laboring in the region. As the area was mountainous, there were probably few medium- or large-sized farms (*çiftlik*s) of the kind known in the Istanbul or Izmir areas, where the owners sometimes kept a few slaves for year-round work. However, given the limits of our knowledge, caution is of the essence, for as we have seen, a few wealthy families employing numbers of slaves existed even in this outlying area. Thus, the Africans working in the Lârende/Karaman region may have come to southern Anatolia because traders used them as payment for the timber or cotton cloth that they purchased in the town's markets. We can only hope that in the future, documents will turn up that allow us to verify – or falsify -- this hypothesis.

³³ Otto Meinardus, "The Upper Egyptian Practice of the Making of Eunuchs in the XVIII. and XIX. Century [sic]," *Zeitschrift für Ethnologie* 94/1 (1969), pp. 47-58.

Bibliography

Primary Sources

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bursa Şer'iyye Sicilleri, A 78.

Published and Secondary Sources

Aköz, Alaattin (ed.) *Kanuni Devrine Ait 939-941 / 1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'iye Sicili / Özet, Dizin, Tıpkıbasım*. Konya: Tablet Basım Yayın, 2006.

_____. "XVI. Yüzyıla ait bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler," *İstem* 2/3 (2004), pp. 91-118.

Barkan, Ömer Lütfi. "Edirne Askeri Kassamı'na ait Tereke Defterleri (1545-1659)," *Belgeler* III/5-6 (1966), pp. 1-479.

Binark, İsmet et alii (eds.): *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937-1530)*, part I *Konya, Bey-şehri, Ak-şehir, Larende, Ak-saray, Niğde, Kayseriyye ve İç-il Livaları <Dizin ve Tıpkıbasım>*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996.

Biyyık, Ömer (ed.) *Defter-i Evkâf-i Vâlide Sultan der Mağnisa: Ayşe Hafsa Vâlide Sultan Vakfı ve XVI. Yüzyılda Urla*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2014.

Casale, Gian Carlo. *The Ottoman Age of Exploration*. New York: Oxford University Press, 2010.

Faroqhi, Suraiya. "Black Slaves and Freedmen Celebrating (Aydın, 1576)," *Turcica* 21-23 (1991), pp. 205-15.

_____. "Captured in Üsküdar, during the 1550s: Fugitive Slaves and their Clothing," unpublished manuscript awaiting publication.

_____. "Mostly Fugitives: Slaves and their Trials and Tribulations in Sixteenth-Century Üsküdar," In Suraiya Faroqhi, *Travel and Artisans in the Ottoman Empire: Employment and Mobility in the Early Modern Era*. London: I. B. Tauris, 2014, pp. 129-42.

Hathaway, Jane. *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power Broker*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Konyalı, İbrahim Hakki. *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1967.

Labib, Subhi Y. *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1965.

Lewis, Bernard. *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Inquiry*. New York: Oxford University Press, 1992.

Mauray, Bernard, André Raymond, Jacques. Revault, Mona Zakaria. *Palais et maisons du Caire*, II, Époque ottomane XVIe - XVIIIe siècles. Cairo and Paris: IFAO and CNRS, 1979.

Meinardus, Otto. "The Upper Egyptian Practice of the Making of Eunuchs in the XVI. II. and XIX. Century (sic)," *Zeitschrift für Ethnologie* 94/1 (1969), pp. 47-58.

- Mikhail, Alan. "Anatolian Timber and Egyptian Grain: Things that made the Ottoman Empire," *Early Modern Things: Objects and their Histories 1500-1900*, edited by Paula Findlen. New York: Routledge, 2013, pp. 274-93.
- Sahillioğlu, Halil. "Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late 15th and early 16th Centuries," *Turcica* 17 (1985), pp. 43-112, reprinted in idem, *Studies in Ottoman Social and Economic History*. İstanbul: IRCICA, 1999, pp. 105-74.
- Şakiroğlu, Mahmut. "Cem Sultan," *TDV İslam Ansiklopedisi* 7 (1993), pp. 283-84.
- Seng, Yvonne. "The Üsküdar Estates (*tereke*) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524" (Unpublished Ph. D. dissertation), The University of Chicago, 1991.
- Spyropoulos, Yannis. "Beys, Sheikhs, *kolbaşıs* and *godiyas*: Some Notes on the Leading Figures of the Ottoman-African Diaspora," *Turcica* 48 (2017), pp. 187-218.
- Tak, Ekrem. "1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline göre Kaçkın Köleler," *12-14 Mart 2004 II. Üsküdar Sempozyumu: Bildiriler*, 2 vols., İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005, I, pp. 19-28.
- Tezcan, Baki. "Dispelling the Darkness: The Politics of 'Race' in the early Seventeenth Century Ottoman Empire in the Light of the Life and Work of Mullah Ali," Baki Tezcan and Karl K. Barbir (eds.), *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*. Madison, Wisconsin: The Center for Turkish Studies at the University of Wisconsin & the University of Wisconsin Press, 2007, pp. 73-96.
- Uzluk, Feridun Nafiz (ed.) *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*. Ankara: Vakıf Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.

DİZİN / INDEX

- A**
Abbasi 45, 49, 50, 53, 55, 56, 238
Abbasid 26
Abd al-Razzaq al-Samarqandi 316
Abdullah Mervârid 228
Abdüllatif Kudsi 160, 168
Abhazya 62, 68, 69, 75
Abu Hanifa 303
Abyssinia 305, 306, 350
Aceh 313, 316
Acem 136, 137, 195, 285
Adriyatik 12
Adudüddin İci 208
Africa 6, 19, 22, 24, 28, 35, 37, 38, 105, 106, 110, 111, 115, 299, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 361, 363, 364, 365, 366
Ahlâk-ı Alâî 15, 190
Ahlâk-ı muhsinî 190 (bkz. *Akhlaq-i Muhsini*)
Ahmed ed-Decânî 157, 160, 161, 164, 167, 168
Ahsenü'l-Hadîs 223, 244
Akdeniz 14, 59, 105, 107, 110, 120, 121, (bkz. *Mediterranean*)
Akhlaq-i Muhsini 303, 320 (bkz. *Ahlâk-ı muhsinî*)
Alâeddin Ali Çelebi 190
al-Fiğh al-Akbar 303, 320
Algeria 106 (bkz. *Cezayir*)
Ali b. Şihabüddin Hasan el-Hemedânî 190
Ali İsfahânî 136
Ali Türk 136
Amara Dunqas 305, 317
Amasya 11, 13, 14, 26, 31, 70, 71, 72, 191, 192, 193, 199
Anadolu 9, 10, 12, 54, 59, 65, 71, 82, 131, 160, 164, 167, 177, 178, 180, 181, 188, 219, 286, 287, 288, 303, (bkz. *Anatolia*)
Anadolu kadiaskeri 9, 126, 128, 132, 133, 135, 136
Anatolia 23, 33, 36, 37, 38, 112, 281, 304, 318, 331, 345, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 362, 363, 364 (bkz. *Anadolu*)
Aqquyunlu Rustam 304
Arab 131, 153, 309, 317, 322, 330, 350, 351, 353, 359 (bkz. *Arap*)
Arabic 29, 308, 309, 337, 338 (bkz. *Arapça*)
Arap 54, 152, 196, 218, 227, 243 (bkz. *Arab*)
Arapça 139, 177, 183, 190, 191, 202, 203, 204, 215, 218, 219, 228, 230, 233, 234, 242 (bkz. *Arabic*)
Ardahan 67, 68
Âsafnâme 189
Asia Minor 362 (bkz. *Anadolu, Anatolia*)
Âşık Çelebi 15, 31, 173, 174, 175, 176, 180, 184, 185, 187, 188, 190, 200, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 236, 237, 243, 275, 276, 297, 303, 321
Atâî 28, 29, 126, 127, 128, 130, 131, 134, 135, 136, 139, 143, 200, 212
at gemisi 80
Aya Sofya 125, 178, 187, 274, 276, 277, 278, 279, 290, 291, 292, 294, 296, 297
Ayas Paşa 12, 70, 71, 191, 286, 288
Aydın 77, 351, 354, 359, 364, 365
Ayutthaya 307
Azerbaycan 23, 59
Azmi Efendi 190
Azmizâde Hâletî 222
- B**
Babadağı 98
Barbaros Hayreddin Paşa 10, 11, 12, 13, 17, 105, 106
Basra Körfezi 59
Bâtuniler 198, 201
Bayezid (Şehzâde) 12, 13, 15, 25, 31, 33, 182, 185, 189, 191, 199, 200, 303
Bayezid I 48, 78, 173, 174, 180
Bayezid II 20, 21, 48, 51, 130, 131, 152, 174, 180, 185, 271, 284, 304, 324, 333, 334, 340, 341, 362
Bayramiyye 198
Belgrad 10, 13, 15, 49, 79, 80, 83, 85, 87, 97, 98, 101, 103, 134, 138, 279, 291, 293 (bkz. *Belgrade*)
Belgrade 21, 22, 27, 275, 278, 286, 297 (bkz. *Belgrad*)
Bicane 312
Black Sea 364 (bkz. *Karadeniz*)
Boğdan 12, 59, 86, 87, 91, 92, 138
Buda 21, 83, 305 (bkz. *Budin*)
Budin 10, 12, 29, 54, 63, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 95, 97, 99, 102, 138 (bkz. *Buda*)
Bursa 30, 126, 135, 160, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 185, 226, 282, 331, 351, 352, 357, 359, 361
- C**
Cairo 307, 362, 363 (bkz. *Kahire*)
Calicut 310, 313, 317 (bkz. *Kelecut*)
Canbirdi Gazâlî 10, 151, 286, 287
Cannanore 306 (bkz. *Kâliner*)
Celâleddin Devvânî 208
Celvetiyye 198
Ceylon 307
Cezayir 10, 11, 13, 196 (bkz. *Algeria*)
China 304, 307, 308 (bkz. *Çin*)
Cidde 310 (bkz. *Jeddah*)
Ciketi 62

Ç

Çerkes İskender Paşa 67, 70, 71
 çete kayığı 80
 Çin 181, 315 (bkz. China)
 Çivizâde 13, 22, 126, 128, 132, 137, 136
 Çoruh 66

D

Dâhil 130
 Damascus 288 (bkz. Şam)
 danışmend 80, 130, 134
Danışmendnâme 180
 Danube 22, 27 (bkz. Tuna)
 Deccan 306, 312 (bkz. Deken)
 Dede Cöngi Efendi 190
 Deken 307 (bkz. Deccan)
 Demirkapı 91
 Derya bin Lokman 83
 didebuli 60
 divan 33, 216, 217, 218, 222, 248, 249, 254,
 255, 256, 303
 Dîvân-ı Hümâyün 69, 112, 113, 115, 126,
 132, 133, 140, 222, 225, 269, 281
 Diyarbekir 53, 64, 66, 131
 Dulkadır 63, 65, 152
Düstürü'l-vüzerâ 200

E

Ebü Said Bahadır Han 178, 188
 ecnebi 136, 137, 141
 Edirne 95, 135, 173, 181, 229, 243, 250,
 282, 288
 Eflak 84, 88, 91, 92, 98
 Egypt 21, 23, 26, 105, 288, 304, 305, 309,
 350, 361, 362, 363, 364 (bkz. Mısır)
 el-Buraku's-Şerif 158
 el-Halili 158
 Emir Sultan 173, 174, 176, 182, 183, 184,
 185, 186
 Endülüs 196
 Engürüs 196 (bkz. Macaristan, Hungary)
Entsü'l-ârifin 190
en-Nazmu'l-mübîn fi âyâtî'l-erba'in 223
 Erdel 12, 91, 138 (bkz. Transilvanya)
 Eriha 159
 eristav 60, 61
 Ermenistan 59
 Erzurum 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 181, 191
Esâlibü'l-Mekâtib 222
Es-siret el-Kâzerüni 177
 Estergon 13, 64, 83, 84, 89, 90, 95, 138
 Eşrefoğlu Rûmî 178
 Evliya Çelebi 95, 159, 273
 Evrenosoğlu Ali Bey 79

F

Fahreddin er-Râzi 208
 Farsça 139, 177, 178, 179, 180, 190, 191,
 203, 204, 218, 223, 228, 230, 234
 (bkz. Persian)
 Fas 17, 196 (bkz. Morocco)
 Fatih 48, 49, 125, 126, 130, 137
 Fenâri 30, 160, 174, 175
 Fenârizâde Muhyiddin Çelebi 13, 134
 Fenârizâde Şems Bey 30, 174, 175
 Ferhad Bey 66
 Ferhad Kethüda 88
 Ferhad Paşa 151, 287, 286, 288
 Fethülislam 91, 98
Fevâyihü's-sülûk ve nesâiyhü'l-mülûk 200
 Firdevsi-i Rûmî 173, 176, 184
Firdevsü'l-mürşidiyye 177, 180
 Firuz Shah 308, 309
 Frengistan 305
 Funj 305, 317

G

Gajapati 311, 312
 Ganizâde Nâdiri 222
 Gazzâli 31, 32, 189, 190, 198, 199, 202, 208
 Gazze 152, 153, 155, 159, 162
 Gelibolulu Mustafa Âli 50, 80, 193, 223
 Gence 72
 Genoese 362
 Georgian 27, (bkz. Gürcü)
 Ghurid 316
 Goa 306, 317 (bkz. Kûke)
 Gori 72
 Greece 112, 113, 334
 Greek 340, 350
 Gucerat 309
 Guria 60, 62 (bkz. Gürel)
Gurretü'l-'asr 224
Gülistân 219
 Gürcistan 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 70, 71, 72
 Gürcü 5, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76 (bkz.
 Georgian)
 Gürel 60, 62, 63, 64, 65, 69, 71 (bkz. Guira)

H

Habeş 196, 204, 350, 353, 361
 Hâce-i Cihân 228, 238, 239
Hâfız Dîvânı 219
 Hâfız-ı Şirâzi 180
 Halep 13, 14, 177, 193, 195, 199
Hamriyye 220
 Hâric 130
 Hasan Nizami 316
 Haseki Sultan 157, 158, 253 (bkz. Hürrem)

- Hâşiye-i Tecrid* 130
 Hayreddin Efendi 50, 134, 135
Hayru envâri'l-mürşidiyye fi esrâri's-samediyye 178
 Henry IV 166
 Hırsova 87, 92, 93, 94, 95, 98, 99
 Hızır-İlyas Boğazı 92, 93, 94
 Hicaz 54, 134 (bkz. Hijaz)
 Hijaz 363 (bkz. Hicaz)
 Hind 12, 13, 59, 196, 304, 305, 310, 311, 312, 313, 314, 318, 319
 Hindistan 181, 304, 305, 329 (bkz. India)
 Hungary 21, 27, 29, 319, 339 (bkz. Engürüs, Macaristan)
Hümâyunnâme 190
 Hünûd 158
 Hürrem 11, 14, 24, 30, 32, 33, 34, 158, 159, 192, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 288 (bkz. Haseki Sultan)
 Hüsameddin b. Hüseyin Sehâbi 189
 Hüseyin Şirvanî 136
 Hüseyin Vâiz-i Kâşifi 190, 223, 303
 Hüsrev 182, 210, 286
 Hz. Aişe 210
 Hz. Ali 181, 208, 209
 Hz. Ebubekir 208
 Hz. Fatıma 210
 Hz. Ömer 208
- I**
 İbrahim Lodi of Delhi 308
 India 19, 23, 24, 29, 36, 38, 301, 302, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 332, 352, 363 (bkz. Hindistan)
 Irak 59, 71, 177 (bkz. Iraq)
 İrâkeyn 11, 59, 276
 İran 19, 23, 31, 252, 259, 275, 281, 304, 332 (bkz. İran)
 İraq 23, 34, 273, 308 (bkz. Irak)
- İ**
 İbn Battûta 181, 187
 İbn Teymiyye 190, 200, 211, 213
 İbnü'l-Fâriz 220
 İbrahim Paşa 10, 12, 49, 96, 126, 128, 226
 İbrail 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94
 İdris-i Bitlisi 10, 48, 271
 İran 59, 65, 68, 71, 136, 137, 179, 180, 190, 195, 202, 203, 206, 218, 243 (bkz. İran)
 İsakçı 86, 92, 93, 94
 İsfendiyaroğlu Musa Paşa 63
 İzmit 71
 İzvornik 89
- J**
 Java 307
 Jeddah 306, 309, 317, 318 (bkz. Cidde)
 Jerusalem 20, 29, 250 (bkz. Kudüs)
- K**
 Kadiriyye 158
 Kahire 9, 45, 48, 53, 57 (bkz. Cairo)
 Kâliner 307 (bkz. Cannanore)
 Kansu Gavri 152
 Kara Ahmed Paşa 65, 66, 68, 196
 Karadeniz 69, 80, 87, 92 (bkz. Black Sea)
 Karaman 37, 65, 160, 167, 182, 286, 287, 288, 289, 351, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366
 Kara Şahin Mustafa Paşa 66, 67
 Kartli 60, 61, 62, 64, 68, 70, 71, 72
 Kâtip Çelebi 95
 Kazerûni 30, 177, 179, 182, 184
 Kefevî 127, 143
 Keleket 310 (bkz. Calicut)
 Kemalpaşazâde 9, 10, 11, 50, 135, 184, 220, 270
Keşşâf Tefsiri 183
 Kınalızâde Ali Efendi 190
 Kınalızâde Hasan Çelebi 175, 236, 244
 Kızılbaş 32, 65, 72, 195, 198, 201, 208, 209, 210, 211, 259, 285
 Kili 86, 88, 92, 93, 94, 97
Kimyâ-yı Sa'âdet 189, 202
Kitâb-ı Bahriye 307, 316
Kitâbü'l-Âfiyet 184
Krishnadevaraya 312, 314
 Kudüs 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166 (bkz. Jerusalem)
 Kûke 307 (bkz. Goa)
 Kurtoğlu 80
 Küçük Bali Bey 82
Kühü'l-ahbâr 80
 Kür nehri 61, 62, 63
 Kütahya 24, 36, 185, 301, 303, 320
- L**
 Lâmiî 228
 Levan I 64, 65, 68, 69, 70, 72
 Livana (Livâne) 63, 65
 Levan I 62, 64, 70, 72
 Lütfi Paşa 12, 26, 53, 54, 57, 159, 189, 267, 268 289
- M**
 Macaristan 10, 12, 13, 54, 79, 80, 81, 138, 141 (bkz. Engürüs, Hungary)
 Madagascar 306
 Mahmud b. Osman el-Hâki 177, 179

- Mahmud Shah of Mandu** 308
Malabar 310
Maldives 313
Mamluk 21, 23, 29, 304, 305, 342, 350, 362, 363 (bkz. Memlük)
Mecca 23, 24, 250, 305, 306, 307, 315, 328, 363 (bkz. Mekke)
Medine 151, 159
Mediterranean 22, 23, 37, 38, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 115, 118, 119, 343, 351, 362, 363 (bkz. Akdeniz)
Megrel 60, 62, 68, 69, 71 (bkz. Sa-Megrelo)
Mehmed Ağa 349
Mehmed II 22, 105, 166, 190, 200, 210, 271
Mehmed III 166, 190, 200, 210
Mehmed Paşa 83
Me'arici'n-nübüvve ve Medâricü'l-fütüvve 231
Mekke 151, 159 (bkz. Mecca)
Melaka 307, 308, 316, 317, 318
Memlük 10, 48, 49, 53, 151, 152, 155, 164, 165, 166, 177, 195 (bkz. Mamluk)
Menâkib-ı Emir Sultan 173, 176, 182, 183, 184, 186
Menâkib-ı Kâzerûni 173, 177, 178, 182, 184, 186
Mercidâbık 9, 151, 152
Mescid-i Aksa 159, 163
Meşâ'irü's-su'arâ 173, 174, 303
Mevâhibü'l-ahlâk 228
Mevâhibü'l-hallâk 190
Mevâhibü'l-Miftâh 184
mevâli 50, 128, 129, 131, 136, 137, 144, 286
Mevlevihane 158
Mısır 9, 10, 12, 14, 45, 48, 53, 135, 153, 177, 178, 310 (bkz. Egypt)
Miftâh 130, 184
Mimar Sinan 12, 13, 17, 24, 159, 168
Mirâcü'l-'iyâle ve Minhâü'l-'adâle 190
Mirsâdü'l-Ahrâr 177
Moğol 47, 60 (bkz. Mughal)
Mohács 258, 259, 305 (bkz. Mohaç)
Mohaç 10, 80, 81, 84, 98, 99 (bkz. Mohács)
Molla Câmi 220, 228
Morocco 326 (bkz. Fas)
Muallimzâde 190, 199, 200, 203, 204, 207
Mughal 36, 39, 308, 318 (bkz. Moğol)
Muhibbi 33, 39, 200, 212, 247, 248, 249, 254, 255, 256, 257, 260, 261, 263
Muinüddin Herevi 231
Mullah Ali 349, 366
Müeyyedzâde 135
mühimme 35, 84, 133, 354
mülâzemet 28, 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141
mülâzım 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138
Münşe'âtü'l-inşâ 222, 238, 243
- N**
Nablus 152, 153, 155
Naırcıvan 14, 59, 71, 191, 192, 193, 195, 197
Nâsirüddin Muhammed b. Kalavun 178
Nasihatü'l-mülük 31, 189, 190, 191, 199, 201, 202, 203, 204, 208, 210, 212
Nergisi 222
Niğbolu 14, 78, 84, 87, 91, 96, 102
Nübe 196
Nüreddinzâde 198
- O**
Okçuzâde Mehmed Şâhi 215, 222, 223, 224, 225, 228, 235, 238, 240, 241, 243, 244
Olâma Beg Takkalu 23
Orissa 311 (bkz. Uriya)
Otar Şalikaşvili 62, 63, 64
- Ö**
Özbekiyye 158
Özdemiroğlu Hasan Pasha 350
- P**
patronqmoba 60
Peçuy 84
Pegu 316
Persian 29, 30, 254, 258, 268, 274, 276, 301, 307, 309, 316, 317, 327, 341 (bkz. Farsça)
Piri Mehmed Paşa 9, 10, 210, 226
Piri Reis 13, 14, 79, 307, 316, 317
Pojega 89
Portuguese 23, 24, 36, 302, 305, 306, 307, 308, 310, 316, 317, 319, 320, 322, 363
- Q**
Qansuh 304
Qayitbay 304
- R**
Rahmani 317
Red Sea 23, 38, 308, 317
Rhodes 22, 28, 40, 105, 106, 110, 247, 277, 279, 286, 288, 290, 305, 306, 319 (bkz. Rodos)
Risâle fi esrârü'l-hilâfeti'l-insâniyye ve's-saltanatü'l-ma'nevîyye 190
Risâletü'ş-şâhi fi tezyîfi selimnâme 224, 227, 228, 233, 235, 243
Rodos 10, 49, 59, 105, 121, 279, 287, 307 (bkz. Rhodes)
Roma 15, 77, 125, 254, 262
Rumeli 12, 13, 22, 53, 81, 102, 112, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 141, 142, 143, 193, 197, 287, 288, 335, 346

- Rumeli kadiaskeri 131, 132, 136, 138
 Rus 78, 92, 93, 153, 192, 196, 340, 347 (bkz. Russian)
 Rusçuk 79, 91, 95
 Russian 60, 74, 355 (bkz. Rus)
 ruûs 133, 285
 ruznâmeçe 130, 131, 133
 Rüstem Pasha 253, 267, 316, 331, 345 (bkz. Rüstem Paşa)
 Rüstem Paşa 12, 13, 14, 15, 82, 103, 159, 191, 192, 193, 197, 199, 200 (bkz. Rüstem Pasha)
 Rüsûhî 220
- S**
 Sadeddin Teftâzânî 208
 Safavids 23, 27, 252, 304, 305 (bkz. Safevî)
 Safed 152, 153
 Safevî 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 79, 141, 189, 195 (bkz. Safavids)
 Sahn 10, 11, 125, 126, 128, 129, 130
 Said 46, 56, 155, 168, 178, 188, 196
 Sa-Megrelo 60, 62 (bkz. Megrel)
 Samtshe 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67
 Sâsânî 210
 Sa'âdetnâme 301, 302, 303, 304, 306, 311, 315, 316, 317, 319, 320
 Selim I 9, 10, 30, 45, 46, 48, 49, 71, 79, 125, 131, 135, 151, 152, 166, 173, 175, 226, 337, 339, 340
 Selim II 13, 15, 20, 22, 174, 199
 Selimnâme 32, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 236, 241
 Selman Reis 317, 319, 320
 Semendire 80, 82, 83, 85, 88, 89, 91, 287, 288
 Seyahatnâme 95
 Seydi Ebi Medyen el-Gavs 158
 Seyfi Çelebi 316, 322
 Seyyid el-Bekrî 158
 Seyyid Nattâ 174
 Sidi Ali Reis 36, 316
 Sigetvar 15, 59
 Silistre 14, 78, 83, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 193
 Sind 196, 304, 305, 306, 308, 321
 Sivas 65, 223, 244, 288
 Sofyalı Bâli Efendi 198
 Sri Lanka 313
 Sudan 305
 Südi-i Bosnevî 219, 220, 243
 suhte 130
 Sûretnâme 303
 Süleymannâme 74, 173, 176, 184, 185, 186, 187, 273, 275, 282, 285
 Sünne Boğazı 94
- Sürûri Efendi 190
- Ş**
 Şah İsmâil 10, 60
 Şakşaki Paşa 95, 96
 Şam 9, 154, 155, 160, 161, 162, 164, 167, 286, 287, 288 (bkz. Damascus)
 şayka 80, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 95
 Şehâdetnâme 224
 Şehzâde Mustafa 11, 13, 14, 25, 31, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 199, 248, 252
 Şeki 64, 66, 70
 Şia 208, 209
- T**
 Taj al-ma'athir 316
 Tao 63, 66 (bkz. Tav-eli)
 Târih-i Na'imâ 99
 Taşköprülüzâde 190
 Tatar Hamza 136
 Tav-eli 63, 66 (bkz. Tao)
 Telengana 310, 311
 Telvîh 130
 Temerrüd Ali Paşa 64
 temessük 129
 teşrif 133, 134
 Tevârih-i Âl-i Osman 51, 52, 57
 Tiflis 70, 72
 Timur 48, 174, 180
 tonbaz 80, 95
 Tortum 63, 65, 66, 68
 Trablus 152, 288
 Transilvanya 12 (bkz. Erdel)
 Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr 95
 Tuhfetü's-salât 223
 Tuna 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103 (bkz. Danube)
 Tuna Kapudanı 81, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99
 Turkish 30, 31, 34, 36, 105, 124, 249, 276, 301, 303, 304, 337, 350 (bkz. Türkçe)
 Türkçe 128, 177, 178, 179, 183, 189, 190, 218, 219, 220, 223, 233 (bkz. Turkish)
- U**
 Ukrainian 350, 355 (bkz. Orissa)
 Uriya 310, 311, 312
- Ü**
 Üsküdar 93, 276, 351, 353, 357, 361, 364, 365, 366

V

- Varidât** 197, 198
Vassâf 228, 239
Venedik 12, 71, 75, 339, 348
Venetian 37, 105, 107, 112, 252, 323, 330, 334, 335, 336, 339, 343
Veysî 222, 224
Vidin 78, 80, 82, 87, 91, 98, 287
Vijayanagara 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 322
Vücûdî 190, 200, 206, 207, 210, 211, 212

W

- Warangal** 311, 322

Y

- Yahyâ Efendi** 222
Yergöğü 91
Yunus Emre 178
Yûsuf Sinânüddin Efendi 220

Z

- Zahîretü'l-mülûk** 190
zaviye 160, 164
Zenbilli Ali Efendi 9, 126, 134
Zeynüddin Hâfi 160

